Fihrist

KENAN MATBAASI — İSTANBUL — 1948

Semih Mümtaz. S.

(Evvel Zaman İçinde)

Tarihimizde

HAYAL OLMUŞ HAKİKATLER

Eski adamlar. Eski saraylar. Eski konaklar ve yalılar. Eski mehtap âlemleri. Eski âdetler. Eski bayramlar ve müayedeler. Eski padişahlar, sultanlar ve hususî hayatları. Eski ziyafetler, düğünler ve eğlenceler. Cenevre'de okuyan Türkler'e ait hâtıralar..

Müellifin:
Bizzat yaşadığı ve gördüğü âlemler.

İBRAHİM HİLMİ ÇIĞIRAÇAN
Hilmi Kitabevi — İstanbul.

Çığıraçan tarih serisi

Mazisini sevmiyen, tarihine hürmet etmiyen millet harpten ve esaretten kurtulamaz.

Birçok nükte ve noktalarının unutulmuş kalmış olduğunu teessüfle gördüğümüz tarihimizin birçok safhalarını biraz aydınlatmak için yeni bir çığır daha açacak olan bu yeni tarih serisine «Ahmet Semih Mümtaz» ın (Hayal olmuş hakikatler) ismini verdiği bu kitaplardaki yazılariyla başlıyoruz. Bununla da memlekete ve tarihçilerimize hattâ gençlerimize bir hizmette daha bulunduğumuzu zannediyoruz.

Haberlerinden bazılarını onların içinde ve başında bulunan ailesiyle dostlarından; birçoklarını da bizzat yaşadığı günlerden ve görgülerden alarak bize veren «Müellif» bunu da zannediyoruz; memleketinin oldukça faydalı bir hizmetkârı olmuştur.

İ. H. Ç.

Müellifin maruzatı

Tarihimizin bilhassa bazı hususiyetlerine temas eden bu yazılar; muhterem karilerim; alnımın yazısı kadar karışıktır; aslâ sıraya dikkat edilmiyerek yazılmış yazılardır. Fakat, sımsıkı bir doğruluğa bağlıdırlar. Çünkü verdikleri haberler ve menkıbeler hikâyeler tek bir ilâve veya tâdil taşımıyan; hâşâ! tarife uğramıyan bir sıhhati taşırlar. Ne gördümse ne öğrendimse; kimi ve nasıl tanıdımsa onları burada; oldukları gibi size gösteriyorum. Kaç hâdiseye ve vâkıaya bizzat şahit oldum. Ne tuhaftır; aslından bambaşka bir kıyafete girdiler, dolaştılar, dolaşıyorlar. Binaenaleyh onlardan bazılarını olsun bu birkaç haberle aslına ircâ edebildiysem — Cenabı Hak cümleye geçinden versin — giderayak daha müsterih ve müteselli kalacağım.

Hayal olmuş hakikatler, ismini verdiğimiz bu kitapların neşrini hararetle teşvik ve tab'ını sür'atle hüsnü kabul eden Kemaleddin Salih İren ve İbrahim Hilmi beyefendilere bir de huzurunuzda teşekkürlerimi eda ederken; muhterem karilerim; inşaallah siz de çok yaşar, çok şeyler ve iyi günler görürsünüz duasında dahi samimî olduğuma itimat buyurmanızı rica ederim... Şunu da arzedeyim: Yazılarımdaki bazı tekrarlar ve tekerrürler hafızamdan ziyade inadımın günahıdır. Sırası geldikçe bir söylediğimi bir daha söylemekte — her yazının mutlaka okunduğunu hayal etmediğim için — ısrar edenlerdenim. Araplar (Eltekrarü hasene) derler. Hakları vardır. Bilinmesi arzu olunan şeyleri tekrar etmek elbette güzeldir. Hele sizin lûtfu müsamahanız daha mı az güzeldir sanacaksınız? Hayır! Elbette daha çok güzel olacaktır.

Ahmet Semih Mümtaz

ABDÜLÂZİZ'İN YEMEK MERAKI

Sultan Abdülaziz o devrin tâbirince «Et'ima'i nefîse» ye fevkalâde denecek kadar müptelâ; sonra da kuvvetli ve sıhhatli bir zat olduğu için ekül idi. Bilmiyorum Fransızların bu vâdide yürüttükleri... Gourmand veya Gourmet sınıflarından hangisi nasibidir? Fakat biliyorum adamakıllı yemek meraklısıydı. (Gourmand obur, Gourmet (aşağı yukarı) zevk ile yemek yiyen demektir). Meselâ kollarını sıvar bir kuzucağızı kemali iştaha ile eklübel ederdi, yani yerdi yutardı. Müskirat ve mükeyyifat kullanmadığı cihetle midesini ve karaciğerini alkol ve nikotin gibi zehirlerle yormadığı için yediğini kolaylıkla hazmedenlerdendi. Keyif namına derdi mutfak ve mutfaktaki ahçılar; pişen yemeklerdi. Binaenaleyh ahçıbaşısiyle çok meşgul olur onu her sabah selâmlığa çıkar çıkmaz huzuruna çağırır listeleri tanzim ettirirdi.

Fuat Paşa ile ahçıbaşı

Günün birindeydi Sadrazam Fuat paşanın saraya geldiğini padişaha haber verdiler. Buyursunlar emrini verdi. Mabeyincilerden biri koştu, Sadrâzama «buyurun» dedi. Dolmabahçe sarayının sofası geçilerek merdivenden çıkılırken ahçıbaşı aşağıya iniyordu. Sadrâzam çıkadursun, ahçıbaşı sellemehüsselâm sallana sallana yanından geçti, gitti. Bunu görenler Sadrâzamın saraydan avdetini müteakip padişaha haber verdiler. Hünkâr hiçbir şey dememişti. Ve bu sükût birçok mânalar verdirmişti... Sadrâzam gözden mi düştü yoksa, Hünkâr ahçıbaşıya kıyamadı mı filân dediler.

İki üç gün sonra bir mabeyinci yolladı padişah, Sadrâzamı yemeğe davet etti. Sofrasına aldı konuşmaya ve Avrupadaki seyahatinde yedikleri yemekleri hatırlamağa başladılar. Sadrâzama o kadar iltifat edildi ki Fuat paşa berayi şükran söyliyecek söz bulamamıştı. Hünkâr birdenbire el çırptı, gelen a-

dama «ahçıbaşı gelsin» emrini verdi. Herifi getirdiler. Sultan Aziz şunları söyledi... «Sadrâzam paşa senin yemeklerini çok beğendi. Hele keşkülü fıkara çok hoşuna gitti. Yarın sabah doğru konaklarına git kendi yemeklerini pişirmeğe başla. Seni maiyetlerine verdim. Eğer orada iyi bir mütehassıs ahçı yetiştirirsen paşa bana haber verdikten sonra buraya gelirsin...» İşi derhal anlıyan Fuat paşa kemali şükranla haddime mi düşmüş efendimiz filân dediyse de muvaffak olamamış iradei seniye ancak üç beş gün için yerine getirilmişti; yani yine Fuat paşanın şefaatiyle kabahati affettirilmiş, ahçıbaşı saraya dönmüştü.

Yusuf Kâmil paşa dayanamıyor

Âli ve Fuat paşalar sözleşirler, biri sadretten diğeri hariciyeden istifa ederler. Sultan Azizle bir iş üzerinde uyuşamadıkları için... Bu sözleşme sırasında Şûrayı Devlet Reisi Mısırlı Mehmet Ali Paşanın kızı Zeynep Hanımın zevci Yusuf Kâmil paşa ile sedaret müsteşarı Mümtaz efendi yanlarında bulunur yani hep beraber bu karar verilir. Bir karar daha verilir; eğer sadaret kendisine teklif olunursa Kâmil paşa da kabul etmiyecektir. Paşa âmenna der, söz verir. Sultan Aziz telâşa düşer. İstifaları kabul etmez. Paşalar ısrar ederler. Çaresiz kalınca Yusuf Kâmil paşaya sadareti teklif eder. O da ilk ağızlarda mırın kırın eder. Eder amma padişahın ısrarlarına dayanamaz ve esasen teşnesi olduğu için sadareti kabul eyler ve mutat olan alayı vâlâ ile Babıâliye gelir.

Bunu da rivayet ederler; O yaşlı başlı adam Sirkecide zıplarcasına ata biner Babıâlide oynarcasına attan iner. O kadar da beşaşet gösterir ki görenler o zamanın telâkkisine göre buna hiffet derler. Babıâlide okunan hattı hümayun merasimi bittikten, kalabalık dağıldıktan sonra Sadrâzamın ilk işi aynı zamanda Dahiliye Nâzırı demek olan müsteşar Mümtaz efendiye şöyle bir hasbıhalde bulunmak olur:

«— Bilmezsiniz efendi hazretleri ne kadar uğraştım. Efendimize neler söylemedim. Bir türlü başa çıkamadım. Yalvarır gibi sözler söyledi. Gayet heyecanlı gözüktü. En nihayet ellerini öpeyim gibi bir işarette bulununca fevkalâde mahçup oldum ve şaşırdım. Arzusuna itaat ettim. Her iki paşa hazretlerine bugün haber yollayınız ve bu hakikati söyleyiniz çok rica ederim...»

İki ay sonra; gidenler yine yerlerine gelirler, Kâmil paşa da sadrı sabık olur gider. (Meşhur Telemakı tercüme eden bu Kâmil paşadır).

Sultan Aziz sokakta

Padişah hemen hemen her gün sokağa çıkardı. Saray tâbirince her gün teşrifi şâhane olurdu. At üzerinde veya arabada uzun uzun gezinti yapardı. Hekimbaşı çifliği, Maslak, Kâğıthane, Beykoz ormanlariyle Bebek, İstinye, Büyükdere, Emirgân sırtları sevdiği yerlerdendi. Buralarda kır âlemleri yapar, pehlivan güreştirir, at koşturur, kuzular çevirttirir maiyetine ziyafetler verir, eğlenirdi. Çok titiz tabiatlı olduğu için mevkibi hümayun pırıl pırıl parlar, göz kamaştırırdı. Arabaların en sadesi ve güzel atların en şahanesi yaverlerin ve mabeyincilerin en yakışıklısı; yemeklerin enfesi Sultan Azizin arkasında dolaşırdı; saraydan çıkarken gideceği mahal muayyen olmadığından padişah nereye gidecek kimse bilmezdi. Binaenaleyh bütün saraylar ve saraycıklar hemen hemen her gün gibi haphazır ve tertemiz tetikte bulunurlardı. Bunun bir de faydası vardı. Şehrin ve civarın yolları, şoseleri sık sık tamir görür, yeniden yollar açılır, ağaçlar dikilir ve bol bol sulanırdı. Zincirlikuyu, Boğaziçi yolları, Hacı Osman bayırı, İstinye ve Tarabya şoseleri (ilh) hep o zamanlarda yapılmıştı. Sultan Azizin bu dolaşmaları halkın da hoşuna gidiyor, bazan da unutulmıyacak hâtıralar ihdas ediyordu; şunun gibi meselâ: Bektaşi Remzi Baba bir gün önünden geçen padişahın önüne atılmış ve atın dizginlerini yakalamış, şunları söylemiş bir hayli bahşiş almıştı.

Ey pâdişehim bir dur
Dervişi ferahnâk et
Mirât-ı zamîrinden
Jeng-i kederi pâk et
Bir hafta senin harcın
On yıl bana kâfidir
On yıl beni râhet kıl
Bir hafta sen imsâk et

Saltanat kayıklariyle gezinti cuma günlerine tesadüf ederdi. Zira padişah Beylerbeyi, Ortaköy, Emirgân camilerine kayıkla gider, cumayı eda ederdi. Ve namazdan sonra Boğaziçinde Göksu gibi derelerde ve Kâğıthane deresinde gezinirdi. Bunun da şehre hizmeti olurdu. Çünkü dereler sık sık taraklanır, temizlenirdi. Tuhaftır, kendi yaptırdığı halde Sultan Azizin en az uğradığı saraylar Beylerbeyi ve Çırağan idi. Bunlardan teşeüm ettiğini söylerler. Daima Dolmabahçede oturur, yangından çok korktuğu için bütün lâmbaları ve mumları büyük fenerler içinde yaktırtır, mangallara kapak kodurturdu ve sık sık kontrol ettirirdi.

ESKİ RAMAZANLAR

Sadrâzam Büyük Fuat Paşanın Çubukludaki yalısında iftar sofraları bahçede hazırlanır, bahçede yemek yenir, bahçede namaz kılınırdı. Ağaçlar donatılırdı, rengârenk fenerler ortalığı nurlandırırdı. Hattâ ağaçlar arasında mahyacıklar kurulurdu, güzel dualar ve güzel beyitler yazılırdı. Koca Fuat paşa asla kasvet veren bir zat olmayıp gayet beşûş ve mültefit olduğu için misafirler müsterih ve mesrur olurlar, neşeler içinde evlerine dönerlerdi. Rıhtımda kayıklar, sandallar bekletilir, kimse vasıtai nakliyesiz bırakılmazdı. Oğulları Nazım ve Kâzım beylerin de ayrıca sofraları ve misafirleri; haremde hanımefendilerin davetlileri ve haneğilleri vardı. Çubukluda Fuat paşanın iftarları devrin en cazip dedikodusuydu. Söyler, söyler bitiremezlerdi. (...Nazım beyin refikası Nimet hanımefendidir ve oğulları şisman Reşat Fuat ve Hikmet Fuat Beyefendilerdir... Kâzım Beyin haremi İkbal Hanımefendidir ve oğlu İzzet Fuat Paşadır...)

Bahçede sofralar

Bahçede kurulan iftar sofraları Avrupanın şato ve kır âlemlerini hatırlatan şekilde idiler. Paşanın sofrası yirmi dört kişilikti. Beyefendilerin sofraları on ikişer kişilikti ve yine on ikişer kişilik dört beş sofra daha vardı, aşağı yukarı hepsi dolardı. Haremde de ayni halet câri oluyordu. Koca yalı kadın misafirlerle de dolup boşalıyordu. Keçeci zade ailesi esasen güler yüzlü, güzel sözlü, temiz vicdanlı olmakla mahbup ve muhterem oldukları için belki nezaketlerinin zahmetini çekiyorlardı. Fakat herkesin gönlünü de çekiyorlardı. Sofraların sakız gibi beyaz keten örtüleri ve peçeteleri; gümüş şamdanlardaki billûr fanusların çeşitli renkleri, ayaklı antika yemiş tabaklarının ve sofra takımlarının letafeti ;sofracıların tertip ve nezafeti; bahusus yemeklerin neletafeti; sofrarıların tertip ve nezafeti; bahusus yemeklerin neher bakımdan imtizacı ister muhitin muhata ,isterse muhatın muhite tesiri yüzünden olsun (yüzlerce adamdan duydum) hakikaten inşirah verici idi.

Fuat paşanın aşçıları en meşhurlardan idi. Bir ikisi de Fransız yemekleri yapardı. Bunun, yani o yemeklerin en iyilerini öğrenmişlerdi. Bahusus et yemekleri sofradakileri âdeta yarışa koştururdu. Fransız sefiri Fuat paşanın sofrasında yemek yedikçe biz bu enfes yemekleri memleketimizde de kolay kolay bulamayız dermiş. Bahçe iftarları biraz fazla sürerdi. Çünkü sofradan çabuk kalkmayı akla getirmezdi ve birçoğu paşanın ibramiyle sigaralarını, çubuklarını, nargilelerini henüz sofrada iken içerlerdi. Bunun da manzarası pek güzeldi. Ağızları kehribarlı uzun yasemin çubukları; rengârenk billûr nargileleri; gümüş sigara tablalarını görmek elbette güzeldi.

Bahçede namazlar

Büyük halılar, uzun namaz seccadeleri bahçenin bir tarafını kaplardı. Bir tarafı da kafesli paravanlarla tefrik olunarak kadınlara tahsis olunurdu. Teravi namazı bu mahalde ilâhilerle kılınırdı. Müezzinler kalem efendilerinden, bilhassa güzel seslilerden intihap edilir, imamlar tilaveti Kur'anda en çok muvaffak olanlardan alınırdı. (Ezan) da bahçede okunurdu ve misafirlerin abdest tazelemeleri için gümüş leğenlerle ibrikler emre âmade bulunurdu. Fuat paşa muhakkaktır ki mutaassıp değildi, fakat dindar ve dine hürmetkâr idi. Mübalâtsızlığı ne kendisi, ne de başkaları için mutlaka kabul etmezdi. Oruç tutmıyanlara, namaz kılmayanlara âdeta kızar, sinirlenirdi. Selâmlıkta ve haremde Başağalar, Başkalfalar, uşaklar ve halayıklarla bilhassa meşgul olarak bu gençleri terbiye ve kusur-

larını tashih ederken, onlara herşeyden evvel nezafet ve taharet öğretirler, namaz kıldırırlardı. Fuat paşanın sahilhanesi bahçesinde edâ olunan teravi namazlarında; Çubuklu ve Beykoz sakinleri de iştirak ettiklerinden dolayı iki, üç yüz kişinin bulunduğu vaki olurdu.

Namazdan sonra

Namazdan sonra Fuat paşa yarım saat kadar hareme gider, elbise değiştirir, biraz istirahat eder, yine dışarı çıkardı. Bu sırada misafirler şerbetler ve kahvelerle istedikleri gibi istirahat ederler, bazıları giderler bir kısmı da paşayı beklerlerdi. Hayalî Mehmet efendi Karagöz takımlarını hazırlar veyahut kavuklu ve pişekâr orta oyunu takım taklavatını düzeltirlerdi. Kadınlar da bu oyunları seyredecekleri için nükteler ve cinaslar hududu aşmaz ve taşmazdı. Şu kadar ki birinci oyun bittikten ve kadınlar çekildikten sonra bir ikinci oyun daha verilirse İstanbulun bütün incelikleri, fakat kırılmaksızın üstünü açar, dinleyenlerin gözlerinden yaş gelinceye kadar neşeler saçardı. Fuat paşanın gayet nükte seven ve fevkalâde esprileri kendini bir kat daha sevdiren tarafı zekâ ve ferasetinin bilzet ve lâübaliliklerinden uzakta parlaması ve o nevi nazenin parlaklıkları aramasıydı. Fuat paşa müstehcen ve çirkin konuşanlara bir gün olsun iltifat etmemişti. Meclisi Vükelânın Sadrâzam konaklarında dahi toplandığı o devirde Çubuklu sahilhanesi Babıâli işini de görür; Nazır Paşaları ramazan içinde üç, dört defa olsun iftarında bulundururdu. Bir iftar gecesi de elçilere ayrılmıştı. Hele bunda daha başka başka fevkalâdelikler gösterilir; misafirlere bilitizam yuvarlak gümüş tepsilerde kâmilen alaturka yemekler verilir, bir Şark âlemi yaşattırılırdı. Sefirlerle madamalarının teravinin sonuna kadar el pençe divan durup namazı takip ve temaşa ettiklerini; görenlerden kaç defa duymuştum.

ABDÜLÂZİZ'İN BEĞENDİĞİ BİR ATI ALMAKTA GÖSTERDİĞİ ISRAR

Sultan Abdülâziz padişah olmazdan evvel henüz veliaht iken büyük babam Mümtaz efendi ile fazla meşgul olurmuş. Sık sık adam gönderir, hatırını sordurur; o benim de hocamdır; kendisinden haberdar olmaklığım lâzımdır; dedirtirmiş. Hattâ görüşmek de istermiş amma, büyük pederim bundan kaçınır, idarei maslahat eder imiş. Çünkü o zamanda dahi kendisinin memuriyeti mühim bir memuriyet imiş ve sarayla Babıâlinin arasında bulunduğu için veliahtı saltanatla bağdaşmaktan pek hoşlanmazmış. Gerçi o tarihlerde İkinci Sultan Hamit devri kadar hafiyelik, müzevvirlik yokmuş amma, ihtiyatın herhalde faydalı bir şey olduğunu Mümtaz Efendi daima hesap ve belki isabet edermiş. Ayni zamanda Sultan Mecide de hocalık etmiş ve padişahın aşırı emniyetini kazanmış olduğu için iki kardeş arasında sıkışmak istememekte ısrar edermiş. Maamafih bu hareketinden dolayı mahçup ve rahatsız da olurmuş ve Sultan Mecidin çaresiz bir hastalığa duçar olduğunu bildiği halde inadından vazgeçmezmiş!

Câmi kapısında at

Bir ramazan içinde imiş. Büyük babam, Beyazit camiinden Şehzadebaşında Burmalı Mesçit yanındaki evine gitmek için kuzgunî siyah ve arka ayağının sol bileği beyaz atın cami kapısına getirilmesini tembih etmiş. Seyislerden biri atı almış, gelmiş ve kapının önünde gezdirmeğe başlamış. Bu sırada şehzade Abdülâziz efendi camiden çıkmış, atı görmüş, çok beğenmiş; yanına sokulmuş, alnına, dişlerine bakmış ve seyisten kimin olduğunu sormuş? Ya... Öyle mi? Bizim hocanın atı... demiş, arabasına binmiş gitmiş. Evine gitmek üzere ezana on on beş dakika kala camiden çıkan atın sahibi, atına binmiş, yola revan olmuş. Seyise şunu bunu sorarken şehzadenin ne yaptığını öğrenmiş, ses çıkarmamış, eve gelmiş. O zamanın iftarlarında mûtadolduğu üzere, evi kalabalık bulmuş ve misafir-

leriyle meşgul olmağa başlamış. Top atılmış, iftar edilmiş, akşam namazı kılınmış, sofraya oturulmuş. Büyük babam gene ramazanlarda âdet olduğu üzere çabucacık yemek yemeği sevmezmiş ve bunun rahatsızlık vereceğini hesabedermiş. Bununla beraber tiryaki misafirlerine kendisinden evvel sofradan kalkmalarını rica etmekten de halî kalmazmış. (Ben büyük babamı maatteessüf tanımadığım için bunları babamdan mükerreren duyarak biliyorum. Mümtaz efendi 1223 te doğmuş, 1287 de vefat etmiştir...) Hemen o akşam teravih namazı kılındıktan sonra misafirlerle sohbet edilirken saraydan bir harem ağasının geldiğini ve büyük babamı görmek istediğini haber vermişler. Buyursunlar demiş. Ağa efendi de odaya girmiş. Gelen ağanın veliahtın baş ağası olduğu anlaşılmış!

Şehzadeden selâm

Buyurunuz, oturunuz, denildiği halde, ayakta olarak kabul edilmesinden bilistifade, ağa: Hayır efendim, vazifemi ifa edeyim, sonra, demiş, şu sözleri söylemiş... «Veliaht hazretleri selâm ve ihtiram buyurdular. Bugün Bayezit camii şerifinden çıkarken bir siyah ata tesadüf etmişler ve zatı âlînizin olduğunu öğrenmişler. Bundan çok memnun olmuşlar. Yabancının değil, hocamın atı imiş, buyurdular. Ve kendilerinin at merakını bildiğiniz için ve ata ihtimamla bakılacağından emin ve mutmain olarağınız için, hocam bu atı bana versin...» dediler. Size bunun için bendenizi gönderdiler!...

Büyük babam hayli üzülmüş ve kırmızı sakalı gibi kıpkırmızı olmuş. Buyurunuz, oturunuz, konuşalım, demiş, oturmuşlar. Ağaya sigara vermişler, almamış, kahve getirmişler içmiş ve acele eder olduğu tavrından anlaşılıyormuş. Biraz düşündükten sonra Mümtaz efendi şu cevabı vermiş ...Baş üstüne... Şehzade hazretlerinden bir atı sakınmak haddim değildir. Yalnız necabetpenah efendimizden şunu istizan edeceğim. Bu at kölelerine hediye edilmiştir ve sahibi de çok at meraklısı olduğu için, değil, hediye âdeta emanet edilmiştir. Şu halde emanete sadakat etmekliğime müsaadei seniyelerini niyaz edeceğim. Siz kendilerine böylece arzediniz. Hâkipayı seniyelerine yüz sürerim...

Ağa bu cümleleri dikkatle dinlemiş ve gitmiş. Odada bulunan Nâsır bey (büyük babamın mühürdarı idi. Meşrutiyet Nazırlarından Hâşim beyin babası beylikçi Nasır bey merhumdur) büyük babama, peki efendim amma Sultan Mecit efendimiz çok hasta ve belki yolcu! Keşke birdenbire reddetmeseydiniz, demişse de cevap bile alamamış. Bunu da Nâsir Beyden duymuştum. Senin büyük baban cevap bile vermedi. Cesur adamdı Allah için der; kah kah gülerdi. Allah rahmet eylesin. Ancak ret cevabiyle mesele halledilmemiş. Ertesi akşam veliahtın mabeyincisi gelmiş. Efendimiz dün de size ağa ile haber yollarken ata iyi baktırırım, merak etmesinler buyurmuşlar. Gene tekrar buyuruyorlar; size hediye ve emanet edilen ata şehzade hazretleri aynı ihtimamla baktıracaklar demiş; atı istemiş. Büyük babam gene itiraz etmiş. Adam da gitmiş; gitmiş amma işin arkası alınamamış. Araya at cambazlarını sokmuşlar Ecnebilere muvazaalarla fahiş para verdirerek atı istemişler. Hülâsa uğraşmışlar! Fakat. Atı alamamışlar.

Sultan Azizin cülûsu

1277 = 1861; Sultan Mecidin verem hastalığı atlı verem adımlarını atmağa başlamış ve son cuma selâmlığına giderken çayır çayır ateşten yanarak bindiği atın üzerinde ellerini eyerin kuburluklarına dayamış olduğu halde, ancak tutunabilmiş. Onu bu halde görenler ve sevenler ağlamışlar, bir iki gün sonra da (Sultan Abdülmecit) vefat ederek, biraderi Sultan Abdülâziz cülûs etmiş, padişah olmuş. Bunu da Nâsır beyden duymuştum, büyük pederim metanetini kaybetmemiş, fakat düşünmeğe başlamış. Yani padişahın sert bir zat olduğu rivayet edilmekle, acaba, şu at hikâyesinin bir çiftesi yenir mi, yenmez mi gibi vesveseler Nâsır beyi sarmış... Bu zat büyük babamı ve ailesini cidden ve samimiyyen severdi zira... Toplar atılmış. Topkapı sarayında biat resmi icra edilmiş, yeni padişah kendisini tebrik eden devlet ricali meyanında Mümtaz efendiyi görür görmez:

— Nasılsınız?... Birkaç gün sonra sizinle konuşacağım... demiş. Fakat bu birkaç gün epey uzamış. Gerçi Mümtaz efendi

memuriyetine devam ediyormuş amma bir taraftan da üzülmüyor değilmiş. Nihayet bir gün alessabah Mabeyinden bir yaver gelmiş, kendisini Dolmabahçe sarayına davet etmişler: «Efendimiz sizi emrettiler» demişler. Nâsır bey telâşta. Büyük babam Sadrâzama kendisini yollamış, haber vermiş, saraya gitmiş... Hemen huzura çıkarmışlar. Padişah kendisini ayakta kabul etmiş ve çok iltifat etmiş. Çocukluğundan, derslerinden, babası Sultan Mahmudun dersleri kontrol etmesinden ve hüsnü hatta verdiği ehemmiyetten bahisler açmış ve horasını unutmadığını, çok sevdiğini ilâve etmiş. Oturtmuş ve daha bir hayli sözler söylemiş. Yirmi dakikadan fazla devam eden bu iltifattan sonra ayağa kalkmış... İşte efendim bu da böyle. Siz bize bir atı vermediniz amma biz size kemali emniyetimizden Maliye Nezaretimizi emanet ediyoruz. Cenabı Hak muvaffak buyursun, demiş... Yani büyük babamı Maliye Nazırlığına tâyin etmiş. Büyük babam da derhal... Kulunuz bir efendiye hizmet ederim. Cenabı Hak ömrü şahanenizi müzdat buyursun; veliahdınız hazretleri de bir at istese gene veremem... cevabını verince, hünkâr çok memnun olmuş, büyük babamla beraber yürüye yürüye onu selâmlamış; el çırpmış, odaya girmişler, hocam Mümtaz Efendiyi arabasına kadar götürün demiş, ayrılmışlar. Bu sırada, yani büyük pederim huzurdan çıkarken padişah biraz tereddütle: Gözümde tütüyor. Atı bekliyorum! demeği unutmamış. Ve bittabi dediği olmuş, at gitmiş, yerine bir çift araba beygiri gelmiş.

PAŞALAR VE KÂHYALAR

Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali paşanın kızı Zeynep hanımın kocası Yusuf Kâmil paşa (halis Arapkirlidir) Ekser evkatını birkaç nedîmi ile geçirir, hele mazûl yani memuriyetsiz bulunduğu vakitlerde bu nevi adamlara fazla ehemmiyet verirdi. Bebekli Saip bey ve Hafız efendi bunların başında gelirler. Saip bey Âli paşaya da gidip gelenlerdendi. Bebekteki yalıda; Yakacıktaki köşkte, Şehzadebaşındaki konakta ne kadar misafir kalabalığı olursa olsun Yusuf Kâmil Paşa bu adamla-

rından vazgeçemez, gözden nihân olmalarına tahammül edemezdi. (Yakacıktaki ve Bebekteki binalar yıkılmıştır. Konakta yanmıştır: Bugün üniversite binaları yapılıyor arsalarında). Zannolunmamalıdır ki paşanın vakti malâyaniyat ile geçerdi. Hayır! Yusuf Kâmil paşa züppelikleri pek sevmez; hattâ fazla ciddî görünmeği tercih ederdi. Yalnız eğlenmeyi sevmez, yani güzeli sevmez değildi... Onun bir hususiyeti idi bu. Bir şöhreti de çirkini sevmezdi. «Hayrı güzel yüzlerden isteyiniz» diyenlere uyanlardan idi. Hulâsa karı koca ehli zevk idiler, ehli dil idiler. Paşa selâmlıkta, hanımafendi haremde güldüler, eğlendiler; güldürdüler, eğlendirdiler; iyilikler ettiler. Ve bundan dolayıdır ki kadınlı erkekli bir hayli iyi adamlar da yetiştirdiler, refahlı adamlar da yetiştirdiler...

«Il faut faire du bien quand on le peut, et faire plaisir à toute heure»

Fransız «Joubert» in bu dediği gibi iyilik ettiler hoşa gittiler.

Bir tuhaflık

Kâmil paşa ile Zeynep hanımın bir kâhyaları vardı. «Hüseyin Hâki efendi» sonraları Şirketi Hayriye müdürü oldu ve senelerce bu müessesesi büyük bir dirayetle hüsnü idare etti. Bu zat çok namuslu, dikkatli, dirayetli hareket etmeği kendine şıar edinmişlerden idi. Kâmil paşanın dairesini öyle bir intizama sokmuştu ki emsali ondan örnek alırlardı. Yalnız kâselisler müşteki idiler. (Fransızlar buna «Pique assiette» derler.) Meselâ Kâmil paşa filâna elli verilsin derse Kâhya efendinin on beşten yukarıya çıkmaması ve çaresi bulunamaması gibi haller dalkavukları sıkardı.

Kâmil Paşanın neşeli günlerinin birinde idi. Mutattan ziyade güldüğü eğlendiği için misafirlerinden birine elli altın verilmesini emretmişti. Bu ihsanı kulaklariyle duyan adamın bir kat daha neşesi artmış, keyfinden nakletmediği, daha tatlı hikâyeler ve menkıbeler kalmamıştı... O gece bu mecliste bulunan birinden duymuştum. Kâmil paşa gülmekten katılacakmış... Adamcağız ziller çalarak oynarcasına paşanın eteğini

öpmüş, teşekkürlerle dualar etmişti ve keyfinin halecanından doğan sevinçler içinde sabahı bekleyip gözüne uyku girmemişti. Diğer bendegân ile beraber yattıkları odaya tepsilerle sabah kahvaltısını getiren hizmetkârlar kendisini hâlâ soyunmamış olarak bulmuşlardı. Konağın teşrifatı bu nevi misafirlerin sabah kahvaltısından sonra kâhya efendinin dairesine uğramaları olduğu için elli altını bekliyen misafir efendi de bunu yapmış, Kâhya Hüseyin Hâki efendiye gitmişti. Ona on lira verdiler. Kabul etmedi. «Sen bilirsin» dediler...

«Gedalarca Hüdanın kethüdadan farkı var yokdur.»

Mısraı mıstakınca adamcağız ağzını açtı, yalvarmaya yakarmaya başladı. Yapmadığı hulûskârlık ve tabasbus kalmadı amma kethüda efendi Nuh demiş, Peygamber dememişti. Misafir kızdı odadan çıktı, konağın divanhanesine . geldi. Paşa efendiyi beklemeğe karar verdi. Durdu, durdu... Paşa arabasına binerken onu görmüştü. «Ne oldu, hayrola? Daha burada mısınız?» diye dursun dertli acele acele derdini döküyordu. Kâmil Paşa bir düşündü, «vah vah teessüfe şayan bir hâdise olmuş. Gece hali bir (...) yemişim. Kâhya efendi bunu hesabetmiş demek» deyince vurulmuşa dönen muhatap «Hâşâ efendimiş. Dün akşam yediğiniz gülbeşekerdi. (...) u şimdi yediniz.» cümlesini sarfetmekle beraber baygınlıklar geçirmişti. Fakat; kâhya efendinin bu dilhastayı yelpazeleyip yelpazelemediğini bilmiyorum! Yalnız paşanın çok güldüğünü muhakkak olarak biliyorum.

Bir Mısır eşeği

Yusuf Kâmil paşa yukarıda işaret ettiğim gibi züppeliği pek sevmezdi. Bununla beraber muzipliği severdi. Nedimelerden birine Mısıra giderken, sana, avdetimde Mısırdan bir eşek getireceğim va'dinde bulunur. Adamcağız teşekkür eder ve koşa koşa vapura kadar gider, paşasını teşyi eder ve bittabi avdette de istikbal eder, el etek öper. Tabiatiyle paşayı devlethanesinde de ziyaret eylerse de eşekten bahsedilmez, ve eşek gelmez. Bir yaz daha geçer. Kış ortalarında paşa hazretleri bir daha Mısıra gider ve giderken aynı adama bir

ufak itizardan sonra bu defa unutmıyacağım sizin merkebi getireceğim, der.

Paşa yine gider gelir, fakat merkep yine gelmez ve bahsi de edilmez. Bir yaz daha gelir. Yakacığa çıkarlar. Bir gün lâkırdı arasında: «Siz de Yakacıkta oturuyorsunuz, şu merkebi unutmasaydık köyde işinize yarardı. İnşallah bu sene borcumuzu öderiz» tekerlemesini tekrar eden paşaya adamcağız, bir teşekkür daha arzeder. Fakat seyahatin dördüncü defasında eşek yine gelmeyince herif dayanamaz, paşa hazretlerine şöyle bir maruzatta bulunur: «— Efendimizi gördükçe bizim eşek hatırıma geliyor. İstirham ederim ferman buyurun da kölenize buradaki eşeklerden birini versinler»!! Elcesuru merzukun derler... Adamcağız bu cesareti gösterir. Paşanın hoşuna gider. Eşeği alır. (Hüseyin Hâki efendi hüsnü idaresiyle biriktirdiği kırk bin altını efendilerinin vefatından sonra vereseye ihbar ve teslim etmişti. Fakat verese parayı almayıp kendisine bağışladılar ki böylece namusunun mükâfatını Cenabı Hak ona ihsan etmiş oldu).

MEZAHİBİ ERBAA

Kıbrıslı Mehmet paşa Sultan Aziz devrinde makamı Sadarete getirilince (zannediyorum 1270 senelerinde) fevkalâde salâhiyeti haiz umumî müfettişler tayin eder; umeliye ve Anadoluya gönderir. Manastır; Tırhala; Yanya ve Selânik havalisine Meclisi vâlâ âzasından Suphi Bey (Sami Paşa oğlu Suphi paşa), Canik ve civarına Bursalı utufetlû Rıza efendi; İzmir ve havalisine Ahmet Vefik Efendi (paşa) ve sonra Ahmet Cevdet efendi (paşa) giderler. Ve yukarıda işaret ettiğim gibi fevkalâde salâhiyetle istedikleri gibi icraata başlarlar. Bu müfettişlerin maiyetlerinde epeyce de kalabalık bulunur. Başmühendisler, kâtipler, şifre memurları ve bazı zabitler gibi. Suphi beyin (paşa) maiyetinde başmühendis olarak Miralay Ali Saip bey, başkâtip olarak Meclisi vâlâ mazbata kalemi hulefasından Sait bey hizmet ederler. (Bilâhara Serasker Ali Saip paşa ve Sadrâzam Sait paşa). Keçeci zade Sadrâzam meşhur Fuat paşa bu müfettişlere, kendi görüşlerine göre icraatta bulundukları-

nı telmihan «Mezahibi erbaa imamları» ünvanını kondurmuştur ki, bu sözün doğruluğunu devrin ricalinden birçoğu tasdik edermiş. Çünkü müfettişler birbirine benzemiyen şeyler yaparlarmış!

Suphi paşanın icraatı

Diğer müfettişlerden daha faydalı işler gören Suphi paşa; birinci merhalede tahsilât işini jandarmalardan alarak, ihdas ettiği tahsildarlara devreder. İcabında zabıtaya müracaat hakkını bir usule raptederek gene bu tahsildarlara emanet eyler. Sonra da bu vazifede bulunduğu müddetçe bu işin nasıl cereyan etmekte olduğunu bizzat takibeder.

İkinci faaliyet olarak mahkemei şer'iyeleri ashabı mesalihten alınan aidatla çalışmaktan kurtarır. kadılara ve maiyetleri memurlarına maaşlar tahsis eder. Hele bu usul merkezce o kadar hoşa gider ki, hemen bütün memaliki şahaneye teşmil edilir.

Üçüncü iş, memurların iyisini aramak, işe yaramıyanları taramak olur. Bu bapta hiç müsamahada bulunmaz. Bir hayli amelmandeyi merkeze yollar, yerlerine genç ve müstait memurlar ikame eder, jandarmalar üzerinde fazla hassasiyet gösterir, halkın şikâyetlerini bizzat dinler ve icaplarını bizzat lâzım gelenlere emir ve takibeder.

İşte bu icraatından dolayı merkezi saltanat kendisini takdir eder ve süratle sebebi terakkisi bu müfettişlik olur. Müfettişlik vazifesini ifa ederken Suphi beyin (paşa) en çok takdir ve tebcil ettiği zat Selânik valisi Mehmet Akif paşadır; derler; Reşit Akif Paşanın pederi...

Suphi paşa Yanya'da

Umumî müfettiş Suphi bey (paşa) Yanyada nedense fazla oturmağa mecbur olur. Demek o tarihlerde Yanya için bir hususiyet bulur. Maiyetiyle beraber eşraftan Hayreddin paşanın konağında misafir edilirler. Bir kısmı da civardaki bir eve yerleştirilir. Rumcadan başka bir lisan hemen hemen konuşmıyan bu vilâyet halkını memnun etmek ve Hükûmeti Osmaniyeye daha çok ısındırmak için, bir taraftan da ol havalide hemen hemen bir kabîle hayatı yaşıyan ve aile rekabet veya iddialariyle herhangi bir fesada oyuncak olan mütegallibeyi mehmaemken yatıştırmak için bir hayli uğraşır. Burada da Manasırda; Tırhala ve Selânikte yaptıklarını tatbik eder. Tahsildarlar, maaşlı mahkemeler işini salim bir yola sokar. Yanyalılar kendisinden ve yaptığı hayırlı işlerden çok memnun olurlar. Müfettişe âdeta minnettar kalırlar.

Eşraftan Hayreddin paşa, misafiri hassının muvaffakıyetinden kendine de bir hissei mübahat ifraz ederek âdeta mağrur olur. Ve Suphi beyefendiye (paşa) samimiyen merbut kalır. O kadar ki yetişmiş oğlu Mehmet beyin ismine paşanın ismini ilâve eder. Mehmet bey artık Suphi bey olur. (Geçenlerde vefat eden esbak Sehremini Suphi bey merhum). Tıpkı maiyetindeki başkâtip Sait beyin; kerimesine Suphiye ismini verişi gibi; (Sadrı esbak Sait paşa kızı Suphiye hanımefendi).

Öteki müfettişler

Bursalı Rıza efendinin Canik ve havalisinde, Ahmet Vefik efendinin (Sadrâzam Ahmet Vefik paşa) İzmir taraflarında ne gibi icraatta bulunduklarını, hattâ Ahmet Cevdet efendinin (Cevdet paşa) ne gibi bir faaliyet gösterdiğini ben pek bilmiyorum. Bu isimler arasında bir Ziya bey (Harabat şairi Ziya paşa) ismi varsa da, bu zatın da kayde şayan bir şey yapmadığı, lâkırdısının bile tekerrür etmemesiyle anlaşılıyor. Yalnız Bursa kaplıcalarının tahassüriyle Rıza efendinin sıkça hamama gidip başka işle meşgul olmadığını İstanbula bildiren bir curnal varsa da kimin tezviratıdır pek öğrenilememiştir. Bu Rıza efendiye dair bir hikâye vardır. Bu zat çok müstehzi imiş ve başkalarını küçük düşürmek merakı imiş. Günün birinde Maliye Nazırı Mahmut Celâleddin paşanın Aksaraydaki konağına gitmiş ve doğruca kahve ocağına girmiş, oturmuş; uşaklara ismini vermiş; paşaya haber vermişler. Mahmut Celâleddin paşa, Sultan Mahmut devrindenberi tanınmış bir zatın bu istihzasına tahammül edemiyerek, aşağıya fırlamış; Rıza efendi; kapı

yoldaşlarımla oturuyordum; gibi bir mukaddime yapayım demeğe kalmadan; Mahmut paşa hemen sözü keserek: «Ne zaman Rıza efendi hazretleri olarak teşrif buyurursanız başımda yerniz var. Bu teşrifinizde sizi kabul edemem...» demiş; çıkmış gitmiş.

Rahmetli babamdan da duyardım; Rıza efendinin istihzalarında âdeta eza vardır; derdi.

BABIÂLİ HÂTIRALARI

Ben (Divanı hümayunu mühimme kalemi) ne kaydedildiğim gün ser halife, yani kalemin müdürü safa geldiniz dedikten sonra beni iki büklüm bir ihtiyarın yanına oturttu ve «o efendinin yazısı fevkalâde güzledir. Ondan ders alınız», dedi. İhtiyarlar meraklı oldukları için daha o gün bu zat benim kim olduğumu sora sora nihayet öğrendi ve aynı odada büyük babam Mümtaz efendi ile kalem arkadaşlığı ettiğini ve onun toruniyle yanyana oturmaktan memnun ve müftehir olduğunu söyledi. İhtiyar az kalsın ağlıyacaktı da! Bir iki ay yanyana oturduk. Beni âmedi odasına aldılar. Âmedi divanı hümayun kalemi sadaretten, yani sadrâzamlık makamından saltanat makamına yazılan arizaları yazar ve pdişahtan gelen iradei seniyetleri kayıt ve lâzım gelenlere tebliğ ederdi. Bir usul daha vardı ve buna da âmetçi bey nezaret ederdi. O da bazı iradei seniye tezkerelerini yalnız okunmak üzere (Babıâli) konağında oturan Nazır paşalara göndermekti. Ve bunları istediği adama, yani âdemi hülefasından olmak şartiyle dilediği zattan birine vermekte muhtardı.

Babıâlide oturanlar

Sadaretten sonra Dahiliye Nezareti ve erkânı ve kalemleri Babıâlide idiler. Bugün vilâyet mektupusunun odasından ve yanındaki büyük odada benim gördüğüm zat Dahiliye Nazırı Memduh paşa idi ve yanı başındaki küçük odada da mühürdarı Hasan bey (kalemi mahsus müdürü) otururdu ve bir iki arkadaşı daha vardı.

Memduh paşanın oturduğu odanın takımı yeşil kadifeli iki kanape ile dört koltuktan ve altı iskemleden ibaretti ve masasının karşısında da iki maroken iskemle dururdu. İradei seniyeleri kendisine götürdüğümüz zaman ayağa kalkar tezkereyi okur ve bize iade eder ve bazan da... Merakı idi... Bir nüktecik sarfederdi. Bir gün oğlu Mazlûm beyle beraber baba oğul karşı karşıya otururken bir iradei seniye tezkeresi götürmüştüm. Tezkereyi okuduktan sonra benim de oturmaklığımı emretmiş ve Bebekteki yalımızda mı ikamet ettiğimi sormuştu. Mazlûm atıldı: «Elbette efendimiz, bebekler Bebekte otururlar...» gibi bir şaka savurdu. Memduh paşa derhal... «Evet oğlum amma oğlumuz göz bebeğidir...» mukabelesiyle (benim anladığım) oğlunu azarlamıştı.

Şûrayı Devlet

İmparatorluğun Şûrayı devleti de Babıâlide toplanmıştı. Bu daire bugün yerinde yoktur. Yanmıştır zira ve yerine konulamamıştır. Burada Şûrayı Devlet reisi, tanzimat — maliye— dahiliye «Mülkiye» daireleri ve muhakemat daireleri ve kalemleri otururlardı.

Muhakemat daireleri o zaman devlet memurlarının muhakemeleri işiyle meşgul olurlardı. Bir de bunların fevkinde bir mülkiye dairesi vardı. Buna Şûrayı devlet reisi bizzat riyaset ederdi ve âzası adedi ol devrin ibzaline rağmen yirmiyi geçmemişti.

Benim yetiştiğim Şûrayı devlet reisleri Kürt Sait paşa ile Lâz Hasan Fehmi paşalardı. Sait paşayı âmedî hülefasından iken sık sık ziyaret ederdim. Hasan Fehmi paşayı ben de âzası olduğum için mülkiye dairesinde görür dururdum...

Sait Paşanın bir hususiyeti de fazla miyopluğu idi. Babıâli koridorlarından geçerken sağa sola ezbere selâm verir gibi rivayetler de duyulurdu. Ve kendi kapısı önünde olduğu gibi diğer Nazırların odaları kapılarında da ikişer süngülü asker paşalara selâm durduğu için Sait paşa askerin selâm dur sesine temposunu uydurur selâmını ona göre âyarlar, derlerdi. Bir gün kendisine de bir irade tezkeresi götürmüştüm. Otur-

maklığımı emretti ve mutadı veçhile şakalı iltifatlar ibgaline başladı. Beni büyük babama karşı beslediği muhabbetten dolayı fazla iltizam ve bana fazla ikram ederdi. Lâkırdı ederken birdenbire... «Oğlum; sen de Reşit Akil bey gibi (paşa) neden fesinin püskülünü fesin tepesinde tutuyorsun?...» dedi. Ben hayretten hayrete düşmüş ve biraz şımarığı olduğum için «Efendimiz her zaman görmemezlikten miyopîden şikâyet buyurursunuz... Bendenizin püskülümü nasıl olup da gördünüz» deyince:

— Sana mahrem bir haber vereyim. —Görmemek yeğdir görüp divâne olmaktan bizi— Anladın mı oğlum? Sen de benim evlâdımsın bunu bil, fakat kimseye söyleme... cevabını vermişti.

Hariciye Nezareti

Bugün İstanbul Defterdarlığının bulunduğu konakta; fakat başka bir kalıp ve kıyafette idi ve o zaman Şûrayı devlet daireleri yanmadığı için buraya koridorlardan geçilerek gidilirdi. Evet o zaman tâ sadaret dairesindeki büyük sofadan başlıyarak hariciyeye kadar altlı üstlü koridorlardan gidip gelinirdi. Hariciyenin istişare odası, tercüme odaları, şifre ve kalem odaları, şehbenderler dairesi ve kalemler... Bahusus... Kileri hep oradaydı. Hariciyenin kileri alt katta bir büyücek odada hemen hemen hepimizi toplar akşam üzeri kahvaltısı vaktinde hakikaten işimize yarardı. Havyarlı sandviçler; lor peynirli francalalar; naneli limonatalar hem terütaze hem de tertemizdi.

Sadrâzam Avlonyalı Ferit paşanın bazan bu kilerdèn şunu bunu getirttiği de görülürdü. Muziplik bu ya biz de... «Sadrâzam paşamız ucuza dayanamaz...» der gülüşürdük.

Sadaret ve erkânı

Amedii d ivanı hümayun kalemi Mahmudu Adlî devrinden başlar. Vazifesi bundan evvelki yazıda arzettiğim gibi Padişah ile Sadrâzam arasındaki muhaberatı kayıt ve tahrir etmekti. Meclisi vükelâda bulunan kâtipler bu kalemden alınırdı. Âmetçi bey veya âmetçi efendi denilen zat bu kalemin müdürü idi. Ben âmedi hülefalığına memur edildiğim vakit âmetçi; Mehmet Ali beydi. (Sonraları Mehmet Ali paşa olarak Sadrâzam müsteşarı; Meşrutiyetten sonra da Evkafı hümayun Nazırı olmuştu). Dikkatli, ferasetli hayırhah; neşeli ve nükteci bir zattı. Hepimize ayrı ayrı iltifat eder; «rica ederim» demeksizin bir kelime olsun söylemezdi. Hele altı kişiden ibaret olan hususî maruzat odası biz efendilerine fazla ehemmiyet verir ve emniyet ederdi; çok da çalıştırırdı.

Zevki tezkerelerin gayet tertipli ve okunaklı yazılması olduğu için buna ve bundan evvel de müsveddelere aşırı dikkat ederdi (... İstitrat... Doğrusu böyledir diyerek müsveddelere müsevvedde derdi...) ve yazdıklarımızı tashih etmezse kâğıdı bize verirken mutlaka teşekkür ederdi. Padişaha gidecek evrakı bizzat Sadrâzama götürür, imzalatır, sonra bunları kırmızı bir atlas keseye yerleştirir ve balmumu ile sıktığı kesenin ağzını mühürler, saraya yollardı. Saraydan gelen iradei seniyeleri de Sadrâzamdan alır icabını icra ederdi. Âmetçi bey yazdıklarımızı beğenmezse hırçın çizgilerle tashih eder «semihane yazmışsınız» derdi. Bu itaptan biri de hiç unutmam ilk defa bana nasip olmuştu ve Semihane tâbiri böyle başlamıştı.

Ametçi bey

Resmî hayatında inadına dikkatli ve tertipli olan âmetçi Mehmet Ali bey (paşa) hususî hayatında hayli deryadil ve ehlidildi. Zevkine müptelâ idi âdeta. Ahbaplarında veya kendi evinde yapılan saz âlemlerinde sabahladıktan sonra bile terütaze bir eda ile makamına gelirlerden olmuştu. Yalnız daha âmetçi olmazdan evvel Sadaret mektupçusu iken bir kaza geçirmişti... Bir gece Büyükderede içkili bir lomantada cebindeki bazı mühim evrakı düşünrmüş ve ertesi sabah uyanır uyanmaz farkına vardığı bu hâdiseden fevkalâhad telâşlanarak araştırmalara başlamışken kaybettiği kâğıtları büyükçe bir zarf içinde kendisine yollamışlardı.

Bunları yollıyan adam da Beşiktaş muhafızı müşir Hasan paşa idi. Hünkâr haber almamıştı. Mehmet Ali bey de belki müstahak olacağı cezadan sıyanet edilmişti.

Mehmet Ali beyin (paşa) gayet güzel yazısı; kendine hâs bir ifade tarzı; gene kendine hâs bir gezişi vardı. Tiyatroları, seyir yerlerini, kayık âlemlerini, Göksuyu, Kâğıthaneyi onsuz görmek mümkün olmazdı. Arabasına veya bir sandala biner neşeli yeneşeli o yerlerde gezer hafiyelerden çekinmezdi. —Çiy yemedim ki karnım ağarsın— felsefesine sâlik. Hulâsa o devre göre tamamiyle hürriyetine malikti. Hâlâ gözümün önündedir. Güzel adamdı ve iyi adamdı. Pek de dindardı.

Baki efendi

Sadaret uzma evrak müdürü Baki efendi Babıâlinin eskilerinden ve hemen hemen herkesin sevgililerindendi. Senelerce ta vefatına kadar bu vazifede kaldı ve kıl kadar doğruluktan ayrılmıyarak gelen geçen Sadrâzamların ve müşteşarların emniyetini kazandı. Kısa boylu Baki efendi uzun boylu konuşmayı sever, gördüklerini anlatır; tatlı tatlı menkıbeler nakleder, hulâsa kendini aratırdı. İstanbulda, Şehzadebaşında Kuyucu Murat paşa türbesinin arka cihetlerine tesadüf eden bahçe içindeki tahinî boyalı konağını hatırlarım. Babam bazan beni buraya götürürdü. Ve bunu da hatırlarım: Her çarşamba gecesi aziz ve samimî ahbaplar Baki efendide toplanırlar yemek yerler, sohbet ederler, eğlenirlerdi. Beylikçi Nâsır bey, teşrifatçı Hatabizadelerden Behçet bey ve biraderi Bekir bey, molla Esat Bey, babam Reşit Mümtaz Bey (paşa) İstanbulda bulundukça Babanzade Mustafa Zihni paşa, Reşit Akif bey (paşa), müsteşar Bülbül Tevfik bey (paşa), şair Celâl paşa ve emsali zevat gibi.

Baki efendinin oğlu Müfit bey de (âmedî hülefasından) arkadaşlarını ayrıca davet ve ikram edenlerdendi. Bu zat sonraları müsteşar Tevfik paşaya damat oldu ve birkaç sene evvel vefat etti. Babıâlide âmidî odasında beraberdik. Baki efendide de iyi yemek yemek ve yedirmek merakı olduğundan haremdeki eski kalfaların yeşil emîr dolmaları meşhurdu.

Baki efendi vefatından sonra yerini alan muavini Ali beyle ve evrak kalemi mümeyyizi Kadri efendi ile beraber Babıâli evrakı işini hayli tanzim etmekle de şöhret bulan dürüst memurlardan biri idi ve vefatında bütün Babıâli erkânına ve efradına acılar bıraktı. Onu hepsi hürmetle ve samimiyetle severlerdi.

Hattat Sami efendi

Divanı hümayun mühimme kalemi ser halifesi hattat Sami efendi değil Babıâlinin, memleketin âbruyu idi... Bu kalem, verilen rütbelerin ve nişanların fermanlarını ve beratlarını divanî yazısiyle yazardı. Ve kalem efendileri bu yazıyı bilmeğe mecbur idiler ve burada kıdem kazanırlar, terfi ederlerdi... Sami efendi o güzel yazısiyle teberrüken (Kur'anıkerim) de yazmıştı. Bir sürü levhası, camilerimize asılmış yazıları vardır. Kendisi de veçhen yazısı kadar güzeldi. Güler yüzlü, tatlı dilli, titiz ve temiz bir adamdı. Hüsnühat işinde birçoklarımıza hocalık etmiştir. Ahbaplık, arkadaşlık hususunda hemen her tanıdığına hayırhahlık göstermiştir. Babıâli yerine konulamıyacak nadirattan olduğu için onun üzerine titrerdi. Sami efendi zamanında yazılan ferman ve beratlar ve buyurultular hakikaken emsaline faik idiler. O kadar ki birçok yazı meraklıları bunları bir çerçeveye sokar, duvarlarına asarlardı.

Teşrifatçı Behçet bey

Behçet beyin de hal ve şanı müstesna bir hususiyeti taşırdı. Hattabîzadelerden olan bu zat Babıâlide doğdu ve öldü denilecek kadar işini kavramış ve dikkatiyle temeyyüz etmişti. Müayedeler, resmî günlerde bütün ricale ve memurlara gönderilen davetiyeler teşrifat kaleminden yazılır ve davetiyelerin üzerlerine teşrifat icabı kıyafet derç ve işaret edilir olduğu gibi mutat resmî günlerde teşrifatçı beyle muavinleri Padişahın misafirlerini kabul ederler; huzura girileceği vakit herkesi makamına ve rütbesine göre sıralar ve sıralara da dikkat ve nezaret ederlerdi. Bir yanlışlığa mahal bırakmamak için teşrifatî beylerin her biri ayrı ayrı meşgul olurlardı. Behçet beyin en ziyade korkusu kalabalığa meselâ üniformalı bir yabancının karışabilmesi ihtimali idi. Çünkü bu işlerden yalnız o

mesuldü. Babıâli içindeki memurlar ve âzalar ve saire gibi hariçten Babıâli ye gelenler mutlaka Behçet Beyin odasına uğramak ihtiyacını duyarlardı. Zira kendisi hoşsohbetti. Fevkalâde terbiyeli, bahusus zeki, istediğiniz kadar zeki idi.

Hoş beşten başka bi rşey söylememesinden bile mânalar istihracı mümkün olurdu. Söylemeden, söyletmeden bazı habrelerin iç yüzü öğrenilirdi. Hele hususî hayatı şekerden tatlı, yemekleri birbirinden nefîs, sohbeti fevkalâde alâkalı, davetlileri ziyafetleri hadsiz ve hesapsızdı. Kardeşi Bekir beyle beraber tanzim ettikleri yemek listeleri elden ele dolaşır ve reçeteleri alınırdı. Alınırdı amma bir türlü o çeşni verilemezdi. Behçet bey bunu bilir ve mağrur bir eda ile onları bizden başkası yapamaz der dururdu. Daima sağ kolunu oynatmak gibi bir tiki, sakalındaki kılların birhayli eksiği vardı.

Âmedî Hülefaları

Ben bu memuriyete getirildiğim zaman birhayli âmedî hulefası vardı. Bunlardan kalabalık tarafı başmuavin Müfit beyle beraber büyük bir odada oturur, çalışırlardı. Altı kişilik hususî kalem de ayrı bir odada çalışırdı. muavini sanilikte bulunan zat da (Ben burada Cemil Beyi bulmuştum. Besim Ömer paşanın ağabeyi Azmi beyin kayınpederidir) âmetçi beyle beraber bir odada otururdu. Müfit bey iyi bir kalem müdürüydü. Yazılacak müsveddeleri hulefaya o taksim eder, yazılanları iptida o tashih eyler, âmetçiye yollardı. Pek mühim olmı/yanlara da beyaz edilmesi işaretini verirdi. Fakat herkese iş vermez, yani herhangi bir iltimasla kaleme gelip de ellerinden iş gelmiyenleri yormazdı. Ve kendisinden bu gibilerden Alinin veya Velinin gelip gelmediği, kaleme devam edip etmediği sorulursa nevima şöyle bir cevap verirdi:

«Kendi bazan gelir amma kaleme
Sözü gelmez onun asla kaleme!»

İçimizde hakikaten (dirayeti kâmile) leri müsellem olanları vardı. İçimizde gene hakikaten (ademi dirayeti kâmile) leri müsellem ve meşhur olanları da vardı. Odada yanına tesadüf ettiğim bir kalem arkadaşımın bir türlü maaş senedini ya-

zamadığını bugün gibi hatırlarım. Ancak su içer gibi hattâ en mühim tezkere müsveddeleri yapanları da hatırlarım. Efdaleddin, Müfit, Rıfat, Nureddin, Büyük Celâl, muavin Cemil beyler ve saire gibi. Ben de dahil olduğum halde üst tarafı pek sayılacak kadar az değildi. Buna rağmen işlerde asla sekte görülmezdi. (Nureddin bey sanatkâr Münir Nureddinin babasıdır.)

Nizameddin bey

Eski Maliye Nazırlarından Yusuf Ziya paşanın yeğeni âmedî hulefasından Nizameddin bey (Darüşşafakayı tesis edenlerden biri olan bu Yusuf Ziya paşanın bu kere bir büstü yapılmaktadır). Sadaret dairesinin âdeta ayaklı bir kütüphanesiydi. İşte veya konuşmalarımızda ne zaman bir müşküle marûz olsak, derhal ona müracaat eder, kolaylıklara kavuşurduk. Meselâ bir tezkere hangi tarihte yazılmıştır, iradesi hangi tarihte gelmiştir. Numarası nedir? Hattâ kim yazmış, kim deftere kaydetmiştir, Nizameddin beyin malûmu idi.

Meşrutiyete kadar bu kalemden ayrılmıyan Nizameddin bey bâlâ rütbesine kadar yükselmiş ve epeyce maaşa sahip olmuştu. Esasen memuriyetinden ve eski arkadaşlarından ayrılmak istemezdi. Sesi gür ve telâffuzu pürüzsüz olduğu için Meclisi Vükelâda kıraat kâtipliği de yapardı.

Sonra da çok hayırsever bir adamdı. Herkesin işini takip ve iyilikler etmeğe çalışırdı. Bu angaryalardan gerçi kaçmak ister gibi görünürdü, fakat angaryaların âdeta arkasından koşardı. Bu gûna didişmeler onun zevki ve namusiyle çalışmak da ayrıca bir fahri idi. Böyle olmasaydı, mevkii icabı epeyce oyunlar oynıyabilirdi. Oynamadı, bu muhakkaktır. Yalnız felek ona bir oyun oynadı. Biçareyi evvelâ kadro harici, sonra da tekaüt ettiler. Ve bununla Babıâlinin en mühim dairesini faydalı bir uzuvdan mahrum bıraktılar. Kalemde hepimzi onu çok severdik. Dostluğunu da çok severdik; kaypak değildi zira, O zamanımızın hoşa gitmiyen taraflarından bahis ve hasbıhal ederken hep şu beyti okur, gene o devrin bazı şımarıklıklarına atar tutardı ve belâlarını gkörecekler, derdi.

Çok görmüşüz zevalini gaddar onların
Hengâmı fırsatında diliâzar olanların.

Refik bey

Sadaret müsteşarı bundan evvel âmatçi ve bunlardan sonra (1908 ilânı meşrutiyetini müteakıp) âyandan olan Bülbül lâkabiyle meşhur Tevfik Paşanın büyük oğlu Refik bey de Âmedî divanı hümayun kalemi hulefasından saçlı sakallı bir zattı. Hususiyeti evvelâ terbiye ve nezaketi, sonra da garabetiydi. İktidarı da yok değildi. Yazısı güzeldi. İfadesi kıskıvraktı. Cümleleri metin ve mekindi. Kelimeleri seçerek kullanır, asla tenafüre yer vermezdi. (Biraz da kimseyi beğenmezdi). Tatlı tatlı konuşur, ikide bir elleriyle kulaklarını çeker, fena bir haber alsa, okur etrafı üflerdi. Hayli korkaktı da. Acele kapı açılmasından huylanır, bir türlü arabaya binemez, kayıktan, sandaldan ödü kopar, ancak beğenmediklerinden şiddetle bahis ve şekva hususunda kimseden korkmazdı.

Saraya gitmezdi, ilerdekilere sokulmazdı. Rütbe, nişan dilenmezdi. Bir za'fı maaşının tezayüdü idi. Çocuklarına çok düşkündü, onlara sıkıntı çektirmek ve babasından para çekmek istemezdi.

Zavallı Refik bey... Ben ona amca derdim. Zira o babamın da âmedî kaleminde arkadaşıydı ve eski hulefadan olarak kalemde kalmıştı. Çok da sevilmişti. Yalnız o kendisini sevmiyordu. Zatürreeden vefat etti. Bu hastalığı bir kayığa binerek Halicin bir sahilinden öneki sahiline geçerken yakalamış, korktuğuna uğramıştı. Hayatta kalan dostları onu daima rahmetle yâdetmektedirler.

Hademe Yusuf ve arkadaşları

Âmedi odası hademelerinden Yusuf ve kahve ocağı birçoklarımıza müttekâ idi. Yusuftan istediğimiz kahveyi kahve ocağında içer ve ay başı alınacak maaştan verilmek üzere kendisinden istikrazlar yapardık. Maaşı gider, o alır getirir ve herkese hissesini o verirdi. Merakı da mecidiye getirmekti. Liralardan kaybederim diye korkardı. Yusufun en büyük derdi, hulefadan Nizameddin beyin hesabını görmek idi. Aralarında muttasıl ihtilâf çıkar, avansların eksik veya ziyadeliği bahisleri uzar dururdu.

Hademe Yusuf çok namuslu bir adamdı. «Ben kapı ağalarından Mustafa ağanın çırağıyım. Doğruluk zevkimdir» derdi ve bizim işlerimizle uğraşır, didinirdi. (Mustafa efendi, âmetçiliğinde Şefkati efendinin ağası, sonraları Sadrâzam hademelerinden olmuştu ki, bunlara kapı ağası derler). Mustafa ağanın şöhreti de efendisi Şefkatî efendiye arzettiği hizmetleridir. Bu adam gayet zeki, fevkalâde uyanık, günler ve neler görmüş bir adamdı, insan sarafıydı. Mâkamına ve mevkiine lâyık hareket etmiyenleri tenkit ve tezallûm ederdi. Hele Sadaret dairesinde bulunan iki dilsiz hademe hayretler verecek kadar fatin ve zeki idiler.

Bunların vazifesi Meclisi Vükelâda hademelik etmek, içeriye girip çıkmaktan ibaret gibiydi. Ayni zamanda sağır olduklarından bu işte senelerdenberi istihdam edilmeleri âdet olmuştu. Kahveleri, suları bunlar getirir götürür, tablaları bunlar temizler, sobaları bunlar yakar, gaz lâmbalarını bunlar aydınlattırırlardı. Maaşları ne kadardı şimdi hatırlamıyorum amma paşalardan, elçilerden, gelip gidenden oldkça dolgun bahşiş alırlardı; bayramlarda seyranlarda biz bile verirdik. Ve bu emektar hademe ile hiç sıkılmadan konuşurduk. Sözlerimizi dudaklarımızdan anlarlar, tekrar ettirmeksizin cevabını verirlerdi.

Seryaver bey veya paşa

Babıâlide bir de yaverlere ve süvarilere mahsus odalar ve ahırlar vardı. Bir de seryaver Bey veya seryaver paşa vardı. Sadrâzamın yaverleri... Yaverler nöbetle at üzerinde sadrâzamın arabasını takibederlerdi ve öteye beriye gönderilen müstacel tezkereleri, iradei aliyeleri (Sasrâzamın emirleri demektir) götürürlerdi. Seryaver bey veya paşa da odasında oturur, gelirken ve giderken Sadrâzamı istikbal ve teşyi ederdi. Bir rivayete göre de gelen gidenleri, Sadrâzamı ziyaret edenleri kayıt ve saraya arzederdi. Bu başyaverlerden ismi hatırımda

kalan Cemal paşadır. Hepimize hürmet eden bu zat hususî hayatında dostluğa hürmetkârdı. Eğlence namına da yalnız pokeri severdi, ve pokerde kızarsa alâhotör diyecek yerde «Alâvutum» derdi.

Dahiliye Nezareti

Bugün İstanbul Valiliği makamında Valinin işgal ettiği daireyi evvelce Sadrâzamlar işgal ederdi ve Vükelâ Meclisi bu dairede içtima eylerdi. Her pazar ve çarşamba günleri... Merdiveni çıkar çıkmaz sağ tarafa tesadüf eden birinci koridorun başlarındaki odalarda hararet tercümanları olurdu. İlk bölmeden sonra da Dahiliye Nezareti kalmleri bulunurdu. Mektûbî kaelemi, evrak kalemi gibi hemen alt katlarında da muhasebe ve nüfus kalemleri yerleşmişti. Aynı zamanda da vilâyetlerin kapı kâhyaları ve kapı çuhadarları alt kattaki odalarında çalışırlardı. Kapı kâhyalarının vzifesi vilâyetlerle İstnbul dairei resmiyelerinin arasında cereyan eden tahriratı toplamak ve bir hülâsasını yapıp valilere göndermek; gelenleri de alıp devaire taksim ve takibetmekti ki kapı çuhadarları bu işlerde kendilerine muavenet ederlerdi. İmparatorluk büyüktü, buna lüzum vardı.

Vali dairesindeki büyük sofanın iç ucundaki koridor tâ Hariciye Nezaretine kadar imtidadederdi (bugünkü defterdarlık) işte bu koridorun kapısından girer girmez sola gelen ilk odalar (zira sağda odalar yoktu) âmedi odalarıydı ve birinci bölme kapıdan sonra Dahiliye Nazırının odaları gelirdi (bugün vilâyet mektupçusu falan oturuyor). Nazır paşa veya bey bu odalarda otururdu.

O zaman kalemi mahsus müdürlerine mühürdar derlerdi. Nazırın emniyet etiği bir adam olan mühürdar evrakı getirir birer birer okur, Nazır paşanın mühürünü alır, basardı. Bir taraftan da aldığı emirlerle Nazırın arzularını takibederdi. Ben hayal meyal Münir paşayı Dahiliye Nazırı olarak tanırım. Babam Dahiliye müsteşarı olduğu vakit Münir paşa Dahiliye Nazırı, Kâmil paşa Sadrâzam idiler. Münir paşanın mühürdarı Neyyir beyi de bu tarihte tanıdım. Daha geçenlerde seksenlik

bir yaşta vefat etti, fevkalâde namuslu; mübalâğasız arzediyorum emsaline güç tesadüf olunur denecek kadar namuslu, dindar ve haysiyetli bir adamdı. Biraz haşin idi gerçi, fakat asla cebîn değildi. Hiçbir şeyi namusuna tercih etmemişti. Aynı zamanda da Dahiliye mektubî kalemi mümeyyizlerinden idi. Münir paşanın infisalinden sonra kalemde kaldı ve yavaş yavaş terfi etti bir dereceye kadar. Sözü pek olduğu için olacak fazla ilerliyememişti.

Dahiliye mektubî kalemi müdürü (Sadık Bey,) bu zata deli Sadık Bey derlerdi. Bu onun şöhretiydi, kendisi de bilirdi bana yabancı değildi. Zira âilemizin dostu ve hepimizin hayırhahı idi, hele amcamın kafadarı idi. Yalnız sevdiklerini azarlamak mutadı idi. Elinden hiçbirimiz kurtulamazdık nasibimizi alırdık. Buna da dikkat etmişlerdi. Babamın çok genç yaşta Dahiliye müsteşarlığı onun hoşuna gittiği kadar tuhafına da gitmişti. Müsteşara gidecek evrakı hulefadan birine verirken bunu bizim çocuğa götürün, dermiş.

Bir defa da babamı azarlamıştı... Benim imzam olan bir müsveddeyi niçin tashih ettin... diyerek. Maahaza babam oradan ayrılıncaya kadar kendisini başta taşımıştı. Sadık bey bu da muhakkaktır ilim ve irfan sahibi dürüst bir zattı ve epeyce yaşamıştı.

Nâzırlar, müsteşarlar

Pek çocuk olmaklığıma rağmen ben Dahiliye müsteşarı Celâl bey efendiyi de tanımıştım. Babam henüz âmedi muavini iken sık sık Celâl beye gider, elini öperdi. Bir iki defa beni de götürmüş, el öptürmüştü. Uzun ve bembeyaz sakallı muhterem bir piri fâni idi. Ben bu zatın oğlu Cemal beyi de tanırım. Hariciye Nezareti mensuplarından idi ki bilâhare Sadaret müsteşarı olan Ali Fuat beyin pederidir. Ali Fuat beyin Sultan Mehmet Reşat devrinde mabeyni hümayun başkâtipliğinde de bulunduğunu Avrupa'da iken duymuş ve yine orada iken müşarünileyhin eserlerini okuyarak dikkatle takibetmiştim. Babam Dahiliye müsteşarı iken Ali Fuat bey dahiliye mektubî kalemi hülefasından idi ve çok emniyete şayan olduğu için mahrem

yazılar kendisine yazdırılırdı. Dahiliyede iki de mektupçu tanırım amma isimlerini pek derhâtır edemiyorum. Yalnız birinin «fevkalâde şifalıdır» teranesiyle odasına girenlere akide şekeri ikram ettiğini hatırlıyorum.

Münir Paşadan sonra (Kâmil Paşa kabinesinin sukutu üzerine) İzmir Valiliğinden, Dahiliye Nazırlığına Halil Rifat Paşa geldi. Babam yine müsteşarlıkta idi. Bir müddet sonra da yeniden intişara başlıyan Takvimi Vekayi isimli Resmî Gazetenin nâzırı oldu. Epeyce müddet beraber bulundular. Evde duyardım babam Nazır paşasından siyatişle ve hürmetle bahsederdi ve gösterdiği emniyetten dolayı müteşekkir olduğunu söylerdo. Müsteşar Celâl beyle Reşit Mümtaz bey arasına (babam) Rıdvan Bey (paşa) müsteşar olarak girmişti amma ben bunu kat'iyyen bilmiyorum bile. Babam şehremini olunca «Bunu hiç beğenmedim. Ben ıdvan paşanın üzerine dahiliye müsteşarı olmuştum ve bir belâya uğramıştım. Şimdi yine bu zatı istihlâf* ediyorum» demiş teşe'üm etmişti.

Dahiliye Nezareti erkânı

Evrak müdürü bâlâ ricalinden ve kudemadan Ali Haydar beydi. Ali Haydar bey niçin evrak müdürlüğünden öteye geçememişti bilmiyorum. Epeyce maaşı vardı. Orada oturuyordu. Şayanı hürmet bir adamdı. Onu severlerdi. Bu kadarını biliyorum. Hattâ adamakıllı devam etmediğini de biliyorum işleri kalem hülefasından Rifat Beye bırakmıştı. Bütün işleri Rifat Bey görür, o hal vefaslederdi. Bilâhare ve bihakkin bu zatda evrak müdürü olmuştu. Kalemlerde mütehayyiz hülefadan bir de Hayreddin bey vardı. Sonradan Sadaret tercümanı ve şehremini olmuştur. Bana Rumca ve kitabet dersleri verirdi. Bir de Takvimi Vekayide de muharrirlik ederdi. Bizim yani babamın meclisinde kendisini kızdırırlardı. Kinci olmadığı için çabuk barışırlardı. Üstad bestekâr Lemi bey de mektubî kalemi hülefasından ve babamın mühürdarı idi. Hüsnü hattı ile şöhret bulmuştu, çok da kıvrak bir yazış tarzı vardı. Lemi bey geçen sene ölünceye kadar bizi unutmamış ve vefakâr davranmıştı.

Dahiliye muhasebecisini mutlaka hatırlıyamıyacağım. Fakat matbuatı dahiliye müdürü Ahmet Arifî beyle sansür memuru Hıfzı beyleri pek iyi tanıyorum. Vazife dolayısiyle babam müsteşarken bizim evden jıkmaz gibi idiler. Dahiliye Nezaretini izaj eden belli başlı tek bir kişi vardı. İsmi Faiz mi yahut Fuat mı pek hatırlamıyorum... Müfsit ve müzevir bir jurnalcı idi. Bu adamdan bütün arkadaşları (mektubî kaleminde idi galiba); korkarlardı onu asla sevmezlerdi. «Bir çoklara fenalık etmiştir» derlerdi ve o kaleme geldi mi veya bir odaya girdi mi susarlardı hiç yoktan iş bulur, meşgul olmağa başlarlardı.

Şûrayı Devlet

«Şûrayı Devlet» Babıâli binasının tam ortasında Dahiliye ile Hariciye Nezaretlerinin arasında idi ve diğerlerinden fazla olarak üstüide bir kat daha vardı, «Hünkâr dairesi». Abdülmecitle Abdül âziz bu daireye gelirler meşgul olurlardı. Sonraları Şûrayı Devlet mülkiye dairesine tahsis olundu. İkinci Sultan Hamit mülkiye dairesini gayet geniş bir nizamname ile tesis ederken ona vükelâyı sorguya çekmek hakkını da vermişti. Şûrayı Devletin diğer dairelerinden geçen bazı kararların mülkiye dairesine de gelmesini isteyerek bu daireyi bir nevi bütün devletin muamelâtını mürakip vaziyetine sokmuştu. Ben burada, bu dairede âza iken Bahriye Nazırı Hasan Rami paşayı epeyce üzdüğümüzü, Zonguldak kömür madenleri üzerinde İtalyanlarla tahaddüs eden ihtilâfın hal çaresini aramakla ne kadar üzüldüğümüzü bugün gibi hatırlamaktayım. Çok teessüf olunur ki jurnalcılar bu hayırlı teşekkülü de akim ve âciz bıraktırmak için neler uydurmamışlardı neler?! Tahattürü bile tüyleri ürpertir.

Şûrayı Devlet daireleri

Mülkiye dairesinden başka tanzimat ve dahiliye, maliye, mahkemei temyiz, mahkemei istinaf, bidayet mahkemesi ve bunların reisi sanileri, âzaları, müddeiumumileri ve muavinleri ve kalemleri vardı. Mahkemelerin umumuna verilen isim

de muhakemat dairesiydi. Sultan Hamidi sâni devrinde Şûrayı Devlet bu surette karar kılmış çalışmakta bulunmuştu. Bunu da derhal söylemeliyim ki bu kalabalığın içinde çok muktedir ve namuslu ve işgüzar ve tecrübeli zatlar vardı ve bu sayede idi ki lüzumundan fazla doldurulan âza veya memurlar, iltimaslarla buralara sokulanlar Şurayı Devletin mesaisine engel olamamışlar ve bunların içinde müstaitler var ise bilâkis istifade etmişlerdi. Bu dairelerden sonra da bir iki encümen vardı. İhtilâfı merci ve istatistik encümeni gibi. Bunlardan birincisine Şûrayı Devlet Reisi riyaset ederdi.

Hüseyin Bağ ve mukallit Muhsin

Hüseyin Bağ... Maraş eşrafındandı. Ne için ve nasıl İstanbula geldi ve ne yaptı da Maraştan alındı, Şûrayı Devlete âza oldu bilmiyorum. Fakat Hüseyin Bağı biliyorum. Tesadüfen konuşur, selâmlaşırdım. Çok iyi, asil edalı bir zattı. Bunda şüphe yok. Fakat şöhreti (Bön) dü. Kıyafeti de kendisine mahsus ve biraz acayipti. Gayet yüksek kıvrımsız yaka, sımsıkı bir boyun bağı, dar bir redingot veya ceket, o kadar dar ve kısa pantalon, senelerce değişmiyen sapsarı bir kürkten palto yakası, gümüş saplı bir baston, bir de hususî arabası vardı.

Bayramlarda, seyranlarda mutlaka görünür. Hele Kâğıthane gezintilerinde arabasiyle turlar yapmaktan fariğ olmazdı. Çabuk beğenir ve derhal beğenildiğine inanırdı. Onu herkes severdi. Sustuğu vakit... sevimliydi zira. Ondan herkes kaçardı söylediği vakit... Çok kaba konuşurdu. Lâkırdı arasında da «Bana... bak...» filân der dururdu. Bönlüğüne misal olan menkibeleri de vardır. O vakit dillere düşmüştü. Bir tanesi şudur:

«İstanbulun en zeki çocuklarından (Muhsin isimli bir nüktedanı yani zekâvet ve ferasetin bütün inceliklerine sahip bir evlâdı vardı. Nüfuzu nazarının kuvvet ve isabeti sayesinde gördüğü ve kavradığı hâdisatı ve havadisatı öyle kıvraklıklarla ifade ve tebliğ ederdi ki bunu; anlayanlar ona nekre anlamayanlar sadece mukallit derlerdi. Hüseyin Bağ, Muhsini mukallitlerden biri zannettiği için bir gün ehibbasından birine onun bir gün evine getirilmesini rica eder. Gelirler, safai âmediden sonra ev sahibi ceffalkalem Muhsine bakar bana bir masa taklidi yap deyince afallayan (mukallit) derhal kendisini toplar toparlanır ve... Bir çil altın ihsan buyurun da şanınıza lâyık odundan imal edeceğim masa ayaklansın... der lirayı alır. Hüseyin Bey bekliyodursun Muhsin Bey odadan çıkar gider. Bunun böylece vkubulduğunu rahmetli Muhsinden duymuştum.

Hüseyin Daniş Bey

Şûrayı Devlet erkânı kiramındandı. Ve İkinci Sultan Hamidin bendegânından Nişli Mahmut Beyin damadı idi. Gayet namuslu, terbiyeli kendine göre ülemadan; hayırhah; jurnalcılardan müşteki; ahvali âlemden meyus; çoluk çocuğuna düşkün; tanısın tanımasın herkesin ırzına hürmetkâr; fakat biraz hadit, fazlaca dalgın; hodbin denilemezse de hodpesend bir zat idi. Bana emniyet ve iltifat ettiği için sıkça evime gelir hattâ ahbaplarını getirir briç oynar, (iyi oynardı) eğlenirdi. Kafadarlarından biri de monşer Mustafa Beydi (Beşiktaş belediye müdürü).

Hiç unutmam bir çarşamba günü, İstanbula inmemiş, Büyükadada yine bizde toplanmıştık. Daha başka misafirlerimiz de vardı. Herkes dağıldıktan sonra üçümüz o, Mustafa Bey ve ben bir hasırlı kira arabasına bindik. Adanın büyük turunu yapmak üzere iskeleden hareket ettik. Biliyorduk; Daniş Bey Sadrazama bir meseleden nâşi kızmıştı. İster istemez lâkırdı onu kızdıran vâdiye girdi. Kendisine bazı sualler sorduk. Mustafa Bey biraz muzip olduğu için yangını körüklüyordu. Bir aralık Daniş Bey o kadar feveran etti ki yanında oturduğum Mustafa Bey yerinden kalktı, benim yanıma yani karşıya geldi. Onu dinliyorduk. Haksız da değildi doğrusu: Her ne ise: Bir aralık o kadar köüürdü ki ayağa kalktı, oturduğu minderin üstüne çıktı ve yine ayakta durmağa çalışarak (zira araba yürüyordu) ellerini göğsüne vurdu... Yahu bir bana bakın bir de Sadrâzam olacak Ferit paşayı gözönüne getirin. Hangimiz yakışır derken az kalsın arabadan düşüyordu. Zorla tuttuk, oturttuk. Allah rahmet eyleye çok iyi bir zattı mu muhakkaktır; fakat çok hadid idi.

Bohur Efendi

Bâlâ ricalindendi, mülkiye dairesi âzasındandı ve zekâvet ve dirayet sahibi bir zattı. Yanyana oturur, birçok hasbihallerde bulunurduk. Mülkiye dairesine gelip geçen bütün işlerin cemaziyelevvelini bilirdi. Yeni gelen evrak mecliste okunurken derhal kavrar ve en sağlam reyi verirdi. Fakat söylemezdi. Derhal gayet güzel olan sevimli yazısiyle bir kâğıda yazar ve bana uzatıverirdi. «Okuyunuz muvafık bulursanız siz söyleyiniz» derdi. İlk defasında acaba ve belki bihakkin benimle istihza mı ediyor demiştim. Fakat sonra anladım, hayır. O yalnız «zülfüyâre dokunur muyum dokunmaz mıyım?» deyip korkanlardandı. Çok vehimli ve epeyce de yaşlı idi. Hiç unutmam Hasan Rami Paşa için dairemiz âzalarından ikisinin yaptıkları tahkikatın fezlikesini Ahmet Muhtar Bey (Kevakibi) okurken «muhakkak mesul olmalı mazbatayı yapmalıyız» demekten hâli kalmamışsa da bunu yalnız ben komşusuna söylemiş bir türlü mecliste söz alamamıştı. Halbuki hiçbirimiz —bir iki jurnalcımızdan başka— onun kadar teenniye lüzum görmemiştik. İşte bizim bütün arkadaşlarımızla beraber çok sevdiğimiz atufetlû Buhur Efendi hazretleri bu kadar korkaktı...

Şerifler

Şûrefa... İkinci Sultan Hamidin Şûrâyı Devlet âzalığına tâyin ettiği zevat arasında idiler. Bunlardan, yani âzadan biri olan Şerif Hüseyin beyefendi nüfuzu nazar sahibi bir zattı. Fakat memur olduğu daireye az devam eder ve ekseri günler Yıldız sarayındaki Başkitabet dairesine gelerek mütedahil maaşları hakkında resen tarafı şahaneden Maliye Nezaretine emir verilmesini rica ederdi. Teessüf ve teessürle başkâtip Hasan Tahsin paşanın kendilerini misafir odasında beklettiğini görmüştüm. At sahibine göre eşer, dedikleri gibi, bunun da sebebi; Sutan Hamidiln nedense Hüseyin beyefendiden tevahhuş edercesine çekinmesiydi. Halbuki Şerif Abdi - İlâh Paşaya, Şûrayı Devlete, hattâ sarayı hümayuna pek seyrek gelmesine rağmen, Yıldıza geldikçe bambaşka bir ihtiram muamelesi ifa o-

lunur; müşarünileyh asla Başkitabet dairesine uğratılmaz; doğruca Başmabeyinci tarafından kabul edilirdi. Şerif Nâsır Bey de sonraları Şûrayı Devlet âzasından olmuştu.

Şerif Ahmet paşa ve Ali Haydar beyler

Şerif Ali Haydar beyefendiye gelince, Mekke Emîri Şerif Abdülmuttalibin hafidi olan bu zat küçük yaşta yetim kaldığı için İkinci Sultan Abdülhamit fevkalâde alâka göstererek kendisini şehzadelerle birlikte Yıldız sarayındaki mektepte okutturmuştu. Meşrutiyetten birkaç sene evveline kadar da himayet ve şefkati eksik etmemiş, onu müstesna bir muhabbetle diğerlerinden ayırmıştı. Fakat büyük teyzelerimden birinin kerimesiyle evlenmiş olan bu muhterem zat Meşrutiyetten birkaç sene mukaddem İstanbula gelen biraderi Cafer Paşa ile beraber sık sık konuştukları bazı ahbaplar, padişahın muhalifi olanlardan oldukları için, pek hoşa gitmemeğe, binaenaleyh Sultan Hamidi rencide etmeğe başlamıştı. O kadar ki biz taşradan İstanbula geldiğimiz vakit (dinlemedim başka) benim bile kendilerine gitmemekliğimi tembih edenler olmuştu; ve bu da demekti ki tarassut altındaydılar.

Şerif Ali Haydar bey Meşrutiyetin son senelerinde rütbei vezaretle Mekkei Mükerreme emîri olmuşsa da harbin yayılması dolayisiyle mahalli memuriyetine gidememişti. Nur gibi parlak yüzlü, bembeyaz tenli, tatlı gülüşlü bir zattı; tatlı da bir konuşması vardı. Hak rahmet eyliye; bir iki sene evvel Beyrutta vefat etti.

Meşrutiyeti müteakıp arabasiyle bir günün öğle vaktinde bir tarafa giderken bir suikast neticesinde ölen Şerif Sadık paşanın pederi Şerif Ahmet paşaya dair söylenecek söz, kısaca müşarünileyhin şûrâ mûrâ tanımayıp kendi âleminde yaşaması ve canı pek sıkıldığı zamanlarda da mütenekkiren, yani cübbe ve sorığını çıkararak Beyoğlu civarını teşrif birle «Eldorado» rövülerinde eğlenmesiydi.

Damat ve mahdum beyler

Bunun hesabını nasıl bulacağım bilmem? Elbette bir adam

diğer bir adamın oğlu ve damadıdır! Meselâ Şûrayı Devlet âzalarından Ahmet Muhtar beyin Şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin oğlu, Mazlum Beyin Dahiliye Nazırı Memduh Paşanın oğlu ve Hariciye Nazırı Tevfik paşanın damadı, Ali Namık Beyin sadrı esbak Sait Paşanın oğlu ve Nuri beyin bu paşanın damadı; Köprüde Ada vapuruna binerken katil ve şehid edilen Cavit Beyin Sadrâzam Halil Rifat Paşa zade, Sedat Beyin, Tophane müşiri Zeki Paşanın mahdumu, (ayni zamanda Mektebi hukuka devam ederdi), Reşat Beyin Zihni Paşanın damadı, Hüseyin Beyin, Haşim Paşanın ve bu paşanın Şeyhülislâm Muhtar Efendinin oğlu, benim Reşit Mümtaz Paşanın oğlu, Ahmet İzzet Paşanın damadı oluşumuş gibi ve ilh...

Bunu bu kadarcık söyledikten sonra bu beyler ne yaptılar da Şûraya âza oldular derseniz, bunun da hesabını verebileceklerden değilim. Babaları istediler, padişah da verdi demekten başka maruzum yoktur. Ancak bazı hususlardan bahsedeceğim. Meselâ: Muhtar bey ağabeyimizin müzakeratın hitamından sonra daireye gelerek —alaturka saat on raddelerinde— kapıdan girip ve durup eldivenlerini çıkarması ve görüldüğünü görünce bir estağfurullah çekerek ve koşarak ve kısa kısa selâmlar vererek makamına oturması gibi! Bizim ona safa geldiniz demekle Allaha ısmarladık dememiz birlikte olurdu. Zira, o gelirdi, biz giderdik. Binaenaleyh konuşma derdini muavin beylere döker; bunlardan kimi yakalarsa onu âdeta mükâleme mitralyözleriyle hâki helâke sererdi. Sevimli Feyzi bey oğlumuzun kulakları çınlasın. Birçok kere bu bombardımanlara o hedef olurdu. Zannetmemeli ki Muhtar bey işi iş edinmezdi. Hâşa! İşi iş edinir, hattâ didinirdi ve icabında makamına erkenden geldiği de olurdu.

Ali Namık ve Mazlum beyler

Mazlum beyin üst tarafında otururdum. Bilmem ki ne söyleyim... Hürmetle sevdiğim bu arkadaşın bir gün olsun mecliste ağzını açıp da bir şey söylediğini duymadım. Yalnız kahvesini içerken ağzını açardı. Cihan vazifesinde değildi pek. Derin derin hava yutar gibi tatlı tatlı kahvesini içer, hepimizle

bütün söylediklerimizle ezâ kasti olmoksızın istihza ederdi. Hakı da varmış ya. İş olacağına varacaktı, vardı. Zavallı Mazlum göçtü, gitti... Hamdolsun hâlâ zinde ve kendi âlemimde yaşıyan Ali Namık beyefendi pek daireye gelmezdi. Soğuk aldırmaktan korktuğu için babası onu pamuklar içinde pişirir dururdu. Mâhâza hocalariyle çok çalıştırır, ve çalıştıra çalıştıra âdeta harabederdi. Elbette reyinden istifade edilmiş olurdu, fakat Şûrâyı Devlete gelmediği için hangi işlerde daha cerbezeli bulunacaktır, bilmiyoruz. Şu kadar ki kendisinin pek dirayetli ve pek terbiyeli bir zat olduğunu kabulde ittifak vardır.

İstinyeli Nuri bey

İkinci Sultan Hamidin altı yedi defa Sadrâzamı olan Sait paşanın sadaretlerinin birinde re'sen vukubulan inhası üzerine Maliye Dairesi reisi saniliğine gelen damadı, İstinyeli uncu Mehmetefendi zade Nuri bey esasen Galatasaraylı ve hariciyeci idi. Sonra yani Sait paşaya damat oluşundan sonra dahiliyeci oldu. Kayınpeder damadına takdirkârane bir lisan ile: Vaktiyle Ali Paşanın Şûrayı Devlet reisi olduğu zaman Fuat Paşaya yazdığı bu tezkereyi okumuş oldu, (Bir cismi eskamı dahiliye talil etmekte iken mualecatı hariciye ile uğraşmak abes olduğu müsellemattandır. Binaenaleyh hastanın başına bir tabibi hâzık konulmak murad olundukta merkezi mesalihi devlet olan riyaseti celileye memuriyeti fahîmaneleri meymenet efzayı vukubuldu), Rivayet ederler: Nuri Bey vazifesinde maliye dairesindeki azılı âzâları hüsnü idare eylerdi. Kendisinin hasna ve müstesna benliği, bileğindeki güzel bir (ben) den başka bir de parmakları arasına sıkıştırdığı emfiye kutusu ve çarşaflar kadar büyük ipekli enfiye mendiliydi. Bu nesneyi çekmezdi, âdeta yukardı. O kadar ki bir aralık inhimakinin belâsını çekti, kulaklarına ameliyat yaptılar. Vefatından hayli mukaddem böyle de bir tehlike geçirmişti. Zevki hikâye ve menkıbelerle dolu ve süslü konuşmak ve bol bol ziyafetler ve icabında müsamereler vermek ekâbir ve evaddayı davet etmek idi. Bir iki ükdeme rağmen ben Nuri Beyi sever-

dim. O da, evvel zaman içinde akranı olmayan yaşıma bakmaz, beni arar dururdu.

(Yukarıda parantez içinde bir kısmını yazdığım tezkereyi Âli Paşa, Şûrayı Devlet riyasetine tâyin buyurulan Fuat Paşaya yazmıştı).

Damad Paşalar - Mahdum Beyler

Damat paşalar hazeratı... Şûrâyı Devlet dairelerinin her birinde damat paşalardan da bazıları âza olarak bulunurlardı. Zannediyorum mektebi hukuk mezunlarından Adliye Nazırı ve esbak Başvekil Germeyan oğullarından Abdurrahman Paşa zade damat Arif Hikmet; mektebi mülkiyei şahaneden birincilikle şehadetnameli Balıkesir eşrafından Kars valisi Şerif Paşanın oğlu Zor müstakil sancağı mutassarrıfı Ahmet Paşa zade bir taraftan da hazinei hassai şahane nazırı Ferit Paşa torunu damat Mehmet Şerif; İşkodralı Mustafa Paşa oğlu Rıza Bey zade damat Celâleddin Paşalar gibi. Bunların arasına bir aralık Cemile Sultanla Taifde ölen damat Mahmut Paşanın oğlu beyzade Celâleddin Bey dahi ilâve edilmişti. (...Yıldız sarayındaki misafir köşkünde (buna merasim köşkü de derlerdi) yapılan bir muayede resminde ricali devlet arasında olarak teşrifata iştirak eden Celâleddin Bey, önüne gelir gelmez İkinci Sultan Hamit kolundan tutmuş, tahtın arkasında duran şehzadelerle beraber bulunmasını işaret etmişti...) Arif Hikmetle Şerif Paşalar maliye dairesinde, Celâl paşa, mülkiye dairesinde idiler. İlk ikisi işler üzerinde ibrazı dirayet üçüncüsü ibzali nezaket eylerdi. Diğer damat paşalar da birer memuriyet talebinde bulunarak hünkârı tasdi ediyorlardı ama, asker mesleğinde bulundukları için Padişahın muvafakatini istihsal edememişlerdi. Damat Nurettin, biraderi Kemalettin ve Ahmet Zülküfil ve Halit Paşalar gibi. Damat Mahmut Paşa da (Sabahaddin Beyin pederi) mülkiye dairesi âzasındandı ama kapıdan içeriye girmemişti.

Sedat Zeki ve Hüseyin ve Reşat Beyler

Tophane müşürü Zeki Paşanın oğlu Sedat Zeki, hem Şûrayı Devlette âza, hem de Mektebi Hukuku Şahanede talebe idi. Her ikisine muntazaman devam eder ve bitap bir halde evine dönüp tam nefes alacağı zaman babasına yakalanır, saatlerce günün ve derslerinin hesabını verir, âdeta imtihan edilirdi. Bu sayede mükemmel çalıştırıldı. İlim ve fenne ait birçok şey ve üç dört lisan öğrendi; okudu yazdı. Ancak ve hâlâ benim el yazılarımı okuyamamaktadır, şikâyet eder durur!!!

Haşim Paşa zade (merhum) Hüseyin Beye gelince mülkiye dairesinde idi. Bir aralık buradan Sakız mutasarrflığına gitti. Fakat gitmesiyle gelmesi bir oldu. Merakı müzakere esnasında dahi şuna buna tezkere veya mektup yazmaktı. İşe de karışır, fakat ekseriya ekaliyette kalır ve sebebini ve reyini mutlaka mazbatalara yazdırıp imzalardı. Bir merakı da bu idi. Büyük ağabeylerimizden biri de Şûrayı Devlet âzastndan ve Zihni Paşanın damadı Reşat Beydi. Paşanın oğlu olmadığı için bu zat ayni zamanda da mahdum bey rolünü oynardı. Bize muasır arkadaşlardan Ahmet Şuayib merhumun kayinpederi olan bu Reşat Bey (merhum) işini bilen ve terbiyesini muhafaza eden bir zattı. Seksen küsur yaşlarına kadar yaşadı ve daha geçenlerde vefat etti. Hak rahmet eyleye.

İlmiyle âmil olmıyan bir efendi

... Bu zat hiç de umulmamasına rağmen curnal takdim etmek hiffetini tahammül etmişti. Sureti haktan gözükerek hasbihallerde bulunur, kendi söylediklerini başkalarına söyletirdi. İkinci Sultan Hamidin başkâtiplerinden Süreyya Paşa ile de aynı tarîki tutan bu zat; paşanın odasına gelip ahvali âlemden ve halden uzun uzadıya ve âlimane ve vâkıfane bahis ve şekva eden bu zat başkâtibini hünkâra jurnal ederdi... Sultan Hamidi sani her sabah işleri bitirdikten, mazuratı okuyup imzaladıktan, bazı iradeler verdikten sonra mutadı imiş Süreyya Paşa ile konuşurdu ve ona sarayda kitabet dairesine kimlerin gelip gittiğini, neler konuşulduğunu sorardı. Süreyya Paşa da şunu bunu söylerken gelen gidenlerden bazılarını methederdi, Padişahı şundan ve bundan korkmaktan uzaklaştırmaya çalışırdı. Bir gün gene bu vâdide konuşurlarken Pa-

dişah: «A Süreyya Paşa ne iyi ve hayırhah adamsın. Muttasıl medhettiğin —adam— muttasıl seni bana jurnal etmektedir. Daha geçen gün verdiği kâğıdı al, oku...» diyince Süreyya Paşa afallar «el mülûk mülhemun» diyerek müteessir ve mahçup olur. Bunu sezen hünkâr ben sizi bilirim merak etmeyiniz yalnız bir adam ülemadandır diye ahlâklıdır zannetmeyiniz, der. Süreyya Paşayı taltif ve irşad eder... İki gün sonra da bu zat yine Süreyya Paşanın saraydaki odasına gelir. Kendisini görür görmez Paşa şunları söyler: «Efendimizi rahatsız, ve benimle yaptığınız hasbihallerdeki konuşmaları tahrif etmişsiniz. Çok teessüf ederi mve size yakışmayan bir mesleğe fahrî olarak sülûkünüzden dolayı ilim ve irfan namına tazallüm ederim. Badema buraya odama gelmeyiniz.» Ben size değil, efendimizin başkâtibinin odasına geliyorum cevabını alınca da büsbütün tehevvür eden Süreyya Paşa: «Ben de sizi efendimizin başkâtibi sıfatiyle kovuyorum», der, heriften kurtulur. Şuyu bulan bu hâdiseden sonra Şûrayı Devlet âzayı kiramından... efendi hazretleri Babıâlinin de gözünden düşer, müsteskal olur, gider. Allah taksiratını affetsin. Yaptığı şey ona hiç yakışmamıştır, derlerdi.

Rasim ve Arif Paşalar

Senelerce Trablusgarb valiliğini hüsnü idare ettikten sonra Şûrayı Devlet mülkiye dairesi âzalığına tayin olunan vüzeradan Rasim Paşa ilerlemiş yaşına rağmen terütaze reyleriyle arkadaşlarını tenvir ve ikaz eder ve hiç yorulmaksızın işleri ve müzakereleri takip ederdi. Ve... Şûrayı Devlet mülkiye dairesi için yapılan nizamnamei mahsus mucibince hareketin; «Mademki bu daire bir tesisi cenabı Padişahidir ve nizamnamesi ba iradei seniyye kanunlaşmıştır», «daha dürüst olacağını arkadaşlarına da alenen söyliyerek acabalardan kurtulmalarını temine çalışırdı. Bir gün de şöyle bir teklifte bulunmuştu. Paşalardan biri için «Görüyorum, muhterem rüfekayı kiram şu zat makamında bulundukça bu işler düzelmiyecektir», demek istiyorlar ama, eliyle boğazını tutarak «bu sözler burada kalıyor, dışarıya çıkamıyor», demiş. Haklı haksız Bâbıâli

ile fazla inat gitiği için ve bu gidişin maslahata suitesiri zehabı hâsıl olduğu için (*) Paşanın azli veya becayişi hakkında bir mazbata yapılmasını istemişti. Bir hükûmet memurunun makamı ne kadar büyük olursa olsun devletin otoritesini bir nevi istihfaf demek olan hareketine aslâ tahammül etmiyor, onu affetmiyordu.

Rumeli Beylerbeyi payelûlerinden Arif Paşa da mülkiye dairesinde âzadandı. O kadar acele ile müzakeratı takip eder-di ki ikide birde doğru olmadığını kendisi de itiraf ettiği halde evrak okunurken kıraat memurluğunu yapan muavin beyleri susturur, şunu bunu sorar ve söylerdi. Müeyyidesi de mecelle idi. Hemen kitabı ister, yıldırım süratiyle açar ve gûya aradığını bulur, metni okumağa başlardı. Başlardı ama, telâşından başka bir şey okuduğunu kendisi de nihayet anlar, «efem efem» durunuzla karışık bir iki cümle sarfederek mecelleyi hurdahaş ederdi. Sevimli bir arkadaştı. Hak rahmet eyleye. Fakat acelesinden, hattâ yürürken bile etekleri bacaklarına dolaşırdı. (... Eski ricalden ve kapı kâhyalarından rahmetli Hayri Efendinin mahdumudur. Hayri Efendi de ayrıca bir âlemdi. Hiç birimiz elinden ve seve seve elini öpmekten kaçamazdık...)

Nureddin Bey

«Oturup bir mahalli âlîde»
«Dedim âyâ şu Bâbıâlîde»
«Böyle bir rütb mi bize makdur»
«Aksi savtim verir cevabını duur...»

Bu kıt'a, nuru ayinimiz Vâlâ Nûreddinin pederi Nûreddin beyefendinindir ve Sait Paşa damadı Nuri Bey ağzından söylenmiştir. Henüz Nuri Bey pek genç iken ve Hariciye İstişare odası hulefasından iken biraz da emelli bir genç olduğundan dolayı ona, Nûreddin Bey böylece bir muziplik etmiştir... Çok sevişir, birbirlerinin şarakalarına tahammül ederlermiş zira... Nuri Bey bu yazılardan evvelki bir hasbihalde gösterdiğimiz veçhile, aksi savtın verdiği cevaba kanarak durmamış, yürümüş olduğu gibi, Nûreddin Bey de kemali vakar ve vukufla ilerlemiş, hem de çok sevilmişti. Hâlâ hatırımdadır;

mektepte iken mümeyyizliğini yaptığı bir tarih imtihanında beni ikmale bırakmış, açıkçası döndürmüştü. Helâl olsun. Bu da hatır nişanımdır, babam vali iken bir aralık Beyruta gelmişlerdi. Ellerinden öpüp idadî mektebi imtihanlarına götürdüğüm zaman işin tuhafına bakın ki kendileri talebeyi imtihan ederleken ben de mümeyyiz gibi yanlarında bulunuyordum. Allah rahmet eylesin; yüzü, özü güzel ve muhterem bir zattı.

Şûrayı Devletde paşalar ve beyler

İkinci Sultan Hamid hayatta kalan ve resmî salnamede «Heyeti âyanı» âzalarından olarak gösterilen Sadrı esbak Sait, Defteri hakanî Nazırı Ali Rıza, Mümtaz, Abraham ve Mavrıyanı ve Kostaki Paşalarla Bursalı Rıza Efendi ve Lâgufet Beyin (bunlardan memur olmıyanlar, zanediyorum her ay onar bin kuruş âyan maaşını alırlardı.) bir gün olsun toplanmalarını aslâ düşünmediği halde, Şûrayı Devlet Mülkiye dairesini tesis ederken, ona âyan kuvvetini vermek istemiş ve içerisine birçok tecrübeli ve dirayetli paşaları yollamıştı. Aleksandr Karatodori, Turhan, Artin, Abraham, Ziya, daha sonraları Celâl, Reşat ve Rasim ve en sonra da damadı Celâl Paşalar gibi. Bunlarla beraber de vezir demek olan kazaskerlerden Sahip Molla Beyle, Hasim Bey (paşa oldu sonraR), Keçecizade Macit Bey, Arap Sami Efendi, (balık avı meraklılarından olması dolayısiyle şu şöhreti alan Zoka Zühtü Bey ve daha bazı tecrübeli rical gibi ki, biz üç beş genç âza bu zevatın her birinden ayrı ayrı ders almısızdır dersem mübalâğa etmemiş olurum. Bilâhara vali ve vezir olan Şükrü ve Reşit Akif Beyler de (paşa) bir aralık Mülkiye dairesi âzasından idiler. Macit Beyin hususiyeti çok konuşmak Karatodori Paşanın meziyeti az sözle mükemmel rey vermek; Zühtü Beyin eski ve tecrübeli bir maliyeci ve valiliklerde bulunmakla da dahiliyeci olarak senelerce devam eden tecrübe ve muhakkak olan dirayetine rağmen şöhreti kızmak ve azarlamak; Mülkiye dairesine bizzat riyaset eden Şûrayı Devlet reisi Hasan Fehmi Paşanın müzakere esnasında bazan çekişen âzanın arasını bulmak ve bir skandal çıkarmaktı. Turhan Paşa muttasıl dudakları arasına sıkıştırdığı (bilâhara Evkaf Nazırı olmuştu, bir aralık da Hariciye Nazırıydı) sigarasını düşürmemek için pek çok lâkırdı etmez; ettiği zaman da reyi saib olmasına rağmen pek muntazam konuşamazdı. Bu zatın Fransızcası elbette Türkçesinden kuvvetliydi. Halbuki Reşit Akif Bey (paşa) gayet fasih ve beliğ konuşurdu. Abraham Paşa ile Mavrıyani Beyin sesleri pek duyulmazdı. Mir Reşit Bey kavga çıkarmaktan artık çekinerek kendi kendine konuşurdu. Çünkü Şûrada onun değiştireceği daire kalmamıştı. Bu zat ne kadar iyi bir zattı, fakat ne kadar da hiddetliydi. İncinmekten ve incitmekten âdeta korkardı. (...Bu zatın dadısı Beşiktaş muhafızı müşir Hasan Paşanın refikasıydı. Bu hanım sık sık efendi ve efendi zadelerini arardı, çok vefalı bir hanımdı. Yalnız efendileri kendilerini gördükçe çok üzülürlerdi. Zira bir müşir haremi olan bu kadın ne zaman efendilerine gelse veya ona gitseler el pençe divan durur, bir türlü oturmazdı...) Hak rahmet eyliye; bunlardan kimse kalmadı bugün.

Azılı âzayı kiram

Şûrayı Devletimizde azılı kavgacılarımız; eyyam ve fırsat düşkünleri; rahat durmıyan âzalarımız da vardı. Durup dururken ve sâkin sâkin ve terbiyeli lâkırdı ederken birdenbire tehevvür ve feveran ederler; şahsî ihtiras veya münaferetlerin tesirine kapılarak birbirlerini rencide ederlerdi. İşin garibi iş üzerinde konuşmak vesilesiyle çıkardıkları kavgalarda ahrarane veya sadıkâne (!) bir eda alırlar, nazarı dikkati, hattâ hayret nazarını celbederlerdi. Sadıkane fikrim budur gibi söz söyliyenler ekseriya curnalcılardan, ahrarane mütalâalar dermeyan edenler sivri akıllılardan çıkar, fışkırırdı. (Sivri akıllılık) payesi o devrin teâkkisine göre bu işe de yalnız bizim aklımız erer, biz yaparız gibi iddialarda bulunanlara, yalnız kendi kerametlerini nakledenlere tevcih olunurdu. Yani bu gibilere (ukalâ) denirdi. Muratları ne idi sarahaten söylemezler, medenî cesaret göstermezlerdi. Ancak müphemat içinde söylenirlerdi. (İstitrad: Bir gün bu arkadaşlardan birine ne

için daima müşteki ve mübki olduğunu sormuştum. —Ağlatıcı demektir. Ağlamış demek olduğu gibi— Cevap olarak: «Dili mahzûn sanma maksadı ikbal için ağlar— Bilir maziyi, anlar hali, istikbal için ağlar...» beytini okumuş, yüzüne bakmıştı.

Gayet bitaraf ve çok tecrübe görmüş eski bir aile dostumun biri de: (...Bırak sorma söylensin dursunlar. Ne zararı ve ne tesiri var. Ben bizim dairede hep bunları dinlemekle için için gülerim. Sen de öyle yap ve sakın kapılma. Kalbinden başkasına da şey sorma sakın. Şikâyet muteberdir ve müessirdir, eğer feragatlerle, fedakârlıklarla müterafık olursa, Avrupaya kaç, pazarlık et, yüksek memuriyet yakala, rütbe, nişan ve zammı maaş al... Yahut dahilde menfada isen padişahtan aylık ve ev parasını iste, al. Hülâsa gel keyfim gel, yan gel otur, sonra da şuna buna itiraz et. Olacak şey midir ki?! Üç beş müstesna var ki, o zavallılarda bedava yandılar.» mealinde bana nasihat vermiş ve ölürsem bu sözler sana vasiyetim olsun, demişti!!...) Sadıkâne fikrim budur; berayı sadakat bu iş böyle hallolunmalıdır misilli rey verenler ve gürültü edenler sadece curnalcılar olduğu için bu çarpışmalar arasında iş görenler temkinli ve dirayetli devlet ricali idiler. Bereket versin ki ekseriyet bunlarda idi. Ve tertemiz çıkan işler bu temiz adamlardan çıkardı. (Geçen yazıda unutmuştum, Sultan Muradın damatları Galip ve Vâsıf Paşalar da Şûraya âza olmuşlardı).

Sarıklı âzalar

Mülkiye dairesinde —vezir ve Maarif Nazırı olmadan evvel— Rumeli Kazasker payelilerinden Haşim Bey Anadolu Kazasker payelilerinden Sahip Molla Bey, Rumeli Kazasker payelilerinden Vakanüvis Ahmet Lûtfi Efendi vardı. Vezir (paşa) ve Maarif Nazırı oluncıya kadar Haşim Bey ve Sahip Molla (Meşrutiyete kadar) Mülkiye, Ahmet Lûtfi Efendi Maliye dairelerindeydiler. Haşim Bey (paşa) Sultan Selim salis vüzerasından Koca Yusuf Paşa ile bir sultanın torunu, Şeyhülislâm Muhtar Efendinin oğludur ki, Sultan Hamidin on sekiz senelik Şeyhülislâmı Cemaleddin Efendiyi Meşihat mektupçuluğuna bu zat getirmiştir. Haşim Paşa kibar ve iyiliksever bir zattı; kendisine isnadolunan şu sözleri «Şu hocalar olmasa

veyahut şu mektepler olmasa ben Maarifi iyi edeceğim amma...» herhalde söylemiş değildir; fakat İstanbul muzipliği bu ya, güzel yakıştırılmıştır.

Sahip Molla Beye gelince, Pirizade ailesinden olup kibarlığiyle meşhur bir zattı. Bir aralık gayet fena bir tehlikeli bir curnal yemişti. Az kalsın rütbesi alınarak kendisine ûlâ evveli rütbesi verilecek, bir mutasarrıflığa gidecekti. Gitmeden önünü aldılar. Hünkârı teskin ve temin ettiler; Allah razı olsun; yoksa Amasyayı boylıyacaktı...

Hacı Akif Paşa

Şûrayı Devlet tanzimat dairesi reisi sanisi Hacı Akif Paşa çok namuslu bir zattı. İkinci Sultan Hamit paralı işlerde ona çok emniyet ve bu gibi meseleleri ona emanet ederdi. Bir aralık «Teçhizatı Askeriye» Nazırlığını ve büyük kızı Zekiye Sultanın kâhyalığını yine ona verdi. Tevhidi düyun işinde yeni basılacak banknotlarla birtakım evrak için bir kelime Fransızca bilmediği halde Parise yolladığı heyetin başına Haci Akif Paşayı koymuştu. Hacı Akif Paşayı pek beğenmiyenler yok değildi. Fakat bu çekememezlik onun gibi yukarılara doğru çekilememezlikten ileri geliyordu Hacı Akif Paşanın biraz sui talihi vardı. Dairesindeki âzalar arasında geçimsizler, gönül kırıcı hitaplar ve itablar; rahatsızlıklar olurdu ki bunları yatıştırmak için uğraşmak Paşayı yorardı ve bunlardan şikâyet ve tazallu mederdi.

Hayli yaşlı olduğu halde 1908 meşrutiyetini idrak etmiş, birkaç sene sonra ölmüştür. Kâhyalığından ayrıldığı zaman kimsenin haberi olmaksızın biriktirmiş olduğu binlerce altını zekiye Sultana iade ve teslim etmişti. Saraçhanebaşındaki konaktan başka evlâtlarına bir şey bıraktığını zannetmiyorum.

Ekrem ve Reşad Beyler

Recai zade Ekrem ve Keçeci zade Reşat Fuat Beyler Şûrayı Devletin tekrim ve muhabbete şayan erkânından idiler. İncisi izzü vekariyle ve nezaketiyle ,ikincisi neşe ve zekâ-

vetiyle ve her ikisi güzel ve güler yüzleriyle Babıâliye gelir giderlerdi. Büyük küçük herkesten hürmet görürlerdi. Hariçte de bu böyle idi. Bu iki beyefendiyi herkes severdi. Reşad Fuad Bey amcamıza gelince her gün mektebe gider gibi vazifeye giderdi. Biraz geç kalacağını hissetse kıyametleri koparır, gözüne kim ilişirse ciyak ciyak bağırır, herifleri azarlar, yemek isterdi. Uşağı Hasan emektarı Yorgi küçücük oyuncağı bir yetime kız evlâtlık ve hattâ ben de dahil olduğum halde oğulları ne yapar yapar sofrada toplanır, ona yemeğini yedirir, yola revan ederdik. Hazretimizin Babıâliye vüsuliyle beraber ilk işi bir soğuk su veya limonata içmek olurdu. Bundan sonra meclis odasına girerdi. (Ekrem ve Reşat Beylere dair ayrıca bir yazı yazacağım).

Diğer bazı şahsiyetler

Mülkiye dairesi âzasından ve bâlâ ricalinden Anderya Kopas Efendi her işte ve her meselede gayet dürüst rey vermekle ve adamakıllı Osmanlı görünmekle meşhurdu. Vilâyatı sitteye taallûk eden meselelerde de bilhassa Tahsin Paşadan ve eski valilerden Tahir ve Salih Paşalardan istifade edilirdi. Mısırlı Sait ve Abbas Halim Paşa kardeşler Şûrayı Devlete uğramazlardı bile; (Sadrazam Sait Halim Paşa). Bu saadetlû paşalardan daha başkaları da vardı. Ali Naki, Mansur, Behçet, Mahmut Nedim, Şerif Mehmet Sadık, Muhiddin, Abdülgani Paşalar gibi. Avlonyalı Sadrazam Ferit Paşanın kayınpederi Âdem Beyin kardeşi olan Ali Naki Paşa pek daireye gelmezdi. Mahmut Nedim Paşa Kürddü ve Adana valisi Bahri Paşanın akrabasındandı. İyi ve dostluklu ve zeki ve güler yüzlü bir adamdı. Bunlardan İbrahim Paşa da vardı ama ben yüzünü dahi görmemiştim ne idi ve nasıldır bilmiyorum. Bir de Büşra Beyimiz vardı. İsmi acayip geldiği için nazarı dikkati celbederdi. Herkes onu bir defa olsun görmek isterdi. «... Bizim bir İbrahim Efendimiz vardı, nekre bir adamdı. Ne zaman Büşra Beyin lâkırdısı olsa... Sûğra - kübrâ - Büşrâ - kavait kitaplarında gösterildiği veçhile çukur mastardır der ve Büşra Beye de çuku masdar beyefendi derdi...» İyi bir zat imiş, ben tanımadım.

Haristan ve Gülistan müellifi Ahmet Hikmet Beyin ağabeyi Refik Bey de Şûrayı Devlette idi. Sadrazam Halil Rifat Paşanın mühürdarlığını dahi yapan bu zatın çok terbiyeli ve dirayetli hareket ettiği görüldü. Birçok dostu ve iyilik ettiği tanıdıkları vardı.

Âzadan Dilber Efendi adliyeden Şûrayı Devlete gelmişti. Çok zeki, tecrübeli bir adamdı, çok terbiyeliydi. Şûraya devam eder, bir taraftan da şayanı hayret bir dikkatle oynadığı poker oyununda hayli muvaffak; yok yok daima muvaffak olduğu Serkldoryanda görülürdü. Onu ecnebiler de severlerdi, çünkü emniyet ederlerdi.

Âzadan Vekil Efendi de oldukça dirayetli ve zeki idi. Necip Molla zade Vahit Beyefendi kibarlık ve terbiyelilik timsali denecek kadar dürüst hareketleriyle sevilenlerdendi. Temyiz müddei umumisi Nazım Bey «Paşa» !31 mart hâdiselerinde Ahmet Rıza Beye benzetilerek şehit edilen Adliye Nazırı Nazım Paşa, amcam Ali ıza Paşanın damadıdır. Arkadaşı ve dostu Hacı Reşit Bey (Paşa) sonraları vali olmuştur. Hukukçulardan ve dirayetli ve namuslu zevattan idiler. Hacı Reşid Paşa, avukat Salih ve Feyzi Beylerin pederleridir. Veçhen güzel, boylu boslu, tombul tombul bir zat idi ve nargileye düşkündü. Hem tatlı tatlı konuşur, hem de nargilesini içerdi ve ona bu çok yakışırdı. Salih ve Feyzi Beyler o zaman Şûrayı Devlet muavinlerinden idiler. Süleyman Faik Bey gibi (Salih Bey sonraları âza olmuştu). Doğrusunu söylemek lâzımsa itiraf etmeliyiz, bütün işleri, mazbataları, müsveddeleri temyizleri bunlar idare ve tanzim eder, müzakeratı takip eylerlerdi ki bu sayede ne reisler ve ne de âza zeıre kadar sıkıntı çekmezlerdi.

Şûrayı Devlette yalnız maaşları muntazaman alamamak sıkıntısı vardı ve hazinei maliyeden bu paralar çıktığı halde niçin vaktiyle ellerine gelmezdi, bir türlü hazmedemez, rahatsız olurlardı... Bir de jurnalcı arkadaşlardan fena tiksinirlerdi. Çekinirleı, bir iftiraya uğramaktan korkarlardı. Fakat Allahtan korktukları için kemali tevekkülle dürüst çalışanlar Şûrayı Devlette çok, hem pek çoktu.

İkinci Sultan Hamidin Başkâtibleri

Çamlıcada otururken ve sık sık Suphi Paşa korusunda dolaşırken gerek paşanın ailesinden, gerek konu komşudan bir sürü hikâye duyardık. Köşklerin ve emsalsiz korunun birhayli hikâyelerini dinler, öğrenirdik. Çünkü orada ikamet eden Suphi Paşa zadelerle temasta ve dostlukta idik; hatırıma gelenlerden bazılarını belki hatırdan çıkarmış olanlara veya esasen, bunları yanlış duymuş ve hiç bilmemiş bulunanlara bir hizmet arzetmek kastiyle bu yazıda söyliyeceğim... Meşhur ve hemen hemen İstanbulda emsalsiz olan bu koru ve yanlarındaki dönüm dönüm arazi evvelce Serdarı Ekrem Ömeı Paşanın malıydı. Vefatından evvel veya sonra burasını pek kat'î olarak bilmiyorum; Köçeoğlu Agop efendiye terhin edilmişti. Suph iPaşa bu malikâneyi Agop Efendiden satın aldı. Senelerce yazları burada geçirdikten sonradır ki Suriye valisi tâyin olundu; Şama gitti. Yani Şam valisi olduğu zaman malikânenin malikiydi (1288 tarihlerinde). Bazı rivayetleı gibi herhalde Şamdan geldikten sonra bu köşkü almadı. Muhakkak olarak biliyorum; evvelce aldı, hüve hüvesine arzettiğim gibi.

Kesretinden kalmadı rağbet nişanı devlete
Bi nişan olmak nişanı iftiharımdır benim.

Beyti Suphi Paşanındır ve Şama giderken kendisine tebdilen Osmanî nişanı verilmediğini telmihen söylemiştir. Köşkün bir de şöyle bir hizmeti ve bir tesadüfde medhali vardı.

Cemile Sultan kiracı

Yukarıda arzettiğim gibi (1288) Suphi Paşa Şama gitmek üzere hazırlanırken, İkinci Sultan Hamidin iptidaları çok sevdiği; sık sık görüştüğü kıymetli eniştesi Damat Mahmut Celâleddin Paşadan hususî bir tezkere alır. Bu tezkere Abdülmecit Hanım kerimelerinden Cemile Sultan hazretlerinin, paşa müsaade ederse, o yazı koruda, Çamlıcada geçireyim arzusunda bulunduğunu iş'ar eedr. Suphi Paşa başüstüne diyen cevapnamesini derhal eliyle yazar ve tâ Meclisi vâlâda âza olduğu zamandanberi tanıdığı Meclisi vâlâ Zabıt kalemi hule-

fasından Sait Beye tevdien, Cemile Sultanın zevci Damat Mahmut Celâleddin Paşaya gönderir. Bu vesileden bilistifade takdirlerle sevdiği Sait Beyi Damat Paşaya hararetle takdim ve tavsiye eyler. İşte bundan sonradır tavsiyenin tesiri; bu Damat Mahmut Paşa henüz Sultan Aziz devrinde Ticaret ve Nafia Nazır oluverince Sait Bey, Nezaret mektupçuluğuna tâyin edilmiş görülür.

Birkaç kere de Mahmut Paşa, Sait Beyi, İkinci veliaht olan kayınbiraderi Abdülhamit Efendiye götürür ve görüştürür. İkinci Sultan Hamidin tahta cülûs eder etmez Mabeyni hümayunu mülûkâne başkytipliğine tâyin ettiği zat bu Sait Beydir (... Sonra da bu zatı yedi sekiz defa Sadaret makamına getirmişti...)

«Başkâtipler»

Sait Beyden (paşa) sonra Mabeyni hümayun başkâtibi olanlar şunlardı: Sadrâzam Âli Paşa zade Ali Fuat Bey (ve zannediyorum bir müddet Lebip Efendi). Ali Fuat Bey vücutça zayıf, çok nahif; açıkçası hastalıklı, cılız bir zat olduğu halde, padişaha karşı dahi vakarla hareket eder ve birçok iradei seniyeyi derhal tebliğ etmez; padişahı ikaz eylerdi.

Kendisinden sonra aynı makama getirilen Ali Riza Mümtaz ve Süreyya Paşalar da şöyle böyle Başkitâbet dairesini ve zatı şahaneyi siyanet edici faaliyetlerden ayrılmıyoılardı. Yüz buldukça astarını aramamışlardı. Hünkâr, bunların da Ali Fuat Bey kadar namuslu ve hayirhah olduklarını sezdiği için kendi tâbirince ukalâlıklarına kızmaz, birçok zaman da maruzatlarını hüsnükabul ederdi. Bin türlü curnallara ve müzevirliklere rağmen, bu kâtiplerinden Ali Riza Paşayı iki defa da yedi seneden fazla mevkiinde tutmuş, Süreyya Paşa ise ölünciye kadar saraydan çıkarılmamıştı.

Bu zatın vefatından sonra padişah bir daha Ali Rıza Paşayı Başkitabete getirecektiyse de rivayet ve iddia ederler, Şeyh Ebülhüda Efendi mâni olmuş imiş. Binaenaleyh Bahriye Nezareti mektupçusu Tahsin Beyi Başkâtip yaptırmak istiyenler muvaffak olmuşlardı. Haddi zatında gayet sakin ve kimse-

yi rencide etmemek için midir nedir bilinmemiş, ne derlerse evet demekle şöhıet almış olan Tahsin Beyin memuriyetı efkârı umumiyeye ne hoş gözüktü, ne d eemniyet verdi diyenleri, henüz çocuk gibi idim, babamla beraber dolaştıkça veya evimize misafirler geldikçe duyar dururdum. Bu zatın, bu memuriyeti Meşrutiyete kadar devam ettiği için ve bu meyanda ben de çocukluktan çıkmağa, büyümeğe başladığım için, artık görüyordum; zavallı Tahsin Paşayı sevmiyenler veya çekemiyenler gittikçe çoklaşıyordu. Halbuki saraya gımezden evvel herkese evet demekle meşhur olan Tahsin Bey (paşa) saraya girdikten sonra zatı şahaneye dahi evet efendimiz, ferman efendimizindir, demekten başka bir şey yapmış değildi pek; —yahut ben bilmiyorum— bildiğim bir şey varsa, iyi bir zattı.

İKİNCİ SULTAN HAMİDİN BAZI HUSUSİYETLERİ

İkinci Sultan Hamidin iki kelimeye tahammülü yoktu; hal', hürriyet. Hal'den korkardı. Amcasının ve kaıdeşinin başına gelenleri düşünerek mutlaka hürriyet lâkırdısını ortaya çıkarırlar bu işi yaparlar, derdi. Hürriyetten korkardı; hüıriyet istiyenler mutlaka beni de hal, etmek istiyeceklerdir, derdi. Meşrutî saltanatların ötede beride deva metmekte olduğunu nasılsa görmezdi. Sonra da 93 Kanunu Esasîsinden sonra Mebusan Meclisinde geçen aykırı sözlerden tevahhuş ederek sözün ayağa düşmesinin tehlikeli bir şey olduğu kanaatine varmıştı. Onun bu za'fından istifade etmek istiyenler, yüzde sekseni uydurma jurnallarla vehmini tahrik etmemiş olsalardı belki daha az vehimli olurdu. Her işin saraydan görülmesine padişahı alıştıran başkâtiplerinden bazıları devlet işine Devletliyi karıştırmak yolunu açmasalardı, elbette bu da başka türlü olurdu. İşin daha tuhafı saıaydan çıkıp, Babıâliye gelen bu adamlardır ki her işe karışıyor, bize bir şey yaptırmıyor, diye hünkârı zemmederlerdi. Kadri ve Tunuslu Hayreddin Paşalar başta oldukları halde Kâmil Paşa gibi sadrazamlar müstesna diğerleıi padişahı teferrüatı umura olsun karıştırmamak için dikkatli ve kiyasetli hareket ederek mümaşat gösterme-

selerdi, bunu da yakinen bilenler söylüyorlar, belki muvaffak olurlardı. Olamadılar, çünkü devletin ricali olan nazırlardan bazıları bile jurnalcı idiler. Hiç unutmam bir gün Tophane Müşiri Zeki Paşa sertçe konuşmuştu ve «biz böyle şeyleıin yapılmasına müsamaha ettikçe devlete ve padişaha sadakat değil, hiyanet ediyoruz» demeğe kalmadı tâ karşıda oturan (......) nazırı Paşa hazretleri derhal ve oracıkta kaleme kâğıda sarılmış bir şeyler yazmağa başlamıştı. Bunu da unutamam sadrâzam Ferit Paşa bir kâğıt istemek vesilesiyle âmedi hülefasından Nizameddin Beyi yanına çağırmış ve «gördün mü herif jurnalı yazıyoı» demişti. (Nizameddin Bey meclisi vükelâda bulunurdu, zabıt kâtibi idi).

Bir gün padişah; aldığı bir jurnala kızarak Be adam, sen Şûrayı devlet âzası mısın, yoksa zaptiye nazırı mısın?! Sana ne oluyor. Allah seni kahretsin» deyip kâğıdı yırtmasına rağmen jurnalcıyı tevbih etmemişti. Bunu bir tarafa bırakarak hünkârın bazı hususiyetlerini sayalım:

1 — İkinci Sultan Hamid heıkesin okumasını isterdi. Okumamanın insana zararlı olduğunu bilirdi. Hattâ başkâtibi amcam Ali Rıza Paşaya kendi cehlini itiraf ederek bir gün ona babamın elli küsur çocuğu vardı. Bizi okutmağa vakit bulunamadı demişti!

2 — Kuzum Riza Paşa sen şu kelimeleri okunaklı bir şekilde al şu kâğıda yaz, diyerek bazı kelimeler, cümleler yazdırırmış. Bunları masanın gözünde saklar, icabında bakarak ona göre yazardı.

3 — Bazı defalar bir şey emrederken istediği gibi ifadei meram edemezse kendi kendine kızar: «Ah ben okumuş bir adam olsaydım, okumanın yazmanın en olduğunu size gösterirdim, değil mi iza Paşa» derdi.

4 — Beş vakit namaz kılardı. Birçok kere kendisi imamlık etmiş amcama müezzinlik ettirmiştir. «Haydi Riza Paşa namazı beraber kılalım, dermiş». Fakat namaz kılmayanlara böyle bir teklifte bulunmaz, belki aptessiz namaz kılarlar diye günaha girmekten korkardı.

5 — Temizdi. Fakat titiz değildi. Hastaların yanına gider, kendine göre hekimlik eder aman elim sürünmesin, bana bu-

laşmasın gibi korkulardan âzade idi. Çok da cesurdu. Tâ şehzâdeliğindenberi en azgın atlara biner, sert havalarda denize girer, göğsü bağrı açık dolaşırdı. Avcılıkta da biperva idi. Gayet iyi silâh kullandığı için boşa atmazdı.

6 — Abdülhamid, okumak babında polis romanlarına, cinaî romanlara çok düşkündü. Sarayı hümayun mütercimleri muttasıl böyle romanları tercüme ederlerdi. Esvabcı başı İsmet Bey de bunları muntazaman hünkâra okurdu. Dikkatle dinler ve sık sık bazı pasajlaıı tekrar ettirirdi. Ahmet Mithat Efendinin şimdi ismini hatırlıyamadığım bir romanını çok sevmiş ve beş o nkere okutmuştur, derler. Ben yukarıda ismi geçen İsmet Beyin oğlu Halit Paşadan da duymuştum. Âşıkane romanları, «apteshane edebiyatı» diyerek sevmezdi. «Âşıklıktan çok korkarım. İnsanı rakıya müptelâ eden bir belâdır. Ben neler bilirim neler göıdüm...» der dururdu. Hele amcası Sultan Aziz devrinde saraylıların fazla hürriyetlerınden açık saçıklıklarından teessüfle şikâyet ederdi. Bunu kayınpederimden duymuştum. «Hürriyetin ne olduğunu görmek isterseniz onun bir parçasını kadınlara veıiniz, ne mal olduğunu anlarsınız» gibi imâlarda bulunmuştu.

7 — Boğazına düşkün olmayan padişah ne zaman karnı acıktırsa o zaman yemek yerdi ve herhangi dairede veya odada bulunuyorsa oracıkta yerdi. Ancak kendisine mahsus bir yemek odası yoktu. Onun için şurada burada yemek yerdi. Bazan bulunduğu mahalde sofrayı kurmak müşkülâtı görülünce gülerek şunları söylerdi. «Daha bir yemek odamız yok, bu göçebelikten ne zaman kurtulacağız...» Bunu ikinci kileıcisi Hüseyin Efendiden duymuştum.

8 — Ekseriya maiyetini mabeyin odasında kabul ederdi. Hünkârın odasına girmek için bir usul vardı. Ve şu idi: Mabeyin odasının kapısına asılı kalın ve ipekli ir kordon vardı. Hünkârın yanına girecekle rbu kordonu çekerlerdi. Hünkâr gel demeden içeriye girmezleıdi. Meselâ huzurda birisi varsa o odadan çıkmazdan evvel yine odaya giremezlerdi. Hünkâr emirlerini ayrı ayrı verirdi. Resmî ve hususî iradeleri karıştırmağı sevmezdi.

9 — Normal olarak haftada bir defa sadrâzamı kabul eder

konuşuıdu. Şayhülislâmı da cuma günleri camide görürdü. Vükelâ ile eskisi gibi temaslarda bulunmaz, onlarla hasbihal etmezdi. Devrinin son zamanlarında o kadar bıkmış ve bunalmış gibi idi ki yaşının çok ilerlememiş olmasına rağmen atalete düşmüştü ve iç saray bahçesine bile çıkmamağa başlamıştı.

10 — Hususî işlerini bitirdikten sonra resmî işle sabahtan itibaren öğle yemeğine kadar meşgul olurdu— İstirahat eder, yemek yer, kahvesini içer ve ekseriya kahvesini kendisi pişirir, bol bol konuşuıdu. Konuşurken de elindeki tahta parçasını çakısiyle oyar, bir şeyler yapardı. Bir atelyesi vardı. Doğramacılığa merakı vardı. Ufak tefek güzel şeyler yapardı.

11 — Sarayda bir mektep vardı. İptidaî ve rüştiye diyelim; Küçük sultanlar ve şehzadeler burada okuılardı. Hattâ hariçten de bazıları bu mektepte okurlardı. (Mekke emiri olan Şerif Ali Haydar Bey de (paşa) bu mektepte okunuuştu. Bu mektepte müzik dairesi de vardı. Hanedan çocukları en iyi hocalardan ders alırlardı. Bu mektep ayni zamanda bir de konservatuvar demekti. Hünkâr sık sık gelir, dersleri dinlerdi. Birkaç kere amcama (Başkâtip) ben bu çocukları inşallah tesis ettiğim mektebi mülkiyede de okutacağım, demişti.

12 — İkinci sultan Hamit mektebi mülkiyeyi çok severdi. Ve muhafaza ederdi. Tevzii mükâfatlara tarafından sadrâzamı yollardı, sınıfta muvaffak olanlara altın saatler ve paralar verirdi. Mektep hocaları zengin ve dolgundu. Portakal paşa, Ali Şahpaz Efendi, Haydar Molla, Abdurrahman Şeref Efendi, Murat Bey, Sakız Ohannes Efendi (paşa) gibi sahibi salâhiyet zevat bu mektepte hocalık ederlerdi; talebeleriyle müzakere ve münakaşa ederlerdi. Hattâ bu da muhakkaktır. Hukuku düvel ve idare bahsinde bizim kanunu esasimizle Avrupa kanunlarını mukayese ederlerdi.

13 — Derken (eyyamı fitne erdi belâlar mübareki); mektep erkânından bir adam utanmadı, mektebi ve talebeyi padişaha çekiştirmeğe başladı, curnallar verdi. Mektebi kastı kavurdu. Hattâ bazı talebeyi idlâl etti. Mektebin içinde bir hafiye şebekesi kurdu. Müdür bittabi şaşırdı. İyi hocalar yavaş yavaş ayrıldı. Hünkâr sevdiği mektepten soğudu. Bundan is-

tifade etmek istiyen curnalcılar paçaları sıvadılar, padişahın vehmini tahrik edici haberleri verdikçe verdiler.

Başmabeyinci Hacı Ali Paşa aile dosıumuz olduğu için bana çok şeyler söyler ve emniyet ederdi. Biri de şudur: (Mektep hakkındaki curnalı hünkâra getiren mabeyinci beylerden biri odaya girdiği zaman Hacı Ali Paşa huzurdan çıkıyormuş. Hünkâr (Hacı Ali Paşa gel) diye seslenmiş ve bir şey okumağa başladığı için (bekle) demiş. Bu kâğıt curnal imiş. Hünkâr, mabeyinciye git, demiş, bir şey söylememiş. Kâığıdı Hacı Ali Paşaya uzatmış. Hacı Ali Paşa okuduktan sonra «Ne dersin?» diye sormuş. «Efendimiz bu sahih olsa şimdiye kadar haberimiz olurdu. Bu adam mektebe gireli bir ay olmadı, bu kadar şeyi, bu kadar çabuk nasıl öğrenebilir?» mütalâasında bulununca «bu da doğru. Herif işgüzarlık yapıyor. Evlâdım gibi sevdiğim çocuklar böyle hıyanetleı elbette yapmazlar amma bir şeytana da uyabilirler. Gençlik bu» demiş, curnalı Hacı Ali Paşadan almış bir daha okumuş, yırtmış. Merhum bunu bana söyledikten sonra şunu da ilâve etmişti:

Oğlum şunu iyi bil, efendimiz çok iyi düşünür. Fakat çok fena yapar. Müzevvir olduklarını bilir, yine heriflere yüz ve verir. Defet namussuzları...

SULTAN HAMİDİN MÜZİK SEVGİSİ

Madam Jüdit, Sarabernar, Viyolet, Mösyö Döremiş, Koklen kardeşler, Lö Barji, Löluar, Matmazel Süzandepre ve emsali Fransız san'atkârlarını biz ve muasırlarımız evvelâ Tepebaşındaki tiyatroda gördük. Hemen hemen her senenin kış mevsimi şehrimize gelen turneler bize dünyanın en kuvvetli artistlerinden olan bu adamları ve emsalini tanıtırlardı. Bunlardan başka da İtalyan operaları, operetleri, Fransız operaları, varyeteleri, Mösyö Kaznöv gibi beynelmiele hokkabazları Fürsi gibi meddahları yine; bugün eski Galata balozlarına dönen, fakat o gün bile bugünkü sefaletini göstermeyen; Beyoğlundaki tiyatrolarda görürdük.

Bu sayede de Avrupa san'atkârlarının derecelerini, kıratlarını, göre göre aynı tavrı takınmağa yeltenirdik. «İçimizde meraklıları vardı zira». Bir taraftan da Ünyon Fransezde ve emsali umumî salonlarda ve bazı sefarethanelerde verilen konserler kulaklarımızı terbiye eder, Garp muziğini yavaş yavaş bize sevdirirdi. Bununla birçoklarımız keman veya piyano çalmağı öğrenmek hevesine düşmüştük.

Mösyö Heğe - Fûlâni - Silvelli ve Devletefendi gibi hocalarımız vardı. Bunlar çok kuvvetli san'atkârlardan idiler. Bir çoklaıımızı yetiştirdiler.

İkinci Sultan Hamidin çocukları bile bunlardan ders almışlardır. Fevkalâde piyano çalarlar. Şehzade Bürhaneddin Efendi ile Ayşe Sultan gibi! Memleketimizde o zaman Garp musikisinin başında Padişah vardı. Maiyeti seniye orkestrası ve bandosu ayrı ayrı birer şaheser idiler. En mükemmel şefler idaresinde yetiştiıilmişlerdi. Bu hocaların içinde her cinsten artistler vardı Macar - Alman - İtalyan - Fransız vesaire. Ve Padişah bu çalgılarla bizzat meşgul olurdu. Her akşam üzeri hünkâr dairesinin önünde nöbet çalınca işini bırakır dikkatle dinlerdi. Daranda Paşa bunların başında bulunarak muttasıl çalışıı ve çalıştırırdı.

Alaturka saz hey'eti de epeyce mükemmeldi. Ve mükemmel hanendeler vardı. Hacı Arif Bey «miralay» bunların arasında idi. «Miralaylığı benim düğünüm gecesine tesadüf etmişti. Kendisi tab'an biraz haşin olduğu içi nbir iki defa saray müzikasından çıkarılmışlardan ise de bir yolunu bulmuş, Sultan Hamidi sani devrinde yine saraya alınmıştı, fakat bir kenara atılmış gibiydi.

Bu muameleye lâyık olmadığını babam hünkâra arzetmiş ve teıfiine delâlet etmişti».

Fakat şunu hatırlamalıyız ki, ikinci Sultan Hamid alaturka sazı da elbette severdi ve bazan kendi kendine mırıldanırdı da... Ancak, saz âlemlerinden korkardı, «Babam sazdan ve rakıdan öldü. Kardeşim, ağabeyim de sarhoşluktan çıldırdı. Biçareyi sızmış bir halde sedyelere yatırır, selâmlıktan hareme götürürlerdi. Bizde sarhoş olmadan saz olmuyor...» derdi. Ve kimi içer duysa, ondan soğurdu. Ona çok emniyet etmezdi.

Bir gece saraydaki hususî tiyatroda dünyanın en meşhur

kemancılarından Mösyö «Tibo» yu dinlerken «bu adam hâlâ sağdır ve dünyanın en tanınmış san'atkârlarındandır» daima sağa sola ve etrafa bakmak itiyadında olduğu için arkasında oturanlardan birinin uyukladığını görünce hızlıca gülmüş... Ve, aa!... Paşa, Şopeni dinlerken uyursun. Bizim sazı dinlerken sızarmızsın!... Sen ömründe ne zaman musiki dinlersin?! Sorusunda bulunduğu pek meşhurdur.

BOĞAZİÇİNDE ESKİ YALILAR

1 — Çubukluda Keçecizade İzzet Mollanın oğlu ve Sultan Azizin Sadrâzamı Fuat Paşanın şahane bir yalısı vardı; (bu sahilhane ben doğmazdan evvel bir yangında yanmıştı. Yalının bende bulunan bir fotoğrafı, Bebekteki yalımızla beraber yanmıştır. Binaenaleyh bina, hakkında fazla malûmat veremiyeceğim. Ancak Fuat Paşa ile büyük babam ve çoluk çocukları çok samimî dost oldukları cihetle mesmuatımdan bazılarını burada işaret edeceğim...) Yaz mevsimini ailesiyle beraber burada geçirirdi. Diğeer Nazır Paşalar da Sadıâzamın Boğaziçindeki yalısına gelmesiyle beraber sayfiyelere giderlerdi. Ekserisi Boğaziçinde toplanırdı. Burası o tarihte (en vogue) yani itibardaydı.

Bir ağustos ayında Sadrâzam ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa yalıda büyük bir (Bal champêtre) kır âlemi tertibeder. Sultan Azizin gelmesi ihtimaline binaen de bahçenin münasip bir mevkiinde güzel ve geniş bir kameriye inşa ettirir. Yalının denize nazır olan salonlarından birine iki pencereyi bir büyük pencereye tahvil ettirmek suretiyle bir balkon yaptırır. Muayyen olan gecede donanma başlar, bütün yalı ve dağları, ormanları ve bahçeleri fenerlerle donanır. Büyük ve küçük elçiler, İstanbulda ikamet eden kerli ferli ecnebiler, sefaretlerin erkânı, konsoloslar ve madamaları bütün Nazır paşalar (Vekiller), ricali devlet nama muharrer davetiyeleriyle gelmeğe başlarlar. Padişahın iradesiyle Mabeyni hümayun muzikası Çubukluya gelir. (Âlem) başlar. Misafirler dostlariyle konuşmağa, dolaşmağa, gezmeğe; büfelere uğrayıp çerezlenmeğe koyulurlar. Fuat Paşa herkesin yanına sokulur, konuşur, misafirlerini ağırlar. Bir ufak hikâyesi de vardır.

Bu sırada seryaverin paşaya doğru koştuğunu görürler ve belki padişah geliyor diye dikkatli bulunurlar. Fakat Sadrâzamda telâş görülmez, yaver de döner gider. Meraklılar merak ederler ve öğrenirler... Yaver, Sadrâzama Nafia mektupçusu Sait Bey geldi. Davetiyelerde işaret olunan kıyafetle gelmediği için teşrifatçılaı içeriye koymamışlar; o da ısrar ediyor; ne emredersiniz... demiş. «Avdetini rica ediniz» cevabını almışmış!!... Seneler geçer. Bu yalı arsasının satılacağı duyulur. Bunu haber alır almaz bir adamını yollar ,muameleyi ikmal ettirir, Sadrâzam Sait Paşa arsayı satın alır. Mevkii Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşanın kuleli şatosuna mülâhiktir ve bu rundaki akıntıya gelmezden evel hâlâ bomboş görünen kocaman ve çıçıplak arsanın bulunduğu yerdir. Babam «Sait Paşa o günkü kır âlemine kabul edilmemesinin hiddetini arsadan aldı, onu metrûk bir halde çürüttü!» derdi.

2 — Bebekte Mustafa Şekip Paşa yalısı... Senelerce merhumu Sadrâzam (Başvekil) Arifî Paşa ile biraderi Memduh Beye mesken olmuştu. Bugün o zaman ilâveten ve kârgir olarak inşa edilen tek bir parçası ve dağlariyle ormanı kalmıştır. (Kiremitli yalı). Sahildeki aısalar satılmış, betondan yalılar yapılmıştır. Bu sahilhane sahiplerinin hususiyeti şunlardı: Arifî Paşanın fevkalâde sıhhatine ihtimamı, Sofrada bamya adedini sayacak kadar merakı. Küçük oğullarına dirhemle yemek yedirmesi ve ağustos sıcaklarında odasından ancak sofaya açılan kapıyı açtırması, rüzgârlı havalarda arabaya binerken ve arabadan çıkarken yatak çarşafına bürünmesi igibi. Yoksa bulunduğu sefaretlerde, müteaddit Hariciye Nezaretinde ve Başvekâletinde gayet cesurane hareket ettiğini herkesdan duyardım.

Bunu da babamdan öğrenmiştim... Arifî Paşa gayet nazik ve terbiyeli bir adamdı. Gürültüden, sert konuşmalardan korkardı. Bir gün Meclisi Vükelâda Serasker Ali Saip Paşa ile Maliye Nazırı Agop Paşa kavga edercesine hızlı konuşmuşlar! Babam bir de ne baksın... Sadrâzam iskemlesinde yok... Masanın altına kayıvermiş. Meclisten sonra babama

«Aman oğlum, bu paşalar ne kadar da husünetli adamlar, rahatsız oldum», demiş. Zavallı müteverrimen Nuruosmaniyedeki konağında vefat etti ve vefatından bir müddet evvel kendisine ısrarla bir ikinci defa Sadaıet teklif olunduğu halde «Mümkünse zatı şahane bana âfiyet ihsan buyursunlar» dedi, katiyyen kabul etmedi, birkaç gün sonra da öldü. Su gibi Fransızca ve İngilizce bilir, kolaylıkla yazardı.

3 — Sadrâzam Mehmet Emin Rauf Paşanın yalısı... Vefatından sonra Âlî Paşaya ve Âlî Paşa veresesinden de Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşanın validesine (Valide paşa) intikal etti. Bebek koyundaki bu yalı, diğerlerinden mevki itibariyle daha havadardır, daha yazlıktır. Yoyraza nazırdır. Dağ tarafı da ormanlariyle mümtaz ve meşhurdur. Zamanında dilden dile destan olan bir iki menkıbesi de vardır, bu yalının.

A — Mehmet Emin Raruf Paşa bu yalıda otururken bir yaz günü Bebekten evvel ikamet ettiğimiz Kandillideki yalımıza bir kayık gönderir. O tarihte âmetçilik memuriyetinde bulunan büyük babamı nezdine davet eder, Çanakkale mutasarrıfına telgrafla ve şifre ile veıeceği emri gösterir, (İspanya elçimiz Fuat Efendinin İstanbula gelmek üzere Çanakkaleden geçerken kârının itmam edilmesi!! (yani idam olunması). Ametçi beyin fes başından fırlar, sebebini sorar. Aldığı cevap şudur: (Bu Fuat Efendi dirayetli bir adamdır; fakat İspanyada şapka giymiştir; binaenaleyh kâfir olmuştur. Bırakırsak ileıide büyük makamlara gelecektir. Böyle bir adama bu yol açılmaz, öldürmeli.) Bunun üzerine büyük babamın Fuat Efendi lehinde söylemediği kalmaz, yalvarır, yakarır, telgrafı çektirtmez. Avdetinden sonra bu haberi alan Fuat Efendi, Mümtaz Efendi şefaat etmeseydi ben çoktan yok olacakmışım, dermiş. Bu Fuat Efendi. Keçecizade İzzet Mollanın oğlu Sadrâzam Fuat Paşadır.

B — Baba ile oğlunun farkını göstereceği için bunu da yazacağım: Sadrâzam Âlî Paşa bir gece yalının dağdaki köşkünde eğlenirken rakıyı fazla kaçırır; nüdemasından Bebekli Saip Beyi bahçede kovalamağa başlar. Saip Bey limonluğun arka kapısından kaçar, doğru yalıya. Koşa koşa Âlî Paşanın oğlu Ali Fuat Beyin odasına girer. Hikâyeyi anlatır. Ali Fuat Bey babasından daha ağır başlı olmakla meşhur olduğu için Saip Beye «Ne yapalım bizim peder bazan hoppalıklar yapar» mütalâasında bulunur. Bunu babaya yetiştirirlerse de, Âlî Paşa bir şey söylemez, ağzını bile açmaz.

C — Mısır hidivinin valdesi donanmalariyle dile geldi. Yalı fevkalâde donanır, aradaki orman elektri klâmbalariyle gözler kamaştıracak hale getirilir. Mısırın meşhur hanendeleri dinlenir, fişeklerin envaı semaları aydınlatırdı. Bu yalıda içerideki saz takımının, muganniyelerin, köçeklerin temsilcileri yüzü geçmişti ve sık sık faaliyetlerini gösterirlerdi. Hele İkinci Sultan Hamidin birinci kızı Zekiye Sultan babasının müsaadesiyle senede bir iki defa Valide paşayı ziyaret ettiği zaman hazırlanan ve yapılan resmî kabul cidden tâzimkârane olurdu. Sokak kapısından, yalının kapısına kadar bahçeye halılar serilirdi. Elleri çiçek demetleriyle dolu halayıklar sıra sıra kapılardan, sofalardan salanlara kadar selâm dururlardı. Sultanın arabası gözükür gözükmez Valide paşa kapının önüne kadar gelirdi. Sokak kapısı açılır, araba içeriye girer binanın kapısı önünde dururdu. Kapıyı baş kalfa açardı. Sultanın eteğini öper, koltuğuna girer, salona çıkarırdı. Zekiye Sultan valde paşayı hürmetle severdi.

BOĞAZİÇİ HÂTIRALARI

Bebekte çarşıdan Hisara doğru yürürken sağ tarafta deniz üstündeki yalılar nihayet bulur bulmaz, yalıları geride, önü denizde bulunan rıhtıma çıkarsınız. Biraz yürüdükten sonra sol kolda ahşap ve direkli bir sahilhane vardır. Kapıları, iki tarafındaki bahçeleri kaplayan duvarlardadır. Çarşı cihetindeki selâmlık; öteki harem kapılarıdır. Sahibi «Bebekli Saip Bey» dir. Bu yalıyı şu veçhile tanıdım: Selâmlığında meşhur hocalarımızdan Sakız Ohanes Efendi (paşa ve Hazinei hassa Nazırı, İkinci Sultan Hamit zamanında) ikamet ederdi. Hâlâ hatırlarım, selâmlık kapısı üzerine tesadüf eden balkonda sık sık otururdu. Refikası hayattaydı; bir tanecik de kız evlâdı vardı. Harem dairesinde Sahip Beyin mahdumu Mikdad oturmak-

taydı. Bu Mikdad Bey bilâhara Dahiliye Nazırı Münir Paşanın mühürdarı Neyyir Beye damat olmuştu. Bugün hâlâ yerinde duran bu harap yalıda Mikdad Beyin çocukları oturuyorlar sanıyorum; üç dört sene mukaddem seksen beş küsur yaşında iken vefat eden merhum Neyyir Beyden böyle öğrenmiştim. Mikdad İkinci Sultan Hamidin yaverlerinden ve namuslu bir adamdı. Genç öldü zavallı...

Sahip Bey, Sultan Mecit ve Aziz devirlerinde tanınmış, kendisini sevdirmiş, büyüklere mahrem, onlarla hemdem olmuş bir zattı. Kendisini tanımadım. Ben pek küçükken göçmüş olacak ki bir defa olsun yüzünü görmedim.

Diğer yalılar

Sahip Beyin direkli yalısından sonra Mabeyin kâtiplerinden Faik Beyin yalısı geliyordu. Bu da hâlâ yerinde duruyor. Yalnız ön tarafı kesilmiş, yani darlaştırılmış. Kendimi bildim bileli bu binayı Faik Beyin yalısı olarak bilirim. Fakat bir hususiyetini bilmem. Faik Bey (merhum) Mabeyni hümayun kâtiplerinden olduğu için olacak, dikkatli bir hayat yaşardı. Hattâ kendisiyle konuşmaklığım (1908) Meşrutiyetinden sonra müyesser olmuştu; muhterem bir zattı. Komşusu da gene Mabeyin kâtiplerinden Cevat Beydi. Yalıları da saraydaki iskemleleri gibi yan yana olduğu için, bu ikisi görüşürlerdi. Cevad Bey sahilhanesini Fuat Paşa hafidi Keçecizade Reşat Fuat Beyden satın almıştı. Güzel bir yalı idi; iki tarafında bahçeleri vardı. İçerisi de ç ok ferahtı. Gayet de kullanışlıydı. Biz de Bebekte bir yalı sahibi olduğumuz için, hiç unutmam, babamın validesi vefat ettiği gece beni Reşat Beyin yalısına yollamış, günlerce misafir etmişlerdi.

Bu yalıdan sonra Mahmut Nedim Paşanın yalısı gözükürdü. Ben bu yalıyı damadı Ahmet Beyin (paşa ve Dahiliye müsteşarı olmuştu) oturduğu zamandan itibaren tanırım; evvelki halini bilmem. Akrabası, akranı, hadem ve hasemi çok bir yalı imiş. Dağlara çıkan güzel bir bahçesi ve ağaçları ve köşkleri vardı.

Cevdet Paşa yalısı

Ahmet Cevdet Paşa yalısı Mahmut Nedim Paşadan sonra geliyordu. Bu tarihî yalı Abdülhak Hâmit Beyin büyük pederinden Sadrâzam mütercim Rüştü Paşaya ve sonra Ahmet Cevdet Paşaya intikal etmişti. Cevdet Paşadan sonra Mabeyinci Faik Beye; Faik Beyden İkinci Sultan Hamidin kızı Ayşe Sultana geçti. Bugün bunun arasında bir sürü yalıcıklar var. Kocaman bir yalıydı. Geniş sofaları, altışar pencereli büyük odaları; uzun uzun koridorları; alt katıında kubbeli hamamları; selâmlığın methalinde muazzam bir avlu ve akar sulu çeşmeler; uşak odaları; ayrıca bir yalı, Cevdet Paşa zade Sedat Beyin dairesi; hariçte mutfaklar, ahırlar ve serler; dağa yükselen bahçede bir köşk ve araba yolu bu yalıyı güzelleştirirdi, süslerdi. Deniz üzerinde ve dolapları duvarlara gömülü yağlıboyalı odayı hâlâ hatırlarım. Cevdet Paşa bu odada otururdu, bu odada mütalâa ederdi. Oda kitaplarla dolu ve dağınıktı. Zira paşa (merhum) birçok kitap karıştırırdı. Görmedim, fakat duydum, arada sırada da bir iki kadeh atırştırırdı. Şu kıtayı bu gecelerin birinde söylemiştir derler.

Bezm-i meyde kusura bakma sakın
Âlem-i âb başka âlemdir
Mey-i ikbali hazmeden emma
Mezhebimce sahih âdemdir.

Cevdet Paşa mazul olduğu zamanlarda bile sabahtan akşama kadar meşgul olur; mutlaka her gün bahçeye çıkar, saatlerce dolaşır, yürür, gezinirdi. En büyük zevki oğlunun oğlu Muhiddindi. Onu çok severdi, olmüş zavallı.

Cevdet Paşa yalısından hemen sonra bir yalıcık dara vardı. Yüzü dardı, bahçesi de arkadaki iki setten ibaretti!. Bu sahilhaneyi ilk defa olarak içinde Mahşer Midillisi lâkabiyle meşhur Kâmil Beyin kerimesi Sare hanım otururken tanıdığımı hatırlıyorum. Zira hemen bizim kapı komşumuzdu. Bu biçare kadın mühlik bir hastalıkla öldü. Aziz dostu ve doktoru Zambako Paşanın bu hastasiyle nasıl çırpındığına koca İstanbul şahit ve âferinhân olmuştu. Bu yalıda Sare hanımdan sonra Bitlis valisi Etem Paşanın haremi Nafia hanımefendi otur-

du. (Bu hanımın hemşiresi şişman Reşat Fuat Beyin validesi Nimet hanımefendidir). Etem Paşanın bir biraderi vardı ve mutasarrıflıklarda bulunuıdu. Her iki kardeşin gayet müstehzi olmak şöhretleri vardı. Etem Paşa çok yaşadı ve seneler sonra babam Şehremini olarak Bursadan İstanbula geldiği zaman hâlâ hayatta ve bermutat bizleri sık sık aramakta idi. Bu yalı daha sonra mabeyinci Faik Beye intikal etti, güzel tâmir edildi. Dış duvarlar çakıl taşlariyle örüldü ve kuyumcu başı Jah Harunaçı Beye satıldı. Faik Bey de Cevdet Paşa yaıısına geçti ve Ayşe Sultan için kendisinden satın alınıncaya kadar içerisinde kalabalık bir aile ile oturdu. (Faik Beyin kerimeleri Fâhire ve Faize Hanımlar Türk musikisi sanatkârlarımızın mefahirindendirler).

Diğer yalılar

Bunlardan biri Mümtaz Efendinin hemen yanındaki de Dürrizadelerden Âbit Mollanın yalıları idi. (1921) de yanıncaya kadar elden ele geçmediler. Jak Beyin yalısında (mütarekenin acayiplikleriyle) işgal edenlerin verdiği bir balodan çıkan yangın bu üç yalıdan ikisini kâmilen, birini kısmen yakmıştı. Mümtaz Efendi yalısının hususiyeti fevkalhad genişliği idi. Çok büyük pencereli ve odaları uzun sofaları vardı. İçinde ve ikinci katta bir de hamamı bulunuyordu. İhyaen tâmir edildiği zamana kadar, ve tâ Robert Kolejin binalarına kadar çıkan bir bahçesi vardı; oradan da (gûya şose) ye bir kapısı vardı. Âbit Mollanın bahçesi büyük değildi. Fakat sahilhane çok sevimli idi. Daire çok muntazamdı. Belki diğerleri gibi kalabalık olmadığı için de çok tertipli idi. Dürrizadeler çok eski bir ailedir. Âibt Efendi mevkiini muhafaza eder., herkesten hürmet görürdü.

Bundan sonra Hicaz valisi Hakkı Paşanın yalısı geliyordu. Hatırımda kaldığına nazaran boyasız pencereleri geniş, bahçeleri ufak bir sahilhane idi. Hususiyetinden pek haberdar değilim. Yalnız kerimelerinden birinin rahmetli Celâl. Sahirin validesi olduğunu zannediyorum. Hakkı Paşanın iyi valilerden olduğunu söylerlerdi. (...Hakkı Paşa bu vilâyet valisi kim...) mış

raiyle başlıyan bir kıta ile yaptırdığı bir köşkten dolayı padişaha dua ediyordu ve bu kıtayı güzel bir yaziyle köşkün duvarlarına yazdırmıştı. Yukarıda bahsi geçen Arifi Paşa yalısının hususiyeti tıpkı Mümtaz Efendi yalısı gibi harem daireleri haricinin direkli oluşu; odalariyle sofalarının çok ferah bulunuşuydu. O zaman bu sofalarda at oynatılır derlerdi. Bu yalı çok kalabalıktı. Paşanın kard-eşi Memduh Bey, büyük oğlu Mehmet Bey, oğulları Mustafa Şekip; İsmail; ve Şefik Beyler; hemşiresi Makbule hanımla zevci Kâmil Efendi ve bazılarının çoluk çocuğu hep birlikte ikamet ederlerdi ve dairenin bütün işine paşanın baş ağası ve kâhyası Yuvan Efendi bakardı. Çok emektardı ve namuslu bir adamdı. Makbule Hanımefendi çok muhterem bir hanımefendiydi. Okumuş yazmışlaıdandı. Fevkalâde zekiydi. Daima harem dairesinin harem kapısı üzerine tesadüf eden cumbanın içinde oturur, gelen gideni; vapur iskelesi de o tarihte o civarda bulunduğu için vapurlara giren çıkanı seyreder eğlenirdi. Ufacık cumbada oturmak keyfiyetini de kolaylıkla temin ederdi. Zira küçücük mini mini bir hanımefendiydi. Bize lûtfen sıkıca geldiği için büyük annem ona mahsus minnacık bir koltuk yaptırmıştı. Mehmet Bey fevkalâde rakı içerdi genç öldü.

Kemerli ve Yılanlı yalılar

Arifî Paşadan sonra Emniyet Sandığı müdürü Ömer Beyin yalısı gelirdi. Bu yalı kemerliydi, yani rıhtımın tâ üzerinde denizin tâ yanında olduğu için arkasından geçen yolun ötesinde kalan odalara ve setli bahçeliğe bir köprüsü vardı. Sokak da bu köprünün altından geçerdi. Ömer Bey Bitlis valisi olarak İstanbuldan çıktıktan sonra daha doğrusu Ömer Beyin vefatından sonra bu yalı Haşim Paşaya geçmişti, yeniden yapılmıştı, aşı boyasiyle boyanmıştı. Son zamanlarda istimlâk edilinceye kadar da veresede idi zannediyorum. (Haşim Paşanın merakı muttasıl yapı yaptırmak ve hepsini aşı boyasiyle boyatmaktı). Bu sahilhanenin letafeti denizin üstünde kurulmuş olmasındaydı. Kemer geçilir geçilmez bir de tekke vardı. Yılanlı yaliyle bu yalı arasında. Bu tekkede Kandil geceleri

namazlar kılınırdı. Dualar edilirdi. Zikirler yapılırdı. Fakat ne tekkesiydi şimdi hatılayamıyorum. Yalnız şeyh efendinin kızı Hasibe Hanımı unutamıyorum. Çünkü bize sık gelirdi ve vefalı bır ihlâs gösterirdi. Bunlardan bugün yalnız Yılanlı yalı yerinde duruyor, diğerlerinin yerlerinde yeller esiyor.

Rumeli Hisarı

Rumelihisarında Akıntıburnunda ahşap kârikadim bir yaıl vardı. Rıhtımı da yüksekçe idi. Sandalla önünden geçtikçe telâş ederdik. Akıntı fazla çapkınlık ederdi. Bereket versin o zamanki kürekçiler manavlıktan kayıkçılığa intikal etmeyip meslekten gelmiş yalı uşakları oldukları için korkumuza bir de emniyetsizlik inzimam etmiyordu. Bu ahşap yalıda Şefik Bey ikamet ederdi. Kayın biraderi üstatı bestekâr Lemi Bey de beraber otururdu. Oğlu Muhip mektebi sultanide Lemi Bey Babıâlide meşgul idiler. Şefik Bey —Şehremaneti muhasebecisiydi. Yalının hâli hâlâ gözümün önündedir. Kalabalıktı. Haremde selâmlıkta dadıları, bacıları, emektar uşakları vardı. Misafirleri de çoktu. Balık avına çıkarlardı. Saz âlemleri yaparlardı. Hülâsa tatlı tatlı eğlenir, dururlardı. Şu kayıt ile ki her sabah erkencecik vazifeleıi başında bulunmağı ihmal etmez Şirketi Hayriyenin sabah vapurlarını doldururlardı. Doldururlardı dedim, çünkü herkes aşağı yukarı böyle yapardı. Mal sahibi kimdi pek hatırımda kalmadı. Bu yalıyı Tophane müşiri Zeki Paşa satın aldı ve yıktı. Ve bu yıkılışla Boğaziçine yakışan yalılardan biri daha gözden nihan oldu. Yerine tıpkı apartımanlaı misali bir bina inşa edildi. Hâlâ durur. Zeki paşadan Şehzade Ömer Faruk Efendiye intikal etmişti. O da sattı. Bugün tütün deposu mudur nedir bilmem?

Mustafa Süreyya Bey

Bahriye nazırı Hasan Hüsnü Paşa merhumun mahdumu bahriye erkânıharblerinden ,rahmetli Mustafa Süreyya Beyin iskeleye doğru Zeki Paşa yalısından evvel gelen güzel ve ahşap bir yalısı vardı. Bu yalı Mustafa Beyin çocuklarının anne babalarının yalısıydı. Mustafa Bey almıştı ve fevkalâde bir surette ihya etmişti. Fevkalâde sağlam kerestelerle ve en mahir ustalarla inşa edilen binanın metanet ve resaneti hususunda Mustafa Beyin de hizmeti mütemadî nezareti sebketmişti. Geniş odalar; yayık merdivenler, hamamlar, banyola,r mutfaklar: Zira Mustafa Beyin yemeğe merakı vardı ve en enfesini kendisi de yapardı. Ayrıca uşak odaları, ahırlar bu yalıya (konfor) kolaylık veriyordu. Girmesi çıkması, oturması kalkması kolay bir konaktı hele halâyıkları ve uşakları cidden müeddep ve mürettepti. Haremi vefat ettikten haylı sonra Mustafa Bey bu yalıda bir daha evlendi senelerce de oturdu. Beş sene mukaddem bu canım yalıyı da sattılar ve emsaline lâyık bir günah olsun diye yıktılar. Zavallı Mustafa selâmlık kapısı önündeki rıhtım üzerinde balık avlardı ve gelen geçen dostlarını da avlardı davet ederdi. Balık ziyafetleri verirdi. Hele elleriyle hazırladığı bir çerkes tavuğu vardı dünya mislini ne görmüştür ne de görecektir, diyeceğim.

Kayıkhaneli yalılar

Rumelihisarında bunlardan da vaıdı. Arkalarında cadde yani yol (!) geçen yalılar denize ziyade yakın idiler ve her birinin ayrı ayrı rıhtımı vardı bu rıhtımlar arası açıktı ve bu açıklıktan binaların altındaki kayıkhaneye girilirdi, Binaenaleyh açıkların üstünde köprüler vardı, oralardan geçirilirdi. Bu yalılardan bir tanesi hatırımda kalmış. Profesör Kadri Raşit Paşanın büyük biraderinin yalısı. Kırmızı boyalı bir yalıydı. Hattâ bu dahi hatırımdadır. Mukim Paşadan çok evvel bu sahilhanede bilâhare Mekke Emiri olan Şerif Ali Haydar Paşanın kayın valdesi Tevhide hanımfendi oturmuştu. Babamla kız kardeş çocukları oldukları için sık sık gider, bu yalıda oynar, rıhtımda balık avlardım. Büyük pencereleri, yüksek köşe pencereleri, eflâke ser çekmiş tavanları, kocaman kocaman kapıları, bunu da hatırlıyorum. Her kapıya asılmış kapı perdeleri binanın ve dahilinin hususiyetinden idi... Rumelihisarında bilâhara valiliklerde de bulunmuş olan Şûrayı devlet ricalinden Hacı Reşit Beyin (paşa) da küçük ve güzel bir yalısı vardı. İs-

keleye çok yakındı ve Mukim Paşa yalısı gibi caddenin önünde denizin üstünde kâimdi. Ailece sevdiğimiz ve hürmet ettiğimiz Reşit Paşa; vefatından sonra da oğulları Salih ve Feyzi Beyler burada yazları geçirirlerdi.

Reşit Paşanın deniz üstündeki odasında ve penceresinin önünde müptelâsı olduğu nargilesini içişi, içire içire ders verircesine konuşuşu hakikaten inşirah verici bir güzellikte ve kıymette idi. Bu yalı da tarihe düştü. İstimlâk edildi yıkıldı filân. Güzel ve Boğaziçine yakışan ahşap ve mütevazi derli toplu bir yalı idi. Cenabı Hak Reşit Paşaya da yalıya da rahmet eylesin.

HÜNKÂRIN MEŞHUR ATI

İki âşiret arasında bir ihtilâf hadis oldu. Şeyhler birbirine elçiler gönderirler, işi muslihane hall ve fasl edelim derler. İhtilâfın sebebi bir mer'a meselesi olduğu cihetle her iki taraf kolaylıkla halli dava olunur zanneder, memnun olurlar. Fakat bu memnuniyet çok sürmez. Şeyhlerin kabile kâhyaları inatçı hareket ederler. Hiç yoktan fazla gerginlik husule gelir. Neticesi de harbe müncer olur. Birbirlerine girerler. Yaylar gerilir, oklar fırlar. Tüfekler atılır. Kılıçlar çekilir, bir kıyamettir kopar. Bu (gazve) uzun sürer, hükûmet haberdar edilir. Altıncı ordu müşiri ve zannediyorum ayni zamanda da Bağdat valisi müşir Rauf Paşa (sonraları Hassa müşiri olmuştur, ve topal Rauf Paşa diye yâdedilirdi) birkaç süvari alayı yollar. Aşair arasındaki mukateleye nihayet verilmesi emrini verir. Bu emir hüsnü suretle icra ve (muharebe) ateşleri itfa olunur. Şeyhler, valinin dâvetine icabetle Bağdat şehrine gelirler. Dertlerini valiye arzederler ve (hakem) liğini rica edip ne derseniz onu yaparız taahhüdünde bulunurlar. Hakemin hükmünü kabul eder, yerlerine giderler, giderken de birbirleriyle barışırlar.

Şeyhzade ve Ferhan

(Eneze) aşireti ol diyarın en mümtaz ve en mübarek aşiretlerinden biriydi. Biz Suriyede iken —1896 - 1903— ben de

bu aşiretin ismini ve şöhretini duymuş, hattâ Almanya imparatoru ikinci Vilhelm'in imparatoriçe Viktorya ile beraber Suriye seyahati sıralarında kendisini ve şeyhini görmüş tanımıştım. Şeyh hayli yaşlı, uzun boylu, mavi gözlü ve güzel bir zattı. Üç oğlu vardı. Benim gördüğüm zamanda... İşte Bağdatta diğer bir aşiretle muharebeye girişen bu şeyh idi. Bu muharebede ortanca oğlu mecruh olarak atından düşmüş ve esir olmak üzereymiş. Şöyle kurtulmuş. «At yere serilen efendisini (süvarisini) ağziyle belinden yakalamış ve koşa koşa kendi aşiretleri tarafına isal etmiş!»

Raruf Paşanın telgrafı

O havali için epeyce bir vaka demek olan bu gürültüyü Raruf Paşa mufassalan Zatı Şahaneye bir telgrafla arzeder ve şeyhzadenin at hikâyesini de maruzatına ilâve eyler. «Superstitieux» padişah bu haberden aşırı derecede memnun olur. Şeyh ile oğluna selâmlar, iltifatlar yollar, süt gibi beyaz atın kendisine hediye ettirilmesini Raruf Paşaya bildirtir. Eneze şeyhi bu lûtfen mahsusu hilâfetpenahiden dolayı ne yapacağını şaşırırcasına sevinir, dualar eder «alerres ü velyn» der atı kendi eliyle getirir, Rauf Paşaya teslim eder ve atın meşhur ve aşiretlerce mebruk olan şeceresini dahi berayi takdim paşaya tevdi eder ve Hüheylânın (Ferhan) adlı olduğunu da söyler. (Ferhan mesrur ve şadan demektir).

İşte ezcümle selâmiyle hitap eyliyerek
Ziri destanı hümayunu etti Ferhan.

Ben bu atı ilk defa olarak Yıldızdaki saat kulesinin önünde gördüm. Süvarisi İkinci Sultan Hamitdi. Bir cuma selâmlığından sarayına çıkıyordu. İyi hatırlarım, pek çocuktum. Gazi Osman Paşanın konağından cuma selâmlığına yollanmıştık ve sarayın meydana nazır setleri altındaki bir odada idik. Bugünkü gibi gözümün önündedir. Ferhan iki tarafa âdeta selâm verircesine başını sallaya sallaya yürüyordu. Sultan Hamid de mutadı veçhile, muttasıl fesini hafifçe çıkarıp giyiyordu. Padişah arabada da böyle yapardı.

Ferhan binek taşında

Senelerce mabeyni hümayunu mülûkâne dairesinde; bi naenaleyh cuma selâmlıklarında ve bayram muayedelerinde mükerreren bulunmuş olan Ahmet Reşit Beyefendiden de duyardım, (H. Nazım) Ferhanın efendisine karşı şöyle de bir tavrı vardı: Teşrifi şahane zamanında (bu tâbirlerin hepsi saray tâbirleridir) hünkârın ata mı arabaya mı bineceği mâlum olmadığı için İmrahor Paşa bir iki arabayla birkaç atı hazırlatır, gelecekleri yere getirirdi ve padişahı beklerdi. Kapılar açılınca paşalarında, yaverlerinde, hassa askerlerde, arabacılarda, saray hademelerinde bir hareket ve toplarlanmak görüldüğü halde Ferhan yerinden kımıldanmaz, yalnız başını döndürür, hünkârın geleceği tarafa bakarmış. Bin kişi yanına gelse veya yanından geçse aldırmazmış. Ne vakit hünkâr binek taşına doğru yürürse ata bineceğini anlar ve derhal belini eğerek kulaklarını kabartır, başını çevirir, hünkâra bakar ve kişnermiş; hafiften de azametlenirmiş (!) Atının bu edasını Sultan Hamit çohk, pek çok sevdiği için üstüne biner binmez öpercesine onu okşar, okşarmış. Ben Ferhanı ihtiyarlığında da görürdüm. Kıl kadar farketmemiş, yalnız, şöyle söylemek caizse eğer, biraz küçülmüştü. Buna da dikkat etmişlerdi: İkinci Sultan Hamid ne zaman Şazili dergâhında cuma namazını eda etse, mutlaka Ferhana rakiben Yıldız sarayına dönerdi. Bu yol Hamidiye camii şerifine nispeten dah auzun olduğu için bu meşhur atın güzelliğine doyulmazdı.

ESKİ ÇAMLICA KÖŞKLERİ

Büyük Çamlıca'da şehzade Yusuf İzzettin Efendinin köşkü namı altındaki binalar ve duvarlar içindeki ormanlar, bahçeler, parklar İkinci Sultan Mahmud devrinde gözdelerinden (Tiryal Hatun) için inşa ettirilmiş olan tek bir köşkten sonra büyümüş, yayılmıştır. Hazinei hassa arazisi içinde vücut bulan bu saraylar, İkinci Sultan Hamid tarafından Yusuf İzzettin Efendiye verilmiş ve bu yeni sahibi kırk seneye yakın bir

müddet zarfında Büyük Çamlıcada yazları geçirerek buraları ıslah ve tevsi ve tezyin etmiştir.

Bizim bildiğimiz ve gördüğümüz tek hususiyeti İkinci Sultan Hamid'in cülûsu ve velâdeti günlerine tesadüf eden gecelerde Büyük Çamlıca dağının binlerce fenerler ve takı zaferlerle donattırılmış olması ve sazlarla eğlendirilen halka ikramlar edilmesi, mevsime göre içecek ve yiyecek verilmesi idi. Hele gazete muhbirlerine birer, ikişer altın hediye verildiği için gazeteler ballandıra ballandıra bu donanmadan bahsederlerdi.

Abdülhak Mollanın köşkü

Tiryal Hatundan birhayli sonra Yusuf İzzettin Efendiye intikal eden Büyük Çamlıca sarayının hemen yanı başında Hekimbaşı Abdülhak Mollanın köşkü vardı. Bu köşkün hususiyeti fevkalâde nezareti idi. Boğazın Marmaraya, bahusus Halice o kadar hâkim ve nazır bir yerinde idi ki emsali bir yerde yoktu. Abdülhak Molla hazinei hassa arazisine bitişik olan köşkünün ve ormancığının muttasıl ilerlemekte olan tacavüzlerden kurtarılması için mühim bir rüya gördüğünü ve rüyasında kendisine gösterilen bir mahalde bir evliya yattığı haberi verildiğini işae ederek hemen oracıkta bir türbe ve büyük bir bahçe yaptırmış ve hikâye tarikiyle bu hâdiseyi bazı dostlarına anlatmıştı, derler!

Abdülhak Mollanın bi rkomşusu da Sami Paşa idi ki Sami Paşa bu köşkünü ve bağlarını, bostanlarını Sultan Selimi salis ricalinden olan Köse Kâhya Raşit Efendi veresesinden satın almıştı. Sami Paşa köşkünde mümtaz ve müstesna bir başkalık paşazadelerin birbirinden ayrılmıyan terbiyeli çalışkanlıkları vatanperverlikleri, neşeleri ve misafirperverlikleri gibi kibarlıkları idi. Hele babalarının hayırhahlığı, sonra da alimliği ve fazileti ikâmetgâhını bir mektebi edeb kıyametine sokmuştu. Oğlu Suphi Paşanın də meşhur olan ve Serdarıekrem Ömer Paşa veresesinin terhini üzerine Köçeoğlu Agop Efendiden satın alınan böşkü ve korusu; bu evin de birbirinden mümtaz ve müstesna evlâtları; bilhassa Suphi Paşanın vakarlı ve sevimli

tavrı ve tarzı bu emsalsiz köşkün güzelliklerini bir kat daha parlatıyordu. —Abdülhak Hâmid Beyin (Mazi mesirelerinden) isimli bir manzumesinden aldığım birkaç mısraı muhterem karilerime arzediyorum.—

Bir yer o, mâderi vatanın, en güzel yeri
Yıldızlı Çamlıca; vatanın mihri, mâderi
Bir türbe bir harabe ile anda komşudur
Samiy Paşa konağı, bu yangın yeri odur
Samiy Paşa harabesi, mâzî mesiresi
Zahirdi bir tarafta Selâmî hazîresi
....
Seksen yaşında şâhikalar tay iderdi o
Yağmur yağardı, seller akardı, giderdi o
Allâmei zamane idi bi nazır idi
Hak rahmet eyleye, o büyük bir vezir idi.

Hele baba oğulun, iki ak ve pâk sakallı ihtiyarın beraberce bindikleri araba ile Çamlıcadan Üsküdar tarikiyle Babıâliye gitmeleri seyrine doyulmaz güzel manzaralardan biri idi ve bilmeyenler kendilerini iki kardeş zannederlerdi.

Arif Efendi, Öküz Mehmet Paşa köşkleri

Viyana sefiri Arif Efendi ile biraderi Ziver Efendinin köşkleri de bu Büyük Çamlıcanın Kısıklı yolu üzerinde ve etrafı hâkim bir mevkide idi. Bu iki zata ait fazla bir şey hatırımda kalmamıştır. Yalnız Ziver Efendinin babamın teyzezadesi Tevhide Hanımla evlendiğini, Nahit isminde bir oğulları olduğunu, kızlarının sonraları Mekkei Mükerreme Emîri olan Şerif Ali Haydar Paşa ile evlendirildiğini biliyorum. Hatırımda kaldığına göre bu iki kardeş fevkalâde müeddep ve mürettep zatlardan imişler ve çok inadcı kalarak Nuh demişler, Peygamber dememişler.

Öküz Mehmet Paşa köşkü dahi Kısıklıda, Kısıklı camiinin üst taraflarında idi. Fakat mevkii ötekiler kadar geniş bir nezarete malik değildi. Mehmet Paşa hakkında verilecek başka bir haberi hiçbir zaman duymadım. Evlâdı var mıdır, yok mudur pek bilmiyorum. Şu kadarını söyliyebilirim: Kendisi başıbozuklardan değil, asker imiş.

Nuri Paşa, Nuri Bey köşkleri

Müşir Derviş Paşanın kayın biraderi vüzeradan Nuri Paşa köşkünün en güzel tarafı eflâkeser çekmiş fıstık ağaçlarının bolluğu, bostanlarının ve kuyularının çokluğu idi. Burada bir sene biz de oturmuştuk. Geniş sofaları ve odaları ve her tarafında ağaçları ve yemiş ağaçları vardı... Reji komiseri **Nuri Beyin** köşküne gelince Küçük Çamlıca sırtlarına düşen bu (cihannüma) da Nuri Bey gibi muhterem bir zatın ikameti ihtiyar edişi ayrıca bir güzellikti. Zannediyorum. Nuri Bey şu şarkısını bu köşkünde söylemiştir:

Bak şu güzel köylüye işte bu kızdır peri
Toprak ile oynamış belli güzel elleri
Böyle midir hep acep köylülerin dilberi
Düştü gönül aşkına terkedemem bu yeri.

Nuri Beyin köşkünün arsası Suphi Paşa veresesinden alınmıştı ve vefatından sonra Sultan Aziz'in kızı Nazıma Sultana satılmıştı. İlk zamanlar bu köşkün bahçesi çıplakça idi ve Suphi Paşa korusundan beş on ağaç olsun duvarları içine girememişti. Köşkün sahibi paşa ve veresesi hayli müddet bu koruyu hüsnü muhafaza etmişlerdi. Sonra da ikinci Sultan Hamid'in seraskerlerinden Rıza Paşaya satmışlardı. Şimdi galiba belediyede imiş.

Eski adamlar Çamlıca'yı çok sever ve oraları imar ederlerdi. Büyük Çamlıca, Kısıklı, Küçük Çamlıca memba suları ve bu suların lezzet ve letafeti Çamlıca muhabbetini ziyadeleştirirdi. Bugün nedense metrûk ve harap bırakılan Çamlıca evvel zaman içinde fevkalâde rağbette idi, makbuldü.

YAKACIK'TA ESKİ KÖŞKLER

Eski Sadrâzamlardan bir de Giritli Mustafa Naili Paşa vardı. Evlâdı çok, ailesi kalabalık, dostu ve ahbabı ziyade; bu da meşhurdur; semaheti ve efendiliği ölçüsüz bir zattı. Bu zatın Emirgânda bir yalısı, İstanbulda bir konağı, bir de Yakacıkta

göşkü vardı. Saraylar kadar ihtişamlı; haremde ve selâmlıkta düzinelerle misafirli ve dünyanın icabı olarak tabiatiyle bir sürü dalkavuklu bu köşk cesim bir bahçenin ihtiva ettiği bağlar, bostanlar, yemiş ağaçları ortasında kâindi. Ayrıca da mutfak, ahır daireleri ve mandıraları vardı. Yazları —devrin âdeti mucibince— vükelâ ve ricalin sayfiyelere gitmeleri müsaadei seniyesi çıkar çıkmaz (... Padişahın müsaadesi demektir...) Mustafa Naili Paşa evvelâ Yakacığa; yazın ortasında Emirgândaki yalısına; kışlarda da konağına gelirdi. O zaman sayfiyelerden konaklara avdet olunması dahi müsaadei seniye ile hâsıl olurdu.

Yakacık bilâistisna Giritli Paşa ailesinin sevdiği bir köydü. Hele paşazadeler (Hilmi Paşa-Mehmet Bey ve biraderleri) burasını âdeta benimsemişlerdi. Ve bunlar için mevsim yoktu. Babalarından izin alır, hep beraber oturmadıkları vakitlerde de Yakacığa giderler, kışın avcılık ederler, yazın ortalarında dahi kendi ahbaplarını beraber götürür, eğlenirlerdi. Çocukluğumda duyardım; hane halkı yüz yirmi kişi imiş!! Kalfalar, küçük kızlar, dadılar, bacılar, uşaklar, uşak çırakları, aşçılar, ayvazlar, arabacılar, seyisler, bahçıvanlar falan... Bu köşkte şöyle de bir başkalık vardı. Her sabah her şeyden evvel bağa çıkılıyordu. Bahçıvanların leğenlerle çeşmelerin altında soğuttukları salkım salkım üzümleri yerlerdi. Sabah kahvesi bu üzüm kürü olurdu. Bu; mutlak yapılırdı. Zira büyük paşanın emri vardı. Bir başkalık daha vardı bu dairede!... Yemek zamanları bir dakika tehalüf etmezdi. Vaktini bilen aşçıbaşı; hemen zillere basar ayvazları çağırır, hazır olan tabaları başlarına koydurur, dairelere yollardı. Hıfzıssıhhaya riayet eden paşa bunu da böyle isterdi, ve böyle yaptırırdı.

Zeynep Hanım köşkü

Yakacıkta Mısırlı Mehmet Ali Paşanın kızı Zeynep Hanımın da şahâne bir köşkü vardı. Burası da çok kalabalıktı. Zeynep Hanımefendinin zevci eski Sadrâzamlardan Yusuf Kâmil Paşa (Telemak'ın meşhur mütercimi) bir taraftan; hanımefendi öbür taraftan davetleriyle; ziyafetleriyle in'am ve ihsanlariyle

meşhur oldukları için o bereketli günlerin mebzul huluskârları birbirine rekabet eder ve daireden ayrılmamağı bir kat daha tevsik ve temin etmek inadiyle oralarda hususî köşkler kiralarlardı. Şehirden gelenlerin mutlaka geceyi köşkte geçirmesi; ipekli entarilerle keten çarşaflı yataklarda yatırılması; ipekli Şam hırkalariyle ince kürklerle üşüttürülmemesi; ayrı ayrı uşaklarla hademelendirilmesi; harem dairesinde de bir sürü halayığın; sazende ve hanendenin Zeynep Hanımefendiyi eğlendiren misafirleri ve dalkavukları vazifelerini ifa etmeleri için olacak bir kat daha neşelendirmeğe çabalaması meşhur olan devrin masallarındandı. Bu ezvakın en âlâsı ve rânası da haremdeki çengi ve köçekler oyun oynarlarken arasıra ortalığa altın lira çeyrekleri serpilmesi olurdu. Her hafta cuma ve salı geceleri böyle geçerdi. Ve her gün öğle yemekleri vaktinde köyün fıkarasına üç dört tabla yemek verilirdi. Zeynep Hanımın ve zevcinin vefatından sonra burasını hanımın biraderi prens Halim Paşa işgal etti ve ölünceye kadar gitti geldi; ava çıktı, eğlendi. Babalarından sonra oğulları da hemen hemen aynı şeyi yaparlardı ve bu sayede köşk harap olmuyordu. Şimdi yerinde yeller esiyor.

Hasan Hüsnü Paşa köşkü

İkinci Sultan Hamidin Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşanın da Yakacıktaki köşkü güzel köşklerimizden biri idi. Güzel de nezareti vardı. Çünkü müstesna ve hâkim bir mevkide kurulmuştu. Hatırımda kaldığına göre epeyce de müştemilâtı vardı; harem, selâmlık, misafir ve maiyet daireleri gibi. Bağındaki üzümlerin de şöhreti vardı. Bu köşkte birçok seneler paşanın evlâtları oturmuşlardı. Münavebe ile veya birbirlerini ziyaretle yalnız bırakmıyan köşk boş kalmıyordu, ve yalnız paşalar ve nazırlar istedikleri yerlere, istedikleri gibi gitmek serbestliğinden mahrum edildikleri için Hasan Paşa köşke pek uğramıyordu; Yakacığın letafetini; köşkün zevkini lâkırdısından tatıyordu. Buna rağmen köydeki fakirler ve acezeler muavenetini gene görür, parasını alırlardı. Oğulları da, babalarından sonra aynı efendiliği yaptılar. Fakat dağıldıkları için

o canım köşkü ihmal etmemezlik edemediler. Nihayet içlerinden birisi dağınıklığı önledi. Diğer hisseleri satın aldı. Bahçeleri, bağları, bostanları kurtardı. Yanan harem dairesinden sonraya kalan küçük köşkü olduğu gibi ihya ve tâmir etti, içine girdi oturdu. Allah daim etsin.

Başka köşkler

A) Yakacıkta Ayazma yolu üzerinde ve ufacık bir çam ormanı arasında güzel bir köşk daha vardı. Sahibi Dahiliye Nezareti evrak müdürü Ali Haydar Beydir. (... Bu zatın bir de İstinyede güzel bir yalısı vardı ki bir iki sene evvel Sipahi Ocağı işgal ediyordu...) Bu köşkün hususiyeti Yakacık rüzgârlarından nispeten masuniyeti ve köy içinde sessiz ve gürültüsüz bir çiftlik edası taşımasında idi. Ayazma çeşmesine civar oluşu da iyi bir şeydi. Çünkü yemekler bu su ile kaynardı, pişerdi. Bu köşk harap olmuşsa bile henüz yıkılmamıştır ve zannediyorum hâlâ veresenin uhdesindedir.

(B) Yakacık şeyhinin de güzel; tertemiz; bahçeli bağlı; havuzlu, çeşmeli, bir köşkü vardı. Buraya babam beni de götürürdü. Hele amcam şeyh efendiye çok gider, gelirdi. Sonraları gidemez olduğu zamanlarda da şeyh efendi kendisine çok gelirdi çok sevişirlerdi. Hâlâ gözümün önündedir, nur gibi bir adamdı. Kıpkırmızı yanakları, süt gibi beyaz sakalı, bembeyaz dişleri; gayet muntazam bir sarık sarması vardı, bakmağa doyulmazdı. Mütevazı; zeki; neşeli ve vefalı şeyh efendiyi hepimiz hürmetle severdik. Birkaç sene evvel Yakacığa gittiğim zaman şeyh efendiyi göremedim; göçmüş, Allah rahmet eyliye.

(C) Yakacıkta ufak tüfek başka köşkler de vardı. Ve bunların sahipleri bütün bir yaz mevsimini bu evlerde imrar ederlerdi. Kendilerine göre bağları, bahçeleri, havuzları, çeşmeleri vardı.

Bunlardan biri sarayı hümayun kuyumcu başısı Jak Beyin köşkü idi. Evlâtlariyle, dostlariyle, misafirleriyle, beraber Yakacıktan bihakkın istifade ederdi ve güzel hikâyeleriyle dinliyenleri güldürürdü. Şaklabanlık ediyor, dedirtecek kadar nükteli ve neşeli bir adamdı.

(D) Asıl zevk, Kartaldan, Yakacığa tırmanmakta idi. Husu-

sî faytonlar, tek hayvanlı arabalar, talikalar, sürücü beygirleri ve merkepler ve hususî atları her sabah akşam Yakacık yolunu... Tozuna toprağına rağmen... civcivlendirirler yolcuları eğlendirirlerdi.

YİNE ESKİ KÖŞKLER

Bir aile dostumuzdan (X) beyin Suadiye taraflarında bir köşkü vardı. Kara tarafından bahçesine girer girmez iki sıralı yemiş ağaçları, ilerilerinde çam ağaçları, gerilerinde çilek tarlaları ve bostanlar; biraz sahile ve selâmlık köşküne ilerledikçe mükemmel ve asırlık bir çam ağacı üzerinde adamakıllı bir kameriye; selâmlık dairesinin misafir odalarından sonra (...) köşkü ismi verilen kabul dairesi ve önündeki çınar ağacının altında geniş bir set, kanapeler, masalar, büyük şemsiyeler vardı. Önünde rıhtım ve deniz hamamları gözükürdü. Bu kocaman bahçede iki de arteziyen kuyusu yaptırılmıştı. Misafir odaları müteadditti. Geceyi geçirenler aşırı ikram ve ince yazlık kürklerine varıncaya kadar gecelik takımlarının abani ve ipek bohçalar içinde emirlerine âmade olduğunu görürlerdi.

Hele (X) beyin aşçıları ve ziyafetleri ve haftada bir de cemaatle namazları ve zikirleri dillerde destan olmuştu. Eli, evi, kalbi ve vicdanı geniş bir adamdır, şöhretini kazanmıştı. Ehli dil olduğunu da duyardık. Onu samimî dostları Beyoğluna götürür, eğlendirirlerdi ve (Beyefendiyi) günahtan korkar olduğu için (müt'a) bir nikâh kıyarlardı ve bu bir gecelik izdivacın düğününde mutlaka pilâv zerde ziyafetini unutmazlardı. İyi ve muhterem bir adamdı. Devrin hafiyeleri biçareye iftira ettiler, bir memuriyete gönderildi. Meşrutiyete kadar İstanbula gelemedi, Geldikten biraz sonra da Hak rahmet eylesin, öldü.

Müşir Fuat Paşa

Kalamıştan, Fenerbahçeye giderken (hâlâ durur) uzun ve parmaklıklı bir duvar vardır. Bu duvar biter bitmez sol taraftaki sokağa saparsanız gene o kadar uzun bir duvar vardır ve

içerisi boştur. Yalnız Feneryolu tarafındaki duvarın ucunda bir odalı bir köşk vardır. İşte Fuat Paşanın köşkü. İkinci Sultan Hamitten aldığı bir maden imtiyazını sattıktan sonra ele geçen yüz bine yakın altını yiyen köşk! Biz doğduk, büyüdük, bir türlü ikmal edilemedi. Bir iki defa birinci katında yapılmakta olan bina yıktırıldı. Bir tanesi daha tecrübe edilirdi. Yalnız ahır ve arabalar dairesi sabit kalabilirdi.

Fuat Paşa titizdi. Ufacık bir kusur görse plânı kâmilen değiştirircesine hareket ederdi. Yani bir eski tâbirle yapılan hâk ile yeksan olurdu. Binaenaleyh gene Kalamışta kiraladığı köşklerde senelerce oturmak mecburiyetinde kalmış, kendine bir ev edinememişti. Babası İncirköylü müşir Hasan Paşadan evvel müşir olan Fuat Paşa bir ev sahibi olamadı.

Muhterem ve vakarlı ve çok terbiyeli bir zattı. Şama nef yedilmesini mucip olan hâdiseye kadar İkinci Sultan Hamid onu çok severdi. Paşanın bir türlü yapılamıyan köşkünün tek hususiyeti cülûs ve velâdeti seniye donanmalarındaki şehameti; fevkalâdeliği ve bu gecelerde verdiği ziyafetlerdi. Donanmasının şatafatlı yazılması için Sabah gazetesi muhbirine iki buçuk liralık bir Osmanlı altını verdiğini Mihran Efendiden duyardık (Sabah gazetesi sahibi imtiyazı).

Zihni Paşa ve Zühtü Bey

Meşrutiyet âyanından ve İkinci Sultan Hamidin 1908 Meşrutiyetinden evvel Ticaret ve Nafıa Nazırı ve Babıâli'de toplanan Maliye komsiyonu reisi Zihni Paşanın Erenköyündeki köşkü, Paşanın efendiliği zamanından kalma bir köşktü. İstasyonun arka taraflarındaki cadde üzerinde kâin bağlı bostanlı bu kâşanede kayde şayan bir şey olup olmadığını pek hatırlıyamıyorum. Yalnız duyardım kendisinin zevki selîmi vardır, iyi yemek yer, çok zeki ve dirayetli, ehibbasiyle vakit geçirir, sohbet eder, damadı (geçenlerde vefat eden) Reşat Beyin misafirlerini bazan yanına çağırtır, iltifat eyler ve mazbut bir adamdır, müsrif değildir, derlerdi.

Paşanın Erenköy komşusu Zühtü Bey (bir aralık Musul valisi de olmuştu; ben kendisiyle Şûrayı Devlet Mülkiye dairesi

âzalığında beraberdim) kalabalık köşkünde birhayli misafirle de meşgul olurdu. Midesever bir zat olduğu için gece gündüz yemek, içmek düşünür, davetlilerine yemek sürprizleri yapardı.

(İstitrad — Şûrayı Devlette karşı karşıya otururduk. Bir gün hademe ile bana bir pusula yolladı. Bu pusulada: Seninki hasta imiş. Gideceksen beni de götür, istifsar edeyim, sonra da Nişantaşındaki damadım Hüsnü Beye beni bırakıverirsin... cümleleri vardı. Niyetim olmadığı halde reddetmek istemedim, dairenin tatilinden sonra benim arabaya bindik, gideceğimiz yere gittik. Gittiğimiz yer biraz da benim evim giibydi. İçiride yatan veya yatak odasında oturan ev sahibine haber yolladık. Biz bekliyeduralım, üst kattan birisi aşağıya seslendi ve bir gazete kâğıdı parçasını aşağıdaki sofaya atarak uşağa al misafirlere kahve pişir dedi.

Kapı açık olduğu için bunu bizgörmüştük. Zühtü Bey ayağa kalktı. Bu hasis herifin kahvesi içilmez muhakkak boğazımızda kalır, dedi, yürüdü. Arabamda misafirim olduğu cihetle; bende onu bırakamadım.

Galip ve Münif Paşalar

Evkaf Nazırı Galip Paşanın köşkü Erenköy istasyonu önünde idi. Damadı Cemal Beyin köşkü de oracıkta kayin babasına yakın ve hat üzerinde idi. Maarif Nazırı Münif Paşanın köşkü de gene hat üzerinde ve ağaçlar içine gömülmüş bir halde görünürdü. Köşkün tam önünde de kocaman bir zürafe heykeli vardı. (son zamanlara kadar kaldı, yerinde duruyordu.

Galip paşanın merakı antika küpler tabak ve kâseler ve çeşmibülbüller olduğu için bu köşkün dahili hayli müzeyyen, fakat hariçten alelâde kıyafette idi. Yalnız torunu Şakir Cemaleden duyardık, bağın üzümleri meşhur ve emsalsizmiş. Cemal Beyin de bahçeye merakı çoktu. Biz Şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin ikinci oğlu Muhtar Beyle sık sık Şakire giderdik. Hele bu ikisi gece gündüz beraber gezer tozarlardı. Galip Paşanın bir damadı da Selânikli Mithat Şükrü Beyin bi-

raderi Feyzi Beydir ki oğlu Fahir Bey İkinci Sultan Hamide damat olmuş ve genç yaşta vefat etmişti.

Diğer köşkler Muhtar Paşanın ve Ahmet Eyüp Paşanın köşkleri Kızıltoprakta Gazi Ethem Paşanın köşkü Kozyatağında, maliye Nazırı Ziya Paşa Erenköyde, maliye Nazırı Sabri Bey Kalamış caddesi üzerinde, Mahmut Muhtar Paşa Modada, Mabeyinci Ragıp Paşa, operatör Cemil Paşa Caddebostanı ve Çiftehavuzlardaydılar. H. Rami Paşa da Cemil Paşaya komşu idi. Balıkhane nazırı Ali Bey de buralarda otururdu. Bir rehber yazar gibi olmamak için şunu arzedeyim ki bu köşklerin ve sahiplerinin elbette kendilerine mahsus bir tavrı yaşayışlarının tarzı vardı. Ancak şöhret bulmuş hususiyetleri yoktu. Mahmut Muhtar Paşanın Saffetî Ziya Bey gibi ve Fes Aziz Bey gibi arkadaşları ve birhayli de dalkavuğu vardı. Bahusus harem dairesi çok kalabalıktı. Refikası Prenses Nimet Hanımefendi Hidiv İsmail Paşanın kızlarından biriydi ve hakikaten hayırsever bir hanımefendi idi. (Kocasından çok sonra geçen sene Kahirede vefat etmiştir). Bu köşklerden birçoğu aile reislerinin irtihalinden sonra, veya evvel; atıldı, satıldı.

YİNE ÇAMLICA KÖŞKLERİ

Eski ilk Jön Türklere şiddetle muhalif olmakla meşhur Ramiz isimli bir paşanın köşkü Bağlarbaşı - Kısıklı şosesi üzerinde kâin idi. Harem ve selâmlık iki büyük ahşap binayı ortasına alan büyük bir bahçe ve yüzlerce ağaç bu köşkün şöhretini dillere destan etmişti. Ramiz paşa çok muhterem bir zat imiş.

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa

Mısırlı M. Fâzil Paşa Hidiv İsmail Paşanın küçük biraderidir ve Osmanlı devletinin Maliye Nazırlığında bulunmuştu. Çamlıca yolu üzerindeki köşkünün mevkiini kendi intihabetmiş ve burasını bir şevk ve zevk merkezi haline sokmuştu. Sarayında sabahlara kadar bakara oyunu oynanır, gece yatısına gelen misafirlere ikramlar edilir, köşkün karşısındaki umumî bahçede sazlar çaldırtılır, fişekler attırılır, aynı zamanda da yüzlerce halk eğlendirilirdi. Çamlıcanın civcivli zamanı M. Fâzıl Paşanın vefatına kadar devam edebilmişti. (Bu köşklerde babasından sonra kerimelerinden prenses Rukiye senelerce oturmuştur. Bir kısmı hâlâ durur). Bu köşkün müstesna bir hususiyeti de sahibinin cömertliğinde ve kumarda kazandığı paraları kur'a çekerek misafirlerinden birine vermesinde idi, derler. Bir şey daha derler, o da maliye hazinesinde para azaldıkça Nazır Paşanın kesesinden tediyat yapmasıdır. Paşa yekçeşimdi. Fakat erkek güzeli idi. Kardeşine çok benzerdi.

Tunuslu Mahmut Paşa

(Mali Karuna) sahip Tunuslu Mahmut Paşanın köşkü Mustafa Fâzıl Paşanın köşkünün ta karşısında ve yine Millet bahçesine yakındı. Asıl zevk u tarab bu hanede cari idi. Paşanın cariyelerini bahçedeki büyük havuzda yüzdürürken harem dairesinde ve selâmlık köşkünde gece gündüz kalabalıklı bir işunûs devam ederdi. Bahçeye nazır komşu evlere birer balkon vazifesi görür, hem o evlerin sahiplerini, hem de misafirlerini tenşit ederdi.

Sonradan bunun farkına varan paşa köşkün diğer komşu köşklere bitişik olan duvarları üzerine eflâke ser çeken tahta perdeler ördürmüş, hattâ bu yüzden mabeyinci Emin Beyle aralarında senelerce süren dâvalar açılmıştır.

Bu Tunuslu Mahmut Paşanın büyük oğlu Tahir Bey, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşanın kızı prenses Rukiye ile evlendirilmişti. Bunların oğullarından Âdil bin Ayat Beyin Suriye krallığına talib olduğunu, hattâ Mösyö Klod Farer'e Figaroda bir baş makale yazdırdığını hatırlıyorum. Bu paşanın ikinci oğlu Ahmet Bey de bizim İstanbulda ve Ankarada tanıdığımız ve sevdiğimiz Reşit bin Ayattır. Hayatın harareti ve emelin neşeleri içinde servetlerini heba eden Tunuslu Mahmut Paşalar sonraları korularında asırlar görmüş ağaçları satmağa başlayınca Sami Paşazade Sezai Bey merhum (... bir asır iki yüz elli kuruşa...) isimli bir eser yazmış, felekten şikâyet etmişti.

Kazasker Necip Molla

Çamlıcadaki Bektaşi tekkesi sultan Mahmudun hemşiresi Esma sultan, sarayının cıvarına tesadüf ediyordu ve bundan sonra Marmaraya nâzır küçük Çamlıca eteklerinin Bağlarbaşı tarafında Necip Mollanın köşkü vardı. (Eski Şûrayı Devlet âzasından Vahit Beyin pederidir). Bu köşkün hususiyeti bağları ve üzümleri idi ve yanılmıyorsam eğer çeşmesindeki suyun letafeti, lezzeti idi. (1310) depreminden sonra idi zannediyorum, sultan Azizin en küçük oğlu şehzade Seyfeddin Efendi merhum bu köşkü kiralamış, bir müddet sonra da satın almıştı. (Seyfeddin Efendi Fransada Niste ölmüştür). Yalnız bağlarından pek istifade edememişti. (Filoksera hastalığı bir aralık İstanbulda ne kadar bağ var ise hepsini bozmuştu). Şu halde bu yokluğa bir çare bulmuştu. Bağları sökmek ve yerine kocaman bir havuz yaptırmak! Bu yapıldı ve bir ufak motör şehzadeye bu havuzda eğlence oldu. Meşrutiyetten sonra (1908) havuzunda staj yapan Seyfeddin Efendinin Şirketi Hayriye vapurlarının bazılarında bir zevk namına kaptanlık ettiğini biliyoruz. Muvaffak ta olmuş imiş. Fakat o canım bağa yazık olmamış değildi.

Madrit sefiri Sermet Efendi

Eski ricalden Sermed Efendinin köşkü, Bağlarbaşında Atunîzade mahallesine sapan meydanda kâindi. Meşrutiyetten evvel Adanaya vali olan Bahri Paşa Piriştine mutasarrıflığından mazûl iken bu köşkte otururdu. Hususiyeti, Bahri Paşanın, önünden geçen her dostu pencereden bağıra bağıra çevirip ikramlar etmesinde ve (Hüda hakkıyçün) nidasiyle tavanları çınlatmasında idi. Bahri Paşa çok dost adamdı, çok da güzel adamdı ve Çamlıca komşularından doktor profesör Müşür Nâfiz Paşa ile sevişir, sık sık görüşürlerdi.

Sermet Efendinin köşkü şehzade Adbülmecit Efendinin sarayına bitişi kolduğu için ve Efendi sık sık ata binerek gezmeğe çıktığı için Bahri Paşa; tesadüften çekinir, şehzadeyi görür görmez, önünde oturduğu penceresinden hemen çekilir-

di. Bu köşkün pek büyük olmıyan harem selâmlık iki bahçesi vardı amma hiçbir nezareti yoktu.

Hassa Müşiri Rauf Paşa ve komşuları

Küçük Çamlıcanın Marmaraya nazır bir yerinde de Rauf Paşanın ve damadı Ali İhsan Beyin (çerkes İsmail Paşazade... Sonraları Hariciye müşteşarı olmuştu) köşkleri ve bahçelerinde bostanları, ekin tarlaları, ziraat makineleri, yemiş ağaçları müteaddit kuyu ve üzüm bağları vardı. Rauf Paşa yazları İkinci Sultan Hamitten izin alarak sık sık köşke gelir, bir ufacık çiftlik gibi olan bahçesinde meşgul olur, eğlenirdi. En yakın komşu köşkü de Menemenli Tahir Beyin köşküydü. (Paris sefiri Numan Beyin babası Rifat Bey de bu ailedendir.)

Biraz ötede de Acıbadem caddesinin başında, Köçeoğlunun malikânesi bulunurdu. Bunu sonraları bir Mısırlı prensesle ev--lenen padişah yaverlerinden şerhafiye lâkabiyle meşhur olan Ahmet Celâleddin Paşa satın almıştı. Müşür Namık Paşazade Cemil Paşanın köşkü de bahçesi geniş olduğu için arka taraftan Küçük Çamlıcaya kadar uzanırdı. Bu ahşap köşk Cemil Paşanın oğlu Hâmit Bey hayatta iken umranını muhafaza ediyordu. Şimdi hayli harap ise de zannederim aileden çıkmamıştır.

Sadrâzam Fuat, damat Mammut Paşalar

Erkânı Harbiyei umumiye müşürü İbrahim Ethem Paşanın köşkü evvelce sadrâzam Fuat Paşanın malı idi. Veresesinden Ethem Paşaya satılmıştır. Fuat Paşa Çamlıcayı çok severdi, hele Kısıklı suyunu diğerlerine tercih ederdi, derler. Sultan Mecidin kızı Seniha Sultanın ve sultan Mahmudun kızı Âdile Sultanın köşkleri de koşu yoluna giden etekler üzerinde idi. Seniha sultan yazları bu sarayında otururken sık sık atla gezmeğe çıkan kocası damat Mahmut Paşayı ve yanında yine atla beraber gezdirdiği prens Sabahaddin Beyi sokakta görürdük. Bir defasında ben, babamla beraberdim. Kendisine rastgeldik. Atını durdurdu, babamla konuşmağa başladı. Ve o kadar nazi-

kâne tavırlar aldı ki ayrıldıktan sonra pederim bu paşamız çok müstehzidir, andan dolayı böyle konuşur, demişti, hiç unutmam...

Altunîzadelerin köşkleri ve Altunîzade camiişerifi dahi koşu yolu caddesi üzerindedir. Altunîzadelerin şöhreti fıkaraperverlikleri idi. Ben babamın ahbaplarından ve bu aileden beyaz sakallı bir zat tanımıştım ismi Necili Beydi. hâlâ gözümün önündedir; insan güzeli bir adamdı.

Adile Sultan

Doksan yaşlarına kadar yaşıyan Âdile Sultan bir gün kızmış, ikinci Sultan Hamide yani küçük kardeşi Sultan Mecidin oğluna gelerek «sen neden benim sözümü yerine getirmiyorsun. Ben erkek olaydım, senin babandan evvel padişah olacaktım, utanmıyor musun? Haydi bakayım istediğimi yap...» dediği muhakkaktır. İkinci Sultan Mamid daima halasının elini öperdi.

KABİNENİN İSTİFASINA BİR PATAVATSIZ SEBEP OLDU

Teşrifatçı İsmail ve biraderi Şevket Cenani Beylerin pederleri Kadri Paşa birkaç a yBaşvekâlette bulundu. İkinci Su-l tan Hamid Sadrâzamlara bazan Başvekil ünvanını verirdi. Babam; bu zatın da maiyetinde; meclisi vükelâ zabıt kâtibi olması dolayısiyle yakınında bulunduğu için kendisinden bahsederken «çok kıymetli bir zat idi. Eslâfından ve ahlâfından daha ziyade vatanperverdi» derdi.

Kadri Paşanın sadarette bulunduğu tarihi şimdi hatırlıyamadım: Fakat o zamanda da bu zaman gibi iyi ve memlekete faydalı adamların ayaklarına karpuz kabuğu atıvermek âdeti cereyanda olduğu için «padişahla sadrâzamın arasını bozmak istiyenler münasip bir fırsat gözetirlerdi. Zira namuslu ve doğru adamların hele Kadri Paşa gibi sadrâzamların hünkârın emniyetine mazhar olmasından korkarlardı. Sultan Abdül Hamid namuslu, doğru, ve dirayetli zatlara hürmet eder-

di. Fakat; bir taraftan da aklının eremediği meseleler üzerinde tereddüde düştüğü vakitler jurnallara ehemmiyet vererek kuşkulanır, rahatsız olurdu.

Hafiyeler onun tevehhüm ve tereddüt ânından istifade etmek için tetikte durarak el altından tezvirata kuvvet verirlerdi. Kadri Paşa gerçi uyanık bir zat idi. Mührünü koynunda sakladığı ve vekâleti mutlakasını haiz olduğu padişahın vehimli olduğundan haberdar idi. Ancak vehmin hududunu tabiatiyle tahmin edemezdi. Deli Nusret ismiyle meşhur ve müşîr bir Nusret Paşa vardı. Hünkâr; ayni zamanda yâveri olan bu zate çok yüz verir ve sık sık huzuruna celbederek iş buyururdu. Bu paşa haddi zatında iyi bir adamdı. Fakat delişmendi. Patavatsız konuşur; lâkırdıyı ölçmezdi. Bir kabahati de hünkâr ne söylese zaptederder ve naklederdi. Padişahın (söylediğim gibi söğyle) demesini beklemeden potlar kırardı. Binaenaleyh padişahı bazı defalar müşkül bir mevkie sokardı.

Bir gün; sarayda vükelâdan bazılarının toplanmasını padişah başkâtibi (amcam) Ali Riza Mümtaz Paşaya emir eder. Babıâliye (sadrazama demektir) bir tezkere yazılır. Ve bu tezkereye Hariciye ve Dahiliye Nazırlarından başka Şeyhülislâmın da davet edilmesi ilâve edilir. Bu baptaki iradei seniye Babıâliye tebliğ olunduktan sonra hünkâr «vükelânın hepsi gelsin» der. Bittabi bir ikinci tezkere ile bu emir de sadrâzama bildirilir. Gelirler. Padişah yemekte sarayda kalmalarını ve yemekten sonra konuşulacağını Kadri Paşaya söylettirir. Sofralar kurulmağa başlar. Bu sırada müezzinler Yıldız sarayının orta sofasında ezan okumağa başlarlar. Namaz kılınır; yemekler yenir. Ne için davet edildiklerini henüz bilmiyen paşalar iradei seniyeye intizar ederler.

Nihayet iş anlaşılır: Başkâtip Paşa, vükelânın nezdine gelir ve Kadri Paşaya şu iradei seniyeyi tebliğe başlar: (...Bugünlerde aldığım meclisi vükelâ mazbatalarının bazılarında «şu elçi geldi, bunu söyledi; haklıdır... Hariciye Nezaretine bu elçi geldi, bir nota verdi; pek haksız değildir...» gibi işaretler görüyorum. Çok teessüf ederim. Babıâli sefirlerin haklı olarak taleplerde bulunabilecekleri işler üzerinde müteyak-

kız bulunmalı değil midir? Ben vükelâdan ecnebî süferadan evvel memleketi sevmelerini isterim. Bu ne demek? Ecnebî sefirlere hak vermek, (müdahaleleri kapılarını genişletmek!! inanmak istemiyorum. Vükelâ paşaların nazarı dikkatlerini celbederim...)

Bu sırada Deli Nusret Paşa, amcamın sözünü keserek: «A. Riza Paşa. Neden lâkırdıyı ıvırıp kıvırıyorsun? Efendimiz böyle mi dedi? «Ben gâvur vükelâ istemem» buyurmadılar mı,! (kitapsız demektir.) deyince sadrâzam Kadri Paşa hemen cebindeki mührü hümayunu çıkarıp başkâtip Paşaya uzatmış istifa etmiştir. Bu sırada hünkârın iliştiği mazbatalarda imzası bulunan Şeyhülislâm Uryani Esad Efendi derhal kelâma ağaz ederek (...Ev... et Elmülûk - Mülhemun; şevketmeab efendimiz haklıdırlar...) gibi beyanatta bulunması üzerine Kadri Paşa «...Başınızdaki sarıktan utanınız. Âdî softalar gibi hareket makamınıza yakışmaz. Padişaha sadakat, memlekete hüsnü hizmetle ve ciddiyetle ve cesaretle arzolunmak gerektir...» cümleleriyle kendisini susturur. Ve; istifada israr eder. Amcam Riza Paşa (başkâtip) «...Efendimiz bana sizden mührü tesellüm etmemi ferman buyurmadılar, der, vakıayı arzetmek üzere huzuru şahaneye gider.

Hünkâr çok müteessir ve mahçup olur. Kadri paşayı taltif eder; ve bir nevi tarziye vermek isterse de sadrâzamın teessürünü ve heyecanını izale edemez. (Kadri Paşa bir müddet sonra tayin olunduğu Edirne valiliğinde iken vefat eder). Bu hâdiseye bizzat şahid olan rahmetli babam (Reşid Mümtaz Paşa) şeyhülislâm efendinin şaklabanlığını bir türlü affedemezdi.

İkinci Sultan Abdülhamid vükelâdan bazılarına kızdığı zaman «Nerede Kadri Paşa! Bunlar onun pabucuna erişemediler...» der imiş...

SADRAZAM SAFFET PAŞA 1230 - 1301

Trabzona merbut bir kaymakamlığın voyvodalarından Mehmet Hulûsi Efendinin 1814 te tevellüt eden oğlu Saffet Efendi (paşa) İstanbulda dünyaya geldi; ve Divanı hümayun kalemine

mülâzimlıkla devama başlıyarak Babıâliye girdi. Çok zeki, çok da neşeli bir hilkatte doğmuş olduğu için kolaylıkla çalışır, okuduklarını derhal benimserdi. Babasından öğrenmişti, derler: Çalışmaları gibi hesaplarını da bir inzibata sokmuşlardandı. Kütüphanesindeki kitapları gibi hesaplarını da muntazaman defterlerinin sahifelerine yerleştirir, günü gününe, haftası haftasına her ay ve her sene bütün müfredatiyle kaydederdi. Aldığı atiyei seniyeleri ve hediyeleri ve kıymetlerini dahi ayrı ayrı defterine yazardı. Masrafları da on parasına kadar hesaplamışlardandı. Buna rağmen vefatında Şehzadebaşındaki konağiyle Kanlıcadaki yalısından başka bir servet bırakmamıştı. Çünkü çok namuslu ve dosdoğru bir zattı. (Acemoğlu hamamının yanındaki konak bir aralık bir mektep olmuştu. Ben de bu mektebe devam etmiştim. Şimdi yerinde evler, apartımanlar yapıldı ve zannediyorum, veresenin bu arsalarda, bu evlerde münasebeti kalmadı). Kanlıcadaki yalıya gelince; hâlâ yerinde durmaktadır ve bahçesinin bir kısmında torunu Sedat Simavi Beyefendinin yeni bir yalısı inşa edilmiştir).

Namus ve istikameti sayesinde oldukça çabuk terakki etti, hele Fransızcayı çok iyi bildiği için 23 yaşında Divanı hümayun birinci mütercimliğine, 24 yaşında Divanı hümayun tercümanlığı vekâletine geçti. Henüz 32 yaşında idi. Sultan Mecid'in oğlu Şehzade Murat Efendiye (Sultan Murat) ve kerimesi Fatma Sultana Fransızca okuttu ve mabeyn kâtipliğine tâyin edildi. Bundan sonra da Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirlerinde iki defa Pariş sefiri kebîri oldu. Birçok sene sadaret müsteşarlığında ve vükelâlıkta bulundu. Hariciyede müteaddit defa Nazırlık etti. 1279 da vezir olduğunu zannediyorum yanılmıyorsam eğer! 1293 de de Sadrâzamlığa getirildi. Devlete lüzumunu hissettiren ricali saltanatı seniyeden bir zattı. Herkesin ona itimadı ve hürmeti vardı.

Paşanın bazı hususiyetleri

Saffet Paşa biraz evvel arzettiğim gibi neşeli bir zattı, hattâ muziplerdendi de! (1 — Henüz Hariciye Nezareti kalemlerinin birinde mümeyyiz iken (Saffet Efendi) Tophane civarında ikamet ediyordu. Sonraları Kazasker olan Vehbi Molla

isminde de bir komşusu vardı. Her ikisi sık sık görüşür, dostluk ederlerdi. Belki de zendostluk ederlerdi, eğlenirlerdi!! Şu halde birbirlerine nazları geçecek kadar samimî idiler. Bir ramazan sonlarındaydı, beraberce evlerine dönerken Saffet Efendi, Vehbi Mollaya «Bayram üstü buradan bir daha geçmiyebiliriz, hazır şu meşhur meyhanenin önündeyiz. Bir şişe düziko alalım, bayramda açar keyifleniriz» der.

Molla da kabul eder, rakıyı alırlar. Saffet Efendi «peki amma bu şişe benim elimde nazarı dikkati celbedecek, Camiye de gideceğiz. Bari sizin şalvarın cepleri boldur, oraya yerleştirelim» teklifinde bulunur. Molla bunu da kabul eder, Kılıçali câmiine girerler. Namazdan sonra bir yerde oturadursunlar. Saffet Efendi yavaşçacık Mollanın cebindeki pul şişeyi kırar ve bir yolunu bulur sıvışır. Molla farkında değil, etraftakiler burunlarını çekmeğe yahu rakı gibi bir şey kokuyor, demeğe başlarlar. Zavallı Molla işin farkına varır, olduğu yerden fırlar, pabuçlarını bile almaksızın nefes nefese Saffet Efendinin evine gider, kapıyı kırarcasına çalar.

Efendi evin üst katına kaçıp, hizmetçiye de beni sorarlarsa gelmedi dersin, dediği için kişnercesine nefes alan Molla kapı açılınca «Nerede o p.?» diye bağırmağa başlar. Yok derler. «Yok olur inşallah», bed duasiyle kapıyı yine kırarcasına çeker gider. Fakat çabuk barışırlar).

2 — Saffet Paşa çok da terbiyeliydi ve kendi ailesine bile teşrifatı mahsusa ile hitabederdi. Meselâ büyük gelinine iffetlû ismetlû Mihri Hanımefendi, küçüğüne iffetlû Melek Hanımefendi; oğullarına derecelerine göre beyefendi veya bey diye mektuplar yazardı. Büyük oğlu Fehim Bey, Server Paşa kızı Fatma Hanımla evlenmişti. Fakat genç öldü. İkinci oğlu hariciye mektupçusu Refet Beydi. Üçüncü oğlu Faiz Beydi ki kerimesi Aliye Hanımefendi, Sedat Simavî Beyefendinin validesidir. Paşanın hususiyetlerinden birisi de (tic) leri yani yüz sinirlerinin muttasıl çekilmeleriydi Yüzünü gözünü oynatmaktan bir dakika fariğ olamazdı. Bu hal oğlu Refet Beyin kerimesi Seniye Hanımda da pek bariz olarak görülürdü. O da büyük babası gibi yüzünü oynatır dururdu).

3 — Saffet Paşa şairdi de. Güzel kıtaları vardır:

Derdi aşka müptelâ bir nay bir ben bir gönül
Zâr eden şüphü mesa bir nây bir ben bir gönül
Dâğlarla serteser efgan eder hasret çeker
Nağme - perdaz'i cefa bir nây bir ben bir gönül

Gibi.

YİNE SAFFET PAŞA 1230 - 1301

Sultan Azizin validesi Valide Sultan Aksaraydaki Valide camii şerifini inşa ettirdikten sonra ilk defa kılınacak olan namazda bulunmak üzere sadrâzam Âli Paşa başta olduğu halde bütün vükelâyı; vezirlerle müşirleri; rütbei bâlâ ricalini; ferik ve liva paşaları; Babıâlinin ve devlet dairelerinin âmirlerini davet etmiş, kendisi de bizzat hünkâr mahfiline gelerek bu resmi mübakere iştirak eylemişti. Namaz kılındıktan ve müteakiben camii şerifte mevludu şerif kıraat olunduktan sonra da merkebelerine göre davetlilere saray ağaları vasıtasiyle hediyeler yollamıştı. Murassa tabaklar ve enfiye kutuları ve saatler ve kol düğmeleri ve boyun bağı iğneleri gibi.

Nedense Saffet Paşa bu içtimada bulunmamıştı. Sadrâzam Âli Paşa Babıâli yalnız kalmasın diye Saffet Paşanın gelmesini mi istemiş? Yoksa başka bir mani mi zuhur etmiş, Paşa bulunamamış ve bu mahrumiyetten fevkalâde mahzun olarak Viyana sefaretinde başkâtip bulunan oğlu Refet Beye uzun bir mektup yazmış vah vah demiş, durmuştu. Bunu da söylerler: Bundan bir evvelki yazımda ismi geçen Vehbi Mollaya kapıyı açan emektar Arap bacıya kadar bu teessüfünü ve bu mahrumiyetini anlatmıştı.

Şefkat nişanı

Saffet Paşanın sadarette bulunduğu zaman içinde ikinci Sultan Hamit kadınlara mahsus olmak üzere üç dereceli şefkat nişanı hümayunu ihdas etmişti. Ve bunları sultanlardan başlıyarak şuna buna ihsan eylemişti. Hattâ Mısır Hidivi İsmail Paşanın haremlerine birinci rütbeden nişanlar gönder-

mişti. (Bu nişanları o zaman adliye mektupçuluğunda bulunan Amcam Ali Riza Mümtaz Bey (paşa) tarafı şahaneden Mısıra; henüz çocuk olan babamla beraber götürmüştü).

Bu meyanda bir bayram münasebetiyle saraya davet olunan Saffet Paşanın hanımefendileıine de bu nişanlardan vermişti. Hem huzuru hümayunda bir iltifatı mahsus olarak talik ettirmirti. Büyük hanımefendi hazretlerine birinci; birinci gelin hanımefendiye (Mihri Hanım) ikinci; üçüncü gelin hanımefendiye de (Melek hanım —Sedat Simavi Beyimizin validesinin validesidir.) üçüncü rütbeden şefkat nişanı hümayunu. Bu nişanların her üç derecesi de elmaslı idiler ve şeklen çokça güzeldiler. Diğer bir rivayete göre, Melek Hanımefendiye nişan değil pırlanta bir gerdanlık ihsan buyurmuş imiş ki kıymeti nişanların çok, hem pek çok fevkinde imiş!

Saraydan konağa avdetlerinde iltifatı hazreti mülükâneden haberdar olan ve bittabi memnun kalan Saffet Paşa haremine ve gelinlerine «...Kimseye söylemeyin ama bu nişanlar ecnebi hükümdar haremlerine ,ailelerine dahilde de devlete, millete hizmet eden kadınlarımıza bir nişanei tebcil ve takdir olarak verilmek üzere ihdas edilmişti. Bayram şekeri değil ki her gelene verilsin, vah vah demeği ihmal etmemişti.

Paşanın müşaaresi

Saffet Paşanın şiir severliğini söylemiştim. Bir de bir kıtasını yazmıştım. Şimdi de Hasırcı zade denmekle meşhur bir şairle söyledikleri bir iki şiiri arzediyorum:

Saffet efendi revnakıdır ehli dillerin
Mir'atı tab'ı bak da görürsün bu sureti
Sahabı safı nazmını Câmî göreydi ğer
Nabiye derdi seyret efendi bu Saffeti

Bu kıta Hasırcı zadenindir. Şu ikinci kıta da Saffet paşanındır (...**Keçeci zade efendi görse derdi âferin — Mürtecilli nazmım et mısraı âzadeyi — OOkuyanlar bu riyadır deseler** kezzaptır — Eylesem tatvil evsafı Hasırcı zadeyi...) İkinci Sultan Hamit, Saffet Paşayı metheder dururdu. Kaç defa amcam Ali Riza Mümtaz Paşadan duydum: Mücessem namus, muhterem zattır derdi. Yalnız Âli Paşaya fazla merbutiyetini beğenmez ve bununla benim vükelâm bana merbuttur ve doğrusu da böyledir demek isterdi. (Keçeci zade Fuat Paşanın dahi Hasırcı zade ile aynı neşeli müşaareleri vardır. Ayrıca yazacağım). Münif Paşanın, Saffet Paşa için söylediği vefat tarihi de budur. — **Sende tarihini yaz eşki teessüfle Münif — Dari dünyaya veda eyledi Saffet Paşa** — (1301 muharrem). Cenabı Hak cümlesini gariki rahmet buyursun.

Tunuslu Hayreddin Paşa

Tunus bizde ve mümtaz bir eyalet iken Başvekâletinde bulunan Hayrettin Paşa, Tunus beyiyle arası bozulduğu için İstanbula gelmiş, yerleşmişti. Parasiyle puliyle geldiği için kolaylıkla yerleşmişti. Bir taraftan da ilmiyle fazliyle şöhret aldığından İkinci Sultan Hamidin teveccühünü ve gitgide itimadını kazanmıştı. Ben kendisini Nişantaşındaki konağı bizim eve civar olduğu için kolaylıkla görmüştüm. Büyük anam oraya gittikçe beni de beraber taşırdı. Hayli çocuktum. Fakat hâlâ hatırlarım paşa çok güzel, boylu boslu bir adamdı. Türkçeyi Arap şivesiyle konuşur, lâkin güzel ve doğru konuşurdu. Tek bir haremi, dört oğlu ve bir de kızı vardı. Dairesi çok kalabalıktı. (Konağının yerinde şimdi boş bir arsa ve bir de Nişantaşıpalas apartımanı vardır).

Paşa bir gün birdenbire Başvekil ünvaniyle Sadrâzam oldu. Mevsim yazdı. Kuruçeşmedeki yalısında oturuyordu (bu yalı sonra Sultan Aizizin kızı Nâzime Sultana geçmişti. Şimdi yıkılmıştır. Dışarısı cicili bicili olan yalı). Amcam yine mabeyin başkâtibi idi. Babam da Babıâli Âmedî muavinlerinden idi.

Hayreddin Paşa öteki sadrâzamlara benzemedi. İstanbulu ve saray usulünü veyahut sarayla Babıâli arasındaki münasebetin inceliklerini, bir de padişahın vehmini pek bilmediği için dümdüz hareket ve icrayı ahkâma başladı. Bir sadrâzamın bir padişaha yani üzerinde mührünü ve vekâletini taşıdığı padişaha doğru gördüğünden başka türlü bir şey söyliyeceğini tasavvur edemediği için (berayı sadakat) yanlışlıkları

düzeltmek istiyordu. Birçok iradeleri iade ediyordu. Bu gibi teferruata padişahın karışması mevkiinin şerefine yakışmaz diyerek Babıâlinin istiklâlini ve vükelânın mes'uliyetini hazırlamak istiyordu. Buna rağmen birkaç ay hünkârla beraber âdeta iyi geçindiler. Ne hünkâr sadrâzamın sadakatsizliğinden korktu; ne de Hayrettin Paşa istifini bozdu. Babıâli de memnun idi. Saray da müsterih idi. Babamın iddiasına göre işler de gayet iyi gidiyordu ve gidecekti.

Gidemedi fakat. Çünkü padişahı hiç olmazsa ufak tefek işlere karıştırmaktan uzaklaştıran, onun bu yüzden olsun rahatını, Babıâlinin istiklâlini temin eden sadrâzamı çekemiyenler çoğalmağa başlıyordu. Fırsat beklemekte, ve hünkârın sadrâzamdan memnun olmadığını gösterecek işareti gözetmekte idiler.

Bu işaret gözüktü. Sadrâzam, padişaha bir lâyiha takdim etti. Vükelânın mes'ul olmasını ve kendilerini sadrâzamın seçmesini, hattâ mabeyini hümayun başkâtibinin bile sadrâzamla hem efkâr olanlardan biri olmasını istedi! Bir de hünkârı büsbütün tereddüde düşürmemek için her nezarete birkaç kişi intihap edeceğini ve bunlardan tensib buyrulacak zatın icrayı memuriyetine müsaade buyrulacağını ilâve etti. İkinci Sultan Hamid böyle bir usulün kabulünden korktu. Bütün nazırlarla hem efkâr olmadıkları halde üç beş kişinin amcası Sultan Azizi hal' ettiklerini düşündü; sadrâzama düşüneyim diye haber yolladı.

Curnalcılar paçaları sıvadılar. Padişahın vehmine dokunacak ne varsa birer birer önüne döktüler. Hayrettin Paşa bu aralık; Efendimiz düşünsünler, ben de evimde birkaç gün istirahat edeyim, diye yalısından çıkmadığı için; buna da sinirlenen hünkârı şaşkına döndürdüler. Neler söylemediler! Neler yazmadılar! Hünkâr sadakatinden emin olduğu Hayrettin Paşanın iki yüzlü olmadığını yakinen bildiği ve buna kanaat getirdiği için sadrâzamı azletmedi ve talebi geçiştiririm zanniyle Hayrettin Paşa Babıâliye gitsin, diye tutturdu! Tam altı gün uğraştı. Başkâtibi Ali Riza Paşayı (amcam); Müşir Deli Nusret Paşayı; mabeyincilerini günde üçer defa Kuruçeşmedeki sadrâzamın yalısına yolladı. Saraya davet etti. Yedinci

günü güya hastalığından kalkan Hayrettin Paşa saraya gitti, huzura çıktı, mes'uliyeti vükelâ bahsinde bir müddet sonra hünkârın kendisiyle başbaşa konuşmağa karar verdiğine inandı, Babıâliye geldi. Bir pazar günü idi ve o gün her pazar gibi Meclisi Vüelânın toplandığı gün olduğundan doğruca meclise girdi. Sadrâzamı orada görenlerden birtakımı memnun olmadı. Hattâ korktular. Eğer padişah sadrâzamı dinledi ise makamlarını kaybetmekten korktular. Ve fakat en ziyade bunlar önayak olarak Hayrettin Paşaya hatır sordular. Hamdolsun efendimiz, geçmiş olsun filân dediler.

Sadrâzam... Hasta değildim: Evimin kapısı önüne bir duvar çekilmişti. Padişahımız emrettiler. Yıkıldı ve yol açıldı. Ben de çıkabildim hanemden, Babıâliye geldim. Bu yol yine bir ârızaya uğramazsa geleceğim. Uğrarsa gelmiyeceğim... cevabını ve meclisi vükelâ zabıt kâtibi olan babama (Reşid Bey... Reşid Mümtaz Paşa) meclise havale olunan evrakın okunması emrini verdi. Bundan sonra hünkâr Hayrettin Paşayı daha bir müddet mevkiinde tuttu ve yine ona emniyet etti amma, vâdettiği gibi vükelâyı sadrâzamın intihap etmesi keyfiyetine pek yanaşmadı. Nihayet tatlı tatlı ayrıldılar ve paşa ölünceye kadar hünkârdan iltifat gördü. Ancak bir daha iş başına gelemedi.

TEMMUZ SICAĞINDA ÜŞÜYEN ARİFÎ PAŞA

Eski vezirlerden Mustafa Şekip Paşanın büyük oğlu Arifî Paşa fevkalâde dürüst ve dirayetli bir zat olarak şöhret bulanlardandır. İyi bir terbiye görmüş, tahsili, bahusus Fransızcası çok kuvvetli bir zat idi. Padişahların teşrifatçılıklarında, tercümanlıklarında senelerce ifayı hizmet etti. Vükelâlıklarda bulundu. Bir aralık da Başvekâlette bulundu, yani sadrâzam oldu. Babamdan duyardım. İş üzerinde çok titiz davranırmış. Sıkıcı bir teemmülle bir kâğıt üzerinde yüzlerce dakikalar geçirirmiş. Hattâ bir kelime üzerinde durur, dururmuş. Hariciye Nazırlığında birkaç kere ve sefretlerimizde büyük elçi olarak müteaddit defa tecrübeler geçirdiği için gerçi siyasî işlerde

fazla malûmata sahipmiş amma celâdet sahibi değilmiş. Yalnız İstanbulda bulunan ecnebî elçiler kendisine çok hürmet ederlermiş. Adeta ona cesaret verircesine yumuşak davranırlarmış. Onu sıkmazlarmış. Binaenaleyh bu hareket Arifî Paşanın zamanına düşen işler de daha lehimize olarak cereyan edermiş.

Arifî Paşanın en büyük zaafı esasen zayıf ve nahif bir hilkatte yaratıldığı için, kendisine karşı imiş. Korkusundan bir türlü rahat edemez; hattâ rahat nefes alamaz, ağzını burnunu mendili ile tıkamadan sokakta yürümezmiş. Bebekteki yalısında oturduğu vakitler diğer vekiller gibi çatanaya binerek ve deniz havası alarak Bebekten Sirkeciye kadar olsun deniz seyahatinden korktuğu için kupa arabasiyle Babıâliye gider, gelirmiş.

Camları sımsıkı kaparmış, dizlerini örtü ile örtermiş. Binaenaleyh evrak çantası içinde iç çamaşırını taşıyan ağası meşhur Yuvan, Paşasını sık sık kurular, çamaşırını değiştirirmiş!

Nuruosmaniyedeki konağında kışları geçirirken erkek misafirlerini kabul ettiği odayı ben de gördüm. Esasen Bebekteki yalıyı da bilirdim. Bilirdim, fakat Paşanın hususiyetlerini bittabi bilemezdim. Çünkü küçüktüm. Mamaafih çocukluktan uzaklaşmağa yol aldıkça babamla beraber Arifî Paşanın huzurunda oturduğu mda olmuştur.

Hem kaç kere Paşanın en küçük oğlu Şefikle beraber gezmişitim. Yalnız Paşa, Şefik'i de kendisine benzetmişti. O da havadan, sudan, yemekten içmekten korkar; ancak sütlü çikolataya rağbet ederdi ve avuç avuç bisküi yerdi! «Zavallı Şefik birkaç sene evvel öldü ve ömrü oldukça asabî ihtilâçlar içinde yaşadı».

Babamın beni yanı başında taşıdığı günlerin birinde idi. Tebdilhava için Göztepede bir köşkte oturan Paşayı ziyarete gitmiştik. «Bu köşk eski noterlerimizden benim mektep arkadaşım Reşidin babası Defterdar Zühtü Beyin köşküdür». Şişman Reşat Fuat Bey de bizimle beraberdi. Yazın ortasında Temmuz ayının içinde, ortalık ateşlergibi yanıp kavruluyordu. Arifî Paşa redingotu sırtında bir küçük odada bizi kabul etti ve biz odaya girer girmez ağasına emretti. Odanın sofaya nazır

kapısını açtırttı. Tabiatiyle camlar kapalıydı. Reşat Bey boram boram terlemeğe başlamıştı. Gözlerini kamaştırarak hemen hemen bayılmamağa çalışır bir eda ile silkinip kımıldanıyordu. Kanapenin kenarında duran bastonu eline aldı, tavanı vurdu. Uşak geldi. Arifî Paşa çay getiriniz emrini verdi. Bu emri verdikten sonra bize çay mı, yoksa başka şey mi istiyeceğimizi sordu. Reşat Bey: «Aman efendimiz; bendeniz çay istemem. Şuralarda bir dere mere su birikintisi varsa müsaade buyurun gideyim, bir dalayım. Hararetten ölüyorum!» cevabını verince, Arifî Paşa hayret etmişti. Ve «İntihar olur efendim intihar olur. Terli terli su!... Maazallah» diyerek hıfzıssıhha meselelerine girişmişti. Bereket versin beni oğlu Şefik'in odasına yolladı da onun da kapıları kapalı odasının yarı açılmış camından biraz hava alabilmiştim.

Bir saat sonra paşaya veda edip, köşkten çıktığımız zaman elbisesinin üstünden terler fışkıran şişman Reşat Bey: «Ooof, ooof» diye bağırmıştı. Başından çıkardığı fesi sıka sıka suyunu çıkardı. Bunu gözlerimle gördüm; Reşat Beyin fesinden terler aktı.

Kâmil Paşa kabinesini nbaşına gelen azil gürültüsünde Arifî Paşa da Şûrayı Devlet Reisliğinden azledildi. Ve birkaç sene mazul kald. Fakat sistemini bozmamıştı. Bebekteki yalısında, Nuruosminiyedeki konağında oturmakta berdevamdı. Yalnız sıkıntı ziyadeleşiyordu. Yavaş yavaş süzülüyordu. Teverrüm etmişti. Erimeğe başlamıştı. Nuruosmaniyede Şeref Efendi sokağındaki konağından Bebeğe gitmeği hastalığı yüzünden uzattığı bir sırada idi, Padişah İkinci Sultanhamit onu acele acele bir gün sarayına davet etti. Kendisine bir daha sadareti tevcil etti. Israr etti. Ancak Paşa hakikaten hasta ve bitap bir halde bulunduğu için hünkâra: «Efendimiz bendenize afiyet verebilirse versin. Sarareti bu halimde kabul etmekliğim mümkün değildir. Hakipayi hümayunlarına yüz süre, arzı şükran ve itizar ederim...» cevabını yolladı.

Padişah inandı ve Arifî Paşaya beş yüz altın göndererek: (âfiyetine dua ederim, inşallah iadei âfiyet etsin, o zaman daha iyi hizmet eder.) Gibi iltifatlarda bulundu.

Babam sık sık konağa girip paşayı görüyor ve sık sık yapı-

lan konsültasyonlarda bulunuyordu. Aile dostu olduğumuz için bir sabah koşa koşa bizim eve gelen bir uşak Arifî Paşanın vefatı haberini verdi. Hepimiz allak bullak olduk ve pek iyi hatırımdadır; ağladık durduk. Hiç unutmam konağına koştuk. Oğlu İsmail Bey bizi merdiven başında karşılamıştı! Ölü gibi idi. O da nihayet öldü gitti. Kardeşleri gibi. Hak rahmet eyleye.

PADİŞAHIN DÜNÜRÜ GAZİ OSMAN PAŞA

İkinci Sultan Hamidin bir merakı da bu idi. Bayram namazını kılmazdan evvel kimse ile bayramlaşmazdı. Kimsenin bu dinî vazifeyi edadan evvel kendisine gelerek el, etek öpmesine müsaade etmezdi. Binaenaleyh hangi camie gidecekse orada Bayram namazını kılarak Dolmabahçe Sarayına gelir, muayede resmini açardı. Bu teşrifatlı iş bittikten sonra Yıldız Sarayına avdet ettiği zaman Sarayda ne kadar kadın varsa birer birer gelir, elini eteğini öperlerdi; ayrı ayrı iltifata mazhar olurlardı. Bunun ismi de (İç muayede) idi.

Pilevne kahramanı Gazi Osman Nuri Paşa, Cuma namazları selâmlığında olduğu gibi (bu tâbir de Saraya mahsustur. Padişahın Saraydan çıkmasına selâmlık derlerdi.) Bayramlarda dahi Padişahın yanıbaşından ayrılmadığı için biz çocuklar kendisini konağa avdetinden sonra görür, bayramını tebrik eder elini öperdik. Cuma selâmlıklarında; bayram alaylarında Osman Paşa, Hünkârın arabasında bulunurdu. Ve muayede salonunda tahtın yanında durur, saçak tutardı. O devrin bir teşrifatı da bu idi: Tahtında oturan Padişahın yanına bayramı tekrik için sokulanlar evvelâ saçağın ucunu öperlerdi ve oracıkta bulunan hünkârın önünden selâmlar, yâni temennalarla geçerek ve bir müddet arka arkaya yürüyerek mevkilerine döner, el pençe divan dururlardı.

Bu muamele sıralarında Padişah ekseriya Gazi Osman Paşaya bazı şeyler söylerdi. O da aldığı müteaddit iradeleri unutmamak için bunları eldiveninin içinde bulundurduğu bir kurşun kalemiyle frenk gömleğinin kollarına işaret ederdi. Osman Paşa Hünkârın yaveri Ekremi idi. Birkaç kere seraskerlikte

bulunmuştu. Ayni zamanda da Dünürü idi. Yani iki kayınpeder idiler. Sultanhamidin iki kızı, Osman Paşanın iki oğlu ile evlendirilmişlerdi. Zavallı adamcağız âdeta mahpus vaziyetinde idi. Saraydan ayrılamazdı. Bir yere gidemezdi. Gözü gibi sevdiği Bebeğe, bizim yalıya artık gelemezdi. Evinden saraya gider, akşam üzerleri, Sarayın civarındaki konağına bir misafir gibi gelerek bahçede dolaşır, yine Saraya giderdi. Ancak yatsı namazından sonra eve erken gelebilirse yatıncaka kadar ailesi içinde bulunabilirdi. Padişahın ziyafeti, tiyatrosu gibi şeyleri eksik olmadığından OOsman Paşa hür değildi aslâ, Hattâ Sarayda da hür değildi. Saraya geldikleri zaman sabık sadrâzamlar onun odasına gelirlerdi yemek yerlerdi. Saatlerce otururlardı. Hünkârdan gelecek iltifat haberini beklerlerdi!.

Yahut; Mabeyinciler kendisine gelir, efendimiz şunu soruyor, bunu böyle emrediyor, derlerdi. Hulüsa Osman Paşaya nefes alacak vakit bırakmazlardı.

Çok mazbut ve ailesine çok merbut bir zattı. Her sabah Saraya gitmezden evvel harem dairesinden selâmlığa çıkar çıkmaz kâhyasiyle evin hesabını görür, esnafın parasını peşin verirdi. Konakta belki yüz kişi vardı. Fakat bir günden ertesi güne kalmış yüz paralık bir borç yoktu. Hele mânevi borçlardan çok korkardı. Yapmıyacağı şeyi mümkün değil vâdetmezdi.

Bahusus kurban bayramlarında fazla titizdi. Kurban kesilirken hazır bulunur, aşçıbaşıya vekâlet verirdi. Kurban etleri kâmilen fukaraya verilirdi. Bir kısmı da Eyüpsultandaki fakirlere gönderilirdi. Bu iş bittikten sonra Paşa bir daha hareme girer, sabahın yorgunluğonu çıkarmak için biraz istirahat ederdi. Bundan sonra da haremde bulunan aile erkânı ve efradını kabul ederek bayramlaşırdı. Ve bir iki saat bununla meşgul olarak herkesle ayrı ayrı konuşurdu. Bu arada sevdiği şakaları da ihmal etmezdi. En sonra ikindi üstü yine Saraya giderken harem dairesinin alt katına iner, eski kalfalara ve kızlara varıncaya kadar bir nevi iadei ziyaret ederdi.

Osman Paşanın odasei Yıldız köşkünün birinci katında ve Çiti köşküne nâzır bahçe üstünde idi. Geniş bir oda idi. Bir kapısı içerideki sofaya çıkardı. Bir kapısı da merdiven başın-

daki büyük koridora açılırdı. Bir de ayrıca misafir odası ile Başağanın odacığı vardı. Yemekler vakti geldiği zaman kurulan sofralar üzerinde bu büyük odada yenirdi. Namazlar bu odada kılınırdı. Paşanın misafirlerle yaptığı müsahabeler de burada yapılırdı.

Bu odanın bir kerameti de Yıldız Sarayından bahçeye inen Hünkâr merdivenine yakın oluşunda idi. Padişah ne vakit bu saraya gelse Osman Paşayı derhal oracıkta buluverirdi. Veya onu yanına çağırmak isterse Paşayı yormaksızın çarçabuk yanına getirtebilirdi.

Padişah nedense Osman Paşaran kuşkulanırdı. Her dediğine derhal (ferman efendimiz!) diyen bir adam olmadığı için —vehim bu ya— şüphelenirdi. Maamafih başı sıkıştı mı ondan imdat ümit ederdi. Çünkü Osman Paşanın hiyanetlere âlet olmıyacağından nasılsa emin idi. Hulâsa onu bir paravan gibi siper ittihabz etmek yolunu tutmuştu.

Osman Paşa elbette Padişaha sadıkdı. Fakat Hünkârın etrafını saranların oyunlarına efendisinin kurban gideceği kanaatinde idi ve bu kanaatini dinî bir borç eda edercesine İkinci Sultan Hamide defalarca söylemişti; söylemişti.

PLEVNE KAHRAMANI GAZİ OSMAN PAŞANIN VEFATI

Beyrutta idik. 1898. Hükûmet konağında, bir gün pederimin yanına girdiğim zaman ağlıyordu. Karşısında Vilâyet Defterdarı Ethem Efendi vardı; bir şeyler söylüyordu. Beni görür görmez önlerine baktılar. Pederim mühürdarlığını bana da yaptırdığı için elimdeki kâğıtlarda mühim bir şey olup olmadığını sordu. «Mühim bir şey yok, fakat sizde ne var?» dedim. Defterdar Ethem Efendi lâkırdıya karıştı. «Osman Paşa» çok hasta imiş. Zatı Şahane izin vermiş sizin Bebekteki yalıya götürmüşler, dedi. Derhal kıpkırmızı olmuşum, alt tarafını söyleyin demişim... Söylediler ...Ailemizin büyüğü; teyzemin zevci; hepimizin ayrı ayrı hayırhahı; amcamla babamın bacanağı; bilmemki nasıl arzedeyim: Canımız kadar sevdiğimiz, senelerce beraber oturduğumuz Gazi Osman Paşa (Pilevne) vefat etmiş-

ti... Bir sene geçti geçmedi babamın ağabeyi Ali Riza Mümtaz Paşa da çöktü, gitti... Bu elemler üzerine ben İstanbula geldim.

Gazi Osman Paşa hasta

Kendisinde senelerdenberi devam eden (zıykı sadr) göğüs darlığı vardı. Bırakamadığı sigarayı içtikçe öksürür, öksürürdü. Yüzü kıpkırmızı olurdu. Ufak tefek ilâçlar, haplar almakla beraber, itina ile kendisine pek bakmazdı. «Buna da alıştık derdi» tevekkül gösterirdi. Yalnız senelerce Yıldız sarayının yakınında bulunan konağında oturmaktan, serbestçe gezmemekten bihakkın rahatsız olurdu. «Ah bir Bebeğe, yalıya gidebilsem!» dediğini kaç kere duymuşumdur. Ancak ramazanlarda İstanbula inebilir, camileri ziyaret ederdi. Bu da ancak üç, dört defa olurdu.

Vefatından bir buçuk sene evvel hastalığı müz'iç krizler yapmağa başlamıştı. Hiç uyumaksızın sabahlamak keyfiyeti sıklaşmıştı. Deniz kenarında Bebekteki yalımızda ikameti icabediyordu. Hünkâr İkinci Hamidin vehmi buna müsaade ve imkân vermemişti. Hekim hekim üstüne iltifatlar ve selâmlar boldu. Fakat tebdilihava izni yoktu. Osman Paşa saraydan uzaklaşırsa tehlike vardı vehmi uyanırdı. Biçare hasta aylarca evinden saraya, saraydan evine gitti, geldi. Nihayet büsbütün yatağa düştü. Birkaç zaman da böyle geçti. Saraydan gece ve gündüz hatır sordular, hastayı gördüler. Hakikaten hasta mı, değil mi? diye tahkikler yaptılar; doktorlar üşüştürdüler, padişaha haber verdiler. Bazıları yalan yanlış şeyler de söylediler, yazdılar, külâhlar kapmağa gûya yol buldular. Hem Padişahı rahatsız ettiler, hem de hastayı iz'aç eylediler; ve gösterilen telâşı görenleri ikrah ettirdiler. Nihayet yalanları müzevvirlikleri meydana çıktı. Çünkün hasta son namazını düşe kalka edâyı müteakip yine yatağına serildi, belki kendine de bir Fatiha okudu. «Allah» dedi, öldü.

Cenaze alayı

Sarayın içi dışı mahşer gününe dönmüştü. Padişahın dünürü öldü... Ağladılar, kadınlar ve erkekler... Padişaha arzı tâziyet etiler. Hacı Ali Paşadan duyarak biliyorum. (Başma-

beyinci) Hünkârı da Osman Paşanın vefatına; bin türlü yalan ve jurnallara rağmen, kendisine bir fenalık etmeksizin ölen dününrü için mahzun olmuştu, onu rahmetlerle yâde başlamıştı. Fakat casuslar vehmini o derece tahrik etmişlerdi ki Osman Paşa kaçıyor, endişeleri galebe ediyordu. Merhumun gaslinde;tekfini işinde; tabuta tevdiinde fevkalâde dikkat gösterildi. Acaba ölen hakikaten Osman Paşa mı idi? Yoksa ona benzeyen birisi vardı da onun yerine mi kondu, gibi tezvirata inanan İkinci Sultan Hamit muvakkaten bir cinnete esir olmuş, âdeta bocalamıştı. Yıldız sarayı ile Osman Paşa konağının arası adamokıllı kalabalıklaşmıştı. Giden, gelenin hesabı yoktu. Padişahın kendisi Osman Paşa konağının selâmlık bahçesine bitişik köşkte oturarak etrafı kolluyordu. Konağın içindeki sarayın kadınlar ve erkekleri ağlarken ve cenazenin bulundurulduğu mahalde hatim duaları edilirken Padişah uykusuz bir halde ve telâş içinde sabahlıyordu...

Bu derde munzam bir dert daha vardı: Cenaze nasıl kalkacaktı?... Ya binlerce adam toplanır, toplanmaz Osman Paşa meydana çıkar, halkın başına geçiverirse? Veya cenaze alayı vesilesiyle bir izdiham ve bâdehü bir isyan olursa? Yahut saklanan Osman Paşa halk cenaze ile meşgul iken kaçarsa? gibi evham ve hayalât Padişahı rahatsız ededururken jurnallar kemakân tevalî ediyordu... Saray bu halde iken şafak sökmüştü. Osman Paşanın cenazesi Serencebep yokuşundan kaldırılarak Fatih'e götürülecekti... Fakat bir mesele de bundan nâşi doğmuştu! Cenaze nerelerden geçecekti. Yolun en kısası hangisiydi? Halkı gafil avlamaklığın yolu ne idi?

Buldular... Gazetelere yarım yamalak bir haber verdiler... Halk Sirkeci Babıâli - Divanyolu- Beyazıt meydanında beklesedursun, cenazeyi Beşiktaştan bir çatanaya irkâp ettiler bir iki kişi başka çatana ile de önünü, arkasını takhibettirerek cenazeyi Haliçte, Unkapanı civarında bir yere çıkarttılar. Saraçhane başına çıkan caddeden geçirerek Fatihe götürdüler ve türbenin bahçesinde ayrılan yere defnettiler... Aileden ve cenazede bulunanlardan ayrı ayrı duyarak ve bulunamıyanlardan ferden ferda işiterek biliyorum: Bu böyle oldu, koca Gazi Osman Paşanın cenazesinde hemen hemen kimse yoktu.

Cenaze alayından bir gün sonra

Bir gün evvelden alevlenen evhâm ve hayalât bir gün sonra büsbütün feveran ederek akıl ve hayale gelmeyen tezahürata bahis oldu. O kadar ki saray halkı âdeta iğrendiler. Ne olursa olsun dediler, söylendiler, korkmadılar... Osman Paşa Hünkâra fenalık etmek isteseydi, Yunan muharebesinde Tesa-l yaya gönderildiği zaman fırsattan istifade eder; Selâniğe muvasalatiyle beraber alınan haber üzerine saraya bir telgraf çekerek «Hamdolsun orduyu hümayun muvaffak olmuştur. Ethem Paşa kulunuzu mahzun etmek efendimizin şanına yakışmaz, müsaade buyurulsun, orduyu hümayunları serdarlığını deruhte etmiyeyim, demezdi» dediler...

Akıl ve hayale gelmiyen tezahürat ta şöyle idi: «... Cenazenin defninden bir gün sonra Hünkâr irade etti. Osman Paşanın saraydaki odasında ve kırılan masasında taharriyat yapıldı, tek bir Tan gazetesi (Le Temps) bulundu... Yaverlerden Kabasakal Mehmet Paşayı Fatihe kadar yolladı. «Bundan dolayı Mehmet Paşanın fevkalâde müteessir ve müteezzi olduğunu kuvvetle söylerler». Osman Paşayı arattırdı... Gittiler, mezarı açtırdılar, tabutun kapağını kaldırdılar, kefeni açtılar— cenazeyi gördüler ve hemen koşa koşa saraya dönüp derhal huzura çağrıldılar. «Gözlerimizle gördük; ellerimizle dürttük; mezarında ölü olarak yatan Osman Paşadır», dediler, yemin ettiler.

Arada sırada şiddetlenen cinneti vahimesine (monomanie) hükmedemiyen İkinci Sultan Hamit, Pilevne kahramanı ve büyük kızının kayınpederi Gazi Osman Paşanın cenazesini işte böyle kaldırtmış; mezarını böyle karıştırtmıştı...

ALİ SUAVİ VAKASI VE SADIK PAŞA

Eski jön Türklerden «Ali Suavî Efendi» üç beş mavnaya doldurduğu seksen, yüz kişiyle Çırağan sarayı rıhtımına çıkarak iclâs etmek üzere Sultan Muradı aradığı vakit İkinci Sultan Hamid, Beşiktaş muhafızı Hasan Paşanın ne yaptığından

henüz haberi olmadığı için, Yıldızdaki askerleriyle iş görmek istemiyerek Mabeynihümayun erkân ve efradından şunu bunu sılâhlandırmış, yani, onlara birer tüfek verdirmiş, bahçeye çıkartmış; kendi de bunların arasında dolaşıyormuş. Tabiatiyle bu tüfeklerden bir tanesi de Mabeyin başkâtibi —sadrâzam (esbak) Âli Paşazade— Ali Fuat Beye isabet etmiş. Yani ona verilmiş; mabeynci Besim Bey de bahçede Ali Fuat Beyin grupuna tesadüf etmiş; bir de ne baksın...!! Ali Fuat Beiyn tüfeği Ali Fuat Beyden çok büyük ve müşarünileyh onu bir ağaca dayamış düşünüyor... «Aman, demiş, beyefendiciğim, bu tüfeği ne yapacaksınız, size ağır gelmez mi?» Zarif adam hemen cevap vermiş: «Boyumun küçüklüğünün, vücutça da nahif ve zayıf oluşumun yüzüme vuruluşu bendenize daha ağır gelir... Maamafih iş başa gelirse görürsünüz...» demek cesaretini göstermiş; Hünkâr bunların ne konuştuklarını bilmemekle beraber uzaktan hayretle Ali Fuat Beye bakar dururmuş; nihayet meselenin Beşiktaşta Çırağan sarayı duvarları içinde hal ve faslolunduğu haberi gelmiş. Zatı Şahane bahçeden çekilmiş. Besim Beyle Ali Fuat Beyi yanına çağırmış, beraber içeriye girmişler.

Başkâtiple Besim Bey huzurda

Başkâtibe padişah şöyle bir emir vermiş: «Sadrâzam Sadık Paşaya bir tezkere yazınız, dikkatli bir tahkikat yaptırsın ve neticeyi almadan bana gelsin ve emretsin Zaptiye Nazırı roporunu kendisine burada versin. Valilerle elçilere de birer şifre yazılsın. Biçare ağabeyimin hastalığından daha delice yapılan bu hareketin mahiyeti, ve neticesi kısaca haber verilsin demiş... Fakat daireye kadar —boşkitabet dairesi— gitmeyiniz, müsveddeyi şu yanımdaki odada yazınız, ben göreyim, sonra gider yazar yollarsınız» tembihinde bulunmuş... Baş üstüne demişler, küçük odaya gitmişler. Padişah da biraz yorulduğundan odasında kendi eliyle kahvesini pişirmeğe başlamış.

Küçük odada bir feryat

Ali Fuat Bey daha yorgun bir halde bir köşede oturmuş, Besim Bey de masadan kâğıt kalem almış başkâtibe vermek

üzere iken hademeler, efendimiz emrettiler kahve mi çay mı arzu buyurulur, diye sormuşlar, teşekkür etmişler, kahve istemişler. Ve «madem ki ferman buyuruldu şu kahveyi içelim de sonra yazıyı yazalım» demişler. Konuşmağa başlamışlar; bittabi işin iç yüzünü bilmedikleri için biraz ezbere söylemişler ve padişahın Yıldız kışlalarında binlerce askeri varken kendilerinin teslih edilmelerine pek mâna verememişler; hademeler kahveyi getirmişler tepsi içindeki fincanlara boşaltarak beylere vermişler, odadan çıkıp gitmişler. Ali Fuat Bey, Besim Beyden bir sigara istemiş, o da Zatı Şahanenin bir iki gün evvel kendisine ihsan ettiği hünerli bir sigara kutusunu cebinden çıkarmış Ali Fuat Beye doğru uzatarak kutunun düğmesine basmış... Çat... etmiş kapak açılmış. Ali Fuat Bey de can hevliyle ay ay diye âvazı çıktığı kadar bağırmış; hemen kapıyı açmışlar, bakmışlar başkâtip beyefendi, elleri havada hâlâ ay ay demekle meşgul... Hünkâr duymuş, o da koşmuş odaya gelmiş... Besim Bey gülmekle gülmemek içinde çatlıyacakmış az kalsın. Sıkıla sıkıla hâdiseyi nakletmiş; padişah Ali Fuat Beye: «Ah Beyefendi ah, galiba boş bulundunuz. Besim Bey de dikkatsizlik etti demek» demiş, odasına dönmüş kıs kıs birhayli gülmüş; Ali Fuat Bey biraz sükûnet bulduktan sonra Besim Beye şu ifadede bulunmuş: —Efendimiz bizim silâhşorluğumuzu muhakkak beğenmemiştir, mahçup oldum— kendini toparlamış, emroluna nyazıyı yazmağa başlamış.

Sadrâzam huzurda

Başvekil Sadık Paşa saraya geldi ve padişahın yanına götürüldü. Hünkâr bir iki kahveden ve üç beş sigaradan sonra asabileşmişti. Sardâzamla söze başladı. Ve şöyle dedi: «Böyle bir vakadan sizin haberiniz olmıyabilir, netekim ben de bir şey duymadım. Fakat Zaptiye Nazırı ve yüzlerce komiserler, polisler, jandarmalar, mavnalara giren bir sürü adamı görmezler mi? Bu kalabalığın her zaman pazar kayıklarına dolmuşlara binen halka benzemediğini farketmezler mi? Yoksa gürüp de ses çıkarmadılar mı? Haydi bir merkezde meselâ, üç beş kişi bunu hemen görmesin, ötekiler? Yoksa emir mi aldılar ...

Hünkâr bu son cümleleri sarfederken ve bu mealde diğer cümleler de söylerken muttasıl Sadık Paşanın yüzüne bakıyor, ona daha başka şeyler soruyordu; ve temniat verici cevap bekliyordu... Zavallı Sadık Paşa kendisinden şüphe edilmesine tahammül edemedi ve Hünkâra mülâyim sözlerle teminat vereceğine gayet tehlikeli bir lisan kullandı: «Haberimiz olaydı böyle mi olurdu?...» dedi... Padişahın bütün korkuları ayaklandı, amcası gözünün önüne geldi. Bu söz ona saika gibi isabet etti, şaşırdı...

İşte Sadık Paşanın menkûbiyeti buradan başladı. Azledildi, İstanbuldan çıkarıldı ve ölünceye kadar senelerce Limni adasında on bin kuruş aylıkla yaşadı, artık ne İstanbula gelebildi, ne de kimse Hünkâra kendisinden bahsedebildi. Binaenaleyh mühim bir devlet adamı da böyle çürüdü. Fakat İkinci Sultan Hamid, Sadik Paşadan bahsederken: «O bana bi rde silâh çekmişti» derdi... Bir gün bu hâdiseden evvel huzurda iken, efendimiz müsade buyurursanız Fransız rövelverleriyle jandarmaları teslih edelim; tecrübe ettirdim, mütehassısları çok beğendiler, diyerek elini arka cebine sokup rövelveri çıkarmamış mı? O dakika Hünkâr afallamıştı, amma hiç bozmamış tabancayı almış boş olduğunu görmüştü, görmüştü amma Şoku unutmamış olacak ki bana silâh çekti, derdi, ondan bahsettikçe.

SADRÂZAM KÂMİL PAŞA NASIL AZLEDİLDİ

«Kıbrıslı, Kâmil Paşa Evkaf Nazırlığından sonra «1300 senelerinde» İkinci Sultan Hamidin Sadrâzamı oldu. Ve müstemiren altı buçuk seneden fazla bu makamı işgal etti. Hünkâr kendisine çok emniyet ve iltifat ediyordu. Kâmil Paşa da memlekete ve Padişaha sadık; esasen dürüst ve namuslu bir adam olduğu için vazifesini güzel güzel ifa etmekte devam ediyordu ve Nzır paşalar, Kâmil Paşaya hürmet ederlerdi. Vali paşalar ondan çekinerek hareket eylerlerdi. Çünkü sadrâzam Nazırların ve Valilerin ne yapmak mecburiyetinde olduklarını bilenlerden biri ,verdiği emirleri takip edenlerden idi. Bulgaristanın ihdas ettiği Rumelii şarkî Ârabî Paşanın çıkardığı Mısır ihtilâli meselelerinde verdiği reylerin padişaha hulûskârlıktan veya onu vehimlere düşürerek korkutmaktan ziyade maslahata muvafık olduğunu iddia edenler çoktur.

Artık Babıâli haysiyeti takınmış, Devlet işleri bu yoldan geçer olmuş, nişan yağmalarının önü olınmıştı. Birçok zaman Padişaha müracaat vaki oldukça Babıâliye müracaat etsinler, dedirtinceye kadar emniyet kazanan sadrâzam bir t araftan da bu emniyeti suiistimal etmemeğe, daha çok dikkatle çalışmağa gayret ediyordu. Mahmut Celâleddin Paşanın Maliye Nezaretinden ayrılması işinde, Maliye Nazırı Agop Paşanın mecliste «Meclisi Vükelâ» da kopardığı meşhur kıyametler bahsinde Kâmil Paşanın müdahalesi Devletin şeref ve haysiyetini hakkiyle müdafaa ve vikaye etmişti. Padişah bu hizmetlerden dolayı, kendisinden çok memnundu; ve çok rahattı. «Bu iki meseleyi ayrıca yazacağım.»

Padişah rahattı. Ancak müzevir casuslar rahat edemiyorlardı. İstedikleri gibi oynıyamıyorlardı. Padişahı şaşırtarak, vehimlendirerek menfaat temin edemediklerinden nâşi âdeta kuduruyorlardı. Fakat sadrâzam bir türlü yerinden kımıldanmıyordu. Sebebi?.. Padişahla sadrâzam arasında mütekabil bir emniyet ve muhabbet teessüs edip gitmişti.

Fırsat bekliyen hafiyelerin ekmeğine yağlar sürüldü. Ganimete kondular. Padişaha mükellef bir jurnal verdiler ve işi daha çok ehemmiyetli göstermek için bu jurnalı gece yarısı verdirdiler. «Hikâye şudur»: Bu sırada Şeyhislâm bulunan Bodrumî Ömer Lûtfi Efendiyi hünkâr günün birinde huzuruna kabul eder. Bir saat kadar konuşur. Lâkırdı arasında amcası Sultan Aziz için hangi bir sebebi göstererek fetva aldıklarını ve nasıl aldıklarını sorar. Bodrumî siyesetten ve Padişahllarla konuşmanın inceliklerinden çok uzak ve dopdoğru bir adam olduğu için ..amcanızın israfını tevatüren ispat ettirdiler... gibi bir şeyler söyler. İkinci Sultan Hamid bu tevatüren hükmüne mim koyar. Bir aksilik de böyle olur. Şeyhislâm bâdı fetvaya avdet ettikten sonra Padişahla ne konuştuğunu maiyetindekilerden birine uzu nuzu nanlatır.

Bir ay geçmez. Galatadaki meşhur Maksudiye hanından dolayı alâkadarlar beyninde bir ihtilâf çıkar. Verese ile ala-

caklılar sadarete birer istida verirler. Sadrâzam da bu istidaları alelûsul ve leffen Şeyhislâma yollar. Şeyhislâm da Rumeli kazaskerliğine havale eder. Orası da iki tarafın şahitlerini dinlemek üzere şer'i mahkemeye kâğıtları götürür. Fırsat gözetenler derhal bir jurnal tanzim ederler.

(«...Bâbı fetvada şahitler rinleniyor... Yani (tevatür beyinesi) yapılıyor...»). Derler!! Hünkârın fesi başından fırlar. Tevatür kelimesinden Şeyhülislâmın hikâyesinden, amcasının başına gelen belâdan bir sürü hatıra ve vehimler beynini sarar. Yatağından fırlar. Baş mabeyincisini sadrâzama gönderir. Müh-rünü ister. Kâmil Paşayı azleder. Şeyhülislâmı azleder. Serasker Gazi Osman Paşayı yine saraydaki memuriyetine çeker. (Mabeyni hümayun müşiri» Kazaskerleri de azleder. Haftalarca bundan dolayı rahatsız olur; sinirlenir durur, çünkü jurnalda şöyle ibareler var olduğundan (... Maksudiye hanı; muvazaadır. Maksud muraddır, Murad da sultan Murad demektir. Tevatüren onun deli olmadığını isbat edecekler, efendimizi iskat edecekler...) İkinci Sultan Hamid yalnız çok sevdiği ve emniyet ettiği sadrâzamından mahrum olmakla kalmaz, artık kimseye emniyet edemez olur. Ve hal'i meselesi bu hâdiseden sonra onun zihnini daima işgal etmiştir.

1307 senesinde ve Ağustos ayında vukubulan bu azillerden sonra: Girid valisi ve kumandanı Cevad Paşa sadrâzam , Şeyhülislâm mektupçusu Cemaleddin Efendi Şeyhülislâm; Yıldız yani ikinci fırkai hümayun kumandanı Rıza Paşa serasker olur ve vükelâdan birçoğ da değiştirilir. Ancak ve artık padişahın vehmi değişmez sonuna kadar da daha kuvvetli bir şiddetle devam eder .gider.

SAMİ PAŞA KONAĞI

Öz İstanbulun göbeğinde «Taşkasap» ta bir Şeyhülislâm konağı vardı. Bu konağı Suphi Paşanın pederi Sami Paşa satın aldı ve kalabalık ailesiyle yerleşti, senelerce oturdu. (Sami Paşa, Suphi Paşa ile Hasan ve Halim ve Baki ve Galip ve Sezai ve Hüdaî Beylerin ve Damat Necip Paşanın; Dürri, Neyyire,

Zeynep ve Melek Hanımefendilerin babasıdır). Bu konak bir konaktan ziyade bir saraya benzerdi ve İstanbulda benzeri yoktu.

Bütün aile beraber otururlardı. Beyler, hanımlar, gelin hanımlar, çocuklar, dadılar, kalfalar, bacılar, lâlalar, kâhyalar, ağalar, hademeler, seyisler ve aşçılar kocaman konağı ve müstemilâtını ve misafir dairelerini doldurmuşlardı. Doğrusu burası bir konak, bir saray değil, belki bir kasaba idi. Konak içinde daimî dolaşışlar, daireden daireye bölmelerden, mabeyin odalarından gçişler, sofalardan odalara gidiş gelişler, konağın kapılarından giriş çıkışlar, orada hiç durmıyan bir hayat gösterir ve bunların hepsi o koca Sami Paşanın yüzündeki ve gönlündeki nurla beslenirdi.

Konağın kapıları

Perşembe pazarına çıkan kapıya gidilirken cesim bir saha kâmilen konağın bostanıydı. Sebzenin, salatalıkların, turupun, marulun, otların en meşhuru, en meşhur bostancıların elleriyle burada yetiştirilir, konağa sebze namına hariçten hiçbir şey alınmazdı. Mollagûranî mahallesine reside olan kapının yanında da ahırlar ve arabalıklar vardı ve araba ile binek atlarından maada ineklere de ayrı yerler verilmişti. Konağın südünü, kaymağını ve yağını bu ineklerle koyunlar temin ederdi. Ayrıca manda ve keçi sütleri de gene konaktaki mandıradan temin olunurdu. Kapının bir tanesi de Hasekiye çıkardı. Bunun arsalarında bakla tarlaları yetiştirilmişti. Biraz gerilerinde de yemiş ağaçları vardı.

Bu kapı da Zindan kapısına iltisak ederdi. Zannediyorum, burada da misafir daireleri ve kütüphane binası bulunuyordu. Misafir daireleri daima dolu idi. Hindistandan, Iraktan, Basra veya Afganistandan birçok adamlar Sami Paşanın misafir dairelerinegelir, aylarca oturur, beslenir, memleketlerine dönerlerdi. İçlerinde İstanbulda kalanlar bile olurdu. Şûrayı Devlet âzasından merhum Arap Sami Efendi ile eski devrin valilerinden ve Nazırlarından bir beyin pederi olan efendi gibi ki, bunlar Sami Paşa konağında yetiştirilmişler ve paşanın kü-

tüphanesi memurluğunu yapmışlardı. Her ikisi ve birinin oğlu bu konaktan feyiz alan erbabı dirayettirler. Sonraları Arap Sami Efendi, Sami Paşa zade Suphi Paşanın oğlu Sami Beye mükemmel surette Arapça okutmuştu. Eski valilerden Mehmet Salih Paşa dahi (Şurayı Devlet mülkiye dairesi âzasındandı). Sami ve Suphi Paşaların yetiştirmelerinden idi ve müstakil Zor sancağında ve Musulda adamakıllı mutasarrıflık ve valilik etmişti. Şunu da unutmıyalım, Sami Paşa konağının misafir dairelerine mahsus bir de hamamı vardı ve dairenin hademeleri bile ayrı idi...

Konağın kendisi

Konak Taşkasapta Sarımusa sokağı başlarında kâindi. İçerisine hiç kapanmıyan büyük kapıdan geçilerek büyük bir avluya girilirdi. Buradan arabalar da girer, işlenmiş ağaçtan mamûl sütunlar önünde dururdu. Burası binek taşı bulunduğu mahaldi. Buradan konağa ve büyük çifte merdivene gidilirdi. Konak çok büyüktü. O kadar büyüktü ki içerisinde fenerlerle gezilirdi. Lâmbalar kâfi gelmezdi. Yalnız mabeyn dairesi —haremden selâmlığa geçiren daire demektir— zülvecheyn dairesi dört büyük odaya ve bir de hamam bölüğüne sahipti. Büyük sofalar üç bölüklü konağın odaları ortasında ve hasırla döşenmiş olarak ve dairen mâdar büyük duvarlarla (bir nevi büyük kanapeler demektir) süslenmiş çıplaklıktan kurtarılmıştı. Zannediyorum aile erkânı ve efradı kalabalık olduğu için odalardan ziyadece bu vâsi sofalarda oturur birbirlerine âdeta misafirlik ederlerdi,. Misafirlik ederlerdi diyorum; çünkü evvel zaman içinde açık saçık kıyafetlerle konakların içinde dolaşmak pek akla gelmezdi.

Herkes vaktinde yatar kalkar; vaktinde üstünü başını giyer; vaktinde mektebine veya dairesine gider; evde kalanlar da ev işleriyle meşgul olurlar veya hususî hocalariyle çalışırdı. Ayrıca konağın büyük salonlarında, sofalara, dışarlara doğru çıkıntılı direkler altın yaldızlı tezyinat ile büsbütün güzelleştirilmişti. Bundan başka da Yesarizadenin yazıları bu salonları bir kat daha tezyin ederdi ve ayrıca her kapının üzerinde musannâ levhalar vardı. Yaldızlı oda bölüğündeki hücreler dantelâlar gibi işlenmiş dallarla tezhibedilmişti ve tâlik müzehhep yazılarla bir kat daha zenginleşen kütüphane ve teneffüs odası abanozdan mamûl levhalar içinde devrin en güzel yazılarını toplamıştı. Haremde veya selâmlıkta konağın tavanları ortasında göbekler kâmilen yaldızlı idi. Hele yaldızlı odanın tepe pencereleri ve altları boş saçaklarla direkleri, bunların altındaki fiskiyeli havuzlar ilk bakışta hattâ her bakışta insana hayranlık ve o kadar da zevk ve neşe ve inbisat verirdi. Döşemelerin kumaşları, halılar, seccadeler, yol halıları, kâmilen şark mamulâtı, avizeler ve aptikler kâmilen bronzdan idi. Ve bunların hepsinde kıl kadar inhiraf etmiyen bir yakınlık vardı, göze batan bir çöp yoktu. Kıskançların kem nazarından başka. Bunu da hüsnü takdir itivermişti.

Konağın içi

Başta koca piri muhterem Sami Paşa olduğu halde yukarıda isimlerini verdiğim aile erkânından başka belki daha kalabalık bir cemiyet; yâran ve asdıka ve bendegân gece gündüz yemeklerinde Sami Paşaya ve oğullarının dairelerine ve hanımefendilerle kerimelerine misafir gelirler, yerler, içerlerdi. Konağın hususiyeti, cidiyeti helva sohbetleri misillû içkili eğlencelerden masuniyeti idi. Yalnız düğünlerde hokkabaz ve orta oyunu ve hayal oyunlarına müsaade vardı ve bittabi nadir olarak vukua gelen bu nevi toplantılar daha cazip ve neşeli olurdu. Sami Paşanın kerimesi Neyire Hanım sonraları İkinci Sultan Hamidin Viyana sefiri kebiri olan Mahmut Nedim Bey ile (paşa) Melek Hanım da Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşanın oğullarından Prens Hüsameddin Paşa ile evlendirilmişlerdi. Dürri Hanımın zevci de gümrükçü Raşit Efendi oğlu Arif Beydi.

Necip Paşa da Sultan Mecidin kerimesi Mediha Sultanla evlenmişti. Bu izdivaçtan birkaç gün sonra da piri muhterem koca Sami Paşa rahmeti rahmana kavuştu; Allah rahmet eylesin. Paşanın oğulları ne yaptılar yaptılar, baba ocağını yıkmamışlardı, mehmaimkân muhafaza ediyorlardı. Nihayet o da Aksaray yangınında yandı ve yerine konulamadı.

SUPHİ PAŞA KONAĞI

Adviy, Mihrimah, Âdile, Ayşe Gülsüm, Hasibe, Zehra, Hamiyet; Emine ve Semiha Hanımefendilerle Âyetullah, Sami, Mahmut; Ali, Yusuf, Mehmet, İbrahim; Vahap, Kerim, Hüseyin ve Hamdullah Suphi Beyefendilerin pederleri «Sami Paşazade» Suphi Paşa, İkinci Sultan Mahmut devri ricalinden Kethüdayı Sadrı âlî Hâdi Efendinin Horhordaki konağını satın almış, yerleşmişti. Bu konağın arsası, maamüştemilât 20,000 metre murabbaında idi. Kapılarından biri «Hasan Baba Alemî» mahallesine; biri Muhtesip Karagöz Hüseyin efendi mahallesine; diğeri Horhor caddesine çıkardı. Ahırlar ve arabalıklar sokak aşırı ve bahçeli bir yerde idiler. Bunlardan gayrı bir de bostanı vardı...

Kırk odalı bir koca konak... Haremle selâmlık bir binada idi. Her koca konak gibi mabeyin odalariyle ayrılır; ve dönme dolaplarla evin harem işi görülürdü. Bu konakta üç de hamam ve içlerinde havuzlar vardı; bunlar mineli taşlarla süslüydü. Bir tanesinin üzeri kubbeliydi... Konağın tavanları yaldızlar içinde ;avizeler üstünde, duvarları kollu şamdanlarla «applique» müzeyyendi... (Bu kubbeli ve iç içe üç odalı hamamda vaktiyle İkinci Sultan Mahmudun gelip yıkandığını söylerler). Millîye meyilli Barok stili taşıyan müzeyyenat hakikaten göze batmıyan mahviyetkâr bir güzellikte ve şüphe yok en güzel tarafı da bundaydı...

Yeni binalar

Ailenin kalabalığına inzimam eden hanegiler yani aylarca oturan misafirler gitgide konağın tahammülünü aştığı için Suphi Paşa ayrıca bir selâmlık dairesi inşasına karar vermişti (1271) de. Bu konak büyük konak kadar itinalı inşa edildi. Ceviz ağacından merdivenler ve parmaklıklar; yağlı boya yaldızlı ve oyma tavanlar; mozayik döşemeli sofalar; 20 - 25 oda bu selâmlık dairesini süslemişti. (Bu daire kargirdir). Zannediyorum, selâmlıkla harem arasında inşa olunan köşk bundan sonra yaptırılmıştı... Bereket versin yaptırılmıştı. Çünkü Mısırlı bir misafir efendinin geç vakit istediği nargileyi içerken

uyuması üzerine yere düşen bir ateş parçası keçeyi; keçeden perdeyi; perdeden tavanı; hülâsa odayı ve binaenaleyh koca konağı yakmış, kületmişti ve gene bereket versin kâgir selâmlık, konağı yangından masum kalmıştı. (Harikulâde bir hâdise: Konakta âileyle Mısırdan İstanbula gelen(Sitti Hatice) adlı ihtiyar bir kadın vardı. Ve bu kadın kötürümdü. Yangındaki tehlikeyi görür görmez (Ya Rab) diyerek ayaklanmış ve paşanın mahtumu Sami Beyin beşiğini kaparak bahçeye fırlamış... Bu kadın ölünceye kadar sapsağlam yaşadı. Tıpkı böyle bir mazhariyetin 1310 zelzelesinde komşumuz bir kötürüm kadına müyesser olduğunu bir yazıda yazmıştım).

Konakta düğünler ve misafirler

Adviye Hanımefendi, Sultan Mecidin başmabeyincisi Tevfik Beyin oğlu Baha Beyle evlendi. (Bu zat son zamanlara kadar yaşamıştır). Düğünleri henüz yangından yanmamış olan büyük ahşap konakta yapıldı. İstanbul tâbiriyle ilk mürüvvet olduğu için muazzam ve muhteşem bir düğün yapıldı, günlerce devam etti. Bundan sonra Mihrimah Hanımefendi ile Saffet Paşa zade Refet Beyin; Ayşe Hanımefendiyle (birkaç ay evvel vefat etmiştir) Bay Suphi Ziyanın pederi Ziya Beyin (paşa), Âdile Hanımefendi ile İşkodralı Reşat Beyin; Gülsüm Hanımefendiyle Kazaskerde Muhiddin Beyin; Hasibe Hanımefendiyle Tevfik Derviş Beyin; Zehra Hanımefendiyle Tesalya muharebesinde temayüz eden kumandanlarımızdan ferik Haydar Paşanın ağabeyi müşür İsmail Paşa zade Fuat Beyin; Hamiyet ve Emine Hanımefendilerle Meclisi Maarif âzasından Hulûsi ve Hayrullah Paşa hafidi Necip Beyin; Semiha Hanımefendiyle de müşür Fuat Paşa zade Âlî Beyin düğünleri yapıldı ki bazıları Çamlıcadaki köşkte (Supha Paşa korusu namını alan köşk) icra edildi. Mısırdan bile bu düğünlere gelenler ve bu vesile ile aylarca konak veya köşkte yerleşenler olurdu. Mahtum beyefendilerin evlenmeleri merasimi de buralarda yapıldı. Hele sünnet düğünleri mahallede sünnetsiz çocuk ve sevindirilmedik fakir bırakmazdı. Çocuklarla beraber aileler dahi yeni elbiselerle giyindirilirdi.

Konağın hali

Paşa dairesi ulema ve üdeba ile, kethüdanın dairesi orta halli komşularla; ağaların odaları kimsesizlerle misafir odaları tıpkı Sami Paşa konağı misillû Hindistandan, Afganistandan, Acemistandan ve Iraktan; Konyadan veya Bursadan gelenlerle dolu idi. Paşa bunların hepsiyle konuşur, hatırlarını sorar, işlerini kolaylştırır, lâzım gelenlere tavsiye eder; misafirleriyle de ilim ve edebiyattan bahisler ve münakaşalar ederek faydalı vakitler geçirirdi. Konak bir mektepti denilebilir. Herkes okur, okutturulurdu. Ağalardan evli olanların çocukları mekteplere verilir ve dersleri Konaktaki hocalarla murakabe ettirilirdi. Bunlardan kaç tanesi böylece yetiştirildi, memur, hattâ âmir odlu. Bunlar böyle olduğu gibi genç memurlardan kimde istidat görürse Suphi Paşa onu kolundan tutar himaye eder, işe sarar yetiştirirdi. Konağa müdavim ülema ve üdebadan birçoğu da paşazadelere hususî dersler verirlerdi.

Her akşam fırınlardan konağa gelen dört küfe ekmeğin iki küfesi mahallenin fıkarasına verilir, ayrıca da ellerine beş on para sıkıştırılırdı. 1888 tarihinde, pederi Sami Paşa gibi, çok ilerlemiyen bir yaşta Suphi Paşa vefat ettiği zaman yalnız konaktakiler değil, İstanbul ağlamıştı. (Harikten sonra harem dairesine tahvil olunan kâgir konakla selâmlık dairesine tahvil edilen kâgir köşk bugün on bir aylık bir yaşta iken babasını kaybeden Hamdullah suphi Beyin necîbane bir savletiyle harabiden kurtarılmış, kendisine mesken olmuştur. Baba ocağını söndürmeyen evlâtların mübarek ve mebrûk olduklarına dair büyük sözler var, bu da öyle olacaktır inşallah...)

MÜNİR PAŞA VE KONAĞI

Annemi kaybettikten sonra her akşam baba annemin yatak odasındaki kanapeye serilen yatağımda yatardım. Dadımın anlattığı masalları dinlerdim. Selâmlıktan hareme girdiği vakit her gece anasından evvel oğlunu görmek için bulunduğum odaya gelen babam, bana; dadın hangi masalı söylüyor, derdi ve beni söyletirdi. Bu; büyük annemin vefatına kadar böylece devam etti.

Yaz gecesinin birinde idi. Hastalanan haminnemi tedavi eden Doktor Rasim Bey (Sonraları ferik olan Profesör Doktor Rasim Paşa- hastanın odasından çıktı, selâmlığa geldi, ağlarcasına kesik bir sesle «İnna - Lillâh» diyebildi. Babam «kitabımın cildi koptu» diye bağırmağa, döğünmeğe başladı. Dostlarımız, akrabamız, komşularımız haremde selâmlıkta yâni evimizde idiler. Bu hüzünlü gürültü arasında beni kolumdan tuttular, yalı komşumuz Reşad Beyin yalısına götürdüler. (Reşad Bey Sadrâzam Fuad Paşanın torunudur).

Bu acıdan, her kula mukadder olan bu neticeden sonra benim on, on iki yaşıma kadar üzerinde yattığım kanape babamın odasına geçirildi. Artık babamla beraber yatıp kalkmağa başlamıştım. Büyük anamın yerine babamla dolaşmağa başlamıştım. Babacığım beni o yaşımda, bu yaşımdaki insanların arasında beraber dolaştırır; çanta gibi kolunda gezdirirdi. Tâ Beyruta gidinceye kadar 1313 — 1897 bu hal böyle devam etmişti. Bu arkadaşlıktan dolayıdır ki: Babam ne görürse, ne konuşursa ben de görür ve duyardım. Hattâ; çocukluk bu ya; bazan lâkırdıya bile karışırdım. İhtiyarlar buna müsaade ederlerdi, o kadar ki benimle konuşmayı seve seve uzatırlardı. «Biz de böyle yetiştik» derlerdi. İşte böyle dolaştırılmalarımdan birinde idi. Selâmlıkta yemek yiyorduk. Babam bana; (yemekten sonra hareme kaçma. Beraber Münir Paşaya gideceğiz. Aile dostudur. Bursadan geldi. Bizi ;ok sever. Hem konağı da görürsün. Zavallı bin dikkatle yaptırdığı konakta oturamamıştı. Kâmil Paşayı Sadrâzamlıktan azlettiren jurnal hâdisesinde Dahiliye Nazırlığından azledildi. Bursa Valisi oldu. Şimdi ona gideceğiz) dedi ve feneri hazırlaması için ayvaza haber yolladı.

Yola çıktık. Beyazıdda oturduğumuz konaktan Saraçhanebaşına doğru yürümeğe başladık.

(Büyük anamın vefatından sonra Bebekteki yalımızı muvakkaten bırakmış, Beyazıdda amcamın damadı Nazım Beyin konağına gelmiştik. «Nazım Bey Adliye Nazırı iken 31 Mart vak'asında Ahmet Rahmi Bey sanılarak şehid edilen Nazım

Paşadır»). İç yollar bugünkü gibi bombozuktu. Güç halle seke seke yürüyorduk... Nihayet konağın bahçe kapısına eriştik. Bahçeye girdik. Biraz sonra konağın merdivenlerinden çıkmağa başlamıştık. Karşımıza Paşanın Dahiliye Nazırı iken mühürdarlığında bulunan Ramiz Bey oğlu Neyyir Bey çıktı. (Bu Neyyir Bey dünyanın en namuslu adamlarından biri idi.) Ve bizi doğruca Münir Paşanın odasına götürdü. Koyu renkli bir kostüm giyimli ve siyahça fesli ve beyaz sakallı, boysuzca bir zat yerinden kalkmış olarak bize doğru yürüyordu. Babam daha hızlı yürüdü, Paşanın elini öptü. Paşa da onu öptü. Beni kendisine prezante eden babamdan sonra ben de ayni şeyi yaptım.

Onlar baba oğul gibi konuşmaya başladılar. Beni de bir tarafa oturttular.

Münir Paşa yaptırdığı ve fakat ikmalinden evvel Bursaya gittiği için içinde bir gün olsun oturamadığı konağına kavuşmaktan dolayı çok memnun olduğunu söylüyor; ve artık ihtiyarladığından ömrünün sonuna kadar evinde kalarak memlekete dua edeceğinden bahsediyor ve yazlar için Kuzguncuk üstündeki köşkünün de fena olmadığını ilâve ediyordu. Bir, bir buçuk saat sonra yine ayni teşrifat ile ev sahibinden ayrılırken Paşa da bizimle beraber sofaya çıkmıştı. Önümüze düşerek bonağın selâmlığını, salonları, misafir odalarını, yemek odalarını birer birer bize gösterdi.

Birkaç gün sonra Münir Paşanın Pederime iadei ziyaret ettiğini; bizi evde bulamadığı için teessüf ettiğini söylediler. O akşam yemeğinde Münir Paşadan bahsolundu durdu. Babam kendisini eskidenberi tanıyordu. Dahiliye Müsteşarlığına tayin olunduğu zaman Paşa Dahiliye Nazırlığında idi. Daima sırası düştükçe Münir Paşanın çok kibar ve kibarlığa çok düşkün bir zat olduğunu söylerdi. Münir Paşa konağının intizamı da meşhurdu. Uşakların en iyisi bu konakta toplanırdı. Ağaların terbiyelileri Münir Paşada bulunurdu ki bunların hepsine Mühürdarı Neyyir Bey bakardı. Münir Paşanın birhayli fukarası vardı. Bunlara aylıklar verir, yemekler yedirirdi. Fakat, hasudlar, evlerinde yemek yedikleri adamları kıskanan ve türlü türlü yalan rivayetlerle dile getiren müzevvirler bunu da çekemediler. Ağızlarına geleni söylüyorlardı. Onlar söyleyedursunlar; Münir Paşayı tanımıyanlar da söylenmekten hali kalmamışlardı. «Münir Paşanın konağı ceviz ağacından yapılmış, kapı tokmakları gümüşten, merdiven trabzanları billûrdan, pencereler yaylı ve sazlı yâni açılır açılmaz çalgı çalarmış. Tavanlarda yağlı boya resimlerin çerçeveleri altundan mamul imiş. Hele eşya ve sofra takımları Londradan gelmiş!! Emsali saraylarda yokmuş gibi hezeyanlar dahi duyulmakta idi.

Çok doğru olarak bunu da biliyorum! Bir gün bu konak inşa edilmekte iken Paşanın Mühürdarı Neyyir Beyin pederi Ramiz Bey babamla Nasır Beyi (Beylikçi) yemeğe davet eder. Yemekten sonra da haydi efendilerim gidelim, konağı gezelim der, giderler, gezerler. Bir müddet de bahçede dolaşırlar. Hep beraber kapının önüne çıkarlar. (Ramiz Beyin konağı bunun karşısında idi). Vedalaştırlar. Babamla Nasır Bey arabaya binmek üzere Ramiz Beyden ayrılırlar, biraz ilerlerler. Karşıdan gelen iki adamdan biri başını kaldırır konağa doğru bir bakar, «Be herif, dünyaya sığmıyorsun. İnşallah oturamazsın» der. Yürürken Nâsır Bey herifi kolundan tutar. «Ne fena adamsın. Allah belânı versin. Ne istiyorsun, İste Allahtan sana da versin. Hasud herif» diye softayı azarlar.

Münir Paşa babamla kendisini ziyaretimizden on, on beş gün sonra yine Bursaya Vali olmaz mı? Biçare adam hasta hasta yine konağından ayrılır, Bursaya gider. Bir müddet sonra da orada ölür. Allah Rahmet eyliye.

35 sene sonra (1944) de Saraçhanebaşında Horhorda yanarak kül olan lise işte dillere destan olan b konaktı

BAZI HÂTIRALAR

Süleyman Nazif Bey (merhum) şakayı çok sever ve en kısasını yapıtğı için sevdirirdi de. Ne zaman Ahmet Bedevi arkadaşımızı görse, a be Ahmet Bedevî sen ne zaman medenî olacaksın?! der takılırdı. Ahmet Bedeviyi sevişinin sebebi de vatan uğrunda fedakârlıklarını bildiği içindi. Eğer ömrü vefa etseydi Bedeviyi daha çok sevecekti. Çünkü onun İnkilâp Ta-

rihimiz ve Jön Türkler isimli eserini okuyacaktı. Hattâ bu eserin içinde kendisini de görüp okuyacaktı. «Jön Türkler» nasıl başlamış, neler ve nerelerden geçmiş. Damat Mahmut Paşa niçin firar etmiş, oğlu prens Sabahaddin Bey neler yapmış ve yapmak istemiş, Meşrutiyet nasıl gelmiş, neden gitmiş? Bunların hepsi bu eserde münderiçtir. Daha doğrusu bu yalnız mükemmel bir eser değil eserler dolduracak vesaiki havi bir mehazi mükemmeldir. Bedeviyi tebrik etmeliyiz. Benim bir de teşekkürüm var. Zira şu hikâyeleri yazmağa vesile verdi...

Seniha Sultan

Seniha Sultan Beşinci Sultan Muradın ana baba bir, kardeşi olduğu için elbette ağabeyi Sultan Muradı, kardeşi İkinci Sultan Hamidden ziyade severdi. Yalnız Sultan Hamidin cülûsundan sonra Çırağan sarayında ikamet eden Sultan Muradı göremediği ve sıhhî durumundan emniyetle haber alamadığı için ister istemez şüphe içinde bulunur ve kardeşini hastalığından kurtulmuş zannederdi. Şu halde bir daha tahta çıkmasını isterdi, ve Sultan Hamid Çırağan sarayını sımsıkı kapalı tuttukça kardeşim iyi oldu, bu haber sızmasın diye böyle yapılıyor, der dururdu. İşte bu vehimden veya bu hakikatten dolayı idi, Seniha Sultan kardeşi Sultan Hamidi devirmek komplolarına girdi. Bunu tafsilâtiyle Ahmet Bedevî de söylüyor.

Kardeş rekabeti hanedan âzasından herhangi birinin siyasî cereyanlara, klüplere, cemiyetlere girmelerine mâni olamıyordu. Onun için Senıha Sultan da Ahmet Bedevînin rivayetine göre kocasının haberi henüz yokken faaliyette bulundu. Ve bittabi Sultan Hamidle arası bir kat daha bozuldu. Hele zevci Damat Mahmut Paşanın iki oğlu ile beraber Fransaya firarı; hakkındaki emniyetsizliği daha çok şiddetlendirdi. Artık Sultan Hamid Seniha Sultana büsbütün yüz vermez oldu. Ben onu Niste gördüm. ve nasıl gelmişti, öğrendim. Bir sabah bir kapı çalınmış, açmışlar bir taksiden bir hanım çıkmış, çantalarımı tutun, demiş, içeriye girmiş. Biraz sonra anlamışlar, bu misafir Seniha Sultan bint Abdülmecit handır. Bahçeye nazır oda-

sından sık sık dışarı çıkar, bastoniyle çakılları karıştıra karıştıra yürür, gezinirdi ve orada vefat etti.

Damat Mahmut Paşa

Biz bir aralık Çamlıcada ikamet ediyorduk. Babam beni yanından ayırmıyarak beraber dolaştırdığı için bir gün evimizden çıkmış yayan olarak civarımızda ikamet eden Şerif Ail Haydar Beye yidiyorduk (Mekkei Mükerreme Emiri Şerif Ali Haydar Paşa). Bu zatın kayın validesi babamın teyze zadesi olduğundan kendilerini sık sık görürdük. Bu ara at üzerinde bir zatın arkasında yine at üzerinde bir gidiş uşağı bulunduğu halde bize doğru geldiğini gördük. Dar bir medrece üzerinde idik. Yol vermeğe mecbur olduk ve durduk. Şehsuvar da durdu. Babamla konuşmağa başladı ve tanışırcasına konuştu. Beni sordu, ismimi sordu, inşallah ismi gibi cömert olur, dedi geçti.

O geçti. Babam da Mahmut Paşanın hikâyesini bana geçti; «ben bu zatı çok eskiden tanırım. Damat Halil Paşanın sultandan olmıyan oğludur. Çocukken yetim kaldı. Ve iyi çalıştı, iyi yetişti, lisan aşınadır, şâirdir, ediptir, zekidir. Fakat aklı, zekâsı derecesinde değildir, derler. Kayın biraderi Sultan Hamid onu genç yaşında Adliye Nazırı yaptı, gerçi bunda başkâtip Sait Beyin gençlere yol açmak için hünkâr nezdindeki teşviklerinin methali yok değildi, duyardık. Padişahın çok emniyet ettiği bir nazırı oldu. Kayın birader ve enişte fevkalâde iyi geçiniyorlardı. Sonra nasıl oldu şimdi sana anlatmak uzundur, hünkâr diğer vükelâ ile beraber kendisini azletti. İşte bu tarihten itibaren Mahmut Paşa küstü, sonraları verilen memuriyetleri kabul etmedi. Şimdi böyle ata biner, dolaşır. Ne yapsın içi sıkılıyor. Allah vere de arkasındaki at uşağı bizi jurnal etmese.»

Merhum iki oğlu ile beraber Avrupaya kaçtığı tarihte pederim taşrada idi, ben de mezunen yanında idim. İstanbulun olbaptaki dedikodusunda bittabi bulunmadım. Kimbilir neler söylenmiş ne hükümler verilmiştir. Yalnız daha sonraları saray adamlarından bazı havadisler duyuyordum. O da paşanın

Paristen Sultan Hamide yazdığı mektupların arayı büsbütün bozmaktan başka bir şeye yaramadığı mealinde idi. 1908 Meşrutiyet ilân edildiği vakit Mahmut Paşa Avrupada ölmüştü. Biçarenin istediği hürriyet diyarına ölüsünü getirdiler. Ve kayın biraderle enişte barışmaksızın üstünde didindikleri toprağın altında edebî habgâhlarına gittiler. Hak rahmet eyleye.

ESKİ PAŞALAR, VE BEYLERE DAİR

Eski devirde bazı paşalar, bey olurlardı. Rütbeler gibi sivil paşalığın da dereceleri vardı. Çünkü bir evvelki yazımda arzettiğim gibi, Adriyatik denizinden tâ Basra körfezine kadar koskocaman bir imparatorluk vardı. Uzak diyarın ve eyaletlerin iptidaî halkını ve aşiretini; dâğî ve bâğîsini idareye memur edilenlere (öyle düşünmüşlerdi) paşa dedirtmek otoriteyi takviye ederdi. Suriyede bulunduğum ve senelerce ol havalide dolaştığım için biliyorum: Araplar nazarında «Bâşa» herşeyin fevkinde idi. Arnavutlarda, Kürtlerde de bu böyleydi. Şu halde paşalıkların derecelendirilmesi bir hikmete mebni idi.

Rütbeler de böyleydi

En küçük rütbe hâmise rütbesiydi. Elkabı da bu idi: Hamiyetlû bey yahut hamiyetlû efendi, yahut ağa.

Neden bey, yahut efendi, yahut ağa derlerdi? İzah edeyim: Rütbeyi alan adam, rütbesinden dolayı bey; efendi; ağa olmazdı. Kat'iyyen hayır. Ya nasıl olurdu? O adam cemiyette bey veya efendi veya ağa diye tanınmış ise lâkabı resmîsi bu ünvanlardan birine eklenirdi...

Hâmiseden sonra râbia rütbesi gelirdi. Bunun lâkabı ütüvvetlû idi. Tıpkı öteki gibi fütünvvetli bey, yahut efendi, yahut ağa diye hitabolunurdu.

Sonra sâlise rütbesi verilirdi. Elkabı rifatlû idi. Sahiplerine tıpkı evvelkiler gibi ünvanlarına nazaran hitabedilirdi. Bundan bir üstün rütbe de saniye sınıfı sanîsi ve sâniye sınıfı mü-

temayiziydi. Birincisine izzetlû efendi veyahut bey veya ağa denilirdi. İkincisine izzetlû efendim diye yazılırdı. İşte en küçük paşa rütbesi bunun mukabiliydi; teşrifatta da bu rütbenin adı (mîrülümera) idi.

Sâniye sınıfı mütemayizinden sonra ûlâ rütbesi verilirdi. Bu gibilere saadetlû efendim diye yazılırdı. Ve bu rütbenin derecesinde bir «mîri mîran» rütbesi vardı; buna da sadetlû efendim yazarlardı ve saadetlû paşa derlerdi. Yani mîri mîran olan adam paşa ünvanını alırdı.

Ekselâns — hazretleri

Yukarıdaki bu son rütbelerden sonra «ûlâ evveli» rütbesi vardı. Sahibine saadetlû efendim hazretleri «saadetlû beyefendi hazretleri» (eğer bu adam bey diye meşhur ise) yahut saadetlû efendi hazretleri derlerdi (eğer efendi diye meşhur ise). Bu rütbe derecesinde bir paşalık rütbesi daha vardı. Rumeli beylerbeyi rütbesi... Sahibine paşa hazretleri derlerdi. Bunun da resmî elkabı saadetlû efendim hazretleriydi.

Bunlardan sonra bâlâ rütbesi gelirdi. Mukabilinde, yani bu rütbe derecesinde paşalık ünvanı yoktu, bir derece fevkinde vezirlik rütbesi vardı. Bâlâ rütbesi sahibine atufetlû efendim hazretleri... Utufetlû beyefendi hazretleri ve utufetlû efendi hazretleri derlerdi. Binaenaleyh gene arzediyorum: Rumeli beylerdeyinden rütbece bir derece terfi edenler bâlâ ve tabiatiyle efendi veyahut bey olurlardı. Çünkü Rumeli beylerbeyinden vezir olmak çok vaki olmamıştı. Fakat mîri mîrandan Rumeli beylerbeyi olanlar ve paşalığı beyliğe veya efendiliğe nakletmiyenler vardı. En son ve büyük rütbe de «rütbei samiyei vezaret» ti. Bunlara devletlû efendim hazretleri, devletlûl paşa hazretleri denirdi. Sivil rütbeler böylece idi. Sadrâzam H. Rifat Paşa Rumeli B. den vezir oldu.

Askerî ve ilmîye rütbeler

Mülâzimlerle yüzbaşılara hamiyetlû, yahut gayretlû; kolağalarına sivilde râbia rütbesine muadil olarak fütüvvetlû; binbaşılara sâliseye muadil rifatlû; kaymakam ve miralaylara

izzetlû; livalara da saadetlû derlerdi ve paşa ünvanını alırlardı. Ferikler de ûlâ evvelleri ve Rumeli beylerbeyi rütbelileri gibi saadetlû paşa hazretleri olurlardı. (İkinci Sultan Hamid müşir paşaların adedi daha ziyade olmasın diye bir de birinci feriklik rütbesi ıhdas etmişti. Bunlara utufetlû elkabı verilmişti. Utufetlû paşa hazretleri derlerdi...) İstitradan şunu da arzetmeliyim: Hele askerlerde rütbe billuğu ve genç genç paşazadelerin paşa oluverişleri hayli dedikoduyu mucip olmakta idi. Hattâ hasetlerle dolu esefler doğurmakta idi. Bu hali şu beyit güzel tasvir eder:

Saadet, devletlü ikbal, utufet hep ekâbirde
Hamiyet yüzbaşı, gayret mülzimlerde kalmıştır.

Ulema rütbelerine gelince böyle idi: Onlarda en büyük rütbe Rumeli kazaskerliği ve bir parçacık aşağısında Anadolu kazaskerliği idi. Ve bu iki rütbe sivilde vezire, askerde müşire ve bâlâya müvaziydi. Elkabı da semahatlû efendim hazretleriydi. Bundan bir sonda, yahut bir evvel İstanbul pâyesi vardı. Bunlara da faziletlû efendim hazretleri derlerdi ki bunlar teşrifatta feriklere, ûlâ evvellerine ve Rumeli beylerbeylerine muadildi. Ve aşağıya doğru iki üç rütbe ve pâye daha vardı. Ulemada bir de molla bey lâfzı vardı ve bunlar resmî bir lâkap değil, yukarıda söylediğim gibi, ünvandan ibarettir.

Altesler - büyük elkaplar

Sadrâzam fehametlû devletlû = altes — Şeyhülislâma devletlû semahatlû = altes — Eski Sadrâzamlara devletlû übbühetlû = altes — Eski Şeyhülislâmlara devletlû inayetlû — Serdarı ekreme devletlû refetlû — Kızlar ağasına devletlû inayetlû — elkabı kullanıldı. Şehzadelere de devletlû necabetlû ve «efendi» derlerdi. Şehzade filân efendi hazretleri gibi...

Şurasını da söyliyebiliriz: Mîrülümera paşadan, mîri mîran paşa ve Rumeli beylerbeyi paşalıkları aranırdıasy da Rumeli beylerbeyi rütbesinden vezir olmuş olanlar hemen hemen yoktu. Binaenaleyh bu paşalar terfi rütbe ettikçe, bâlâ rütbesine çıkarlar; bey veya efendi olurlardı. Bazan da ulemadan kazaskerler vezir olurlardı ve nadir olarak askerî paşalar mülkiye paşalrklarına geçebilirlerdi. Yani tebdili meslek ettirilmiş olurlardı.

BEŞİNCİ SULTAN MURAT

Sultan Mahmut ile oğulları Abdülmecit ve Abdülaziz devri ricalinden Ebubekir Mümtaz Efendinin «Tevfik» isimli bir haremağası vardı. Efendinin vefatından (1287) bir müddet sonra daireden ayrılmıştı. O vakit Veliahtı Saltanatı Osmaniye Şehzâde Murat Efendinin (Beşinci Sultan Murat) sarayına intisap etmişti. Binaenaleyh şehzadeliğinde ve hastalığını müteakip Çırağan sarayının içinde geçen bütün hâdiseleri biliyor ve meşrutiyetten sonralara kadar (1324 - 1908) yaşadığı için birhayli şeyler anlatıyordu. Bir ikisini muhterem karilerime bu yaziyle arzedeyim.

Her günün kontrolü

İkinci Sultan Hamid ağabeyi Sultan Murad'ı her gün kontrolatâbi tuttmuştu. Meşrutiyeti müteakip otuz bir mart vakası üzerine masluben idam edilen sermüsahip Cevher ağayı Tanrının günü Çırağan sarayına yollar. Kardeşinin hatırını sordurur bu cemile ile de Sultan Murad'ın bir tarafa sıvışmadığını (!) öğrenmekle müsterih olurdu. Damlarına küşların kondurulmadığı bu sarayda Sultan Murat ailesiyle beraber âdeta bir mahpus hayatı yaşıyordu. Oğlu Salâhaddin Efendi ile kızları, sonraları torunları da burada idi. (Nihat Efendi ve Osman Fuat Efendi Salâhaddin Efendinin oğullarının isimleridir). Maiyetlerai admlarından başka tek bir fert sarayı ziyaret edemiyordu. Yalnız ve yalnız (... Kapolyon veya kompolyon...) isimli bir ecnebi doktor ve bir rivayete göre de aynı zamanda bir piyano meraklısı Sultanlarla şehzadelere ders veriyordu ve Sultan Murat piyano çaldıkça yanında bulunuyordu. Cevher ağanın bir vazifesi de her gün Sultan Murad'a biraderi namına bir şey arzu edip etmediğini sormaktı;

«Hiçbir şeye ihtiyaç yok, teşekkür ederim» cevabını almaktı.

Çırağan sarayı müştemilâtından olup Sultan Murad'a tahsis olunan upuzun yalıda birçok şeye ihtiyaç vardı. Senelerce bakılmamak, tamir edilmemek yüzünden sarayda eşya hattâ bina namına ne var idiyse yok olmak yolunu tutmuşlardı. Fersudeleşmiş harabolmuşlardı. (Sultan Murat asla Çırağan sarayının kendisinde oturtulmamıştı; bugün Gazi Osman Paşa lisesi namını alan Beşiktaştaki Gazi Osman Paşa yalısının yanındaki yalıda oturtulmuştu). Yoksuzluğun acılariyle meyus olan şehzade Salâhaddin Efendi artık canına tak dediği için bir gün baklayı ağzından çıkarmış; babasına «Bu kadar yokluk içindeyiz. Neden bir şeye ihtiyacım yoktur buyuruyorsunuz» dediği halde «bir şey istersek daha fena oluruz» cevabını almıştı. Tevfik ağanın ifadesine emniyet edilirse Sultan Murad'ın muvakkat cinneti kâmilen geçmişti ve vefatına kadar şuuru tamamiyle yerindeydi. Fakat vücudü zinde değildi.

Sultan Murat hasta

Yaşı çok ilerlemiş olmamasına rağmen Sultan Muradı hâmis yavaş yavaş çökmeğe başlıyordu. Hal'inden sonra gerçi alkolü bırakmak mecburiyetinde kalmış idiyse de senelerce ku-l landığı o âfetin tesiratı kendisini bırakmıyarak ciğerlerini ve gitgide kalbini yormuştu. Bir taraftan da senelerce bir nevi mahpusiyet kendisini büsbütün meyuş ettiği için yine Tevfik ağanın rivayetine göre sıhhatine, yemesine içmesine asla dikkat etmiyordu. Esasen bu bakımdan da bir gûna yokluklar içindeydi. Gelişigüzel hazırlanmış tabla tabla yemeklerin kemiyeti ne olursa olsun keyfiyeti pek keyif verici değildi. Buna rağmen sabık padişah, çocuklariyle fevkalâde meşgul oluyor, onları ve torunlarını elinden geldiği kadar okutuyordu.

Ancak bunlar da artık devam ettirilemez hale gelmişti. Çünkü Sultan Murat yatağa düşmüştü. Çırağan sarayında olduğu kadar Yıldız sarayında da telâş başgösterdi. Hastaya nasıl bakılacak telâşesi Sultan Murat ailesini izaç ediyordu. Acaba bunda da bir oyun mu var vâhimesi Sultan Hamid'i rahatsız etmekteydi. Nihayet karar verildi. Bazı hekimler Çırağana gönderilecekti. Doktor İbrahim Paşa ve birisi daha —şimdi ismini hatırlıyamadım— Çırağana gönderildi.

İbrahim Paşa anlatıyor

Tabibi hazreti şehriyari doktir İbrahim Paşa anlatıyor: Zatı şahane beni acele acele huzuruna çağırttı: «Birader hastaymış. Bir konsültasyon yaptıralım. Gidiniz bakınız nesi var. Ve lâzımgelenleri yapınız» dedi. Tabiatini bildiğim için tereddüt ettim. «Yok yok siz gideceksiniz» deyince «Müsaade ve ferman buyurursanız muallim Feyzi Paşaya da emir buyurunuz ve bir kişi daha bize terfik buyurunuz. Başüstüne gider bakarız» maruzunda bulundum. Hemen müsaade buyurdular. Arkadaşlara iradei seniyeyi tebliğ ettim. Hep beraber Çırağan sarayına gittik, kapıcılara: «Biz saraya geliyoruz, içerdeki hastayı ziyaret edeceğiz, efendimiz ferman buyurdular» dedik. «Olmaz dediler, bize padişahın emrini yalnız Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa tebliğ eder, başkalarını dinlemeyiz» cevabını verdiler, Hasan Paşaya gittik o da birdenbire tereddüt etti. Yarım saat kadar bekledik, istizan etti. Emri alınca ayağa kalktı, hep beraber Çırağana gittik. Hasan Paşayı gören muhafızlar kapıları açtılar, içeriye girdik. Beşiktaş muhafızı sizleri burada beklerim dedi, bir haremağası geldi, önümüze düştü, saraya girdik. Uzun bir sofayı katettikten sonra merdivenleri çıkmağa başladık. Haremağası destur destur diye sesleniyordu. Sofa etrafındaki oda kapıları hafifçe açılmıştı; görüyorduk, hep bizi seyrediyorlardı. Bizim yürüyüşümüzün verdiği bir ses daha vardı. Oynayan kaplamaların ve merdivenlerin çatırtısı. Ve... Şıp şıp,» Tavanlardan akan yağmur suları. O gün aksi gibi hava yağmurluydu. Merdivenleri çıktıktan sonra bizi büyük bir odaya aldılar. Sofada olduğu gibi bu odada da yerlere serilen leğenlere tıp tıp yağmur suları akıyordu. Arkadaşlarla beraber hayretler içindeydik. Fakat bir şey söyliyemiyorduk. Bizi bu odaya kadar getiren harem ağası (Tevfik ağa olması gerektir) Sultan Murada haber vereceği için beklemekliğimizi söyledi, gitti; idada topu topu iki sigara tab-

ları vardı; alarak önümüzdeki masanın üzerine bıraktık. Dışarıdan, açılan kapı sesleri ve konuşmalar duyuluyor; anahtar deliğinden bizim odaya baktıkları hissediliyordu. Bir başka harem ağası bize kahve getirdi. Kahve fincanlariyle tabaklar asla uygun değillerdi. Teşekür ettik, aldık. Fakat bütün derdimiz işimizi görüp çıkmak olduğu için sabırsızlanıyorduk ve ben bu saraya girdiğimiz dakikadan itibaren sık sık saatime bakıyor; kafamda notlar tutuyordum. Çünkü İkinci Sultan Hamide dakika bedakika hesap vermeğe mecbur edileceğimi tahmin etmiştim.

Sultan Murat yatakta

Doksan üçte doksan üç gün padişahı dehr olup — Göçtü matemgâhına Sultan Muradı na mürad... beytini söyliyen şair çok haklıydı. Doktor İbrahim Paşanın anlattığına göre, baş ağa doktorları hastanın odasına götürmüştü. Denize nazır olan bu odada denize nazır bir karyola içinde yastıklara dayanmış hasta oturuyordu. Hekimlere iltifat ediyor, hastalığı hakkında âdeta bir rapor veriyordu. Onu dikkatle dinlediler ve muayenesine koyuldular. İbrahim Paşa bunu da böyle anlatıyordu:

«Güzellikte şöhretini duyduğumuz adamcağızı kadit ve korkupnç bir halde bulduk. Güç halle kımıldanıyordu. Kâmilen kuvvetten düşmüş ve rahatça teneffüsten mahrumdu. Ciğerlerini verem sarmış. Kalb perişan. Teselli verecek birkaç söz arzettik; ilâçlar tertibettik. Kendisine kuvvet vermek için bu ilâçlara dikkatle devam etmesini rica ettik ve efendimiz emrettiler, ba iradei seniye gene geleceğiz; filân dedik, huzurundan ayrıldık. Baştan savar gibi olduğumuzu göstermemek için de bir şey daha yaptık. Kahve içtiğimiz odaya girerek bir konsultasyon yaptık; gene hastanın yanına gittik; daha emniyet verici sözler söyledik, ayrıldık. Yani müsaadelerini talep ederek bir emirleri var mı? diye sorduk. Yalnız bizlere; üçümüze ayrı ayrı teşekkür etti; başka bir şey söylemedi. Baş ağa bizi Hasan Paşanın oturduğu odaya kadar getirdi; paşa ile beraber Çırağan sarayından çıktık. Biz hekimler Yıldız sarayına gittik. Şunu da yaptık. Doktor Kampolyonu konsültasyonda

yanımızda bulundurmuş, kendisinden tafsilât almış, kendisine talimat vermiştik.

Sultan Hamit telâşta

Yıldıza vâsıl olunca arkadaşlarımı saraydaki odamda oturttum; doğruca Zatı şahanenin gündüzleri oturduğu küçük mabeyne gittim. Kendilerine haber verdiler. Derhal huzura kabul olundum ve hikâyeyi olduğu gibi arzettim. Sık sık sözümü kesip başka şeyler soruyorlardı ve gene «Evet, evet devam et» buyuruyorlardı. Her şeyden evvel Çırağanda Sultan Murada tahsis olunan dairenin hali pür melglini söylemek dilimin ucuna geliyordu amma, doğrusu buna pek cesaret edemedim. Maahaza bir iki söz ağzımdan kaçırdım. Sultan Hamit «Kardeşimin hastalığı nedir?» dedikçe ve cevabını aldıkça, hissediyordum hastanın belki cinnetinden bahsettirmek istiyordu amma ben asla o tarafa yanaşmadım; çünkü açıkça sormuyordu; sormadan da söylemenin vehmine dokunacağını tahmin ettiğim için... Herhalde çok telâşta idi ve artık hastanın yaşamıyacağını o da anladığı içi nkimbilir ne düşünüyordu? Yarım saatten fazla beni yanında tuttu. Feyzi Paşa ile diğer arkadaşa selâm söyledi ve sonra «Gene yanıma gel» dedi; huzurdan çıktım. On, on beş gün geçmedi Sultan Muradın vefat ettiğini haber aldık. Ve kaşla göz arasında Yeni Camii şerif hazîresine defnolunduğunu; padişahın çok müteessir bulunduğunu da gazetelerde okuduk.

Cenaze merasimi gayet sathî geçmişti. Bundan sonra hünkâr bir takım nümayişler yaptı. Senelerce babalariyle beraber oturttuğu ve bir gün olsun sokağa çıkarmadığı şehzade Salâhaddin Efendiyi ve sultanları huzuruna çağırdı; tâziyeler, iltifatlar etti; kendilerinin de diğer şehzadeler ve sultanlar gibi gûya (!) serbes olduklarını söyledi. Has ahırdan maiyetlerine arabalar tahsis ettirdi. Daha sonraları sultanları evlendirdi. Bunları yaptı amma gönüllerini bir türl üalamadı.

İbrahim Paşa

Sözlerini dinlediğimiz ve bir kısmını bu yazıda arzettiğim İbrahim Paşa Bahriye etibbasındandır. Mektepten zabit ola-

rak çıktıktan sonra ikmali tahsil için stajlarını yapmak üzere Almanya hastanelerine gönderilmişti. Avdetinde Bahriye hastanelerinin birinde hekimlik eder, Beylerbeyinde bir küçük evde otururdu. Bir tesadüfle saraya alındı. O da şudur; Saraya mensup bir adamın akrabasından birini hastanede Doktor İbrahim Bey tedavi eder ve hasta iyileşir. Hastaneden çıkar çıkmaz saraya gelir, Tüfekçi Tahir Paşaya doktoru metheder. Bu sıralarda Sultan Hamidin ufacık bir kızı hastalanır. Başına hekimler üşüştürülür. Fakat bir türlü fayda vermez. Padişah çok telâş eder. Tüfekçi Tahir Paşa padişaha, efendimiz, bir Bahriye hekimi var, Almanyada okumuş. Qok muktedirmiş Ferman buyurunuz çağıralım; der. Derhal bir adam koşturdular; İbrahim Beyi saraya getirtirler. Biçare âdeta korkar; aman bir iftiraya uğradım; der, telâş eder; bu sıralarda hastayı muayene edecek hekimler sarayda bulunurlar ve içeriye alınırlar. Hünkâr da gelir hastanın yanına ve emreder İbrahim Beyi de getirirler. Muayene başlar. Hünkâr telâşla iki dakikada bir ne var, ne var diye sorar; hekimler mırın kırın ederler. İbrahim Beye de sorar. Ve derhal şu cevabı alır: Bu sultan çocuğa havale gelmiştir, asla yaşamaz; Allah efendimize ömür versin; yapacak bir şey yoktur tıbben... Ötekiler önlerine bakarlar; hep beraber huzurdan ve hastanın odasından çıkarlar. Bir gün geçmez sultan ölür. Gene pür telâş İbrahim Beyi saraya çağırırlar ve gene korkar. Yıldıza muvasalat eder etmez, efendimiz rütbenizi terfi ettirdiler; sizi sarayı hümayunları hekimliğine tâyin buyurdular; badema vazifeniz buradadır iradesini tebliğ ederler. Bu vâkıadan sonra İkinci Sultan Hamit emreder «Hamidiye Etfal Hastanesi» ni yaptırmağa başlar. Hitamından sonra da artık paşa olan İbrahim Beyi bu hastanenin sertabipliğine tâyin eder ve artık bu zata çok emniyet ve iltifat eder.

SULTAN NİKÂHLARI

Eski devirde Sultan düğünleri, nikâhları ve nişan resimleri ayrı ayrı birer âlem olurdu. Saray fiskosları başlar, lehte aleyhte lâkırdılar olur, kendisini görmek pek mümkün olmadığı için fotoğrafa bakar güzellik veya çirkinlik bulunur, açılacak yeni Sltan sarayının hadem ve haşemi tertibatiyle uğraşılır, bu meyanda evlenenlere tahsis buyurulan saraylar inşa ve tefriş edilirdi. Yahut eski sarahlardan biri hazırlattırılır, damat olacak, zatın konağında da bir sürü faaliyet görülür, cihaz halayıkları ayrılır, Sultana verilecek hediyelerle uğraşılır hattâ bunlar için borçlar yapılırdı. Çünkü eski adamlardan birçoğunun hemen hemen evlerinden başka malları ve evdekilerle hanedekileri ve misafirleri ve fakirleri korumaktan gayri dertleri; burada veya Avrupada bankalara yatırılmış servetleri pek yoktu. Öyle ki bazı damatlara giyiniş kuşanış diye devrin Padişahı para verirdi. Çünkü onun parasızlığını bilirdi.

Akit cemiyeti kaydı

(Suretini aynen yayrozıum)... Mediha ve Nâile Sultanların akti cemiyeti âlilerine dai rkayıt suretidir... Mihri muaccel ve müeccel — bin birer kese akçe — fi 17 ramazan 1293 — Devletlû İsmetlû Mediha Sultan hazretlerinin utufetlû Necip Beyefendi hazretlerine (damatlara rütbeleri ne olursa olsun vezir ve müşirden evvel tufetlû elkabı verilirdi. Meselâ Gazi Osman Paşanın oğlu Nureddin Bey (paşa) evlendiği zaman henüz Mektebi Harbiyede talebe idi ve mektebe devam ediyordu. Fakat ona resmen tutfetlû Nureddin Beyefendi hazretleri diye yazarlardı). Bâ iradei seniyei mülûkâne namzetleri ilân kılındığı veçhile bu kere dahi şerefsudur olan fermanı hümayun üzerine müşarüileyh Necip Beyefendinin 27 muharrem 1294 pazartesi günü zirde isimleri yazılı zevat hazır oldukları halde Yıldız sarayı hümayununda ve eşref saat 5,51 dakikada akti cemiyeti âlileri icra buyurulduktan sonra itam taamla avdet etmişler ve nişan bohçasının birini mabeyn müdürü sanisi diğerini hademedi şahane gediklilerinden başkası götürmüşlerdir. Damat Beyefendi hazretlerinin vekâleti bir gün evvel Babıâlide dairei makam sedaretiuzmanda alınmıştır.

Vekiller ve şahitler: Sami Paşazade damadı hazreti şehri-

yarî Necip Beyefendi hazretlerinin (paşa) vekili Sadrâzam Tunuslu Hayreddin, şahitler de Şrayı Devlet Reisi Ali ve Adliye Nazırı Sait Paşalar hazeratıdır. (Bu Ali Paşa Şarapçı Ali Paşa Said Paşa Sultan Hamid'in Sadrâzamlarından Sait Paşaydı.) Mediha Sultan hazretlerinin şahidi kayınpederi Sami serkarin Hamdi Paşalar hazeratiyle Kaptan Paşa hazretleri ve Mabeyni hümayun mükûlâne başkâtibi Ali Riza Beyefendi hazretleriydi. (Ali Rıza Mümtaz Paşa) Devletlû İnayetlû Kızlar ağası hazretleriyle Hazinedar ve ser müsahip ağalar da bu meyanda idiler. Kızlar ağası daima sultanlara vekildir.

Nikâh bohçası

Nikâh bohçası saraydan damada gönderilen bir bohçadır ki içinde çamaşırlar ve kol düğmeleri, boyunbağı iğneleri, saat, kordon gibi hediyeler bulunurdu ve bohçanın kendisi ufak incilerle tezyin edilirdi. (... Sümbülbeha hanımefendi Necip Paşanın vaidesidir. İncili bohçanın iade edileceğini zannetmiş saraya gönderip teslim ettirmişti. Düğünden sonra gelinini gördüğü zaman bohça hikâyesi tekrar edilmiş ve yine Sami Paşa konağında kayınvalide hanımefendinin dairesine irsal edilmişti. Hanımefendi aman ne mahçup oldum dermiş...)

Ziyafet sofrası

Yıldız sarayında at nalı büyük bir sofra kurulmuş büyük bir ziyafeti seniye verilmişti. Sofraya Sadrâzam Devletlû Fehametlû Hayreddin Paşa hazretleri riyaset etmişti. (... Gördüğüm plânda teessüfle arzederim ki bazı memuriyetler yazılmış. Fakat kimlerin memur olduğu gösterilmemiştir. Binaenaleyh burada yalnız isimleri zikredeceğim...) Saffet Paşa hazretleri, Cihan seraskeri Riza Paşa; Vükelâ hazeratı; Rusyüa, Avusturya, İspanya, Fransa, Rum sefirleri; İtalya, İran Belçika; Almanya elçileri; Ferit Paşa hazretleri (Hazinei hassai şahane Nazırı olacak) Cevdet Paşa hazretleri; sefaret tercümanları; ve Babıâli ricalinden bazıları davetliler meyanında idiler. Esnayı taamda Mabeyni hümayun orkestra takımı terennümsaz oluyordu. (Musiki Hümayun Nazırı ferik Necip Paşa idi. Pek alafranga olan bu zata Mösyö. Necip derlerdi. Ve Sultan Mecitle Sultan Azizin marşlarını telifle meşhurdur. 1882 de vefat ettiğini zannediyorum.

Atiyei seniyeler

Bu nikâh münasebetiyle verilen atiyei seniyeler de şunlardı. Müneccim başı Tahir Efendiye dört bin kuruş — Ayasofya camii şerifi şeyhi efendiye üç bin kuruş — Teşrifat memurlarına yedi bin beşer yüz kuruş — Sultanahmet camii şerifi şeyhi efendiye iki bin beş yüz kuruş verilmiş ve nikâhı müteakip imamı evvel ve sanii hazreti şehriyarî ile duacı efendiler aşri şerif tilâvet etmişler, bunlar da atiyeler almışlardı... Kaide idi vekillerle şahitlere ayrıca mürassa tütün tabokası, enfiye kutusu, saat ve kordon gibi hediyeler de verilirdi... Necip Bey (paşa) ile beraber yaverrandan Çerkes Mehmet Bey (paşa - bilâhare Sultan Hamidi saniye seryaver olmuştu) de Naile Sultanla evlendirilmişti ki her iki sultan, Sultan Mecidin kızları ve İkinci Sultan Hamid bu Sultanların biraderiydi.

ESKİ ATLAR VE ARABALAR

Eski arabalardan bahsederken biraz da atları hatırlatmak istedim. (Evvel zaman içinde) at merakı da vardı. Binek atları ve kısrakları birçok evde âdeta levazımı zaruriyeden gibi mevki tutarlar, ihtimam ile bakılır, göderilerle silinirler, tımar edilirlerdi. Yedikleri arpa, samana kuru üzümler karıştırılır, bazan kelle şekerinden avuç avuç verilirdi. İkinci Sultan Hamid'in süvariliği meşhurdu. Fevkalâde güzel ata binerdi ve fevkalâde hayvanları sever onlarla uğraşır terbiye ederdi. (Ferhan) altı beyaz atı dünyada şöhret bulmuştu Emîr ahur (imrahor) Keçecizade Ferik İzzet Paşa ve selefi ferik Nuri Paşa Hârâyı hümâyunu ıslah; Kâğıthanedeki (Polygone) de mükemmel hayvanlar talim etmişlerdi.

Bu paşalardan sonra bu mevkie gelen Faik Paşanın da bir çok hizmeti görüldü. Kendileri esasen süvari zabitlerinden ol-

dukları için bu işte bilerek çalışırlardı, muvaffak da olmuşlardı. İkinci Sultan Hamid memlekette hayvan neslinin ıslahını merak ederek Polonyalı yani aslen Polonyalı ferik, Muzaffer Paşayı memur eylemiş, refakatine yine süvari zabitlerinden Kıbrıslı Tevfik ve Nâzım Beyleri müfettiş tâyin etmişti. (Bu Muzaffer Paşa sonraları Cebellübnan mutasarrıfı olmuştu).

Bunlar böyle olunca ve at sahibine göre eşer fehvasınca halkta da at merakı hayli kuvvetliydi. Ricali kiramdan tutunuz da kalem efendilerine kadar kudreti olanlar at sahibi idiler ve bununla mağrur idiler. «Bizim at bizim at» der dururlardı. Kıbrıslı Tevfik ve Nâzım Bey kardeşler; imrahor ferik Nuri Paşazade miralay Esat Bey; kürt Said Paşazade — Hariciye Nazırı — Fuat Paşa; Sultan Reşada imrahorlu Şeref Beyle veliahd yaverlerinden Hasan Cafer Bey; Reşit Akif Paşa gibi zevat bu meraklı alayın başında gelirlerdi.

Haksızlık etmemek için şu ismi de vereyim. Sadrâzam müşir Ahmet İzzet Paşa atın meraklısı değil âdeta âşıkıydı; ve mükemmel de süvariydi. Dizlerime kaç tane kamçısını yedim. Çünkü lûtfen bana da hocalık ederdi. Almanyada senelerce süvari zabitliği yapmasına rağmen Fransız usulünü tercih ederdi. Mısır kıralı Sultan Fuat henüz Sultan Hamid'in yaveri iken Emirgânda pederiyle beraber otururdu. Görürdüm, mükemmel bir süvariydi ve mükemmel atları vardı.

Güzel ekipajlar

İstanbulda güzel arabalara ve o kadar da güzel güzel hayvanlara sahip olanlar benim yetiştiğim zamanda hemen hemen şunlardı. Emirgândaki sahilsarayında ikamet eden Hidiv İsmail Paşa ile oğulları Hasan ve Hüseyin ve Fuat ve Hilmi Paşaların ve kadın efendierin arabaları ve atları cidden imrenilecek kadar hasna ve müstesna idi. Bir güzellik de arabacılarla yan seyislerin elbiselerinde; üniformalarında meşhud olurdu. İsmail Paşanın bindiği arabanın arabacısı koyu yeşil renkli ve siyah zırhlı üniforma giyerdi. Mısırda iken dahi bu renkle arabaiıları giydirirmiş. Ve ekseriya tek atlı bir faytonla sokağa çıkarmış. Bir gün Kahirede Özbekiyye köprüsünden geçerken arabayı polis durdurmuş, yasaktır sol taraftan işaretini vermiş. Araba durmuş, İsmail Paşa polisi yanına çağırmış beni tanımadın mı demiş. Zekî polis şöyle bir ievap vermiş... Efendinayı tanıdım ve arabalarını durdurmakla bize tebliğ ve tembih olunan Rkendi emirlerini yerine getirdim, yani vazifemi yaptım. Bu mazuratımdan sonra arabanızı yine yanlış yoldan geçirirseniz bendenizi mesul tutmıyacağınızı biliyorum...

İsmail Paşa «çok memnun oldum» demiş. Arabayı yoldan çevirtmiş ve oracıkta polise elli altın atiye vermiş hem rütbesini terfi etmiş.

Fuat Paşa arabacı

Sadrâzam ve yaveri ekrem ve Serasker Fuat Paşa ramazanlarda hattâ eyyamı sairede dört tekerlekli yüksek bir arabaya biner (Brek arabası) arabayı kendisi kullanırdı. Yanında kimse bulunmazdı. Arkadaki iskemlede arabaciyle Grum (yan seyis) ellerini dizleri üzerinde tutarak ahzi mevki ederlerdi. Yaverlerle çavuşlar da arabanın yanında ve arkasında atlara binmiş olarak arabayı takibederlerdi. Fuat Paşanın ramazanın on beşinci günü Şehzadebaşiyle Divanyolu arasında yapılan piyasalara bu arabasiyle iştirak ettiği ve herkes gibi neşeli neşeli dolaştığı ve tanıdıklarını gördükçe şakalaştığı halkın çok hoşuna gider, kendisini bir kat daha sevdirirdi. Bahusus mübarek günlerde camilere girip çıkarken fıkaraya serpercesine verdiği paralar ona bir çok dualar aldırırdı...

Sultan Abdülaziz maiyetinde Hariciye Nazırı olarak Parise gittiği vakit üçüncü Napoléonun has ahırından tahsis olunan hususî bir arabayı kullanarak Fuat Paşanın Bolonya ormanındaki gezintilere iştirak etmesi de meşhurdu. Fes başında yaverler arkasında tıpkı İstanbulda yaptığı gibi Pariste de bu işi yapmış. Parisliler tarafından alkışlanmıştı; üçüncü Napoléon «Keşke benim de bir Fuat Paşam olsaydı» dermiş, onu hürmetle severmiş.

2

Şehislâm Cemaleddin Efendi zade Muhtar Bey, pederi Şehislâm olur olmaz, beraber bulunduğumuz Nümunei Terakki

mektebinden bizleri bırakıp Âmedii divanı hümayun kalemi hülefalığına gitmezden evvel mektebe henüz meşihat mektupçusu olan babasının arabasiyle gelir giderdi. Mektep Şehzadebaşında Burmalı mevcit camiinin yanındaki Ebûbekir Mümtaz Efendinin konağıydı. Muhtar da pederiyle birlikte Fatahte Devehanı mahallesindeki konağında oturuyordu. (Bu konakların her ikisi mahruken yokolmuşlardır). Bu araba hâlâ gözümün önündedir. İstanbulda yapılmış güzel bir kupa arabası ve bir çift duru beygiri. Hattâ bir tanesinin ağzı abraşlıydı. (Bu hayvanlar uğurlu telâkki olunduğu için senelerce Şehislâm Efendiyi ve Muhtar Beyi çekip durdular). Gitgide Muhtar Bey de artık Bâbı Fetvada yine babasiyle beraber oturmayıp Fatihteki konakta yaşadığı için kendisine mahsus at, araba tedarik etmişti. Babıâliye bunlarla gelir giderdi. Fakat Muhtarın arabası babasının ekipajından daha üstündü. Arabaları daha sade, daha güzeldi. Araba hayvanları da daha genç hele arabacısı üniformasiyle daha güzeldi. (İsmail ağa) beyefendisini arabasına alırken ayağa kalkardı. Kamçı ve dizginler elinde olduğu halde biraz sağa dönerdi. Muhtar Bey arabaya girdikten sonra oturur arabayı hareket ettirirdi.

Güzel arabalar

Muhtar Beyden başkalarında da güzel arabalar vardı. Meselâ damat Nureddin Paşanın arabası gibi ve arabacısı Hanri gibi. Bu adam Almandı. (Meşrutiyetten sonra Sultan Reşada arabacıbaşı oldu). Fakat kullandığı araba atları Fransızdı.

Nureddin Paşanın açık ve kapalı arabaları Fransız (Bender) fabrikasından gelirdi ve bu fabrika o devirde dünyada en güzel araba yapan bir müesseseydi. Bu arabanın güzelliği sadeliğiydi. Ne arabada, ne koşumlarda yaldızlı tokalar ve tezyinat vardı, ne de döşemelerde tuhaflık! Tuhaflık denebilirdi. Çünkü bazı arabalar rengârenk atlaslarla döşenirdi. Hayvanların koşumları acayip olduğu kadar çirkindi. Hattâ Ridiküldü; tuhaf ve gülünçtü. Nureddin Paşanın ekipajında bir de gurum (yanseyisi) vardı. Arabanın yanında oturarak el pençe divan durur ve araba durur durmaz hemen yere atlıyarak hayvanların başuçlarına gider araba okunun önünde dururdu.

Bu arabacıların elbiseleri de gayet sade ve Fransız terzisi meşhur (Mir) den mamûldü... Bi rde İkinci Sultan Hamid'in oğullarından şehzade Bürhaneddin Efendinin arabası her mânasiyle alayiştten âzade ve kelimenin tam mânasiyle sade idi. Bu zatın merakı sokağa çıktıkça dört tekerlekli yüksek arabasini (Brik) kendisi kullanmaktı ve arabasının arkasına yaverler, süvariler almazdı. Maiyetinde yalnız tek bir seyis bulundururdu ve tıpkı babası gibi arabanın körüğünü yarım açtırırdı. Halbuki Nureddin Paşa arabasına mutlaka bir dostunu alırdı, onu sağ tarafında oturtmak gibi de bir mahviyet ve nezaket gösterirdi. Her ikisi ilkbahar gezintilerinde Kâğıthane piyasalarına iştirak ederlerdi amma herkes gibi Kâğıthaneye erkence gidip saatlerce dolaşmazlar; akşam üzeri geç vakit seyrana iltihak ederek yokuşun sırtlarında durur, gelen geçeni seyrederlerdi. İncirköylü müşir Hasan Paşazade müşir Fuat Paşanın arabalarını da güzel arabalar ve attelage'lar arasında zikretmemek mümkün olmazdı. Bunların da görünüşü insana âdeta keyif verirdi.

Tertemiz arabalar

Hususî arabaların derli topluları; tertemizleri o devrin adamlarının hemen birçoğunda vardı. Kadınlar faytonlara şehirde binemedikleri için İstanbulda en çok kupa yani kapalı arabalar görülürdü. Ve içlerinde kadınlar bulundukça arabadaki istorlu perdeler yarıya kadar indirilirdi. Gezinti günleri arabacının yanında ya bir haremağası yahut bir akağa bulunurdu. Bu arabaların arabacıları temizce giyinirlerdi ve meslekten yetiştikleri için arabalarına ve hayvanlarına dikkatle bakarlardı.

İstanbuldaki arabaları İstanbuldaki ustalar yapardı. Pek te muvaffak olurlardı. Tophanede ihtiyar bir Rum araba yapıcısı vardı. Tıpkı Avrupa arabalarına müadil güzel biçimde faytonlar ve kupalar yapardı, çok ta müşterisi vardı. Fakat epeyce para alırdı. Ancak yine tekraren arzedeyim, o kadar güzel arabalar meydana getirirdi ki parayı verenler can ve gönülden helâl olsun derlerdi.

Lândon tâbir olunan bir nevi körüklü ve geniş kupa arabalarını dahi İstanbul arabacıları imal ederlerdi. Bu arabalar en ziyade (Römise) arabaları olarak düğünlerde, mesirelerde ve donanma geceleri gezintilerinde; ecanibin veya ekalliyetin düğünlerinde ve cenazelerinde kullanılırdı... Bir takım römiz arabaları daha vardı ki bunlar aylıkla kiraya verilirlerdi. Şehzadebaşında İbrahim Paşa kütüphanesi karşısında Kadri Ağanın müessesi ve arabaları çok rağbet görürdü ve Nazır Paşalardan bir haylisini bu kira arabaları taşırdı. Bunlar aylıkla kiralanırlardı. Hiçbir zahmet vermeksizin evlerin işini görürlerdi. Meselâ Defterihâkanı Nazırlarından Ali Riza Mümtaz, Ziya Paşalarla diğer bir sürü zevatın veya Babıâli ricalinin arabaları gibi!

O devirde Vekillere hattâ Sadrâzamlara tahsis olunmuş beylik, yani resmî arabalar henüz var edilmediği için hususî arabalarla kiralanmış römiz arabaları makbul ve o ucuzluk zamanında masrafları dahi mahdut idi.

Acayip arabalar

O kolaylıklar ve o güzellikler ortasında bazı arabaların acayiplikleri gülünç olmaktan kurtulamazdı. Sapsarı atlastan, saçaklı ve ipekli perdeler; cicili bicili hayvan koşumları; kapitone diz örtüleri; sırmalı düğmeli ve zırhlı arabacı üniformaları; bir taraftan da epeyce masraf edilmiş temiz bir ekipajın pejmürde ve kopuk püsküllü fesini arkaya atmış arabacısı görenleri güldürür, edilen masrafa acınırdı. Bu da demekti ki para ile zevk birbirine ısınamazlardı ve manzara soğuk oluyordu.

3

Bugünkü otobüslerin yerinde evvel zaman içinde omnibüs arabaları vardı ve iki yahut dört hayvanla çektirilirlerdi. Bunlar yüksekti ve pencereli arabalardı. On, on iki kişiden fazla yerleri yoktu. Son zamanlarda (Fransada görürdüm) mektep arabası olarak istimal ediliyorlar, çocukları taşıyorlardı. İki veyahut dört tekerlekli (Brick) arabaları ise İstanbulda pek

yayılamamıştı ve talim arabası olarak kullanılırdı. Bunun ufak tefek istisnası ve Avrupadan getirilmiş olanlar içinde müstesnası var idiyse de nedense teammüm etmemişti. Beş ve bazan da tercihan iki camlı kupa arabaları kapalı arabalardan oldukları için fazla makbülümüzdü.

Kap ismini alan İngiliz arabalarından yalnız bir tane vardı. O da doktor Zambako Paşanındı. Arabacısı körük yerini tutan ahşap kısmın arkasına takılmış iskemlede oturur oradan hayvanı ve arabayı idare ederdi. Sonraları bu kaplar da arabacıyı öne larak yapılmıştı ve İstanbulda yalnız üç tanesi vardı. Hassa müşiri Rauf; damat Nureddin ve İkinci Sultan Hamid'in ikinci kâtibi İzzet Paşaların arabaları.

Adalarda arabalar

Meselâ Büyükadada kupa arabalara binilmezdi. Orada kadın erkek faytonsüvar olurlardı. Kira arabalarında da kapalısı yoktu. Adanın bugünkü hasır lândo arabaları gibi arabalar mebzuldü. Üç beş tane de fayton vardı. En güzelleri Hristo kardeşlerinkilerdi. Tercihan Hristonun arabasiyle dolaşırdım. Büyükadada otururken görürdüm, bazılarında çocukları için hattâ kendileri için ufak hasır faytonlar vardı. Arabacının iskemlesi arkada binaenaleyh ön açıktı. İçerden kullanılırdı. Hayvanları da ufaklardan seçilirdi. Bunlardan ufacık Midilliler koşanlar da vardı. Maarif muhasebecisi Şükrü Beyin güzelcecik hasır arabası ve Midillisi gibi.

Tuhaftı. Adaya meselâ Rus kadanaları, büyük Masar beygirleri yaraşmazdı bir türlü. Bâzılarımızda böylesi de vardı. Fakat âdeta çirkin gözükürlerdi. Mazlum Beyin; Şefik Müeyyet Beyin; Hasan Halit Beyin arabaları gibi.

Bunlardan bir tanesi de İran sefiri kebiri Erfauddevle prens Mirza Rıza Daniş Hanım arabasıydı. Ancak sade ve güzel bir ekipajdı. Hayvanları kocaman olmasına rağmen. (İstitradan şunu arzedeyim: Prens Riza Daniş Han Babıâlidlen kendisine fehametlû diye hitabedilmesini istemişti. Bunu muvafık görmeyen Babıâli (Erfauddevle) tâbirini bulmuş ve poh pohlarla müşarün ileyh sefire kabul ettirmişti. İkinci Sultan Ha-

mid'in bu elkap hoşuna gitmişti. Erfaı-devle - Erfaı-devle der dururdu.

Hatırımda kaldığına göre Büyükadada bir de tek atlı bir fayton vardı; Hakkı Paşazade Sait Beyin. Çok güzel bir ekipajdı. Çocukları gezdirir, dururdu. Çünkü Said Bey kendi tâbirince gerdûne süvari izzü vekar olmayı pek sevmezdi. Güzel arabalardan biri de Selânik valii sabıkı İbrahim Paşanın yağız atlarla bir kat daha güzel arabasıydı; bununla da meflucen rahatsız bulunan paşa dolaşırdı.

Sayfiyelerde arabalar

O zaman bu zamanki gibi henüz fazla kalabalıklaşmamış olan yerlerde; meselâ Çamlıcalarda; Yakacıkta; Erenköyü ve Kozyatağı gibi köylerde sayfiye arabalarının hususiyeti iptidaîliklerindeydi. Talikalar başta olarak öküz arabaları revaçta idiler. Hem de ucuz idiler. Alemdağı piknikeri; Libâde, Dudullu panayırlarına ve düğünlerine ve pehlivan müsabakalarına; at yarışlarına hep bunlarla gidilirdi. Gerçi seyrüsefer seri değildi, ancak rahattı, hem de eğlenceliydi. Hele bugünkü kadar asabı altüst edici değildi. Eskiler:

Erişir menzili maksuduna âheste giden
Tiz reftar olanın payine dânem dolaşır

Beyti mıstakınca aceleden mütehaşi ve öküz arabalariyle dolaşmaktan memnun olurlardı; ve: Uçacak değiliz ya etrafımızı göre göre tatlı tatlı söyleşe söyleşe gezmeliyiz, derlerdi.

Yazıyı bitirmezden evvel yine biraz Ahmet Muhtar Beyden bahsedeyim: 1907 ve 1908 senesi yazlarında iken tutturmuştu bana arabalarımızı satmak kararını verdirmek için uğraşır dururdu. Sebebini de şöyle izah ederdi. Hem halkı, hem de caddeleri fakir bu memlekette dünya kadar masraflara girerek; atın en iyisini; arabanın en güzelini getirtelim diyerek inat ediyormusuz gibi halkın gözüne, kaldırımsız sokakların çamuruna batmaktan ise bunları satalım, Kadri Ağanın ahırından aylıklı birer araba kiralıyalım. Hem biz rahat ederiz, hem de bizi kıskananlar rahat eder. Hakkım yok mu?

Hakkı vardı. Kararımızı da vermiştik, amma vakit müsaade etmemişti. Çünkü meşrutiyet gelmişti (1908) ve dâva kendi kendine halledilmişti (!)

HÜNKÂRIN KÂĞITHANE SAFASI

Nişantaşında doğduğum evin Teşvikiyeye bakan penceresi önünde oturmuştum. Her cuma günü amcamdan gelen çil lira çeyreğini bekliyordum. Amcam abdest alıyordu. Yengem «İkbal Hanımefendi» henüz hayatta, fakat hasta yatağında idi. Sokakta bir kalabalık gördüm. Atlar, arabalar, sırmalı adamlar. Çocukluk bu ya... Telâşla gürültü etmişim. Odada hasta yengemin yanında oturanlar ve sofadakiler yanıma koştular... «Şevketmeap elfendimiz» diye bağırrıştılar. Amcam da telşlı telâşlı, havlusu ile siline siline yanımıza geldi.

Evet... Araba hünkârın arabasıydı. Ve Sadrâzam Kâmıl Paşanın konağının önünde duruyordu. «(...Bu konağın yerinde şimdi iki büyük apartımanla boş bir arsa vardır) Ve Teşvikiye camiişerifinin tam karşısındadır...» Bir iki dakika sonra bu araba bizim eve doğru yürüdü. Evimizin önünden geçecekti. Bir lando, körüğü yarım açıktı. İçinde iki eliyle işaretler ederek bir şeyler söyleyen padişah, karşısında sadrâzamı Kâmil Paşa ile Plevne kahramanı — mabeyni hümyaun müşiri Gazi Osman Nuri Paşa vardı. Bir nefer ceketi giyinmiş olarak beyaz eldivenlerini elinde tutan ve konuşan Padişaha, Paşalar muttasıl temennah ediyorlardı.

Arabanın önünde ve bir at üstünde tek bir kılavuz vardı; arkası ve yanlarında da ikişerden altı hünkâr yaveri vardı; bunlardan sonra da iki hünkâr çavuşu bulunuyordu, o kadar. Önümüzden geçtiler. Osmanbeye doğru gidiyorlardı.

Amcam Ali Riza Mümtaz Paşa çok memnun oldu. «Hamdolsun. Eski haline dönüyor. Gezecek, gezdikçe de vehmi eksilecek» dedi, dua etti. Ve bu memnuniyetle bize yani bana ve oğluna mutaddan fazla olarak yarımşar lira haftalık verdi ve yemekten sonra Kâğıthaneye yötürülmekliğimizi kâhyası Halil Efendiye emretti.

Yemekten sonra arabamıza binip Kâğıthaneye gittik. Yokuşu iner inmez —Padişahı— derenin karşı yakasında, küçük

Kâğıthane sarayının bahçesinde dolaşır gördük. Yanındakilerle konuşuyor, işaretler ediyordu. Sadrâzamla Osman Paşa yanında değillerdi. Sonra duyduk: Siz oturun konuşun, ben bahçede dolaşacağım, demiş. Bunu da gördük, saray tablakârları başlarında taşıdıkları yemek tablalarını köyün fakirlerine ve Kâğıthaneye kadar gelip de kalabalıkta beş on para kazanmak ihtiyacında bulunanlara açıyorlar, yemek yediriyorlardı. Herkesin yüzü gülüyordu. Halil Efendi beni ve amcazadem Nebihi arabadan indirmiş, yaya olarak gezdiriyor ve bazı saray hikâyeleri anlatıyordu. Kendisini tanıyan bir «hademe» yanımıza geldi: «Efendimiz emretti. —Eliyle işaret ederek— Şuracıkta halka bir büyük büfe hazırlandı. Beyleri getiriniz» dedi. Biz büfeye doğru giderken bir de ne görelim: Hünkâr bembeyaz bir ata binmiş Poligon» a doğru gidiyor. Yanındakiler yayan olarak koşuyorlar. İmrahorî Keçecizade İzet Fuat Paşa da Hünkâra doğru koşuyor; istikbal ediyor. Herkes ayakta, ağaçların üstünde, arabaların tepesinde... Padişahı seyrediyorlar ve «Padişahım çok yaşa!» diye bağırıyorlar.

Padişah halka selâm veriyor, bir taraftan da İzzet Paşa ile konuşuyordu. Qayıra çıkarılan atları — kısrakları seyrediyordu. Yarım saat kadar burada meşgul oldu. Atını mahmuzladı, Qağlıyan köşküne avdet etti.

Biz Kâğıthaneden ayrıldık. Yokuş biter bitmez şoseyi ortasına alan yamaçların birinde arabamızı durdurduk, gelen geçeni seyrediyorduk. O zaman; Kâğıthane dönüşü âdetlerinden biri de böylesi idi! Alaturka saat on bir buçuğu geçmişti: Hünkârın arabası gözüktü. Kâğıthane yokuşunu çıkıyordu. Bizim gibi burada bulunan kalabalıkla beraber sıralandık, yamaçların olt katlarına indik, dizildik, selâma durduk.

Doru renkte bir çift Fransız atı arabaya koşulmuştu. Gayet sade koşumlarla örtülmüşlerdi. Arabacının yanında yan seyisi bile yoktu. Yalnız etrafında, önünde ve arkada yaverler, çavuşlar vardı. Hünkârın karşısında da Kâmil ve Osman Paşalar.

Önümüzden geçerlerken yerlere kadar eğildik ve selâm verdik. O da elinde tuttuğu eldiveni sallıya sallıya mukabele ediyordu ve çok memnun gözüküyordu. O geçti sarayına gi-

diyordu. Biz de arabalarımıza bindik arkasına takıldık. Evimize geldiğimiz vakit padişahın arabası hayli ilerlemişti. Ihlamur caddesine saptı, Yıldıza doğru gidiyordu.

Sonra aldığımız bu haber de doğrudur, İkinci Sultan Hamid sadrâzamını evine bırakmak istemişse de sadrâzam kabul etmemiş, maiyeti şahanede saraya kadar gitmiş, sonra konağına avdet etmiştir. (1303-1888.).

İNGİLTERE SEFARETİNE SIĞINAN SADRÂZAM

Babam dahiliye müsteşarlığından ve Takvimi Vekayi nazırlığından mâzul idi. Şehzadebaşında, Şehzadebaşından Çukurçeşmeye giden sokakta Neş'e beyin konağında kiracı olarak oturuyorduk. (Bu konak şimdi talebe yurdu yapılan Vudinili müşir Tevfik Paşa konağının karşısına tesadüf eder). Hakikî dostlar sık sık bize gelirler, hatır sorarlardı.

Yemeklerde yalnız kalmazdık. Ramazanlarda dahi kalabalık olurduk. Evimizde teravih kılınırdı. Konu komşu namaza gelirlerdi. Hatırıma gelmişken şunu da söyliyeyim; bu gelenler arasında «Deli Husam» lâkabiyle meşhur Hoca Hüsam Efendi de bize sık gelir, ramazanlarda imamlık eder, namaz kıldırırdı. (Sultan Aziz devrinde mabeyni hümayun ikinci imamı imiş bir aralık). Bu zat kesirülahbap idi.. (Ahbapları çok demektir). Evden eve lâkırdı taşıyanlardan ve hafiyelerden olmadığı için çok da sevilirdi. Bir fazileti daha vardı; sevdiklerine karşı hattâ fedakâr idi; nimet şinas idi. Yani nimet kadrini bilirdi: Bir fincan kahvenin (onun tabirince) bin yıl hakkı vardır.

Günlerin birinde bize yine gelmişti ve yukarıya çıkmazdan evvel mutfağa uğramıştı. Aşçıbaşıyı görmüş, yemekleri sormuş, öğrenmişti. Bir su bardağı dolu kahvesini de!! kilercimiz emektar Dimitriye ısmarlayıp yukarıya çıkmıştı. Mevsim yazdı. Mekteplerin imtihan zamanı idi. Ben evde, hiç unutmam, fransızca imtihanına çalışıyordum. Selâmlık dairesinde babamın odasında bulunuyordum. Babam henüz harem dairesinde idi. Beni görür görmez: «Kırmızı çocuk, ne yapryorsun, derse mi çalışıyorsun. Çalış. Kımıldanma. Ben de şu gazeteyi oku-

yayım» dedi. Cebinden çıkardığı «Sabah» gazetesini yere serdi. Kendisi de bağdaş kurdu, halının üzerine oturdu. Bir dakika geçmedi... Daima şu veya bu lehçeyi taklit etmeği sevenlerden olduğu için... v... y... vay... hıyız... dedi demedi. Yüzünü bana döndürerek «koş babanı çağır. Koş, koş...» diye gürledi. Ben içeri girdim. Babamı çağırdım. O da, zaten selâmlığa çıkıyormuş. Beraberce çıktık. Hüsam Efendinin bulunduğu odaya girdik.

Deli Husam coşkundu. Bak Reşit Beyciğim bak. Seninki ne yapmış. Kaçmış be. Kaçmış. Gel gel bak. Hem nereye kaçmış, İngiltere sefaretine kaçmış diyerek ve gazeteyi iki eliyle sıvazlıyarak şunları okumağa başladı. Aşağı yukarı yazılan şey buydu: «Sadrı esbak Said Paşa hazretleri Beyoğlunda İngiltere sefarethanesine misafir olmuşlardır!!»

B

İkinci Sultan Hamid, mâzül bulunduğu zamanlarda bile, arada sırada Said Paşadan bazı meseleler hakkında mütaleasını sormayı âdet edinmişti. Sık sık ona mabeyincilerinden birini yollar, tahriren mütaleada bulunmasını irade ederdi. Hafızam beni aldatmıyorsa, Yunan muharebesini doğuran meseleler üzerinde padişah titizlik gösteriyor, memlekete bir fenalık gelmemesini istiyerek dikkatle meşgul oluyordu. İşte bu sırada olacak Said paşayı, tecrübelerine itimat ettiği için hatırdan çıkarmamış bir nevi istintaka başlamıştı. Ve... «gelsin sarayda otursun. Bana müşavirlik etsin» emrini vermişti. Sarayda oturmak sözünden ürken Said Paşa «acaba beni padişah hapis mi edecek» vehmine düşerek, kararını aldığı için bir gün arabasının hazırlanmasını uşağına söylemiş ve yanına büyük mahdumu Ali Namık Beyi alarak, bazan yaptığı gibi, Beyoğlu tarafına gitmesini arabacısına tenbih ederek, Galatasarayına muvsalatlarında, İngiltere sefaretine girmesini emretmiş. Bu ziyaretten haberdar olan İngiRtere elçisi, çok telâşlı bulunan paşanın helecanını teskine çalışarak kendisinin İngilterenin misafirhası olduğunu söylemeğe mecbur olmuş.

C

Birkaç defa sadrâzamlık yapmış bir zatın, İngiltere elçiliğine dehaleti İkinci Sultan Hamidi bihakkın telâşa düşürerek hiddetlendiğinden saraydan ve vükelâdan birçoğunu kendisine yolamışsa da Said Paşa evine avdet etmemekte ısrar etmiş. Bu üç beş gün zarfında şöyle de bir hâdise olmuş: «Nişantaşında Said Paşanın konağının pek yakınında bir yangın.» Bekçiler her yerde olduğundan fazla bir seda ile yangını ilân etmişler. Maksat Said Paşa telâş etsin, çocuklarını merak etsin, hemen koşsun, diye. Halbuki paşa bu dolaba düşmemiş. Bir taraftan hünkâr tarafından gidip gelenler sefarethaneyi doldurup boşaltırlarmış. Said Paşa yine çıkmamış. En nihayet hariciye nazırı Kürt Said Paşa, Erzurumlu Namık Efendinin oğlu sodrıesbak Şâpûr Said Paşaya teminat vererek, yeminler ederek kandırıp ve bazı şaraitle avdet edeceği vâdini almış. Şartlardan bir ikisi şöyleydi: (Evinin etrafında dolaşan hafiyelerle tazyik olunmaması, Mütedahil maaşlarının yekden tesviyesi ve ailesi kesir olduğundan mâzuliyet maaşı olan otuz bin kuruşun kırk bine iblâğı). Hünkâr kendisine bu haber verildiği vakit hiçbir şey söylememiş. Haberi getirenin bir müddet yüzüne bakıp dalmış. Nihayet başını silkerek «olsun, osun» emrini vermiş. Yine Kürt Said Paşa, Küçük Said Paşayı almış evine getirmiş.

Bir de bu hikâyenin tuhaflık tarafı da vardır ki, şudur: Said Paşa konağiyle yangın çıkan konağın arasındaki evde amcam Ali Riza Mümtaz «paşa» ikamet ederdi. Yangını duyar duymaz amcam telâş eder. Gecelik entarisinin üzerine bir kürk giyerek kapının önüne kadar fırlar ve evde de herkes esyasını olsun toplamağa başlar. Bu sırada amcamın yanına Beşiktaş belediye müdürü Monşer Mstafa Bey sokulur. Merak etme paşam. İçeriye teşfik et. Rahatına bak, Emir bu kadarcıktır. Fazla yok. Çünkü yangın müretteptir!!! der çekilir gider.

ESKİ HÂTIRALAR

Göksu... Biz Bebekteki evimizde büyürken «Göksu» büyüklerimizin gözbebeği kadar sakınarak sevdiği bir tenezzüh mahalliydi. Sandallarla, kayıklarla hafta içinde bir iki gün mutlaka oraya gider gelirlerdi. Velev bir gidiş gelişle olsun,

bu zevkı tadarlardı: Ona âşık, buna muhtaç idiler. Komşularımız da Boğaziçinde oturanlardan birçoğu da ayni şeyi yapardı; hele sefaret takımları kuşlu kayıklariyle derede mekik dokurlardı. Çünkü onlar da bu yerin meclûbu idiler, hayranı idiler. Her gün mü? Evet her gün sefaret kayıkları Göksu deresine gelir, içindekiler dışarıya çıkar, akşam üstü kahvaltılarını o vahşi çimenler üzerinde yiyerek, ağaçlar altında birer ikişer geç vakte kadar gezinirlerdi. O tarihlerde ecnebiler bile akşam kahvaltısını müskiratla deği, meşrubatla, yani şerbetlerle, çaylarla, kahve veya şuruplarla idare eder, peynirli ve reçelli şeyler yerlerdi.

Halk Göksuda

Bilmem nasıl söylemeliyim? Halk, Göksuda daha serbest, daha dağınık, daha serâzat olarak eğlenirdi. Derenin en sonundaki yüksek ağaçların altında ve arka yamaçlarda yerlere serilmiş hasırlar, seccadeler üstünde uzanırdı. yatardı, uyurdu, kalkardı, yemeğini yer, suyunu içerdi. Hattâ kuzular çevirirdi, günü neşe ve şetaret içinde geçirirdi. Göçebemsi dahi olsa, aile hayatı yaşardı.

O tarihte metres hayatı henüz peçesini açmadığı için bu kalabalık içinde şüpheli çiftler veya kümeler görülemezdi; Küçüksuda —hele çayırında— hayli kalabalık toplanırdı. Yalnız burada dere içi kadar gölgeli mahaller çok omadığından, ehli zevk Göksuyu tercih ederdi. Bazıları da büsbütün kendi âleminde yaşardı. Damat Nureddin Paşa gibi. Bu zat dışarı çıkmıyarak dereye sarkmış ağaçların altında sandalını durdurur, rakısını içer, sarayına dönerdi. Sabih Şevket gibi. Bu beyimiz rakı mı içerdi, kürek mi çekerdi pek belli olmazdı. İkisini birden yapar, bir taşla iki kuş avlardı. Ve nereden koşa koşa dereye gelir ve neden çıkardı, anlıyamzadık; daha doğrusu o, anlamadılar zannederdi.

Bir de Göksudaki eviyle ve kendisi kadar narin sandaliyle meşhur olan Halit Beyimiz vardı. Kıbrıslı Tevfikle biraderi Nâzım Beyler derelerden ziyade deryaları, çöllerle sahraları severlerdi. Kayıklardan karalara fırlar, atlarla bilinmedik uzaklara gider, gezerlerdi; pek yakın ikamet ettikleri cihetle olacak, derede pek gözükmezlerdi veyahut kıyısını bucağını iyi bildikleri için biz göremezdik. (Zavallı Göksu bugün deresinden geçilmez bir hale geldi. Kurbağalıdere ve Kâğıthane deresi dahi ona benzedi, doldular, bataklık oldular.)

İki âşık vardı

Âşıkla mâşuk dememek için iki âşık vardı, dedim... İkinci Meşrutiyetten (1908) üç dört sene mukaddem idi, bu derede dertlenen iki âşık vardı: Ne yapar yapar, her akşam üzeri, evet, her akşam üzerleri bir kira sandaliyle Göksuya gelirler, yeşillikler üzerine serilirer, fakat konuşmazlar, yalnız bakışırlardı. O kadar sevişiyorlardı... Nihayet kaçtılar; biri evlâdü ayalini, öteki sefaretteki vazifesini terketti, kayboldular: Kadın, Osmanlı, Erkek Fransızdı. Bir sene beraber yaşadılar. Felek bu kadarını olsun çekemedi, paraları bitti, kimseden istiyemediler. Ayrılmak icabediyordu; yapamadılar, gene İstanbula geldiler. Geldiler amma ne kadın evine, ne erkek işine dönebildi. Dönmek mi? Asla! Ölmek var, dönmek yok dediler, şunu yaptılar: «Mehtaplı bir geceydi, bir kayık kiraladılar, kayıkçıyı beraber almıyarak uzaklara açıldıar, dereye girdiler çıktılar; kayığı akıntıya vererek kürekleri boş bıraktılar, birbirlerine sımsıkı sarıldılar: Kimbilir ne kadar sürdü, kayık devrildi; kimse bir ses işitmedi, kimse bir şey görmedi!!!

Hıdırellez

...Hıdırellez... Nisanın yirmi üçünde (Rumî nisan) bütün İstanbul halkını çayırlara bağladı: Dolmalar, helvalar, marullar, yemişler, kuzular, pilâvlar evlerde hazırlanır; çayırlara yaşınırdı: Kimi pazar kayıklarında, mavnalarda veya sandallarda; kimi hususî çatanalarda veya öküz arblrında gidecekleri yere giderek veya yatlarında (Ahmet İhsan, Ahmet Muhtar, Mustafa Süreyya, ve Sakallı Reşit Beyler gibi) kuzu ziyafetleri yaparlar, eş dost arasında zevku safa ederlerdi. Kalabalığı sevmiyenler bu zevkı everinin bahçelerinde, korularında tatmin ederlerdi. Adalarda ise ne kadar adam varsa Büyük-

adadaki Ayayorgi tepesine üşüşerek kuzu ziyafetleri çekerlerdi: Kuşdili, Yoğurtçu, Haydarpaşa, Küçüksu, Beykoz, Paşabahçe çayırları, Kâğıthane, Veliefendi çayırları binlerce halkla dolardı. Yerlerdi, yerlerdi, içerlerdi, içerlerdi ve bunların hepsi bugünlere nispetle sudan ucuzdu; binaenaleyh o mübarek aile eğlenceleri mebzul ve fakat müptezel olmadığı için, mebrûktü... Müptezel tarafı yok muydu? Vardı Ancak yerleri ayrı idi.

Yıldız sarayı

İkinci Sultan Hamidin Yıldız sarayı ile şehzade veya sultan sarayları nisanın yirmi üçünde hava nasıl olursa olsun, boşalır, bahçeeri dolardı: Kuzu külbastıları, kuzu haşlamaları, kuzu çevirmeleri, un ve irmik helvaları, irili ufaklı dolmalar bilhassa saray sütlâçları iki parmak kalınlığında kaymaklariyle sofralara gelir, mis gibi kokardı. Hele Yıldız sarayının ayranları dünyanın hiçbir yerinde yapılır şeylerden değildi; buna ikinci kilerci (sonra kilercibaşı oldu) Hüseyin Efendi nezaret ve mübalâğa etmiyorum «nefhı lezzet» ederdi. Onun yaptırdığı ayranlar, şerbetler ve şuruplar cuma günleri selâmlık resmi ailerine gelen süferaya dahi verildikçe kaç defa duymuşum «Reçetesini istiyeceğiz» derlerdi ve isterlerdi; hele İspanya sefiri Marki dö Kamposagrado bu şerbetlerin mütehassısı olmuştu. Anlatır ,anlatırdı; içerdi, içerdi.

Çamlıca ve suları

Çamlıcada Suphi Paşa korusuna civar olan Nuri Paşa köşkünde oturuyorduk. Altunîzade mektebine gidip geliyordum. Cuma ve pazar günleri de şurada burada gezdiriliyordum. Çamlıcada gezinilecek yerler çokt. Meselâ Kısıklı yolu üzerinde «Hanımseti» ufakça bir setçikten ibaretti.

Bir yeldirmeli kadın ve kız kendi ve ekseriya hizmetçilerinin kollarındaki seccadelerle buraya gelirler otururlar yanlarında bir de büyük su testisi ile iyi sulardan birini veya limonata getirirlerdi. Kendileri önde, hizmetkârlar arkada olarak bu yerden gelip geçenleri seyrederlerdi, «seyran», ederlerdi. Gerçi gelip çilehanede hattâ İçerenköyünde oturanlar ara-

balar, talikalar, atlar ve eşekler üzerinde hep buradan murur ettikleri için demek ki bununla eğlenirlerdi. Helvacılar, mahallebiciler, dondurmacılarla susamcılar da burada alışveriş ettiklerinden oturanlardan birçoğu akşam kahvaltılarını buracıkta yapıverirdi. Biraz da dedikodu yaparlardı; Libadada bu da bir nevi gıdaları idi.

Suyu eğlençeli bir yerde bulunduğu için galiba da güzelce bir kahvehane vardı. Arasıra saz takımı getirirlerdi. Kahvehanenin bulunduğu mahalde bir bahçe; kadınlara mahsus kafesli yerler vardı. İstiyenler yerlere serili hasırlar veya ufak alçak iskemlelerde otururlar uzanırlar mevsimin yemişlerini yerler sonra çay veya kahvelerini içerlerdi. Burada saz çalarken bazı kadınların da nargile içtiklerini görmüştüm. Büyük Çamlıcaya pek sokulmak kolay değildi. Orada şehzade Yusuf İzzeddin Efendi ikamet ediyordu. Binaenaleyh büyük Çamlıca menba suyunun bulunduğu mahal erkeklerden ziyade kadınlarla çocuklara toplantı yeri olurdu. Ve şehzade yemek yedirdiği için birhayli fıkara da oralarda dolaşırdı.

Qamlıcanın o tarihlerde e nkalabalık yeri Kisıklı suyu çeşmesinin bulunduğu meydandaki kahveleri ve pazarı idi, çeşmenin üzerindeki arsada Unkapanında bir tekkenin şeyhi olan zatın güzel bir köşkü vardı. Biz oraya giderdik babamla. Bahçesinde oturur ikramlar görürdük. Şeyh efendinin baş ikramı Hacı Bekir lokumları yedirmek ve bol bol su içirmekti. Hâlâ tadı damağımdadır. Küçük Qamlıca suyunun bulunduğu yer sudan daha çok güzeldir derlerdi ve oraya akşam üzerleri giderlerdi. Çünkü güneşin gurubu manzarası hakikaten heyecanlı idi. Hâlâ da öyledir. Yalnız suyu kabız buldukları için gittikleri zaman yerinde içerler evlere getirtmelerdi.

Bu yerlerin hiçbirinde içki yoktu Tuhaf değil mi? Pek o kadar içenler de yoktu. Aile içinde içki içmenin çok ayıp ve pek fena bir misal olduğunu söylerlerdi.

Çilehane bayramı

İstanbılda zencilerin «siyah tenli araplar» her sene mayısın birinci cumartesi gününde fevkalâde ehemmiyet verdikleri merasimleri «bayramları» vardı Sarayı hümayundaki kızlar

ağaları müsahip efendiler ve baş ağalar ne yaparlardı, bu âyinden nasıl mahrum olurlardı? Bir çare bulup kaçıp gelirler mi idi yoksa? yoksa namlarına başkasını gönderebilirler miydi? Bilmiyorum; fakat Çamlıcada oturdukça görürdüm; kaç defa gördüm; bütün İstanbul arapları o gün Çilehanede toplanırlardı. Haremağaları; haremdeki bacılar, halayıklar, susamcı kadınlar; o zamanda âdet olduğu üzere boyunlarına birer kabak takıp ve şarkılar söyleyip sokaklarda dolaşan ve para kazanan fellâhlar kâmilen alessabah çilehanede toplanırdı ve gruplara ayrılarak (kadın erkek) civarraki tepelere tırmanırlardı. Taşlar arasında saatlerce dolaşır; yabani çiçeklerden beğendikleri rengi ayırır süslenirlerdi. Başlara çelenkler —bellere kemerler— kuaklara küpeler — kollara bilezikler — bacaklara topuklara püsküller takarlar ve karabaş çiçeklerini ihtimamla koparıp bohçalara doldururlar bunları başlarınd taşırlardı. Bu ameliye esnasında da milî zikirlerini (Habeş türküleri) söylerlerdi.

Kadife Hanımefendi

İkinci Sultan Hamidin şehislâmlarından Bodrûmî Ömer Lûtfi Efendinin kendisini bir tehlikeden kurtarmasına mükâfaten istifraş ettiği yani nikâhla aldığı bir karısı vardı. «Kuzgunî siyah Kadife hanımefendi». Saat on ikiye doğru Çilehanedeki bir köşkün kapıları açılır, bahçıvan kapının önünde el pençe divan dururdu. Gayet yavaş adımlarla ve arkasında üç dört süt gibi beyaz halâyıkla Kadife hanıfemendi sokağa çıkar çilehanedeki büyük servi ağacına doğru yürürdü, kıyafeti de şöyle idi: İpekli bir yeldirme, kırmızı oymalı bir namaz bezi iki, kollarında bilezik; kulaklarında küpe; parmaklarında yüzükler ve şefkat nişanı hümayununun beyaz zeminli ve kenarları kırmızı şeritli birinci rütbesi ve plâğı. Hanımefendi hazırlanan kürsüye çıkar otururdu. Hademeler arkasına dizilirler, ayakta dururlar, bayram başlardı. Yamaçlarda saatlerce süslenen kafile, kolbaşıları arkasına ahzi mevki ederler ve sllana sallana çalkalana çalkalana kürsünün bulunduğu mahalle doğru gelerek bir nevi resmî selâm ifasından sonra hemen yemek faslına koyulurlardı. Bunu bitirir bitirmez de ra-

kıslar başlardı. Rakısta muvaffak olmanın birinci şartı endam tenasübü olduğu için buna fazla dikkat olunurdu.

Bayram işte bu suretle başlardı ve Kadife Hanımefendinin **hediyeleriyle** hitama ererdi... Aman Yarabbim... Hâlâ hatırlarım ne gulgule idi,o!...

ESKİ KONAKLARDA SAZ TAKIMLARI

Evvel zaman içinde yaz mevsimlerini Bebekteki evimizde geçirirdik. Kalabalıktık. Babamın annesi babam ben ve dadım —zira anacığımı ölüm almış götürmüştü— amcam ve bütün ailesi, akrabasından oduğumuz Pilevne kahramanı Gazi Osman Paşa ile çocukları hep beraber otururduk. Evimizdeki usul bize dadılarımızla ayrı yemek yedirmek bizi erken yatırmaktı.

Bu, müstesnası olmıyan bir hâletti. Elinden kurtulamaz, uykumuz gelsin gelmesin yataklarımızı boylardık. Ancak tek bir müstesna vardı. Mehtaplı geceler Boğaziçinde yapılan ve mutlaka Bebekten geçen saz âlemlerini bize göstermek... «Çocuklarımıza bu zevki vermeliyiz» derler bizi bekletirlerdi. Bir de bu usulün tuhaf tarafı vardı. O akşam duyulan şarkılarından bazılarını ısrar eder bize de mırıldatırlardı. Ben ilk şarkıyı böyle öğrenmiştim. **«Küçüksuda ne işin var?»** şarkısı.

Hatırımda yanlış kalmamışsa Sultan Mahmudun şarkısıdır.

Konaklarda saz takımları

Bazı konaklarda ve bilhassa harem dairelerinde kalfalardan istidatlı ve arzulu olanlara şarkı saz ve raks öğretirlerdi. Saz ve şarkı hocaları evlerinde ders verdiren konakların kapılarını muttasıl çalar aylarca senelerce ders vererek hanende ve sazende yetiştirirler ve bununla öğünürlerdi. Meşhur kemanî Ağa, kemançeci Tatyos, kanunî Şemsi ve Arif, udî İbrahim; tanburî Cemil Beyler gibi üstatlar, hattâ enderunu hümayun sanatkârları ve daha isimlerini şimdi hatırlıyamadığım birhayli musiki ve usul hocaları bu sayede musikimimizi iptizale düşmekten muhafaza ederlerdi.

Benim yetiştiğim devirde yani İkinci Sultan Hamid devrinde şu konaklarda muntazam saz takımları vardı: Hamdi Paşa zade Karasi vaisi Neşet paşa, Suphi Paşa zade Sami Bey, merkez kumandanı Sadeddin Paşa, Bahriye Nairı Hasan Paşa, damat Nureddin ve biraderi Kemaleddin Paşalar, baş kâtip Tahsin ve ikinci kâtip İzzet Paşa ve diğerleri... Bu zatların harem dairelerinde hanendeler, rakkaseler, sazendeler yetiştirilmişti. Sık sık kadın davetleri olur, ziyafetler çekilirdi. Hlâsa bu kapalı kutuların içerilerinde bin bir gûna eğlenceler var edilmişti... Şu kayıtla ki selâmlık halkı cümbüşlerden hisseçin olamazlar hareme sokulamazlardı. Yalnız selâmlıkarda saz âlemi yapılırsa harem halkı kafes arkasından bu âlemi görür, ve dinlerdi. Buna müsaade edilmişti, mesâğ vardı.

Konaklarda saz teşrifatı

Tâ çocukluğumdanberi kaç tanesinde bulundum. Bilmem ki şu saz teşrifatını nasıl arzedeyim. Aşağı yukarı şöyle idi.

(1) Başı veya dişi ağrıyan, yani neşesiz görünmek zorunda bulunan sanatkâr (Equipe) kümeye giremezdi. «Neşesiz görünüyor, keyif kaçırır» derlerdi.

(2) Sazendelerle hanendeler bir renkten ve bir biçimden elbiseler, oyalarla süslü hotozlar giyerlerdi. Rakkaseler oyunun icabına göre; meselâ zeybek oyunlarında kâmilen zeybek esvabı giyerlerdi. Bu pahalıya mal olurdu amma olurdu.

(3) Şarkılardan bazıları da (solo) olarak söylettirilirdi; bütün saz heyetiyle beraber... Km söyliyecekse kalkar, solosunu yopardı. Hele sa zve rakkase gruplarının büyük salonlarda veya sofalarda toplanmış misafirlerin huzuruna çıkışı zevkli bir manzara idi. Talimli muntazam asker gibi gelir, selâm verir, yerlerini alırlardı.

(4) Saz çalınırken veya oyunlar oynanırken kimse yerinden kalkmaz ve kimseye tepsilerle şu veya bu ikram edilmezdi. Kimlerdi hâlâ hatırımdadır, bir defa Zekiye sltanın tertibettiği bir eğlentide iki misafir hanım «Yeni hanımefendi olmuşlardan idiler» saz çalınırken fozla gürültü etmelernden naşi kemali nezaketle salondan dışarıya davet edilmişlerdi.

Sazsız konaklar

Bazı konaklar da zevku torap vâdisinden geçmemişlerdi. Bnnlarda incesaz takımı ve rakkaseler yoktu. Fakat dairelerinin intizamı ve tertibi hususunda diğerlerinden farklı değillerdi. Ve dağdağaları daha az olduğu için evleri daha sakin ve daha mürettepti. Gazi Osman, Sadrâzam Arifi ve Abdürrahman, Ahmet ve Ali Rıza Mümtaz Paşaların ve daha birçoğunun konakları gibi. Gerçi bunlarda herhangi bir sazi öğrenmek isti-yenlere mümanaat edilmezdi amma çalgıcı ve oyuncu grupları yoktu. Hulâsa bu hanelerde mektep gibi adamlar yetiştirirler ve bunları evlendirmek, iyi kocalara kavuşturmok için dikkat sarfederlerdi. Bu âdetin öyle de iyi tarafı vardı ki çıraklar, yani evlendirilmiş olarak saraylardan ve konaklardan çıkmış çoluk çocuk sahibi olmuş olanlar efendilerini taklide yeltenir, elerinden gelen iyilikleri yapmakta tereddüt etmezlerdi. Meselâ Sadrâzam Reşit Poşanın kalfalarından Mahnur evlâdı olmadığı için fartı şefkatle ve parasiyle yetiştirdiği bir çocuğu evlendirmesi, sermaye ve iş sahibi, hulâsa adamakıllı bir adam etmesi gibi misaller çok vardı.

Haremlerde teşrifat

Eski saraylarla büyük konaklarınn şöyle de bir teşrifatı vardı: Çamaşır ve ütücüler, kilerci ve sofracılar, ortalık temizliyenler, misafir kabul edenler ve bunların başında baş kalfalar. Ve bu müstahdemlerin derece atlamalarını baş kalfalar tâyin ederlerdi. Çalışma günleri de kalfaların ayırdıkları günlerde yapılırdı. Aklına gelen çamaşır yıkayamaz, ütü ütüleyemez, ortalığı silemezdi. Bunların günü ve saatleri mukayyetti. Bazı kayıtlar daha vardı: (1) Büyük saraylarla konaklarda alaturka hamamlar her gün yandığı için çok temiz olmak. (2) mağrur görünmemek. (3) misafirleri fazla sıkacak kadar didelememek, (4) Daima güler yüzlü gözükmek; «suratsızlık uğursuzluktur» derlerdi. (5) Misafirlere sual sormamak. Aksi takdirde mütecasiri ceza görürdü; mutlaka belden aşağı vurulmak şartiyle

döğülmek gibi... Bunun bazan komik tarafı hâdis olurdu; meselâ büyük hanımefendinin hiddetlendiği bir halayığı cezalandırmak için keyfiyeti gelin hanıma havale etmesi gibi. Gelin hanımlardan biri bana aynen şöyle söylemşti: «Kayın validem bir kıza kızmış, beni odamdan çağırdılar, yanına gittim. Elime bir Çerkes kamçısı verdi. Haydi git falan kızı döv» demesin mi? Elim ayağım titredi, şaşırmış kalmıştım. Bu kayın valide dayağın cennetten çıktığına kanidi. Kızları pestile çevirirdi.

Sultanların ve hanımefendilerin ehemmiyet verdikleri bir mesele daha vardı. Kocalarına saz takım taklavatlarını göstermemek... Bunun için çalışırlar, mâni olurlardı. Yahut öyle zannederlerdi, diyelim. Çünkü paşalarımızdan biri:

Bir zemin bulmuş olurdum dil-i-didende senin
Girmiş olsaydım eğer raz-i-nihânının yerine
«Saz-ı sinem ile ben nağmeler icâd edeyim»
«Beni al sevdiğim âğusa kemanın yerine»

Demiş. Kaşla göz arası sazendelerden birini istifraş; hanımefendinin zabıtai mâniasını hurduhaş etmşiti.

İSTANBULUN ESKİ KONAKLARI

Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli semtinde ikamet etmek eski ricalin hayalinden geçmezdi. Bu adamlar öz İstanbulu severler, daha millî bulurlardı. Tercihan da marmara denizini gören arsalarda yerleşirlerdi. Mithat Paşa konağı bunlardan biri idi. Denizi, adaları, hattâ Keşiş Dağını kucaklıyormuş gibi manzarası vardı. Biraz gerisinde Cezar Ahmet Paşa konağı (bunu sonraları Meclisi Maarif reisi Haydar Molla almıştı). Dahiliye müsteşarı Celâl, Divanı muhasebat reislerinden Mucip Beyin konakları birbirlerinden güzel nezaretlere sahip idiler. Hele Mucip Bey konağının mevkii muhakkak olarak emsaline faik idi. Hiç unutmam bu muhterem zat kızını Reşat Rıdvan Beyle burada evlendirmişti. Sonu gelmemişti fakat...

Bayezidin Soğanağa mahallesine tesadüf eden bu yerlerde ve geniş bir bahçe ortasında bir konak daha vardı. Sahibi kimdi, şimdi hatırlıyamıyorum. Yalnız bu mübarek hanede hoca

İbrahim Efendinin Şemsülmaarif mektebi vardı. Ben de talebesi idim.

Buralarda bir de Dahiliye Nazırı Sait Efendinin konağı vardı. Güzel bir bahçe içinde kârgir bir bina. Vâsi bir nezaret. Bu zatın son memuriyeti İkinci Sultan Hamid devrine tesadüf eder. 1324 meşrutiyetinden sonralara kadar yaşadı. Muhterem bir zat idi. Nedense Sultan Hamidin tavrını ve idare tarzını beğenmediği için kendini unutturmağa çalışarak muvaffak da olmuştu.

Güzel konaklardan biri de Şehzadebaşında Acemoğlu hamamının bulunduğu sokakta sadrâzam Saffet Paşa konağıydı. Bir aralık mülkiye idâdisi Vefadaki Ahmet Muhtar Paşa konağına gitmezden evvel burada idi. Ben burada da talebe idib. Saffet Paşanın bu konağı çok sevdiğini söylerler.

Yine Şehzadebaşında, Burmalımescit camiinin yanındaki ev de hayli büyüktü ve kocaman bahçeleri, ağaçları vardı. Ben burayı Nümunei Terakki mektebi iken içinde okuduğum için bilirim. O gün bugündür büyük babamın özene özene satın aldığı ve üstüne titrercesine sevdiği bu binanın vefatından sonra hiç de lüzumu olmadığı halde satılmasına hâlâ acırım. Sadrâzam büyük Fuat Paşanın konağı da hemen yanıbaşımızda gibi imiş. Fakat bir gece iki saat zarfında yanmış kül olmuş. Ve harikzedeler birkaç gün bize misafir olmuşlar. Fuat Paşa Bayezitteki konağı bundan sonra yaptırmıştır. (Bugün Tıbbiye mektebi).

Burmalımescitten Koğacılar mahallesine doğru giden sokakta daha iki konak hatırımdan çıkmıyor. Bunlardan biri Reşid Akif Paşanın, diğeri de Refik Halidin pederi Halit Beyindir. Bunlar yanyana idiler. Sonra Haliç üzerinden bir nezaret vardı, doyulmaz güzellikte idi. Refiğin konağındaki hamam kubbeli ve üstünde küçük küçük pençereli, içinde bir de ayrıca mermerden banyolu idi. Bu hamam İstanbul evlerindeki hususî ev hamamlarının elbette birincisi idi.

Cidden güzel konaklardan biri de Babıfetva yani Şeyhülislâm kapısıydı. Ve çok havadar bir arsa üzerinde kâindi. Şeyhülislâm Mehmet Cemaleddin Efendi yazın Kuruçeşmedeki yalıdan daha serindir, dermiş!. Bu Şeyhülislâm'ın Fatihte Deve

hanındaki kendi konağı hele mevkii itibariyle enafisten bir şeydi. Bunun bir hususiyeti de biçare Muhtarın burada yalnız olarak ikametiyle başlamıştı. Ahmet Muhtar Bey, Cemaleddin Efendinin ikinci oğludur. Yalnız kendisine benzer bir efendizade ve tab'an ve meşreben harikulâde idi. Vâsi bahçeli bu konakta neler yapmazdı, bu efendizade!! Bahçede koşuşlar, bisiklet ekzersizleri, körebe oyunları ve havuza yuvarlamalar; sabahlara kadar durup dinlenmemecesine çene çalmalar, Evkaf Nazırı Galip Paşa torunu Şakir Cemalin tiyatro hitabeleri, bilâhare Şeyhülislâm olan Musa Kâzım Efendinin bir nevi ders takrirleri, Ahmet Şuayıbin, Samimin, Celâl Sahirin mübahase ve müşaareleri, Cavit ve Hüseyin Cahit Beylerle Muhtarın münakaşaları, İttihatçıların Nafia Nezaretine getirdikleri Halaçyan Efendiye yapılan takazalar, bazan saz âlemleri, yaşadıkları devri çekiştiren lâkırdılar ve o zamana göre tehlikeli sözler hep deve hanındaki bu konakta yapılırdı.

Konakların şahı bence Çapadaki Derviş Paşa konağıydı. Hele bahçesi, bahçe meraklılarını imrendirecek derecede tertipli idi. Havuzlar, fıskiyeler, şelâleler, aleler, serler, ufak bir mandıra; inekler, koyunlar, atlar; arabalar, ahırlar dolu bu konakta bahçenin geniş bir bostanı da vardı. Müteaddit kuyu ve çeşme ayrıca çilek tarlaları vardı. Koca konak bunlar sayesinde kendi yağiyle kavrulurdu, kendi sütünü içerdi. Sözün kısası çiftlik gibi bir şeydi. Bugün yalnız selâmlık dairesi yerinde duruyor. (Çapada Selçuk institüsüdür).

1287 tarihinde vefatını müteakip satılan Âli Paşa konağı da cesamet ve nezaret bakımından hayli genişti. (Bu konak Mercanda kâin idi) Sonra iki sultana saray, daha sonra Mercan idadisi olmuştur). Benim çocukluğumda yaşlılar bundan bahsederken göze battı, şeamet doğurdu. Paşayı da, ailesini de yok etti derlerdi.

Yıkılan İbrahim Paşa hamamının hemen arkasında Hacı Akif Paşa konağına gelince, bunun Resne dağlarından hürriyet, müsavat, adalet getiren Niyazi Beyin «geyiğini» bahçesinde ziyaret ettirmeleriyle şöhreti başlar. Sadrâzam Kâmil Paşanın da buralarda Kıztaşında bir konağı vardı. Fakat Çarşambada İşkodralı Riza Beyin konağı Darüşşafakanın yanında

idi ve kârgir bir bina idi. (Bugün ondan da eser kalmamıştır).

Saraçhanede Münir Paşa konağı geçen sene yanmıştı. Tosun Paşa konağının arsasında Çukurçeşme'de Şeyhülislâm ve Evkaf Nazırı Hayri Efendinin evkafa yaptırdığı apartımanlar bulunuyor. Tosun Paşa Kıbrıslı Mehmet Paşanın damadı Mustafa Paşanın babasıdır.

Bu satırları bitirirken Münif Paşanın Süleymaniyedeki konağını unutmuş değilim. Ne güzel bir konaktı. Önünde bir bahjeciği, yüksek olmıyan duvarcığı ve parmaklıkları; asılı ve (Ya fettah) yazılı kocaman levhasını bugün gibi gözümün önünde görüyorum. Babam elimden tutmuş, birkaç defa buraya götürmüş, çok hürmet ettiği paşanın ellerini öptürmüştü. Paşanın bir konağı daha vardı. Şimdi Ebüzziya matbaasıdır.

ESKİ HAREM DAİRELERİ

Kadınların biz erkekleri henüz adam sırasına koymıyarak kaçmadıkları günlerde evlerimize gelenlerin aralarına; evlerine gittiklerimizin harem hayatına karışmak sayesinde saraylarda, konaklarda, evlerde neler var, neler yok tabiatiyle gzrürdük. Hele akranlarımızı bulursak çocukluklarımızı da gösterirdik. Odalarda, sofalarda, bahçelerde koşar, oynardık, bize mahsus hazırlanan kahvaltı sofralarında yerdik, içerdik. Bunlardan sonra büyüklerin yanlarına götürülürdük. Hünerlerimizi göstermek için şiirler okurduk, şarkılar söylerdik, dans ederdik. Yüzlerimizi okşarlardı, arkolarımızı sıvazlardı, bize dua ederlerdi. Ellerini öper odadan çıkardık.

Daha sonraları biraz daha yaşımız ilerledikçe bize gençler derler, yanlarında oturmaklığımıza müsaade ederlerdi ve bizimle konuşarak bir sürü sual sorarlardı. Cevaplarımızda tereddüt göstersek veya yanlış söylersek tashihten kaçınmazlar, bizimle meşgul olurlardı.

Konakların teşrifatı

Şunu da arzetmeliyim: Eski saraylarla konakların harem dairelerinde birhayli teşrifat vardı. Kapıdan girer girmez stikbal edilerek derhal (bilmem ki nasıl arzedeyim?) vestiyer oda-

sına alınmak; orada çarşafları, feraceleri çıkarmak; büyük aynalara ve kalfaların tuttukları el aynalarına bakıp üstü başı hotozları düzeltmek başa saça çeki düzen vermek gibi. Bundon sonradır ki teşrifatçı kalfaların delâletiyle üst kata çıkılırdı, ev sahibelerinin kabul salonlarına girilirdi. Yine o zaman içinde briç partileri, çay davetleri gibi nezaket malûm ve makul olmadığı çin ve hattâ kabul günleri henüz revaç bulmadığından öğle üstü ziyaretleri serbes ve günlük işten madut idi. Arzu eden istediği yere gider, ziyaret eder, ikramla hüsnü kabul görür, tatlı tatlı konuşur, evine dönerdi. Bu da demekti ki eski salonlar herkese açıktı. Ev sahibi bulunmasa bile evin yüzünü ağartacak kâhya kadınlar ve baş kalfalar gelene lâyık olduğu hürmeti gösterirler, iiabeden hizmetleri arzederlerdi.

Misafir odaları

Saraylarda; köşklerle konaklarda; yalılarda müteaddit salon ve misafir odası vardı. Ve ucu bucu bulunmıyan sofalar bu odaların ortalarına müsadifti. Buralarda mükemmel mefruşat; geniş divanlar, kanapeler, koltuklar, alaturka köşe minderleri ;alafranga salon takımları; oturmalarına izin verilmiş olan emektar kadınlara mahsus yer minderleri, salonları doldururdu; çok da süslerdi. Hele oyalarla süslenmiş hotozlarını giyen kalfalar, halayıklar redengotlu bir sürü harem ağası mutlaka güler yüzleriyle ortalığa neşe verirlerdi ve bunlardan bir kısmı âdeta sultan efendilerin veya hanım efendilerin nedimi hassı mevkiinde bulunurdu; hakikaten terbiye ve espri ashabından oldukları için...

Hakikaten ne tuhaf usuller vardı eski zamanda... (1) Sırmalı örtülerle üzerleri örtülü gümüş tepsilerle gümüş cezvelerle kahve getirirlerdi, zarflı kahve fincanlariyle misafirlere sunarlardı. (2) Bundan sonra bir kahvaltı faslı vardı. Kuş sütünden başka eksiği olmıyan kahvaltı tepsileri ayrıca çay ve sütlü kahve takımları; gümüş semaverler; bazı evlerde elmaslı çay ve kahve kaşıkları tarif olunamıyacağı kadar güzeldi. Bir güzelliği de hanım efendilerin elleriyle kaynattıkları reçeller; emektar bacıların harem mutfağında hazırladıkları sakız veyo sigara börekleri; nevi nevi tatlılar; muhakkaktı; bu güzelliği bir kat daha tatlılaştırıyordu.

Kahvaltı

Misafirle ev sahibi kahvaltı masası etrafında yerken içerken güzel güzel ve tatlı tatlı söyleşirken bir şey daha yapılırdı. Evin kızları, genç beyleri veya gelinleri marifetlerini izhar ederlerdi. Piyano; keman; veyahut ut ve kanun gibi sazlardan bildiklerini çalar ve teganni ederlerdi. Evin saz takımı varsa bunlar da bir fasıl yaparlardı. Aralıkta da efendilerin yahut kalfaların, kızların el işleri gösetirilir ve teşvik mahiyetinde bir sürü takdirkâr sözler söylenirdi. Sarmalar; gergefler; kanaviçeler ve oymalar bu sayede birbirinden güzel olmak ve işlenmek yolunu tutmuş, çünkü rağbet ve takdir görürdü. Hele benim çocukluğumda büyük validemin kalfalarından Kâmranın boncuklu firkete oyaları, koca İstanbulda fevkalâde meşhur olmuştu.

NİŞANTAŞINDA ESKİ KONAKLAR

Nişantaşında doğduğum evde oturuyorduk. Babamın annesi ve cicianne dediğim amcamın refikası henüz hayatta idiler. Amcazadem Mehmet Ali Bey de çoluk çocuğuyla beraber bu evde ikamet ediyordu. Amcazadem babamdan altı ay daha yaşlıydı. Babam onun amcasıydı, o babamın ağabeyi idi. Babamın o tarihte vefat eden ilk kız evlâdından ve refikasından sonra; bir oğlu vardı. **Bendeniz.** Evimiz çok kalabalıktı. Amcamın damatları da bizde otururlardı. Bunlardan başka da (Hâneği) ler vardı. Eski dadılar evlenmiş, gitmiş, sonra yine gelmiş azatlılar hep bizde yerleşmişlerdi. Bereket versin evin üst katındaki odalar bize ayrıldığı, yemeklerimizi de burada yediğimiz için nispeten rahat bırakılıyorduk. Fakat... Çocukluk... fırsat buldukça aşağı katlara kaçmaktan kendimizi alamazdık.

Yalnız mektepten kaçamazdık. Mahalle mektebindeki hocamız buna imkân vermezdi. Bizi hem dikkatle okuturdu, hem de bizimle uzun uzun konuşurdu. Evimizin de müdavimlerinden olduğu için kendisinden fazla korkardık. Ancak bizim işi-

miz bu kadarla bitmezdi. Başımızda iki murakıp daha vardı. (Lâla - dadı). Selâmlıkta dolaştırken ve oynarken sokakta gezerken mektebe gidip gelirken lâladan; haremde ve bahçelerde bulunurken dadıdan ayrılmazdık. Vazifeleri yalnız bizimle meşguliyet olduğu için ne derlerse onu yapardık... Evdeki odalarımızda birbirimize ziyafetler verirdik. Komşulara gider gelirdik. Sütlü çikolatalar davetleri yapardık. Boş vaktimiz yoktu hemen. Komşularımızdan; lâla veya dadılarımızla gittiğimiz evlerden birbirimize ziyafetler verdğimiz arkadaşlardan ve o evlerden hatırımda kalanlar şunlardır:

1 — Necip Paşa konağı — hâlâ yerinde durur. Nişantaşı Teşvikiye karakolunun karşısındadır ve bugün bir mekteptir. Bu konak Necip Paşa veresesinden hazinei hassaya, hazinei hassadan sadrâzam Cevat Paşaya; Cevat Paşadan yine hazinei hassaya ve sadrâzam Avlunyalı Ferit Paşaya; meşrutiyette bir kulb takılarak ve Ferit Paşadan istirdat olunarak maliyeye; maliyeden de dönüp dolaşıp mektebe geçmiştir. Hariçten manzarası basit ise de dahili çok güzeldir, hele yemek odası mükemmeldir. Merdivenleri yayık ve şahanedir. Sadrâzam Cevat Paşa İstanbuldaki büyük zelzeleden sonra bahçesine bir ahşap konak ilâve etmişti.

2 — Kıbrıslı sadrâzam Kâmil Poşa konağı — İntizamiyle meşhurdu. Aşırı kalabalıktı da! Düzüneyle evlâtlar, dadılar, matmazeller, hocalar; yaverler, çavuşlar; misafirler burayı bir düğün evine çevirmişlerdi. Harem dairesine bizzat hanımefendi, selâmlığa ve bütün hesaplara da paşanın oğullarından Abdullah Bey bakardı. (Bu Abdullah Bey sonraları Maliye Nazırı olmuştur). Bu konakta sadrâzam Paşanın mühürdarı Kıbrıslı Asaf Beyin de ziyaretçileri sadrâzama haber vermek, götürüp getirmek bahsinde yorucu vazifeleri vardı. Çok iyi bir adamdı. Gevezeler bu konakta harem kapısından girince antreye konan aynayı beyanmezlerdi!!!

3 — Kürt Sait Paşa konağı — Kâmil Paşa konağından biraz Maçkaya doğru aşağıda ve bir bahçe içinde kâindi. Hariciye Nazırlığında bulunduğu zaman daha neşeli olan Sait Paşa pek çok misafir kabul etmezdi. İş için gelenlerin Babıâliye gitmelerini tercih ederdi. Ramazan iftarları, bayram tebrikleri müs-

tesna hemen hemen misafirsiz olurdu. Fakat küçük oğlu Fuat Bey (Fuat Paşa)arkadaşlara düşkündü. Dairesi boş kalmazdı. Süvari zabiti olduğu için güzel atları, kısrakları vardı. Bu işten iyi anlardı.

4 — Şapur Sait Paşa konağı — Bugün kız enstitüsüdür ve merhumun yaptırdığı son konaktır. Evvelie bu binanın karşısındaki kocaman bir bahçe içinde kâin ahşap konakta ikamet ederdi. Sonraları bunu oğlu Ali Namık Beye kızı ve damadı Nuri Beyin ikametine tahsis etti. Bu konak yandı ve bugün satılan arsası içinde kırk elli apartıman inşa edldi, eski güzellik ister istemez bozuldu. Bahçeden eser kalmamıştır. O zomanki rivayete göre Sait Paşanın kalabalık ailesinden başka gailesi yoktu. Kâmil Paşa gibi maaş yetişmiyecek kadar masrofı da yoktu. Bu konağın hususiyeti hünkârın Sait Paşayı iz'aj için verdiği emirler üzerine, kapısının önünde ve alçak hasır iskemleler üzerinde oturan iki hafiyeden iboretti. Fakat tehlikeleri **toktu.**

5 — Tunuslu Hayreddin Paşa konağı — Nişantaşı konaklarının en şahanesiydi. Bir defa ahşap bina cidden güzeldi. Merdivenler, odalar, salonlar, sofalor, yüksek tavanlar, bronz avizeler; billûr aplikler ve şamdanlar birbirine lâyık ve hakikaten imtizaçlı ve revnaklı idiler. Herşey gülerdi. Paşa misafir olmadıkça kütüphanesinde oturur, sık sık hareme girer çıkar, oğullarının tahsiliyle tıpkı Tophane Müşürü Zeki Paşa gibi bizzat meşgul olur ve onların herşeyden evvel dine merbut ve hürmetkâr olmalarını temine çalışırdı. Dört oğlu, nur topu gibi de bir kızı vardı. (Behiye hanımefendi). Bu hanımın düğününü hatırlarım. Sadrâzam Fuat Paşa hafidi (Şişman Reşat Fuat Beyle evlendiler. O kadar hatırlarım ki babamla can ciğer olan Reşat Bey düğün günü bize gelmiş, bizde giyinmiş kuşanmış, kendisine çeki düzen vermiş, babamla beraber Hayreddin Poşa konağına kadar giderek usulüne riayeten kayınpederin elini öpfüş koltuğa girmişti.

Reşat Bey de çok güzel bir adamdı. Karı koca birbirine hakikaten yaraşmış, yakışmıştı. Hâlâ hatırımdadır, koltuk merasimi icra edilirken eviniçinde çöre otları yakıldı, dumanları savruldu. Öteye beriye mavi renkli nazar boncukları atıldı;

«bu da Tunus usulü imiş» dualar edildi. Koltuktan sonra damat selâmlığa çıkarken gelin odasından başlıyarak ortalığa paralar serpildi. İkinci Sultan Hamidin hazinedorlariyle yolladığı kırmızı atlas keselerden fışkıran yarım ve çeyrek liralık altınlar kalabalığı yerlere serdi, kapıştılar. Bir sevinç çığlığıdır koptu. Bu da aklımdadır. Ben de havalara sovrulup yerlere düşen liralar başımdan aşağıya yuvarlanırken birkaç tanesini adamakıllı yakalamıştım. Bu konaktan da bugün eser yoktur, yalnız arsası kalmıştır ve Nişantaşı tramvay durağının karşısındaki köşede posta kutusunun asılı bulunduğu duvarın içindeki büyük arsadır.

6 — Bir kalabalık konak da baş mabeyinci Osman Beyin ikâmetgâhıydı. Fakat bu konak resmî bir konaktı. Yani mabeyn başmabeyncilerine mahsus bir konaktı. Hazinei hassanın malı idi. (Bir tıpkısı da yanındadır ve hâlâ oldukları gibi dururlar). Bu da başkâtiplere mahsustu. (Şimdi biri hastane, diğeri mekteptir).

7 — Bugün Nşantaşında Güzelbahçe sokağında Amerikan hastanesinin bulunduğu mahalde Tophane müşürü Zeki Paşanın konağı vardı. Hususiyeti de evin hocalarla, matmazellerle, ders odalariyle âdeta bir mektep gibi olması idi. Zeki Paşa evlâtlarından her birine en mükemmel bir şekilde birkaç lisan okutup yazdırmıştır. Her akşam oğullarını ve kızlarını yemekten evvel bir iki saat imtihan ederdi ve o günkü dersleri beraber tekrar ederdi.

8 — Sadrâzam Halil Rifat Paşanın ve Mahmut Celâleddin Paşanın konakları da buralarda; Güzelbahçe sokağı civarında idiler. Mahmut Paşanın konağı yanmıştır. Halil Rifat Paşanın konağı bugün bir lisedir. Her ikisi de ahşaptır. Sadrâzam Kâmil Paşa meşrutiyetten sonraki sadaretinde burada ikamet ediyordu. Çünkü kendi konağını hazinei hassa satı nalmış, Münire Sultana vermişti. (Damat maslöp Salih Paşanın zevcesidir). Sonraları Mekke Emîri Şerif Ali Haydar Paşa da bu konakta oturdu.

9 — Başkâtip Süreyya Paşanın konağı bugün apartımanlarla doludur. Emek apartımanından Yaylâ apartımanına kadar ve arkalarında Cennet bahçesine kadar devam eden büyük

bir arsa üzerinde kâin ahşap bir konaktı ve fevkalâde nezareti vardı. Bir de mükemmel limonlnğu vardı. Süreyya paşanın vefatından sonra bu konak kayınpederime, sonara hariciye konaklığına, en sonra da arsası ifrazolunarak şuna buna intikal etti. Elden ele atılmaktan gayri bir hususiyeti yoktur.

RAMAZAN HÂTIRALARIM

Sultan Mahmudun (İkinci) kızı « Âdile Sultan» eğer erkek olsaydı, pederinden hemen sonra padişah olacaktı. Zira Sultan Mecitle Azizin ablasıydı. Okumuş yazmış, gayet zeki, şiire meraklı, hattâ şair ve kâtip ve hüsnü hatta sahip bir sultandı. Ebu Bekir Mümtaz Efendiden yazı dersleri almıştır. Kendisini Kaptanı derya Mehmet Ali Paşa ile evlendirmişlerdi. Kocasını aşırı derecede sevmişti. «Ben kocomla ftihar etmekteyim» demişti. Görümcesine de fazla düşkünlük gösterirdi. Bu hanım, Büyük Reşit Paşa zade Cemil Paşanın refikasıydı (Bihterin Hanım).

Âdile Sultan, kerimesi Hayriye Hanım sultanı, İkinci Sultan Hamdin damadı olan Celâl Paşanın babası İşkodralı Rıza Beyle evlendirmişti. Fakat hanım sultan genç ölmüştü; kocası da ölmüştü. Bu acılara bir tevekkülü dindarane ile tahammül ve sabreden sultan, artık bir kat daha hayrat ve hasenata, yani Cenabı Hakkın hayre delil olan kulluğuna sarılmıştı. Silivrikapıda hâlâ duran «Bâlâ» adlı tekkeyi kâmilen tâmir ettirmiş, bir imaret yeri açtırmıştı ve her sene muharrem ayında kazanlarla âşure pişirterek fıkaraya ve civar mahallelere tevzi ettirirdi. Senelerce sarayından çıkmıyan Âdile Sultan sekseni geçen yaşlılığında; âdet edinmişti; karyolasında oturur ve yemeğini yerdi; ancak namaz vakitleri bu yerinden kalkardı. İpekli çarşaflarla, yastıklarla, örtülerle süslü bu yatağın gece uykusu geldiği vakit değiştirilmesine müsaade eder; ketenlere bürünürdü. Derdi gece gündüz uyku uyumaktı. **«Aman beni uyutun; masal söyleyin; ninni söyleyin. Ne yaparsanız yapın uyutun kızımı, kocamı rüyada göreyim»** derdi.

Sultanın iftarı

Babasının hayatından, kardeşlerinin vefatına kadar Âdile Sultanın sarayı (Fındıklıda bugün Edebiyat fakültesidir. Çok güzeldi) ramazanlarda misafirlerle dolu ve emsali saraylarda görülmiyen bir ihtişam ile meşhur ve malûmdu. Yemekler mücevherli sahanlarla, altın tabaklarla verilir ve ramazanın ilk iftarına Hanedanı Âli Osmana mensup bütün sultanlar gelirdi. Bu usul İkinci Sultan Hamid saltanatının ilk senelerine kadar devam edebilmişti. Bu iftarın hassai mümtazesi yalnız mücevherli takım taklavatında değl, yemeklerin keyfiyetinde idi. Emektar ve işgüzar saraylı kadınların en meşhurları iç mutfağa sokulur, ince ve nadide taamlar hazırlattırılırdı. Emîr dolmalar; piliçli muluhiyyeler; kaymaklı tepsi börekleri; (bu böreği üçüncüy kilercisi, Sultan Hamde de yapardı. İkinci kilerci Hüseyin Efendinin sofrasında biz de yerdik); ve emsali yemekler hep haremde yapılırdı. Âdile Sultanın babadan kalma bir de hoşafçısı ve reçelcisi vardı. Bu adama pek ehemmiyet verirlerdi. Ona sık sık sultan efendiden selâm ve ihsan getirirlerdi. İftar zemzemle bozulur bozulmaz, müezzinler derhal kamet getirir, imam yerine gider, akşam namazı başlardı. Namaz seccadeleri fevkalhad kıymetli ve çeşitliydi. Büyüg sofalar paravalarla ayrılır, harem ağaları, kalfalar, halayıklar, uşaklar misafirleri takiben namaza dururlar, teravih kılarlardı. Sultanın iki imamı, bir hayli müezzini vardı ve bunların sesleri birbirinden güzel ve müessirdi. Namaz biter bitmez gümüş tepsler içindeki billûr kadehlerle şerbetler, şuruplar ve bir kat daha serinlik verici diş kiraları tevzi olunurdu...

Sarayın masrafı

Sarayının halkından ve kalabalığından ziyade dışarıdaki fıkarayı yedirmek ve giydirmekle birhoyli para sarfeden Âdile Sultan tahsisatını hemen hemen borcedercesine sarfeder, fakat kardeşleri zamanında maaşlarını herkes gibi muntazaman aldığı için hazinesi muvazenesizlik çekmezdi. Sultan Mecit ve Aziz senede birkaç defa ablalarını riyaret ve arzı ihtiram ederlerdi. Ancak İkinci Sultan Hamid bu ziyaretleri yapmazdı ve maaşlar da vaktinde verilmezd. Binaenaleyh fıkarasını kendisinden evvel düşünen Âdile Sultan «Benim kimsem kalmadı; ölümümden sonra mallarım hazineye girip çürüyeceğine satılsın, açıklarımız kapatılsın; düzenimiz bozulmasın; fıkaramız mahzun olmasın. Fazla gümüş takımlariyle mücevherli sahanlarla antika takımların getireceği para epeyce eder, bunlarla idarei maslahata çalışılsın» demiş; lâzım gelenlere ve bilhassa huzuruna celbederek kâhyasına sıkı sıkı emirler vermişti... Bu do muhakkaktır. Tereddüd eden kâhyasına «Bu servet milletin sayesindedir. Onun fıkarasına elimizden geldiği kadar bakmak da borcumuzdur; Cenabı Hak böyle emrediyor, tereddüde mahal yoktur» demiş; lüzumsuz eşyayı sattırmış; ölünceye kadar fıkarasiyle meşgul olmuştu. (Âdile Sultan Bağlarbaşındaki Validebağı sarayında vefat etmiştir. Cenabı Hak gariki rahmet eyliye).

Şeyhülislâmın iftarı

(1906)... Akşam ezanından yirmi dakika kadar evveldi; Bayezit camii şerifinde dolaşarak mukabeleleri dinliyordum. Ve ayakta geziniyordum. Havludan giren büyük kapıya nazır iki mahfilden birisinin altında; devrn Şeyhislâmı Cemaleddin Efendi ufak ve zengin bir seccade üzerinde oturmuş Kur'anı kerim okuyordu. Bir taraftan da göz uciyle gelip geçenleri süzüyor gibiydi. Ben biraz daha dolaşıp camiden çıkarken, Şeyhislâm da ayağa kalkmış, yürümeğe başlamıştı. Yanına kittim, selâm verdim. İltifat etti; beni iftara davet etti. İtizar ettim. Çünkü o akşam ben, Hakkı Paşa (zade) Sıhhiye âzasından Sait Beyin iftarına davetli idim. Sait Bey sonra Hariciye müsteşarı olmuştu. Mukıedir mimarlarımızdan Ziyanın kayınbabasıdır.) O halde yarın iftara buyurunuz. Muhtara da haber vereyim, dedi. (Muhtar, onun oğlu Ahmet Muhtar Kevakibî idi ve benim mektep ve o sırada da meslek arkadaşrımdı.)

Ertesi akşam Babıâliden biraz geç çıktık; doğruca Şeyhislâm kapısına gittim. (Süleymaniye camiinin yanında olan bu tarihî bina bugün yıkılmış, yerine nebatat müzesi bina edilmiştir.) Düğmeleri ilikli olarak redingotlarını giyinmiş olan dört beş ağa kapıdan beni ve benim gibi iftara gelmiş olan mi-

safirleri istikbal ettiler. İçlerinden bir iki tanesi de önümüze düşerek ve ikide birde «Buyurun efendim» diyerek bizi üst kata çıkartılar. Büyük bir odaya girdik. Bu oda Divan odasıydı ve yüzleri yeşil kadifeli ve minderli bir sürü sedirlerle çevrilmişti. Yerlerimize oturur oturmaz, ufak masalar üzernde tepsileri önümüze koydular. Bu tepsilerin içinde bir bardak su, bir fincan zemzem suyu, bir tabakta biraz reçel ve peynir vardı. Bir tane de gümüşten ufak bir kaşıkla bir ufak el bezi vardı. Bizim girdiğimiz kapının tâ karşısında bulunan diğer kapı açıldı. Şeyhislâm efendi ile oğlu Muhtar gözüktüler. Şephislâm Efendi güzel sarığı başında, sarı mes pabuçları ayağında... Muhtar da arkasından benim yanıma doğru geliyordu. Ağaya kalmıştık, efendi hazretlerinin yerine gelmesini bekedik. Geldi ve oturdu. Hepimize ayrı ayrı temennahlar etti. Fakat bir şey söylemedi. Elindeki (mercan tesbih) i çekerek bir şeyler okuyordu; hâlâ hatırımdadır, etrafına üflüyor gibiydi. Top atıldı. İftar ettik: Bu ameliye ancak iki üç dakika sürdü. Birçok hademe gelip tepsileri kaldırdılar. Şeyhislâm ayağa kalktı, ilerledi; biz de beraber yürümeğe başladık. Ve gene çıktığımız kadar büyük bir odaya girdik. Seccadeler halıların üzerine serilmiş, imam efendi yerinde duruyor. Müezzinler kapıda bekliyor. Hemen kamet getirdiler. Akşam namazı başladı.

Namazdan sonra yemek odasına geçtik. Misafirlere hazırlanan sofralardan birisine doğru bizi davet ve işaret ettiler.Oturduk. Şeyhislâm da biraz sonra, yani namaz sofasından çıkan cemaatten sonra, sofraya geldi ve bizim soframıza oturdu. (B-unu da sonra öğrenmiştim. Cemleddin Efendi bu sofralardan her birisini münavebe ile dolaşırmış). Biraz ilkindk, fakat ayağa kalkmadık. (Bu da böyle bir âdetmiş...). (Yemekleri olduğu gibi tarif etmemekliğime karilerim müsaade etsinler. Çünkü duyacakları iştahla rahatsız olacaklarını tahmin ederim). Şeyhislâm kaşıkla içtiği çorbadan sonra eliyle yemek yemeğe başladı. Misafir sarıklılar da onun gibi yaptılar. Halbuki bizim önümüzde çatal bıçak vordı. Çatal işe yaramıştı amma bıçağa belki lüzum yoktu; zira kesilecek bir şey yoktu. Doldurulmuş hindiler, tavuklaı, kebap ve külbastilar ağza alınır alınmaz eriyecek derecede güzel ve kıvamındo pişirilmiş oldukları için

çatalla dokunur dokunmaz daha tabağın içinde iken dağılıveriyorlardı. Aşçı Zenne İbrahim sanatında hakikaten yekta idi.

Şeyhislâm yavaş yavoş yiyordu ve sofrasındaki misafirlerle ayrı ayrı konuşuyordu. Hem nükteli konuşuyordu. Dikkat ettim. Oğlu Muhtarı konuşturmamak için belki fazla konuşuyordu. Muhtarın bazan coştuğu; zamana uymıyan tehlikeli lâkırdıları ağzından koçırdığı; hattâ taammüden söylendiği meşhur ve babasınca da malûmdu zira!

Yemekten sonra gene Divan odasına geldik. Çubuklar, sigaralar, kahveler içildi. Sohbete girişildi. Lâtifeler edildi. Şeyhislâm sigara dahi içmedi. Teravih namazı yaklaşıyordu. Biz bu sırada izin istedik ve Muhtarla beraber bir yere gideceğiz dedik. O yerde yâr mi var? dedi, güldü. Ayağa kalktı. Elini öptük. Bu an içinde sofradaki tatlılardan daha tatlı bir hâdişeye şahit ve itiraf ederim, çok da memnun oldum. Çünkü Şeyhislâm Cemaleddin Efendi elindeki mercan tesbihi («Beyefendi oğlumuz, bu diş kirası değildir. Zira diş geçmez. Yalnız bir hâtıra olur») diyerek bana hediye etmişti.

Kibar ve güzel bir adamdı vesselâm, Allah rahmet eylesin. Şeyhislâm efendiye de, Muhtara da, bizim mercan tesbihe de!!.

Zekiye Sultanın nezaketi

İkinci Sultan Hamit tohtında iken eski devrlerde pederi Sultan Mecitle amcası Sultan Aziz devirlerinde olduğu gibi ramazanlarda dahi şehzadelerin saraylarına pek girilmez, hattâ bu zatlara sokaklarda bile selâm verilmezdi. İftarları aşağı yukarı ancak maiyetlerine münhasır kalırdı. Fakat fıkara sofrasına müsaadeleri belki bunlar için de murakabe vardı. Şehzadeler birbirleriyle de görüşmezlerdi, görüşseler de mülâkatı sıklaştıramazlardı,.

Ramazanlarda Sultan Hamidin kızlarının sarayları ziyade kalabalık olurdu. Haremde selâmlıkta müteaddit sofra kurulur ve mutfaklar yanındaki büyük bir odada da fıkaraya iftar ve diş kiraları verilirdi. Padişahın çok sevdiği büyük kızı Zekiye sultanın sorayında başka hususiyetler vardı. Zevci Damat Nureddin Paşa kesirilhap olduğu için selâmlıkta da başka bir hâlet nümayan olurdu. Kalabalık neşeli ve samimî olurdu. Çünkü

«Fıkarai ekâbire» dahi diş kiraları, hediyeler verilirdi, haremde de bu böyle olurdu. Teravih namazından sonra «Başağa» elinde tuttuğu üstü kapalı bir çantayı açarak sıra ile misafirlerin önüne gelir üzerlerinde isimleri yazılı mahfaza veya mühürlü zarfları sahiplerine teslim ve Sultan efendinin selâmlarını tebşir ederdi. Bugün gibi hatırımdadır: Akrabamız bir ferik Sait Paşa vardı (son memuriyeti Bandırma fırka kumanmanlığıdır) çok masraflı, evi çok kalabalıklı, namuslu bir paşa olduğu için Zekiye Sultanın iftarında mahfazalardan ziyade mühürlü zarfı tercih ederdi ve alıştırmıştı elli altıncağızını her ramaza nalırdı.

Haremde şatafat daha ranâ ve daha müstesna bir zarafette idi. Evvelâ harem dairesi selâmlıktan daha güzel döşetilmişti, eşyanın kıymetlisi ve zevklisi halıların seccadelerin dünya du-r dukça o zamanki Herekenin yüzünü ağartacak derecede letafeti âvizelerin, şamdanların harikulâdeliği bir renkten elbiseler giyinmiş nöbetçi kızların birbirinden güzelliği belki bin bri gece hikâyelerinden başka bi şey değildi. O kadar tatlı bir imtizaç vardı ki Zekiye Sultanın sarayında bir ramazan gecesi geçirenlerin bir ooh çekerek

Bin bir geceden bir gece çaldık ya nasılsa

Deyip övünmeleri hakşinaslık olurdu. «Valide paşa» sık sık Zekiye Sultana iftara gelirdi. (Mısır Hidivinin validesine Valide Paşa derlerdı) ve herkese nasib olmıyan bir talihle su-l tanla beraber yemek yerdi. Sultana çok hürmet ederdi ve güzel konuşarak hoş vakit geçirirdi. Padişahtan oğlunun bir niyazı varsa Zekiye Sultanın tasavvutunu temine çalışırdı, ekseriya muvaffak da olurdu ve sultan valde paşayı sever, hürmet ederdi.

Teravihten sonra damat paşa bile sokağa çıktığı halde haremde iç eğlenceler başlar ve bahusus Valide Paşa şerefine kalfalardan mürekkep saz takımı çalmağa başlar, millî ve beynelmilel oyunlar oynanır, şarkılar söylenirdi. Hatırımdadır bir iki Çerkesçe Monoloğ söylerlerdi harika bir şeydi ve birisini ben de güç hal ile ezberlemiştim.

Bu eğlenceler nihayet iki saat devam ederdi. Herkesten evvel de Sultan efendi dairesine çekilirdi ve, bu sırrı da faşedeyim, derhal enfiyesini çekmeğe başlardı.

Kızının enfiye çektiğini padişah pekâlâ biliyordu ve bunu çirkin buluyordu, fakat kabahati yüzlemiyordu. Hattâ gitgide enfiye müptelâsı olduğunu öğrendiği için el altından ona Fransız enfiyesi getirtiyordu, gönderiyordu... Esasen İkinci Sultan Hamid evlâtlarına fazla düşkündü. Sabahları gözünü açar açmaz çocukları sorar evli kızlarından haberler soruştururdu. Fakat asla onlarla yüz göz olmaz, resmî konuşurdu. Lâübalilik tehlikelidir der, dururdu. (Ramazanlarda her akşam mı. Her akşam yüz yüz elli misafiri bulunan ve belki bunlardan yirmi otuzunu gece sarayda yatıran Zekiye Sultanın haremde 85 kişisi vardı. Selâmlıkta da mutlaka 25 kişi bulunuyordu. Bunların hepsi sarayda yer içer; yatar kalkar; saraydan giyinir kuşanır oldukça da yüksek maaş alırlardı).

Küçük büyük, zengin fakir her evde iftar ve bir sofracık vardı. Çıraklarımızın evlerinde kendi evlerimizden daha tatlı daha nefis yemekler yenirdi. Onlar ellerindeki avuçlarındaki beş on kuruşla eteklerini toplamışlar işlerini uydurmuşlardı. Kendilerine göre muntazam kilerleri vardı, arzularına mahsus da yemek pişirmeleri vardı, tadına doyulmazdı. Mükemmel reçeller, şuruplar, turşular, şiralar yaparlar, kilerlerinde saklarlar, misafirlere ikram ederler, hattâ efendilerine bunlardan hediye götürürlerdi. Ramazanın hereketi bolluğunda, ucuzluğunda alınan malın körpeliğinde, tazeliğinde, ramazan simitlerinin lezzet ve letafetinde, pidelerin mebzuliyetinde, tavukların hindilerin fevkalâde ucuzluğunda, yağların nefasetinde, balların sıhhatinde hulâsa alım satım nezafetinde ve nezahetinde idi.

Herkes beşuş idi. Eski zamanlarda herkes mahzun oilurdu, ramazanların sonlarında... Unutmadan şunu da arzedeyim Zekiye Sultanın rmazanlarda gerek hediyeten, gerek nakten dağıttığı diş kiraları miktarı 2500 altını geçerdi. Her bayramı müteakip kâhyası Hacı Akif Paşadan hesabı alan sultanın Allaha çok şükür diyerek ve neşesinden daima önünde duran pembe billûr kâsenin kapağını açarak enfiyeye sarıldığını görenlerimiz çoktu.

HACI KÂMİ EFENDİ

Kırk eli senle evvelki ramazanların hususiyetlerinden biri de ekâbirin ve halkın iftarlara gidip gelmekte; dostları ve ahbapları toplu olarak birleştiren büyük konaklara girip çıkmakta; hattâ cami avlularında kurulan sergilerde; birbirini evlerinde ziyaret edemiyen Nazırların, paşaların beraber oturup konuşmalarındaki serbetlik ve korkusuzluk idi. İkinci Sultan Hamit babası ve amcası kadar halka serbestî vermezdi. Buna roğmen ramazanları müstesna tutar İstanbulu rahat bırakırdı. Kendisi sarayında iftarına gelen binlerce misafiriyle meşgul olduğu gibi şunun bdnun birbirini ziyaret ve beraberce iftar etmesini dinin levazımından ad ve hürmet ederdi. Binaenaleyh herkes bilâistisna memnun ve münşerih ve hür idi. Evlerinden âdî zamanlarda pek kolaylıkla çıkamıyan eski ve yeni sadrâzamlar; eski ve yeni vekiller; müşir ve vezir paşalar; kazaskerler; hulâsa fakirler ve zenginler; küçükler büyükler camileri sergileri doldurur camilerde mukabele dinler, yan yana namaz kılarlardı. Hele Bayezit camiişerifindeki sergiden tütün ve sigara almak kimsenin ihmal etmediği bir âdet olmuştu.

Nedense Bayezit camii diğerlerinden daha çok kalabalık olurdu. Öz İstanbul semtindeki konaklarda ve evlerde iftar edecekler, ezana beş on dakika kala camiden çıkarlar tesbih ellerinde olarak ve bir şeyler okuyarak yürürler veya arabalarına biner gidecekleri yere giderlerdi. Yalnız iki kişi bu sürüden ayrıldıkları; ne camide ne de sergide lâkırdıya tutuldukları için daha ziyade nazarı dikkati calip idiler. (Haremeyni şefeyn) kapı kâhyası Hası Kâmi Efendi ve Defteri Hgkani senedatı şer'iye müdürü molla Esat Bey). Ancak ibadet ve taat ile akşamı bulan bu iki zat camiden çıktıktan sonra saat kulesi karşısındaki kapının önünde kendilerini bekliyen hayvanlara binerlerdi ve seyislerini at başı yürüterek evlerine dönerlerdi. Hacı Kâmi Efendinin meşhur ve cidden güzel doru renkli Arap kısrağı efendisi üzengiye yaklaşır yaklaşmaz âdeta bel verir gibi sahibini istikbal ederdi. Ve Kâmi Efendinin kısrağın üstüne sıçrar sıçramaz genç ve dinç bir şehsüvar imişçesine gösterdiği gösteriş görenlerin fevkalâde hoşuna giderdi. O tarihlerde bu zat yetmişini geçmişti. Molla Esat Bey ise Ester süvar olarak ve kukuletasını başına çekerek yoluna devam ederdi. Her ikisi bekâr; fakat ana babadan kalma kalfalarla bacıları harem dairesinden ayırmadıkları için yemeklerinin nefaseti hususunda hakikaten bahtiyar idiler.

Hacı Kâmi Efendinin iftarları mâide denecek kadar elez ve enfes bir şeydi. Koca İstanbulda bir misli yoktu. Kendisi yaz kış Fatihteki konağında ikamet ederdi. Ve her sabah namaziyle her akşamın yatsı namazını Fatihte kılardı. Büyük babamın en samimî dostlarından biri olduğu için ailemize karşı müşfikane ve pederane bir muhabbet ve alâka gösterirdi. Ve Kadir geceleri iftarını mutlaka konağında yapmamızı ister, bizi beklerdi. Biz de bu mübarek geceyi beklerdik. Ve kendisiyle beraber Fatih camiinde iftar ettikten ve akşam namazını beraber kıldıktan sonra konağına gider o canım yemeklere kavuşurduk. Bu şaheser iftarda aile haricinde bazı davetliler de bulunurdu. Ve bunlar da tıpkı bizim gibi bu mübarek geceyi beklerlerdi. Bülbül Tevfik Paşa (sadaret müsteşarı - sonra âyan dan oldu.) Ametçi Mehmet Ali Paşa; Beylikçi Nasır Bey, Divanı muhasebat reislerinden Mücib Bey, Babanzade Mustafa Zihni Paşa, ve saraydan ayrılıp Fatihe kadar gelemiyeceği için Gazi Osman Paşa tarafından gelen ve yine aileden bir vekil. Gazi Osman Paşa ailemizin erkânından olarak ta Mümtaz Efendi zamanındanberi Hacı Kâmi Efendiyi hürmetle tanır ve sık sık arar sorardı. Yalnız Efendiyi sık sık saraya getiremezdi. Qünkü gitmezdi.

Hele sofra takımları, tepsiler, havlular ve peçeteler ve oymalı el bezleri, çini tabaklar; bağdan mercan saplı hoşaf kaşıkları saks iftariyeler; billûr sürahi ve bardaklar. Renk ve nefasetçe o kadar birbirine uymuş idiler ki gözler kador kalbe de inşirah verirlerdi. Kâmi Efendi bunları gözü gibi sever, dikkatle muhafaza ederdi.

Biz Beyruta gittiğimiz vakit kendisini âfiyette bırakmıştık. Beyruttan geldiğimiz vakit Hacı Kâmi Efendi de ikmali enfas etmişti. Vefatında terekesini adomlarına bıraktı. Onları

ölünceye kadar muhtaç bırakmadı. Serveti çok sevdiği asîl şecereli kısraktan ,antika sofra takımından bir de konaktan ibaretti. Cenabı Hak hepsine rahmet eylesin. Merhum Hacı Kâmi Efendi hakikaten mübarek, cidden vefalı bir zat idi.

RAMAZANDA BAYEZİT SERGİLERİ

1 Feshaeni Âmire mamulâtını teşhir eden paviyonda müessesenin Şehzadebaşı şubesi müdürü fesçi Osman Efendi kerli ferli kıyafetiyle oturur, maiyetindeki iki hademe ile muntazaman işi görürdü. Feshanenin imal ettiği deve tüyü fanilelerle battaniyeler; elbiselik, paltoluk veya pantalonluk kumaşlar, hele fesler hakikaten güzel, sağlam ve mükemmeldi. Bu eşyanın çok da müşterisi vardı. Ramazan bitmeden sergide teşhir olunan eşya çabuk çabuk satılır, tükenir; sık sık yenilenirdi: Ayni zamanda burada Hereke kumaşları, Hereke seccadeleri de satılırdı. «Hünkâr» Hereke kumaşından elbiseler giydiği için saray mensupları sergiye geldikçe Hereke kumaşlarına âdeta hücum ederlerdi.

2 — Sergide birde Çubukçu Ali Efendinin camekânları göze çarpardı, Kehlibar ağızlıklar, bağa kutular, tabakalar; meşhur limon ağızlıklar, çeşmi bülbüller, billûr kâseler, nargileler; çini tabaklar, çorba kâseleri ;küpler, buhurdanlıklar, güzellikte birbirine rekabet edercesine arzı endam ederler, hepimibi imrendirirlerdi.

Ali Efendi şişmanca, beyaz sakallı kırmızı yanaklı, altın gözlüklü ve siyah setreli, kendisine göre de azametliydi. Ekseriya büyükler oturup sohbet etiği için, küçüklere içeriye girmiyerek yalnız selâm verip camekânlorın önünden geçmek düşerdi. Fakat bu paşalar güzel dükkânın ticaretine mâni olmaz, mutlaka bir şeyler satın alırlardı; hattâ pahalıya satın alırlordı. Zira hesap bahsinde Ali Efendi Nuh der, peygamber demezdi.

3 — Tesbihçi Afganî Gaffar Efendide de pek insaf yoktu. Sergideki çadırı ahbaplariyle dolar; fakat behemehal müşterilerin, yani alıcıların cepleri boşalırdı. Onu severlerdi, pek pazarlık etmezlerdi, o da dostlarını severdi, işini becerirdi. Allah

rahmet eylesin, şair idi de, şikemperver idi de, Ona yemek beğendirmek pek de kolay değildi. Çabuk çabuk adam da beğenmezdi; bekliyeyim, bekliyeyim, derdi.

4 Sergide abanî takkeli ve yeşil sarıklı Acemin (Bu adam ahuntlardan idi de galiba. Zira muhorrem âyînlerinde gördük, makamla dualar okurdu) baharat camekânı güzel ve tertipli olduğu kadar da eğlenceliydi. Bir de hususiyeti vardı. O: Sizin istediğinizi değil, kendi istediğini verr; kendsi harman ederdi. Ve — bir nevi beste ile (sâkı dâne, cevzeyn, cevzssâde, şarabı harîr, kırmızı biber, beyaz biber, siyah biber ve zencefil şifalıdır. Çorba için, pilâv için, köfte için) şarkısını söylerdi âdeta!!! Çocukluk bu ya, biz de bu şarkıyı ezberler, söylenir, dururduk.

5 — Itriyatçı Ahmet Farukî; İpekçi Selânikli Kâni, Canfesçi Şahin, Fincancı Avni Bey veya efendilerle bir de fındık fıstık buzlaması satan bir şekerci vardı ki ismini şimdi hatırlıyamıyorum.

Şimdi ramazanlarda Bayezit camisine girip çıktıkça neden sergiler yasak edilmiştir, bir türlü mânasını veremiyorum. Evvel zaman içinde sergileri teşvik eder ve bazan da kiraları tenkis ederlerdi. Sergide bir de tütün - sigara köşkü vardı. Ramazana mahsus kutular içinde hususî tütün ve sigara satardı. Birinci ferik (Ahmet Afif Paşa) Müşir Ahmet Eyüp Paşanın damadı olan bu zat fevkalâde yemek meraklısı olduğundan, ramazanda Sultanahmette Akbıyıktaki konağı misafirlerle dolar dolar boşalmak bilmezdi. Kendisi pek ikramcı ve misafirsever olduğu için her sabah aşçısını yanına çağırarak bizzat iftar yemeklerini tertip ve tespit ederdi. Hasan usta da efendisini asla mahcup etmezdi. Paşamız sergiden aldığı sigaraları misafirlerine ikram için alırdı ve her gün alırdı; hattâ fıkara sofrasına kadar bu sigaraları yollardı.

(Ahmet Afif Paşa) 1920 senelerinde Nice'te vefat etti. Hasan usta gene yanında, ve ölünceye kadar Çubukçu Ali Efendiden aldığı müteaddit sigora ağızlıkları masasının üstünde idi. Allah rahmet eylesin. Ahmet Afif Paşaya da o ramazanlara da.

SARI SAİT BEYİN İFTARI

Bizim bir de Sarı Sait Beyimiz vardı. Hazieni hassai şahane Nazırı Hakkı Paşanın oğlu. Benim kendisiyle teşerrüf ettiğim zaman şu memuriyetleri vardı: «Mabeyni hümayunu cenabı mülûkâne mütercimlerinden ve Sıhhiye meclisi âzasından». Mektebi sultanî mezunlarındandı. Fransızcası, bahusus tercümeleri fevkalâde dürüst ve kuvvetliydi. Sıhhiyeye âza olmazdan evvel muntazaman Yıldız sarayındaki işine devam ederdi ve sık sık hünkârı görürdü. Tercümeler yaparken padişah İkinci Sultan Hamid mütercimlerin yanına gelmeği, onlara eliyle sigara vermeği, hattâ ceplerine aavuçla sigara doldurmağı bir aralık âdet edinmişti. Bize bunları Sait Bey anlatır dururdu. Ahbabı çok, dostu mebzul, evine düşkün, çocuklalarının üstüne titriyen bir babaydı. Semiramis'ini (büyük kızı) koluna takmadan Adada dolaşmadığı günler onu mahzun görürdüm. Taş çatlasa bakmaz, yemeklerini vaktinde ve evinde yerdi ve buna «maide» derdi, hamdederdi. Çok da dindardı; fakat **«Giremez kimse efendiyle kulun arasına»** diyenlerden olup mübalâtsızlık gösterirdi. Gösterirdi amma mübarek ramazanda camileri, mukabeleleri kaçırmazdı. Hatırımda böyle kaldı: Sait Beyimizin iftarı ramazanı şerifin on beşinci günü akşamına tesadüf ederdi. Rıdvan Paşa zade Reşat (Rıdvan Paşanın vefatından sonra birçoklarının yaptığı gibi Sait Bey, Reşat Beyden kaçmamıştı), Reşat Hikmet; Cemal Zühtü; üstadı bestekâr Lem'i ve hemşirezadesi Muhip, Sıhhiye meclisi âzasından ve başkâtibi Ahmet; Nurullah Bey kardeşler; Babıâli Hukuk müşaviri ve Mabeyni hümayun mütercimlerinden Hakkı (Sadrâzam olan Hakkı Paşa) beylerle bendeniz Semih Mümtaz mutlaka bu iftarda bulunur ve bulunmak için de âdeta gününü iple çekerdik.

Evvelâ yemekler kelimenin tam mânasiyle hanımefendinin talimat ve nezareti üzerine tertibolundukları için, bilmem ki nasıl arzedeyim, nefaistendi. Şu ve tepsi börekleriyle Rumeli baklavaları, bahusus güllâç görülmemiş, işitilmemiş bir kıyafette ve letafette idi. Sonra da sofranın görünüşü büsbütün iştahaaverdi, hattâ hâzımdı. Sofradan yemek yememiş gibi kal-

kılırdı. Hakkı Beyin menkıbeleri, Reşat ıdvan Beyin tiyatro hikâyeleri, Cemal Beyin begayet zarif ince ve hemen hemen hissolunmaz alaycılıkları; Muhib'in nüfuzu nazarı (zavallıya nazar değdi), Nurullah Bey biraderlerin asla sıkmıyan nezaketleri; Ahmet Beyin kendine mahsus şakaları; Lem'î Beyin bu ferahfeza âlemi bestelercesine bir şeyler terennümü cidden güzel ve iyi idi. Güzeldi, çünRkü hoşumuza gidiyordu; iyi idi, çünkü böyle bir âlemin elbette faydası vardı. Hele cesim bir kâsenin içinde ve sütlerle kaymakların ortasında yüzen güllâcın sofraya teşrifi, tarifi güç bir neşe ile hepimizi güldürürdü. Öyle kapışırdık ki arsızlığımıza uşak bile şaşardı.

İftardan sonra

Sait Beyimizin lütufşiarlığı sabahlara değin devam ediyordu. Yemekten, kahvelerle şuruplardan sonra bizi Direklerarasında çaycı Reşit Efendinin dükkânına götürürdü. Fakat yer bulmak güç olduğu için, herkes namaza giderken bizi çaycıya götürürdü. Âvare görüşler ve gösterişler de buradan başlardı. Tesadüf olunan ahbaplarla, aşinalarla mülâtafe, çaycı Reşitle eş'ar ve nükteler, gidilecek tiyatroda yer aldırmak meşgalesi ev sahibini yorardı; misafirlerini memnun etmek için kıpkırmızı Sait Bey sapsarı olurdu. Belli etmezdi amma, Orta oyununu çok severdi. Kur'a ne derse desin, Kavuklu Hamdi Efendiye gidilirdi. Hamdide iki üç saat vakit geçirmek, bütün İstanbulu, aynı zamanda da bütün memleketi görmek demek oltanbulu, aynı zamanda da bütün memleketi görmek demek olduğu için zevkli, neşeli, kahkahalı ve faydalı bir eğlence olurdu. İstanbulun nükteleri, cinasları; İstanbullunun incecik duyguları; Lâzın, Kürdün, Arabın, taşralının saffetlerle dolu telâkki ve telkini ve bunların hepsini bir iki saat zarfında görüvermek kolaylığı Orta oyununun sayesinde müyesser olmakta idi. İstanbulun birhayli kibarını Hamdi Efendide görürdük. Maliye müsteşarı Ragıp Bey; Ametçi Mehmet Ali Bey (paşa) Beylikçi Nâsır Bey; Babıâli Evrak müdürü Baki Efendi; Teşrifatçı Behçet Bey; hattat üstad Sami Efendi ve emsali gibi beyefendiler Hamdi'nin belki âşığı, Küçük İsmail'in hayranı idiler.

Sait Beyimizin Orta oyunlarında zevkine, keyfine, şetare-

tine, kıs kıs gülüşlerine ve burun çekişlerine ölçü bulunmazdı. Ağzından salya akmazdı ama, kirpiklerine yaş gelirdi.

Tiyatromuzdan sonra, yani Orta oyunumuzu müteakıp gene çaycı Reşide uğramak program dahilinde olduğundan, bunu da yapardık ve taneleri beşer paraya satılan incecik ve sımsıcak simitlerden birer tane alarak çaya batırıp sofrada yediğimiz yemekler kadar seve seve yerdik ve Reşidin meşhur çayından kadehlerle içerdik. «Allah garibi rahmet eylesin» bizim Sait Beyimiz böyle bir beyefendi idi; zekâsiyle, ilmü irfaniyle mümtaz ve muhteremdi.

KURBAN BAYRAMI ZELZELESİ

Bir kurban bayramıydı. İkinci Sultan Hamid Yıldız sarayından, Dolmabahçe sarayına geldi ve muayede salonunun yanındaki odada beş on dakika kadar oturarak istirahat ettikten sonra mutat olan zevatın gelip gelmediklerini, hazır olup olmadıklarını sordu. Kadınların salonun üst katındaki dairelerden kafesli balkona çıktıklarını öğrendi. Muzikanın çalacağı havaların proğramını okudu, salona konuşa konuşa girdi ve gayet ağır tavırla tahtına oturdu. Etrafına bir bakındı. Tahtın arka sırasında sıralanacak olan maiyetini gözden geçirdi. Gazi Osman Paşanın vefatinden sonra muayede resimlerinde tahtın yanında bulunan saçağı tutmağa memur ettiği yaveri ekremi hazreti şehriyarî müşir Fuat Paşa ile bir muhavere yaptı.

Başını kaldırdı, muzikaya bir işaret verdi. Sadrâzama da işaret etti, muayede başladı. Sadrıâzam Halil Rifat Paşa bulunduğu yerden yürüdü. Yol keçesini takibederek ve muttasıl selâmlar vererek Hünkâra yaklaştı, saçağı öptü ve kemali dikkatle öteki yol keçesine geçti. Arka arka yürüyerek yerine geldi. Arkasında da eski Sadrıâzamlardan Adliye Nazırı Abdürrahman Paşa vardı. Diğer vükelâ da protokoldaki mevkilerine nazaran bu vazifeyi böylece ifa etmişlerdi. Vükelâdan sonra vezir ve müşirler rütbelerinin kıdemi sırasiyle aynı şeyi yaptılar.

Hünkârın arkasında damat paşalar, bunlardan evvel şeh-

zadeler, sonra mabeyin erkânı ve yaverler ve hademei hassai şahane; ahzı mevki etmişlerdi. Salonda bir nefes sadası bile duyulmuyordu. Herkes kemali dikkatle muayedeyi seyrediyordu, Bâlâ rütbesini haiz olan rical, birinci ferikler ve ferikler ûlâ evvelleri Hünkâra arzı tâzimat ederek saçağı öptükten sonra Çıngır çıngır çıngır fanuslar çarpışmağa başladı. Avizeler sallandı.

Zelzele oluyor

Sarsıntı ziyadeleşti. Âvizelerden birçok parça parkelerin üzerine düşüyordu. Koca salonun camları çatlıyordu. Bir de çok kuvvetli olarak arka taraftaki camların kırılması sesleri duyuldu. Hafif bir panik başlamak üzere idi. Hünkâr ayağa kalktı. İki adım kadar yürüdü. Fakat derhal döndü. Bu arada Şûrayı devlet reisi Kürt Sait Paşa Hünkâra doğru koşmuştu, onu derhal yerine yolladı, ortalığa bir işarette bulundu, tahtına oturdu. Ortalığı korkutan zelzele berdevamdı. Muzika durmuştu. Kalabalığı dehşet istilâ etmişti. Bazıları kaçmak yolunu araştırıyorlardı. Hünkârın göremiyeceği taraflarda bulunanlar yer değiştiriyor, âvizelerden uzaklaşıyorlardı.

Padişah yanında duran müşir Fuat Paşa ile ve yanına çağırdığı Başkâtip paşasiyle konuşuyor, bazı emirler veriyor; kargaşalıktan korktuğu için şerrin ehvenini tercih ediyordu. Herkes te bekliyordu. Hünkârın telâş itiyadı değildi, fakat Ne olur ne olmaz, herkes birbirine girmesin!!! Başkâtip Tahsin Paşa bir dakika sürmedi, Hünkârdan aldığı emir üzerine geri döndü, koşmağa başladı ve bir iki dakika sonra da Mabeyni hümayun müezzinleri ezan okumağa başladılar, Padişah ayakta idi. Ezan okunurken.

Muayede devam ediyor

Ezanı müteakip eliyle muzikaya işaret etti, yine tahtına oturdu. Teşrifatçılar faaliyete, muayede de betekrar devama başladı. Başladı amma kimde can kalmıştı? Benizler sarı, dizler kesik, takatsizlik nümayan. Hülâsa yüzlerce kişi pür halecan idi. Fakat Hünkâr metanetinden asla feda etmedi, yalnız daha fazla konuştu. Şunu bunu yanına çağırdı; dışarıya yolla-

dı; gelmelerini bekledi. Önünden gelip geçenlere de ayrı ayrı geçmiş olsun demeği unutmadı. Bir aralık bir telâş gösterdi. Kızlar ağasını işaret etti, çağırdı, yukarıda kafes arkasında muayedeyi seyreden kadınlara yolladı, sabırsızlıkla Kızlar ağasının avdetini bekliyordu.

Korkudan kaçanlar

Âvizelerden yere parçalar düşerken duyulan dehşetli cam şangırtısının ne olduğu anlaşıldı. Tıbbiye feriklerinden doktor Namık Paşa telâşından kılıcı ile camları kırmış, bahçeye fırlamış. Arkasından doktor Feyzi Paşa da kendini dışarıya atmış. İki müsahip (harem ağaları) aynı şeyi yapmış ve bunlar korkudan bağırmışlar. Hünkârın sık sık sorduğu bu imiş. Uzaktan kaçanları görmüş, kimler olduğgunu öğrenmek istemiş. Öğrenince de kızmış «Allah gazabından kaçmak aptallıktır. O... Nerede değildir ki nereye kaçılsın. Yakışıksız bir hareket...» demiş ve bunları cezalandırmak lâzımdır gibi bir şeyler söylemiş ise de müşir Fuat Paşa şefaatte bulunmuş. «Namık Paşa kulunuz Sakız hareketi arzında çocukmuş, enkaz altında kalmış, hâlâ o korkunun tesiri altında olsa gerektir» filân diyerek affı şahanei istirham etmiş, paşaları ve diğer firarileri saray tâbirince gazabı şahaneden kurtarmıştı. Muayede bittikten sonra bu haberi aldığımız zaman herkes memnun olmuştu. Memnun olmutu amma zelzelenin verdiği korku haftalarca cümleyi sersem etmişti. Fakat hamdolsun şehrin ötesinde berisinde hasar ve vukuat olmamıştı. Bu zelzele (1310) depremi gibi yıkıp yakmadı. (1315). hafif geçmişti.

KARLI, TİPİLİ GÜNLERE RASTLIYAN BİR BAYRAM

(1322 - 1906) Kurban bayramı çok karlı, rüzgârlı; soğuk bir güne tesadüf etmişti. Muayedede ne yapacağız, diye düşünüyorduk. Şehir soğuktan kırılıyordu. Tipi, kar devam ediyordu. Fakat bunun bir güzel tarafı da vardı. Manzara... İstanbul kâmilen beyaz tüllere bürünmüştü. Damlarda, saçaklarda, ağaçlarda, minare ve kubbelerde toplanıp rüzgârlar estikçe a-

yaklanan, kar deryaları gözlere güzel, hem de sıcak görünüyordu. Yalnız fıkarayı düşünen kalpler bir türlü ısınamıyordu. Bu soğuklar esnasında haber almıştık. Kurtuluşta 3, Davudpaşada 5 kişi donmuştu. Şişli eteklerine kadar gelen kurtlar da bir ekmekçi çırağını parçalamış, yemişlerdi.

Biz Yıldız sarayında toplandık. Muayedeye resmen davetli olan diğer zevat da Dolmabahçe sarayına gideceklerdi... Boru çalındı. Bahçeye indik. Hünkârın teşrifini bekledik. Üniformalarımızın içi gazete kâğıtlariyle bizi sımsıkı sarıyor; mehma emken soğuktan muhafaza ediyordu. Padişah İkinci Sultan Hamid bayram namazını Beşiktaştaki Sinanpaşa camiinde kılacaktı. Oradan Dolmabahçeye gidecekti. Bir boru daha çalındı. Hünkâr dairesi bahçesinin kapıları açıldı. At üzerindeki klavuz, biraz sonra da saltanat arabası göründü. Dört atlı landonun körükleri yarım açıktı. Derhal el pençe selâma durduk.

Landonun arkasında yürümek üzere Hünkârın önümüzden geçmesini bekledik. Kapıdan geçerken bizlere doğru ilerlemekte olan araba birdenbire durdu. Yaver paşalardan ikisi arabaya doğru koştu. Vaziyetlerinden anlaşılıyordu: Hünkârdan irade alıyorlardı. Biraz sonra çekildiler ve hepimize birer birer: (Efendimiz emrediyor. Dolmabahçeye kadar paltolarınızı giyiniz.) iradesini söylediler. Ve çabuk olunuz, dediler. Zira padişah bu ameliyenin neticesini bekliyordu. Koşuştuk paltolarımızı giydik. Yine sıramıza geldik. Hünkârın arabası hareket etti. Rengini bir türlü değiştirmediği koyu renkli gri asker kaputunu sırtında, beyaz eldivenli elleriyle tuttuğu kılıcı bacaklarının arasında gördüğümüz padişah gülerek arabada karşısında oturan seraskerle küçük şehzade Bürhaneddin Efendiye bir şeyler anlatıyordu. Ve arabanın yanlarında yürüyen yaverlerine de arasıra hitap ediyordu. Artık sarayı bırakmış, Hamidiye camiine giden caddeye gelmiştik. Karşı taraflarda bir çok arabaların hazır bulunduğunu gördük ve (Büyük bir süratle arabalara bineceksiniz. Efendimiz sizi bu havada yürütmek istemiyorlar) iradesini aldık. Hâlâ kar yağıyordu. Tipi berdevamdı. Bereket versin rüzgâr azalmıştı. Bu sırada salta-

nat arabasının körükleri kapandı. Biz de arabalarımıza yani saray arabalarına yerleşmiştik. Yola revan olduk.

Eğer mütemadiyen belediye amelesi yolları temizlememiş, karları yolun iki tarafına savurmamış olsaydılar hepimiz için arabalarla beraber karlara gömülmemek mümkün olmıyacaktı. Bununla beraber arabaların seyri pek muntazam değildi. Arada sırada durur gibi yürüyorduk ve ancak bir çeyrek saatte Sinanpaşa camiine muvasalat ettik. Hünkâr arabadan inerken soğuktan sikâyet edici bir tavır takınmamıştı. Yalnız acele yürüdü. Ve galiba bu da emirle oldu. Namazı imam çabuk kıldırdı. Dualar ve fatihalar çabuk okundu. Ayni acele ile camiden ayrıldık: Dolmabahçeye doğru yine arabalarla hareket ettik. Dolmabahçe sarayının kapısı önünde biz arabalardan çıktık. Saltanat arabasının arkasına doğru koştuk. Koştuk amma o büyük kapıdan içeriye araba yürüyemiyordu. Hayvanlar karlara saplanmışlardı. Bu sıra ön körükleri açılan landonda Hünkârın ayağa kalktığını ve çok kalın sesiyle şunları söylediğini duyduk: **(Buraya kadar rahat geldik. Sokakları mehma emken geçilir hale getirmek için ne mümkünse yapmışlar. Halbuki kendi evimizin bahçesinde müşkülâta düştük, karlara battık. Bu ne ayıp şeydir. Misafirler bize ne derler? Hazinei hassa nazırı bunu görmedi, düşünmedi mi bunu da mı ben yapayım. Bahçıvanlar nerede? Ohanes Paşaya söyleyiniz dikkat etsin).** Ohanes Paşa hazinei hassa nazırı idi. (Meşhur Sakızlı Ohanes Paşa. Mektebi mülkiyede iktisad hocası).

İster istemez Muayede resmi saatlerce devam etti. Fakat padişah İkinci Sultan Hamid gayet neşeli görünüyordu. İkide birde tahtın arkasında duran yaverlerine bir şeyler söylüyordu. Bunu da öğrenmiştik: (Misafirler üşümesin ha. Çayları, ıhlamurları sık sık veriniz. Ve daha ne isterlerse veriniz. Şöminelere, sobalara dikkat etsinler.) Diyormuş. Ve bu muayede sırasında bir aralık salondan çekilip istirahat odasına çekildiği zaman Şehremini Reşit Mümtaz Paşaya 75 altın gönderdi. Beşiktaş belediyesi amelesine dağıttırdı. Buna ilâveten üç yüz altın daha verdi. (Fıkaraya kömür dağıtsınlar ve çok dikkatle dağıtsınlar. Yanlışlık olmasın) emrini vererek...

Bir iki hafta daha geçmişti. İstanbula yağan kar tipi hâlâ devam ediyordu ve herkes böylesini görmedik diyorlardı.

Salonun üst katındaki balkonda Mabeyni Hümayun muzikası hafif hafif güzel havalar çalardı. Yalnız Şeyhülislâm efendi, feraşeti şerife vekili ve Şerif Abdi - İlâh Paşa salonun ortasından Hünkâra doğru gelirken müzik dururdu. Bundan sonra Patrikler de ayrı ayrı arzı selüm ve düvet ederlerdi. Salonun üst katındaki balkonun bir kısmı mühimmi de kafeslerle çevrilmiş olarak Sultanlara ve misafir hanımlara tahsis olunduğundan onlar da buradan muayede resmini seyrederlerdi.

Tahtın bulunduğu mahalle ve Hünkârın oturduğu tarafa doğru iki ayak keçesi serilirdi. Herkes birbirini takiben sıra ile üzerinden Hünkğrın yanına doğru gider, saçağı öper, diğer keçeye geçer, selâm vere vere arka arka yürüyerek gözden kaybolur, teşarifattaki yerine gider, ayakta dururdu. Sadrıâzamdan başlayarak bütün ricali devlet mertebelerine nazaran bu tebriki ifa etiği, aheste hareket edildiği, ayrıca maiyeti seniye erkşnı ve efradı dahi bu salonda Hünkârı tebrik ettikleri cihetle ister istemez vakit uzar, herkes de yorulurdu. Hele Hünkâr... Binlerce kişiye selâm vermekle, bazılariyle konuşmakla ve esasen konuşmaksızın duramadığı için hergün fazla yorulurdu.

Evvelce bu muayedelerde Veliaht ile büyük şehzadeler de hazır olarak tahtın arkasında ahzı mevki ediyorlardı. Mükellef bir curnal bu işi de bozdu. Artık Veliaht muyedelerde bulunmaz ve yine bu curnaldan sonradır ki hususî ziyaretlerine dahi müsaade edilmez oldu. Bu da biraz ayıp olmuştu. Fakat oluverdi...

Muayededen sonra:

Padişah bir müddet daha bütük muayede salonunun yanındaki odada istirahat eder, diğer odada bulunan Sadrıâzamla Şeyhülislâma yapılan tebriklerin bitmesini ve bu zevatın saraydan çıkıp gitmelerini bekler, sarayın içinde de biraz dolaşır, bir nevi kontrol yapar, yine saltanat arabasına binerek geldiği gibi aynı yoldan Yıldız sarayına dönerdi. Cülûsunun ilk

seneleri her bayram başka başka camilere gittiği vakiydi. Yıldız yolu üzerinde bulunan Şazili tekkesinde cuma selâmlıkları yaptığını ben bile görmüştüm ve bu alayları at üzerinde yapardı ve fevkalâde güzel ata binerdi.

Kadınların tebrikleri:

Sultan Abdülhamid sarayına avdet eder etmez soyunur, başka elbiseler giyer, Kadın efendilerin, Sultanların, kızların, Beyzadelerin, Hazinedarların ve Halayıkların ve Harem ağalarının tebrikâtını kabul ederdl ki bu merasime (...Darüssaadetüşşerife ağası...) Kızlar ağası nezaret eylerdi ve bu resmin teşrifatını o yapardı.

Sarayda resmiye yakın bir teşrifat daha var idi. O da Sadrıâzam paşanın haremiyle başlayan paşa ve ricalin haremleri hanımların muayedesi idi. Bunlar ayrıca ve nama muharrer birer davetname ile Yıldız sarayına davet olunurlar, orada muayyen olan vakitte (şeref mûsûle) yani Hünkârla teşerrüfe mazhar olurlardı. Çok da ikram görürlerdi. Saraya girer girmez büyük aynalı odalara alınırlar, ferace ve yaşmaklarını çıkarırlar, hotozlarını düzeltir, bir nevi tuvalet yaparlardı. Kimisi kadın efendilerin odasında, kimisi Sultanların bulunduğu odalarda oturarak ve bunlar tarafından mazharı izâz ve ikrar olarak tepsiler üzerindeki seyyar büfelerden istediklerini alır, yer içerler, Hünkârın teşrifini, beklerlerdi.

Muayedede baş örtmek âdet değildi. Ne kadar kadın varsa hepsi hotozlu olarak Hünkârın karşısına çıkarlardı, bu mübah idi. İkinci Sultan Hamid kadınların hoşuna giden lâkırdıları bulmakta çok şöhret kazanmıştı. Binaenaleyh hanımefendilerden her birine bir şeyler söyler, hele gençlere takılırcasına iltifat ederdi. Buna da dikkot olunmuştur. Bir defa gördüğünü mümkün değil unutmaz. Bir sene sonra — teşrifatçı Hazinedarların isim zikrine vakit bırakmıyarak — önüne gelen hanımefendiye ismini söyliyerek hitabederdi.

Gazi Osman Paşa:

Pilevne kahramanı Gazi Osman Paşanın refikası Zâtigül hanımefendiye çok iltifat ettiği de meşhurdur. (Bu hanımefendi Padişahın iki kızının kayınvalidesidir.) Gerçi zevci ve Hünkârın dünürü Osman Paşayı, Padişahın pek sevmediği malûm idi. Osman Paşadan hoşlanmamasının sebebi de malûm idi. Zira paşa doğruyu apaçık söylerdi ve Zatı Şahaneyi curnalcılara yüz verdiğinden dolayı muahaze etmek cesaretini gösterirdi. Hünkâr kızsa da söylerdi. Mahaza Padişah halkın Osman Paşa hakkındaki muhabbet ve hürmetini ve Osman Paşanın namusundan emin olarak kendisine hiyanet etmiyeceğini bildiği için (sarayda paşayı sevmiyen ve ondan âdeta korkan curnalcıların tezviratına rağmen) onu ne zaman saraydan dışarı çıksa daima beraberine alır, bayram merasiminde, Hırkai şerif ve cuma alaylarında yanından ayırmaz; sancağı ve destimalleri ona tutturudu. Osman Paşa ile âdeta başka bir tarzda konuşurdu. Ona âdeta hürmet eder, hâtırını sayar gibi gözükürdü.

Konuşmak merakı:

Esasen Padişah çok konuşurdu. Arabada, muayedelerde, cuma selâmlıklarında, odasında, bahçelerde hülâsa nerede bulunursa bulunsun, hattâ yemek yerken muttasıl konuşurdu. Sonra da konuşanları dikkatle dinlemesini bilirdi. **(Mütekellimin sözünü kesmek terbiyesizliktir. Söz fena başlar da iyi biyer. Beklemek gerektir)**, dermiş. Hele çocukla konuşmak kendisine bir zevk olurdu. Bayram, kandil gibi vesilelerle çocuklara oyuncaklar verirdi. Musahibi Nâdir ağanın hüsnü tabiatinden ve zevkinden emin olduğundan, her alışverişi ona yaptırır, sık sık Beyoğluna yollardı. Doğramacılığı sevdiği ve bildiği cihetle de bozı hediyelerinin mahfazalarını bizzat yapardı.

Kurban bayramlarında Yıldız sarayının mutfak meydanlarında yüzlerce kurban kesilirdi. Her koyunun yalnız dörtte biri saray yemeklerine ayrılır, üst tarafiyle fakirler kayrılırdı. Bunun bir de dinî teşrifatı vardı. Halife sıfatiyle Hünkâr, Hazreti Peygamber için zephedilen kurbanın zehbi resminde bizzat hazır bulunur, kendisi ve ailesi için kesilecek kurbanlar için birkaç kişiye vekâlet verirdi. Eyüpsultan, Eğrikapı, Topkapı, Fatih fakirlerine et gönderilmesini ısrarla emrederdi. Biz Dolmabahçe sarayındaki muayede bittikten sonra

Yıldıza çıkarken görürdük. Yollar saraydan aldıkları etleri yüklenenlerin kalabalıklariyle ve koşuşmalariyle müterahhik bir hal alırdı.

5000 tablakâr

Esasen her gün saray mutfaklarında pişen yemeklerin fazlası Beşiktaş evlerinde ocak yaktırmaz olmuştu. Bunları Hünkârın iradesiyle birçok eve yolladıkları halde yine fazla yemek kaldığı için fazlayı tablakârların satmasına müsamaha edilirdi.

Yıldız sarayı dahil olarak saray mutfaklarına bağlı tablakârların âdedi 5000 i bulmuştu. Bu adedi fazla görenler bir aralık bir tensikat yapmağı düşünerek teşebbüse geçecekleri vakit İkinci Sultan Hamid kızmış, «**Bu fakir herifleri sokağa mı atalım**» diyerek Hazineihassa Nazırını adamakıllı azarlamıştı.

SADARETİ UZMÂ SER HAFİYELİĞİ

Çocukken bile büyüklerin arasında bulunduruldüğumuz için onların hoşlarına giden şeylerden bizler de haberdar olurduk. Hattâ alâkadar olurduk. Evimiz her vakit kalabalıktı. Kimin evine gitsek kalabalık bulurduk. Ve tabiatiyle herkesin ne söylediğini, ne haber verdiğini dinler, iğrenirdik. O günlerin birinde; Reşit Akif Beyde (paşa) misafirdik. Şöyle bir dedikodu başladı. («Duydunuz mu Sait Beyin yazdığı mazbatayı? Enfes!!! Hünkâr bile beğenecek! Şahane bir yazı doğrusu! Herif muktedirdir vesselâm...») Ve mazbatayı tekrar tekrar okuyorlar; aferin-han oluyorlardı. Odada bulunanlardan bazıları da aman bir suretini alalım deyip duıuyorlordı. Sait Bey, Şûrayı Devlet âzasından (Kemal Paşazade) Sait Beydi. Yazdığı mazbata da devrin bazı ricaline bazı tevcihatı talebeden bir mazbata idi. Daha doğrusu makamlarına yakışmıyan bazı beyleri ve pşaları istihdaf eden bir tariz arîzasiydi. En ziyade Şûrayı Devlet âzasından Ferit Beyi ele almış dillere destan etmişti. (Rivayete göre araları bozuk imiş.) Mazbatanın muhatabı da Ferit Beyin hâmisi sadrâzam Sait Paşa; bu sırada mevkii iktidarda idi. Mazbatanın sonu şu manzume ile şiirlendiriliyordu. (Aklımda kalanları arzediyorum... Kırk beş küsur sene evvel ezberlemiştim). Ve gûya Ferit Bey ağzından söyleniyordu:

Akrebim halka ezada peyrevimdir muziyat
Bulamaz ısırdığım biçare ümmidi necat
Müktezayi fıtretimdir eylerim sabr-ü sebat;
Ah bir gün olsa munkad-ı-iradem kâinat
Mukbilânı devleti mahv-ü perişan eylerim
Başına Konya külâhı giydiriy de iptida
Serkarini Aksaraya turfa-derban eylerim.

Yahut:

Ak sakalla sürmeli gözlerle de etse niyaz
Serkarini Aksaraya turfa - derban eylerim.
İmtinanı bar-ı kalbimdir ânide nefyedip
Def-ü ref'i minnet-i paşayi Osman eylerim
Gördüğüm çün validi zişanı Akiften kerem
Zemmedip mîri Reşid'i halka ilân eylerim.
Müsteşari sadri çün Bülbülü kafes bend eyleyip
Gözlerine mil çeker nalân-ü giryan eylerim.
Nasbedip mir-i Münir'i tâ Yemen mektupçusu
Kal'ayi Akkâyi uzletgâhi Turhan eylerim.
Erzuruma Arifî Paşayı vali nasbedüp
Zemheride palto giydirmez de Lozan eylerim.
Bir alay casus tayin eylerim herkâr için
Cümlesine Şemsi Mollayı nekhiban eylerim
Nuriyi, Tahsini, Mahmudu, Emini, Arifi
Cümlesin hapseyleyüp ikmali udvan eylerim
Hâsılı dünya - ü mâfihayı her - ü - merç edüp
Kendime nâm-ı helâgû hânı ünvan eylerim.
Böyle amma âciz-ü kasır kalırsam ben Ferid
Belki bir gün Hazreti Allaha isyan eylerim.

Memuriyet ihdası:

Bu manzume ile nihayetlenen mazbatanın hulüsasında da Şûrayı Devlet heyeti umumiyesinde düşündük, taşındık, utu-

fetlû Ferit Beyefendi hazretlerine münasip bir mansıp ve memuriyet bulamadık ve nihayet makamı âlii sadaret serhlfiyeliği namiyle bir memuriyet ihdasının zatı fahametpanehilerine arzını ittifakı ârâ ile kararlaştırdık gibi de bir cümle vardı. Bu memuriyete sebep de (!) Ferit Beyin mazul olsun mansup olsun her zaman Sait Paşaya gidip gelenlerden olması idi... Manzumede isimleri geçen zevat bunlardır... Serkarin Konya Aksarayından Hacı Ali Paşa; Gazi Osman Paşa, Reşit Akif Paşa, sadaret müsteşarı Bülbül lâkabiyle meşhur Tevfik Paşa; (Miri Münir) Paris sefiri Münir Paşa; Evkaf Nazırı Turhan Paşa ve ilh... Hatırımda kalanlarını yukarıda arzettiğim manzume daha çok uzundu. Ve bir sürü tahmisler yapılmıştı. Ve her birinin suretleri İkinci Sultan Hamide takdim edilmişti. Padişaha bunları birer birer mabeyinci Arif Beye okutur, izahat alırdı. Anlıyamadıklarını sorardı. Arif Beyin pederime söyediklerine bakılırsa hünkâr bu şakayı beğenmemişti, fakat kızmamıştı, Yalnız kendine has olan felsefeye dayanarak: **(Başları boş bırakılırsa mutlaka birbirlerini yerler)**, demişti. Bir ikinci rivayete göre de birbirlerine düştüler, diye memnun olmuş, bu mazbata ile onu takibeden ikinci bir mazbataya çaizeler vermişti. Ancak üçüncü defa künkârın ağzından vükelâya gönderilmek üzere hazırlanan mazbata Sait Beyefendiyle Kasidecizade Ziya Molla Bey tarafından diğerleri gibi saraya takdim olunmazdan bir gün evvel padişaha (yeni bir mazbata daha yazıldı, vükelâya hitaben efendimizin ağzından; ah bıktım sizlerle uğroşamıyacağım gibi iradelerle bir nevi feragati hümayunu işrabediyor falan...) tarzında bir curnal verilince onlar benim başımı mı yiyecekler, diyerek bu iki zat derhal sarayda istintak edilerek Yemene nefyolundular. Esnayi istintakda yazılan yazı görülmüş ve hünkârı gayet büyülterek vükelâya tecavüz edildiği anlaşılmış olduğu halde; bunu da iyi bilerek arzediyorum; Serhafiye Kadri Beyin kellesini koltuğuna alıp hünkâra mükerreren yalvarmasına rağmen bu zevat Yemene gitmekten kurtulamamıştı. Beğenmedikleri utufetlû Ferit Beye gelince; gel zaman git zaman Sait Paşanın üzerine sadrâzam olarak altı küsur sene kemali iffet ve dirayetle arzı hizmet etmişti.

İSTİBDATTA SÜRGÜNLER

1 Akkâ redif fırkası erkânı harbiye reisliği ile İstanbuldan çıkarılan miralay Bedri Bey; sultan Azizi hal'ettikleri zaman Mektebi Harbiye dahiliye zabiti idi. Cülûsundan sonra ikinci Sultan Hamid bu zatı istihdam etmiş ve bir aralık huzuruna kabul ederek Karadağ hududunu tashih komisyonuna memur etmişti. (Tophane müşiri Zeki Paşanın mektep arkadaşıdır). Fakat Bedri Beyin bizzat bana söylediğine göre kendisi efkârı ahrarane ile tanınmışlardan olduğu ve Karadağdan İstanbula avdetinde hünkâra karşı serkeşlik ettiği için bir derece terfii rütbe ile Akkâya gönderilmişti.

Farsçayı, Arapçayı, Fransızcayı çok iyi konuşur ve yazar, hele Türk edebiyatında yeditûlâ sahibi idi. Gedikpaşa tiyatrosunda oynatılan bir sürü Fransız operetlerini tercüme edenlerdendir. Halim selim, fevkalâde zeki, bir zattı. Sık sık izin alır, Beyrutta ve Cebeli Lübnana gelir; mütedahil maaşlarını Beyruttan alırdı. Hatırımda kaldığına göre babam ona Akkâ belediyesinde bir müfettişi umumilik verdirmişti. Biz ona çok hürmet ederdik; bize çok muhabbet gösterirdi. (Meşrutiyeti müteakip ferik ve İşkodraya vali oldu. Yeni memuriyetine giderken kendisini bir defa Büyükada iskelesinde tesadüfen gördüm.

Bâbı şeyhi Abbas Efendinin, Akkâda en çok ve samimî konuştuğu zat Bedri Beydi. Farsça konuşarak saatlerce hasbihal ederlerdi. Bedri Beyin hüsnü hattı da vardı ve tırnağiyle kâğıtlar üzerine güzel yazılar yazardı. Bedri Beyin Arap ve İran şairlerinden tercümeleri de vardır. Türkçe şarkıları da mevcuttur. Felsefede kuvvetlidir. Basılmamış bir iki eseri vardır. Erkânı harpliği de kuvvetlidir derler. Bilâhare sadrâzam olan müşir Ahmet İzzet Paşa henüz beşinci orduda iken kendisine çok hürmet ederdi ve teftişe çıktığı zaman mutlaka Akkâya uğrardı. Bedri bey bedenen ufak bir adamdı. Çok zayıftı. Sıhhatçe de eksiği çoktu. Midesi bozuktu... Ağrısı sızısı devamlı, fakat bunların hepsine rağmen dayanıklı idi.

Sertabip Hayri Bey

2 — Beyrut askerî hastanesi sertabibi binbaşı Hayri Bey (Sultan Reşadın sertabibi Hayri Paşa) Beyruta vâsıl olduğumuz gün vapurda ilk gördüğümüz adam Hayri Beydi. Koşa koşa babama geldi ve gelenleri hep o takdim etti. Menfiler arasında bulunmak için kabahati yoktu; babası doktor Rifat Paşanın veliahtı saltanat Reşat Efendinin hekimi olmaktan başka... (Bir de biraderi vardı, Hüseyin Bey, Beyrutta asker idi). Biz onu Beyrutta müreffeh yaşıyor gördük. Atı, arabası vardı. Güzel bir evi, Mısırlı bir karısı vardı. Yazları köşk kiralar, Lübnana çıkardı. Yalnız bizim evden çıkmazdı. Babamın dostu idi. Hattâ babamla beraber devre çıkardı. vilâyetin her tarafını dolaşırdı. Harcırah ta almaz değildi.

Meşrutiyetten sonra İstanbulda kendisini sık gördüm, o patırtılar arasında kaç defa evimize kadar gelmişti. Dost bir adamdı. Gourmet değil Gourmand olduğu için mükellef bir istakoz ziyafetini müteakip sektei kalbden İstanbulda ölmüştür.

Şevket Paşa

3 — Ferik Şevket Paşa namında bir zatı da Beyrutta bulmuştuk. Sultan Azizin başmadeyncisi, Pilevne muharebesinde Rusları yarıp ordumuza zahire götürmeğe muvaffak olan Şevket Paşa. Beyrutta ikamete memur idi. Meşrutiyetten sonra âyandan oldu. Beyruta gittiğimiz gün babam onun arabasiyle hükûmet konağına gitmişti. Ve Birkaç gün bu arabayla dolaştı. Evi bizim oturduğumuz evin yanına tesadüf ettiği için sık sık görüşürlerdi. Fakat dikkatle görüşülür konuşulurdu. Fazla asabî, intifali seri bir paşaydı. Çabuk alınırdı.

Büyük bir servet yemişlerden olduğu için ferik maaşiyle geçinmek ona güç geliyordu. Bir taraftan da oğlunu okutmak için masrafları vardı. Babam bu zatın maaşlarını verdirmekten başka kendisine bir hizmet edemedi, fakat hürmet etti. Yakışıklı, güzel bir adamdı. Demir gibi de sağlamdı.

Bir aralık beşinci ordu kumandanı biraz sonra da müşiri olan Hakkı Paşanın kainpederidir. Hakkı Paşa çok hürmet ettiği kainpederi için «eğer Şevket Paşa hazretleriyle beraber, oturşaydık karı koca eskisi gibi yine dayak yerdik» derdi. Ve koca müşir kainpederinden korkardı.

Avukat İsmail Paşa

4 — Beyrutta İstanbul avukatlarından bir sürgün daha vardı ki bu zat tam manâsiyle ikamete memur edilmişti. Diğerleri gibi bir kumandan paşa veya bir hastane başhekimi değildi. sadece avukattı ve lisanını bilmediği bir memlekete gelmişti. Mamafih avukatlık etmesi yasak değildi. Bindirildiği vapurla Beyruta müteveccihen yolda iken şöyle bir irade geldi: İstanbul avukatlarından izzetlû İsmail Paşa Beyruta izam edilmiştir. Kendisinin fakrü hali mesmuu şahane buyurulduğundan muvassalatiyle beraber kendisine iki üç bin kuruş kadar bir maaş tahsisine himmet olunması emrolundu. Ve derhal 2500 kuruş kadar bir maaş bulunarak belediye hukuk müşavirliği ile vazifelendirildi. Meşrutiyeti müteakip İstanbula gelen avukat paşa Amasya mebusu intihabedildi. İyi bir adamdı ve neden Beyruta geldi bir türlü anlaşılamamıştı.

Ali Saip Bey

5 — B eyrutta bir tane de Avrupaya firar edip avdet ettirilmişlerden bir sürgün vardı. Beyrut vilâyeti, sıhhiye müfettişi doktor Ali Saip Bey. İkinci Sultan Hamidin yaverlerinden Ahmet Celâleddin Paşanın, Paristen toplayıp ve birer memuriyete tâyin ettirip getirdiklerinden biri. Genç ve çok sevimli, hattâ çok terbiyeli bir çocuktu. Ele avuca sığmazlardan olmakla beraber babam onu hüsnü idare ve sözünden çıkmaz etmişti. Güzel güzel ifayı hizmet etti. Ufak tefek kabahatlerini de babam bastırdı, onu âdeta uslandırdı. Gece gündüz evimizden çıkmaz ve benim hocam Mösyö Jurdanla saatlerce bilârdo oynardı, hem çok iyi oynordı, 50 ilâ 100 karambol yaptığı çok kerre vâki olurdu. Refikası da vardı ve Fransızdı. Başı sıkıştıkça babamı ve beni unutmaz, tatlı tatlı (kendi tâbirince) diş kirasını alırdı. Zavallı Ali Saip ne oldu bilmiyorum.

İki sürgün daha

6 — Trablusşamda iki sürgün bulunuyordu. Biri Yıl-

dız sarayındaki telgraf memurlarından Sait Bey. Diğeri ikinci fırkadan kaymakam Tevfik Bey. Sait Bey, Trablusşam telgraf müdürü, Tevfak Bey de belediye ser mühendisi idiler. Meşrutiyetten sonra (1908) Tevfik Bey İstanbula geldi, Tevfik Paşa oldu, divanıharbi örfi reisliğinde bulundu. Bebeğe kadar geldi, bizi aradı, sordu. Sait Bey meşrutiyetten evvel vefat etmiştir. Her ikisi, hele Tevfik Bey (paşa) emsali nadir ve vefakâr adamlardandılar.

İSTİBDATTA SANSÜR

—Görülmüştür, Hıfzı— Birer birer her satırını okuduktan sonra her gazetenin, her sahifesine imzasını atan Matbuatı dahiliye sansür müdürü Hıfzı Bey, imzanın üstüne bir de «Görülmüştür» cümlesini çekerdi. Sabah - İkdam - Tercümânı Hakikat - Tarik gazeteleri bu imzayı ve bu cümleyi, yani, bu müsaadeyi aldıktan sonra intişar ederlerdi. Hıfzı Beye gelen müsveddeler parça parça değil, tam sahife, hattâ tam gazete basılmış gibi olarak gelirdi. Evet... Âdeta basılmış bir gazete gelirdi. Bizim her sabaı gazetelerimizi açtığımız gibi, Hıfzı Bey bunları açar, satır satır; harf beharf okurdu, tashih ederdi, çizerdi, düzeltirdi veya yokederdi, bazı harfleri! Bir nevi neşriyat müdüri mesulü gibi, bir nevi musahhiih gibi saatlerce bu işle meşgul olurdu.

Babam Dahiliye Müsteşarı ve Takvimi Vekayi nazırı bulunduğu vakit bu ameliye bizim evde yapılırdı. Akşam yemeğniden sonra gazeteler gelmeğe başlardı. Hıfzı Bey de erken başlayıp, erken bitirmek için derhal işe başlardı. O tarihte gece yarılarından sonralara kadar ajans haberlerini beklemek filân gibi âdetlerimiz, hele radyo henüz dünyada yoktu. Yalnız bazı gazetelere verilmek üzere bir iradei senie, bir iradei aliye gibi resmî tebligat gelirdi. (... İradei seniye Padişahın, iradei aliye Sadrâzamın verdiği emirler demektir...) Ve mühim olan tevcihat varsa onlar gelirdi. Hünkâr bir kısım tevcihatın geç kalmasını sevmezdi.

O tarihlerde intişar eden gazeteleri görmüş olanların bil-

dikleri gibi bunlar başmakalıp ve monoton olmaktan hayli uzaktı. Siyasî yazılar haricinde aşağı yukarı herşeyden bahsedebilirlerdi. Mahmut Sadık, Ahmet Raşim gibi muharrirlerin binlerce karii vardı; fazla itibarları vardı. Münderecat bakımından maarif haberlerine fazla ehemmiyet veren ve bunun hoşa gideceğini bilen gazeteler nerelerde mektepler açılmıştır, mektepler için hangi kitaplar basılmıştır. Müellifleri kimlredir gibi işaretler verirlerdi. Bahusus içtimaî, ilmî, ahlâkî ve dinî yazıları bilenlere yazdırarak; matbuat müesseselerinin şerefiyle istihzaya, yani sahibi salâhiyet olmıyanlara makale yazdırmakla okuyanlara tahmil olunacak bir nevi ezaya müsaade etmezlerdi. Sabah gazetesi sahibi imtiyazı Mihran Efendi emeği sayesinde mürettiplikten bir müessese sahibi olmağa kadar ilerlediği halde yazı yazdıracağı muharrir arkadaşların en iyilerinden olmasına fevkalâde dikkat ederdi. Mahmut Sadık, Ahmet Rasim Beylerden başka Mehmet Cavit, Hüseyin Cahit, Şemseddin Sami, Mehmet Ata, Ahmet Hikmet, Abdullah Zühtü, bilâhare Diran Kelekyan, Cenab Şehabeddin gibi.

Serveti Fünun ve Malûmat gibi mecmualar da sansürden geçerdi. Hıfzı Bey bunları okur, imzalardı. Ahmet İhsan Bey de Mihran Efendi gibi güzide bir (ekip) sahibi idi. Recai zade Ekrem Beyefendi başta olduğu halde Abdülhak Hâmit Beyefendi, Tevfik Fikret, H. Nazım, Hüseyin Siret, Süleyman Nazif, Faik Âli, Rıza Tevfik gibi erbabı kalem Serveyi Fünun'da yazı yazmışlardı.

Baba Tahir'in Malûmat isimli mecmuasında bile kuvvetli kalem sahipleri yazı yazarlardı ve bunların hepsi sansürden geçtiği için bu yazıları korkusuz yazarlardı. Çünkü münteşir yazıların mesulü sansür memuru Hıfzı Beydi.

Mihran Efendinin bir de hususiyeti vardı. Cesareti... Babıâli muhbirliğini bizzat kendisi yaptığı için aldığı haberleri pervasızca gazetesine yazdırırdı; sansürün çıkaracağını tahmin ettiği halde böyle yapardı. Hattâ bir iki defa Hıfzı Beyin çizmiş olmasına rağmen haberi vermekte ısrar etmiştir Nasılsa bir hüsnü tesadüfle meseleyi ağır bir tevbihname almakla atlatmıştı. (Haber Bavyera kıralının mecnun olduğuna ve sarayında hapsedildiğine dair bir ajans haberiydi).

İkinci Sultan Hamid'in sevmediği yazılar takriben şunlardı ve aşağı yukarı malûm idi; binaenaleyh yazı yazanlara bir nevi kolaylık verilmişti: (İhtilâl havadisleri - Suikast tafsilâtı - Hürriyet yazıları ve cümleleri - Hükümdarlara dair bahusus kendisine aşırı hürmet gösterdiği için Rusya Çarı İkinci Nikolayı rencide edecek haberler, haricî siyasette şu idi: Balkanlıları kıskandırmak, aralarını bozmak; Rumelide tenkili eşkiya vesilesiyle Rum çeteleri Bulgarlara şöyle yaptı, Bulgarlar Rumlara böyle fenalık ediyor, mealinde ve sayei âsayişvayei Cenabı zillûl'ahide eşkıyanın def'ine ve tebai şahanenin muhafazasına müsaraat olunduğu tarzında haberlerle kulakları doldurtmak ve ilh.)

Takvimi Vakayi Nazırlığı babamın ühdesine tevcih ve emanet olunduğu zaman Padişah onu huzuruna kabul etmiş ve birhayli hayır duadan sonra gazetedeki havadislerden birçoğunun biraz evvel işaret ettiğim mealde ve mahiyette olmasını ekiden emrederek bu emirlerinin mahremiyetine dikkat edeceğine dair yemin ettirmişti.

Bir de Matbuatı hariciye müdürlüğü vardı. Bunlar da Fransızca olarak intişar eden gazeteleri sansür ederlerdi. Bunun müdürü Nişan isminde bir Ermeni idi, çok zeki bir adamdı Matbuatı dahiliye müdürü Ahmet Arifi Bey gibi evhamlı değildi. Ahmet Arifi Beyi her akşam Hıfzı Bey gibi bizim eve geldiklerini yakınen biliyorum. Takvimi Vakayi gazetesinin provalarını bizzat tashih ve kontrol ederdi. Ve okur, üfler, püflerdi. «Aman beni bir mutasarrıflığa tâyin ettiriniz, gideyim, hem hizmet edeyim, hem de size dua!...» dediğini bugün gibi hatırlarım. (Nihayet mutasarrıf oldu ve öldü zavallı).

Bir kısım sansür de tiyatrolarımız için vardı. Fakat bu, Zaptiye Nezaretine bağlı bir sansür memuru vasıtasiyle idare olunurdu. Piyesleri o okurdu, o müsaade ederdi ve o mesuldü. Gerçi o tarihlerde Manakyan tiyatrosundan başkasında piyese benzer bir şey yok idiyse de oyunun gûya mevzuu üzerinde beş on sahifelik defter var olduğundan sansür buna bakar, müsaade ederdi. Tiyatrolara bizzat giderek tulûat faslını mürakabe ederdi.

Matbuatı hariciye sansürürnün vazifesi daha mühimdi. Zira Avrupadan gelen turnelerin verdikleri oyunlar mühim ve tehlikeli eserlerdir zannolunurdu. Bazı kelimeler üzerinde durulur, bunlar değiştirilirdi. Yalnız bunun bir komik tarafı vardı. O da oynanan piyeslerin aşağı yukarı hepimiz tarafından malûm ve belki de ezbere olması, hattâ piyes kitabının oyun oynatırken elimizde bulunması idi. Hele bir Fransız kumpanyası operetini verirken söylenen şarkılardan birinde (La liberté) kelimesinin (La Gaité) ye çevrilmiş olması hem artistleri, hem de halkı kahkaha ile güldürmüştü. Bundan haberdar olan Hünkâr hemen bir sigara yakmış, düşünmeğe başlamış Karşısındaki adam da aman inşallah kızar, şu münasebetsizlikleri azarlar, diye için için seviniyormuş. «Uydurma olmasın, kimden duydun?» demiş. O da söylemiş: «Doğru. Ne yapayım, Allah müstahaklarını versin. Memur (adam) olmazsa âmir mahcup olur. Ne ayıp» demiş, lâkırdıyı değiştirmiş.

Bunu bana söyliyen Mabeyinci bey «Efendimiz müzevvirleri ve münasebetsizleri pekâlâ biliyor amma, kulaklarını nedense çekmez» demişti.

İSTİBDATTA JURNALLAR

Sultan Abdülmecit devri ricalinden bir Rifat Paşa vardı. Üç beş defa da Hariciye Nazırlığı yapan bu zatın iyi bir şöhreti, müstesna bir serveti, evleri, konakları, köşk ve yalıları statülerle süslü bahçeleri, sebzeleriyle meşhur bostanları, müteaddit arabası ve yüzlerce adamı vardı. Erbabı dikkat ve meraktan olduğu cihetle ikametgâhında tertip ve terbiye kendini arattırmazdı. Haremde baş kalfaları, selâmlıkta kâhyaları, gidiş ağaları dairenin nizam ve intizamı üzerinde dikkatle bekçilik ederlerdi. Çubukluda parasiyle yaptırdığı rıhtım üzerinde kendisi ve çocukları için ayrı ayrı birer (sahilhane) yalı inşa ettiren bu paşanın bir oğlu da «Rauf Beyefendi» idi ki bu zat da babası gibi ricali devletten idi. Bir aralık Sadareti uzma müsteşarlığında bulunuyordu. Babadan kalma servetini kuşa

uçurtmuş, kervana geçirtmiş olanlardan olmadığı için, her mânada mamur ve müreffeh yaşıyanlardandı. Zevkı; dostları, birçok gece yatısı misafirleri, müsahabe ve hasbıhal ile hüsnü muaşeret olduğu için sevdiklerini davet eder, güzel vakit geçirirdi. Enafisden yemekler, mükemmel sofralar, stile uşaklar, müzeyyen ve müzehhep eşyalar, yağlı boya resimli tavanlar, yüzer mumlu avizeler ve emsali süsler Rauf Beyefendinin bir nevi ifadesi demekti. Hele dillere destan olmuştu; Acem halıları Acemistanda dahi kolay elde edilemiyecek cinstendi. Bunlar şu demekti ki Rauf Bey gibi bir zatın elbette «düşmanları demiyeceğim; zira buna ihtimal yoktu Çünkü iyi ve saf ve halis bir adamdı; fakat hasutları, yani kıskananlar çoktu.

Mükellef bir jurnal

Kapı komşularından biri mükellef bir curnal verdi. Daha doğrusu mükemmel bir iftira tertibetti, padişahı telâşa düşürdü. Rauf Beyin yalısında Babıâli ricali içtima ediyor, geç vakitlere kadar müzakerelerde bulunuyorlarmış.!! Bu toplantılar şüpheli imiş!!! Saltanatının ilk senelerine tesadüf etmekle henüz curnalları kanıksamamış olan hünkâr, duçarı telâş olarak gecenin birinde yalıyı bastırttı. Ev sahibiyle beraber misafirleri Yıldız sarayına getirtti. İstintak ettirdi. Rauf Beyin verdiği izahat ve teminat üzerine, bir tarftan da sabaha kadar yapılan tahkikat curnal verenin alyhine çıktı. Padişahın telâşını mucip olacak bir emare bile gözükmedi. Yalnız hahikatin âyinesi gözüktü; tezvir ve iftirayı gösterdi. Padişah beyhude rahatsız olduğuna ve rahatsızlık verdiğine üzüldü; Rauf Beyefendiyi taltif etti, yalısına yolladı. Yolladı ve bu hâdise böylece zararsız geçti amma bir müddet sonra Rauf Bey Midilli mutasarrıflığına tâyin ve bir nevi teb'idolundu, Midilliye gitti. Şu satırları yazarken hatırma geldi. Arzedeyim:

Rauf Beyle beraber saraya celbedilip istintak edilenler arasında Âmedî hulefasından Sahip Efendi de vardı. Fevkalâde telâş ve endişeye duçar olduğu için ilk suale titriye titriye ve yemin ede ede şu cevabı vermiş ve defalarca tekrar etmişti: (Hindi yedik, kaz dolması yedik... Kaz yedik, dolma yedik, başka bir ... yemedik gibi. Midilliye Rauf Bey gibi muntazam ve muhterem bir zatın teb'idi memleketin gücüne gitti. Ve bu iğbirarı açıkça söylemekten kimse çekinmedi. Curnalcıya beddua ettiler. O zamanlarda ekseri nasta bir zihniyet vardı: Vazifesi olmadığı halde curnal verenleri veya curnal uyduranları asla affetmez, asla sevmezdi. O kadar ki devrin Zaptiye ve polis Nazırını, curnalcı bir Şûrayı Devlet âzasına tercih eder; birinde — hududu geçmezse eğer — vazife; diğerinde melânet bulurdu.

Nihayet Rauf Beyefendinin hikâyelerinden ve suitesirinden haberdar olan İkinci Sultan Hamid onu Midilliden getirtti ve bir vesile bularak uhdesine vezaret tevcih etti. Ancak Rauf Paşanın ömrü vefa etmedi, birkaç ay sonra vefat etti. Allah rahmet eyliye. Bu da hatırımdadır; ona vezaret fermanını Mabeyin kâtiplerinden Cevat Bey götürmüştü. (Londra büyük elçimiz Cevat Açıkalın'ın babasıdır ki, Meşrutiyette başkâtip olmuştu.)

Bir Jurnal daha

Gene İkinci Sultan Hamidin 1908 Meşrutiyetinden evvelki son altı küsur senesi zarfında makamında kalan Sadrâzamı Avlonyalı Ferit Paşa dürüst, biraz da dürüşt (sert) bir zattı. Sözünü esirgemez; padişaha bile aman efendimiz merhamet buyurunuzla karıştırarak bir sürü hakikati arzdan çekinmezdi. Bunu bilenler belki kendilerinden de bahse sıra gelir diye ne yapıp yapıp Sadrâzamın ayağını kaydırmak isterlerdi ve istedikleri gibi oynatacakları bir Sadrâzam kollarlardı. Bu emele ulaşmak için senelerce uğraşırlardı. Meşrutiyetten (1908) bir iki gün evvel kadar Ferit Paşa makamında kalmıştı. (Zannediyorum 1907 senesinde idi: Bir gün babamı acele acele saraya davet ettiler. Ve doğruca sarayda bulunduğunu haber verdikleri Sadrâzamın nezdine gitmesini söylediler. Sadrâzam Ferit Paşa pederimi görünce: «Şehreminini bekle, dediler ne var?...» sualini iradetti... Bir curnal verildiğini tahmin eden babam: «Olsa olsa bir tezvirat var olacak. Bendeniz de niçin çağırıldığımı bilmiyorum» cevabını verirken, içeriye giren Mabeyinci Bekir Bey (merhum) ucu yırtık bir kâğıdı Sadrâza-

ma verir, Reşit Paşa ile beraber bu kâğıdı okusunlar, mütalâalarını bana yazsınlar iradesini tebliğ eder gider. Ucu yırtık kâğıt, yani imzası yırtılarak Sadrâzama gelen kâğıt bir curnaldan başka bir şey değildi. «Babamla Sadrâzam ittifak etmişler; ekmeği adetle değil, okka ile ve tartı ile sattıracaklarmış. Maksatları da fırınların önlerini kalabalıklaştırarak halkı sokaklara toplamak ve bununla şehirde bir umumî kıyam husule getirmek, kazan kaldırmak, neticede de hünkârı hal'etmek imiş».

Bu curnal bu kadarla bitmemişti; şöyle de ilâveleri vardı: «Şehremini Emanet meclisinden bir karar almış. Babıâliye bir tezkere ile bu kararı bildirmiş. Evrak Şûrayı Devlete gitmiş ve muvafık görülmüş. Şehremanetine cevap yazılacak ve hemen fırınların önü binlerce halkla kalabalıklaşacakmış; filân...» Ferit Paşa kızmıştı; hünkâra sert bir haber yollıyacaktı. Babam mâni olur ve bu curnalcı kimse gelsin de konuşalım fikrinde bulunur. Hünkârdan bunu rica ederler. O da zaten saraya gelmiş ve curnalının tesirini kollamakta bulunmuş olduğu için, kendisini kolaylıkla bulurlar. «Hünkâr emretti» derler, reddedemez, Sadrâzamın huzuruna getirirler.

Bunu da hatırıma gelmişken söyltyeyim; bu curnalın sonlarında ekmek okka ve tartı ile satılırsa halk aldatılır, ziyan eder gibi de nabeca ve gülünç bir fikra bulunduğ uiçin, casus odaya girer girmez, efendimiz emrettiler mazuratınızın müeyyidelerini bize söyleyin teklifinde bulunurlar.

Babamın ricasiyle Sadrâzam sual ve cevaba karışmaz, yalnız dinler. Kemküm eden curnalcı akla yakın bir kelime bulamaz, söyliyemez ve kendisine babam tarafında nverilen izahatı bir sözle olsun sekteye uğra..nıyarak, netice olarak da «Hakkınız var, ben vehme düşmüşüm, yanlış anlamışım, vah vah...» gibi halisane bir tavır takınarak bu bapta bir de hemen oracıkta bir kâğıt yazar, imzalar. Curnalda siyah dediğine bu imzaladığı kâğıtta beyaz der, Sadrâzama verir. Kendisini odadan çıkarmadan, Sadrâzam mabeyinci Bekir Beyi nezdine davet eder; padişaha hem bu taze imzalanmış kâğıdı yollar, hem de kendi eliyle ufak bir ariza yazarak irsal eder. Bu dâva da biter amma hünkârın beyni fırınların önündeki kalabalığa

saplanır. Şehremanetininin noktai nazarını kabul etmez, olmaz emrini verir.

ESKİ TEPEBAŞI VE TAKSİM BAHÇELERİ

Benim çocukluğumda Tepebaşı ve Taksim bahçeleri aşağı yukarı birer tertip ve terbiye yerleriydi. Kırk para dühuliyeyi verip içerilerine girdikten sonra bizi mektebe götürüp getirmeğe ve gezdirmeğe memur olan lâlalarımız bu bahçelerde koşulmaz, hızlı lâkırdı edilmez, bir şey içerken veya yerken ağız açılmaz, dirsekler masalara dayanmaz, ıslık çalınmaz, şunun bunun yüzüne fazla bakılmaz; aman dikkat edin, sonra adama terbiyesiz derler derlerdi. Çocukluktan uzaklaşmağa başladığımız zamanda da kendi kendimize ve hareketlerimize çeki düzen verir; nazarı dikkati çekmemeğe, pot kırmamağa çalışırdık. Tepebaşı bahçesi biraz da hısusî bir bahçe gibiydi. Biraz evvel söylediğim gibi, içerisine parasız girilmezdi. Dört tarafı parmaklıklı idi. Şimdi içinde asla suyu bulunmıyan havuzun bulunduğu mahalde bir köşk (kameriye) vardı. Muayyen saatlerde burada müzik çalınırdı. Bu köşkün etrafında masalar ve iskemleler bulunurdu.

Esasen bahçenin her tarafı masalarla, üzerleri çiçekli masalarla süslü olarak hazır bulunurdu. Ortada bir yol vardı. Bu yolda da gezinilirdi. Bahçede içki yok değildi. Meze de verirlerdi. Fakat pastırmalı sucuklu, sarmısaklı yiyecek vermezlerdi. Hafif: Peynir - havyar gibi şeyler verirlerdi. Garsonlar adamakıllı style edilmişlerdendiler. Ağızda sigara koltuk altında bira şişesi eller kirli, tırnaklar simsiyah bir halde olarak iş göremezlerdi. İçyüzleri ne idi ehemmyet verilmezdi. Fakat dış yüzleri tertemizdi. Bu bahçenin cazip bir hususiyeti de masalar arasındaki yollarda dolaşanlardan bazı simaların semadan inmişçesine melekru (melek yüzlü)olmaları ile gözleri kamaştırmaları idi. Bunu da gördük. Bahçede oturan bey, paşa, efendi veya mösyöden biri hattâ birkaçı yeni görülmüş bir şey... Gzrdüler mi derhal yerlerinden fırlarlar gezinmeğe başlarlardı. Bu gûna çâlâkiye sahip olanların başında İbrahim Hakkı Beyefendi hazretlerini görürdük. (Sonraları meşrutiyet

sadrâzamlarından Hakkı Paşa). Sarayı hümayun mimarı Yanko Bey de yaramazlardandı. O kadar ki konsomasyon parasını peşin verir, fırlamaya hazır bir halde gelen geçeni süzerdi. İşin acıklı tarafı büyük yaşlılardan küçük yaşlılara o meydanlarda koşacak saha bırakılmazdı. Paramız olsa da düdüğümüz ötmezdi. Çünkü mühür onlarda idi. Süleyman idiler. Sonra da hovardalıklar bahsinde mahir idiler... Halbuki bzi memhur idik; ve mahcup idik. Ağzımızı açamazdık, o yollara kaçamazdık. Nârasız, kavgasız, palasız, bıçaksız eğlendiren bu bahçelerde bir şey daha görürdük: Beylerimizi paşalarımızı arkalarından koşturan hatunlar hakikaten terbiyeli hareket ederlerdi. Tanıdıklarına bile selâm vermezler, kimsenin yüzüne bakmazlar; randevuları varsa bir masa işgal ederek hemen bir şey ısmarlar, beklerlerdi. Erkeklere gelince bunlar da yalnız oturan bir kadına musallat olmazlardı: Olamazlardı. İşte Taksim ve Tepebaşı bahçeleri evvel zaman içinde bu halde idiler.

Taksim bahçesinde de duhuliye parası vardı. Bunun da masaları ve yürüyüş yolları ötekine benzerdi. Müşterisi tabiatin tabiî güzelliklerini tercih edenlerden ibaret gibiydi. Güzel bir manzara karşısında oturmak dinlenmek istiyenler burada ekseriyeti teşkil ederdi. Kendi kendine bir köşede ve bir ağaç altında oturmak bir rakıcık içmek veya bir arkadaşla hasbihal eimek elbet bu bahçeye yakışırdı. Burada da müzik ve fazla olarak saz vardı..

Bu yerlerde bulunmanın usul ve âdabından nasip almamış olanlar oturdukları yerlerde veya gezerlerken bir eğlencede bin lira bozacak kabiliyette ve kuvvette olsalar bile hudutlarını ve hadlerini aştılar mı orada mutlaka dikiş tutturamazlar istiskal edilirlerdi. Esasen yollarda, sokaklarda ve umumî mahallelerde bulundurulan belediye çavuşları veya emniyet polisleri vazifelerinin tesbit etmek için vaka beklemek değil, tesbit etmemek için vakaları önlemek olduğunu bilirler, ona göre hareket ederlerdi. Hele arsızlar ve sarkıntılık edenlere asla müsamaha edilmezdi. Askerî «Kanun» ları da bu işlere bakarlardı. Tophane müşürü Zeki Paşa aynı zamanda askerî mektepleri Nazırı olduğu için talebenin sokaktaki tarz ve tavırlarını çok sıkı murakabe ettirirdi. Talebenin sokaklarda lâübaliliklerine aslâ ta-

hammül etmezdi. Bu bahçenin ön tarafı bugünkü gibi çalı çırpı ile bölünmüş! fakirlerle zenginler birbirinden ayrılmış değildi. Duvarları içinde herkese açıktı. Masaları ve sazın yeri ön taraftaki yüksek ağaçların altında ve aralarında yerleşmişti. Bahçenin geri tarafları yani travmay yolu tarrafı daha sık ağaçlı idi ve ufak dar yollariyle halka büsbütün serbes bırakılmıştı. Bir de dairen mâdar geniş bir araba yolu vardı. Burada da eğri büğrülükleri bugünkünden pek farklı olmıyan şehrimizin parke kaldırımları üzerinde yürüyemiyenler (ezcümle Almanya büyük elçisi baron Marşel, İtalya büyük elçisi Marki İmperyali, Belçika elçisi baron Dödzel, İspanya elçisi Marki Kamposagrato gibi zevat) yürüyüş ekzersizleri yaparlardı. Babam da yürümeyi çok severdi. Feridun Nevcivan paşanın pederi İbrahim Sarım Beyle beraber sık sık bu bahçeye giderdi, beraber yürürlerdi; bir de bendeniz her akşam üzeri bu bahçenin koşucularından idim. Baron Marşel dolaşırken ne zaman bana tesadüf etse dururdu: Bu bahçe olmasa ben harabolurdum. derdi. Çok şişman ve kocaman bir zattı. Yürümekten çok faydalandığını her zaman söylerdi. Bahçenin ortasında bir ahşap köşk ve altında kiler vardı. Müşterilere servis bu mahalden yapılırdı. Buranın garsonları da Tepebaşı garsonları gibi temiz idiler. Akla gelmişken şunu da ilâve edebiliriz: Bahçenin bahçıvanları muttasıl dolaşır, etrafa nezaret ederlerdi ve meselâ kapıların önünde ayak ayak üstüne kurularak çoraplardan fırlamış parmakları elleriyle karıştıramazlardı. Kapılardan kırkar para vererek içerilerine girilen bu bahçeler yüksek bir bedelle kiraya verilirlerdi. Tepebaşı bahçesi müstecile yapılan mukavelenamede bir de tiyatrolara Avrupadan truplar getirilmesi kaydı vardı. Şimdi ismini hatırlıyamadığım kiracı uyanık ve isgüzar bir adamdı. Taahhütlerinde muvaffak olur, bize operalar — operetler — Komedi Fransezleri getirerek göstertirdi. Yani bize hizmet ederdi. Zihin ve fikir açıklıklarına bir nevi vesatet ederdi. Hele sanat meraklılarına âdeta birer ders verilmiş olurdu. Yeryüzünde görmeden göstermenin henüz imkânı bulunmadığı için bu usûl çok iyi ve hayırlı bir usul idi. Hepimizi memnun ve müstefit ediyordu; kafalarımız ve kulaklarımız terbiye ediliyordu.

İSTANBULUN KARŞISINA NEDEN BEYOĞLU DENDİ?

Tâ Bizanslılar zamanında Cenevizlilerin elinde bulunan Kalatanın yukarı taraflarında ikameti ihtiyar eden bir Venedik beyi vardı. Çok da zengindi. Beyoğlu ve civarında, hattâ Ortaköy üzerlerine kadar giden tepeciklerde birçok toprak edindi; ağaçlıklar, bahçe ve bostanlar yetiştirdi. İtalyadan nevi nevi tohumlar getirtti ekti. Halka fasulyeyi, patatesi ve birhayli sebzeyi öğretti.

Fatih Sultan Mehmet İstanbulu fethettiği vakit bu Venedik beyi şimdi Rum kilisesinin bulunduğu mahaldeki konağında (Taksim) oturuyordu. Ve fetih sıralarında Osmanlı donanmasına mensub kadırgalar bu zatın bostanlarından geçti. Halice indi. Mevsuken rivayet edilmektedir: Fatih Sultan Mehmet bu beye ve evlütlarına çok iltifat ve emniyet gösterdi. Hattâ beyin konağına geldi, yemek yedi.

Bu Venedikli zatın ölümünden sonra varisleri yavaş yavaş ellerine düşen toprakları azalttılar. Bir kısmını sattılar. Diğer kısmı şuna buna hediye ettiler. Fakat güzel İstanbulu bırakmadılar, konaklarında kaldılar. **İşte bugün Beyoğlunun aldığı isim bu beyzadelerden dolayıdır.** Gitgide bu konaklardan eser kalmadı,. En nihayet bu bey oğullarından en büyüğünün konağı da satıldı. Ancak (İkinci Sultan Mahmut) devrinde satıldı. Bu konağı ve müştemilâtını Süleyman Efendi namında bir tüccar satın aldı. Harab olmuş konağı yıktı. Toprağı ayırttı. En büyük parçasını vatanî bir hizmete hasr ve tahsis etmeği münasib bularak kendi kesesinden sarfettiği paralarla ve bin ihtimam ve dikkatle bir kışla inşasına tahsis etti ve kışlanın ikmalinden sonra anahtarlarını Sultan Mahmuda takdim etti. (... Efendimiz amcaları Sultan Selimi çok severdi. Ben de bu kışlayı o kışlanın tâ karşısında yaptırdım, velinimet efendimize arz ve takdim ediyorum, diyerek...). Sultan Mahmud bundan çok memnun ve müteşekkir kalmıştı, Süleyman Efendiye çok iltifat etmişti. Bu kışla bundan birkaç sene evvel yıkılan Taksimdeki topçu kışlasıdır. Temelleri gayet muhkemdi. Kanalizasyonları fevkalâde hünerli ve mükemmeldi; Bunun böyle olduğunu İttihatçıların devrinde bu yeri satın alan Perye isimli Fransız bankasının yaptırdığı etüdlerden biliyorum, ve her türlü faydalı işlere tahsis olunacak kadar genişti. Hem de yazlık ve kışlık bir bina idi. Lodosa nazırdı. Nekahethane olarak kullanılabilirdi. Poyraza nazırdı. Ameliyat odaları, hekim odaları, hattâ hasta odaları buralara yerleştirilirdi. Ortasında muazzam bir bahçe vardı. Hastaları gezdirir, hava aldırırdı. Hattâ kışla olarak kullanıldığı zaman bu faydalarından da istifade olunuyordu.

Periye bankası Meşrutiyet devrinde satılan bu binayı ve karşısındaki Talimhane meydanını aldıktan sonra güzel bir proje yaptı. Bugünkü Talimhane ismini alan apartımanların bulundurulduğu mahalde başka türlü bir lotisman yaparak arsalar satacaktı. Nasıl oldu bilmiyorum. Vali Muhiddin Üstündağ zamanında bankadan bu yerler istirdad olundu. Talimhane evlerle dolduruldu. Kışla yıkılıncaya kadar metrûk bir halde ter kolundu kaldı. İşte bundan sonra olacak ki Sultan Mahmut devrindenberi dimdik ve güpgüzel duragelen bu bina çürüğe çıkarıldı, yıkıldı.

Gönül isterdi ki köışla müşrifi harab olmadan evvel yıkılmak ıztırarından kurtarılarak mükemmel bir tâdil ve tamir görsün; hastahaneye intılâb etsin; ismi de (İnönü hastanesi) olsun. İçine her giren şifa bulsun; dua etsin çıksın. Böyle olsaydı; evet... bu böyle olsaydı hem memleket müstefid olurdu, hem de Süleyman Efendinin ruhu şâdolurdu. Olmadı. Çünkü başka türlü olamazdı. Ve çünkü senelerce ihmal edilmesi sebebiyle bina çürümüştü, dökülmeğe başlamıştı. İhmalimizle biz onu için için yıkmıştıö, satmış savmurmuştuk!. **«Yazık oldu Süleyman Efendiye»**...

BEYOĞLU HÂTIRALARI

Geç olsun da güç olmasın derler. Bunu bildiği için olacak nuru ayının **«Sait Duhânî»** Eski İkametgâhlar ve Eski Adamlar adlı Fransızca eserini bana herkesten sonra verdi. Maksadı elden ele vermekmiş. Bir tesadüfü beklediği için göndermek istememiş. Kendisini Löbonda bulduğum dakikayı geçirmedi;

koştu gitti, kitabını getirdi, kabına bir şeyler yazdı, bana verdi. Ve epeyce iltifatlı yazdı. Ağabeyliğin yaşta değil, başta olduğundan teâmi ederek, yani ilmiv ve irfanının bir haylimize ağabeylik edecek derecede bulunduğunu görmek veya göstermek istemiyerek bir nezakette bulundu. Bir daha mersi.

Yarım asır

Sait Beyi 1897 senesinin temmuzundanberi tanırım. Pederiyle beraber Suriyede idi. Bendeniz de babamın yanında Beyrutta idim. O Cebeli Lübnanda otururdu. Mutasarrıf devlet lû Naum Paşanın oğluydu. Esasen Lübnanla Beyrut içiçe bir yer olduğu için bir yerde oturuyorduk da diyebilirim. «Said» İstanbulda doğmuştu. Suriyede büyüdü benim gibi.

Naum Paşa beeşr seneden tam on sene Lübnan mutasarrıflığında kalmıştı. Bu da demekti ki Sait Beyin beşiği Âsitanede salanlmış mekteplerinin kapıları Suriyede eşinmişti. Tek evlât olduğu cihetle üstüne titredikleri kadar derslerini takibeder, biçareyi nefes aldırmamacasına çalıştırırlardı. Bereket versin çok zeki, çok da çalışkandı; derslerini çabuk ikmal etti, kurtuldu. Yoksa ikmali enfas edecekti!!

Çalışma müddetinde bütün zevki kıpkırmızı saçlarını örten kırmızı fesiyle ve bir efendizadeye yakışan tavriyle kır atına binerek arasıra dolaşması olurdu.

Biraz değilmiş meğer

O... Dünyayı adamakıllı görmüş. Eski Beyoğlu için yazı yazmamış, âdeta tablolar çizmiş. Fakat empresiyonist değil, hakikî tablolar çizmiş. «Evet, konaklar, aileler, dedikodular, siyasetler, leventenlikler, gelen giden ecnebiler, artistler, seyyahlar, saray ve elçiler hepsi bu küçük eserde. Fakat bu küçük eserde büyük şeyler var. Tık tık tahtaya vurduktan sonra bunu da arzedeceğim. Bunların kâffesi muharririn notlarından mı? Hayır! Kafasından çıkıyor. Zaten pederi de söylerdi ya! «Ben Saidin hâfızasından korkuyorum »derdi... Tedâi midir nedir bilmem bu nefis eseri okurken benim de aklıma bir iki Beyoğlu hâtırası geldi ve bunlar nasıl oldu da Saidin gözünden kaçtı, kulağına gitmedi. Hâlâ hayretteyim...!

Birisi şu

Bir akşam üzeri Babıâli dönüşü Perapalasa uğramıştım (1905) Niyetim ote lin salonunda çay içmek, evime yürüyerek dönmekti. Otelin sofasında Suriyeli iki tanıdığıma rasgeldim. Biri büyük elçiliklerimiz başkâtiplerinden Jan Tüveyni Beydi, öteki Suriyeli Nadra Mıtrandı. Beni görür görmez koşup yanıma geldiler, masalarına davet etiler. Kabul ettim. Karşımızdaki diğer salonda Şeyhülislâm Cemaleddin efendinin mahdumu Muhter Bey vardı, kendi kendine oturuyordu. Davet edelim mi, dediler. Şûrada karşı karşıya oturuyoruz, burada ne mahzur olabili rdedim. Jan gitti. Muhtar Beyi aldı, geldi. Şuradan buradan konuşmağa başladık. Salonlar oldukça kala balıktı.

Güzel tuvaletli güzel kadınlar, dürüst giyinmiş erkekler, masaları işgal etmiş konuşuyor, çay içiyorlardı. Bu sıralarda İstanbulda hemen hemen kimsenin sevmediği «elhak» soğuk ve şımarık bir levanten salona girmiş, masaları dolaşmağa başlamıştı. Bittabi bizim yanımıza da geldi. Buyurun demediğimiz için Tüveyni beye hitabetti, ve kaka şakalar yapmağa başladı. Sert bir cevap aldı. Gene susmadı. Jan ayağa kalktı, herifi büsbütün tersledi. Ne oldu bilmedik daha ziyade kızdı «Sen bana sal Türk mü dedin Şimdi seni tokatlarım, defol» diye bağırdı. Heıif tüydü. Bu terbiyesiz adam ecnebi seferaketlerden birine dayanmış levantenlerden biri ve hâfızam şaşırtmıyorsa eğer tramvay şirketi direktörlerindendi. İş bu kadarla da kalmadı. Tüveyni Bey bu adamı şikâyet etti, tarziye verdirdi ve azarlattırdı. «Jan Tüveyni Bey» Beyrutlu idi. Çok da Osmanlı bir çocuktu. Çok da yaşadı. Daha geçenlerde Beyrutta öldüğünü duyduk. Aklıma gelmişken şunu da söyliyeyim: **(Said Duhanî)** de bir meziyet daha vardır. «Nimetşinas» dır alabildiğine. Bunu da Reşit Saffet Beyefendiden öğrendim... Fransızlar ilk zamanlar Suriyede bir şeyler yapmak iscteyerek bitaraf ve oralarda sevilmiş bir adam aradıkları sıralarda Saide âdeta Lübnanda bir şefdetalık kapısı açar gibi sözler söyledikleri zaman kendisinden şu cevabı almışlardı... **«Unutmayın ki ben Naum Paşa isimli bir Türk vezirinin oğluyum».**

İzmirli Nuri (bugün) avukatlarımızdandır. Edib Daniş rahmeti rahmana kavupşmuştur. Nejat sanayii nefîse mektebimizde heykeltraş hocalarındandır. Mustafa Rahmi İzmirde profesörlük etmektedir. Giritli Rahmi Ziraat Bankaşı şube müdürlerindendir. İbrahim Alâeddin meşhur vşairimiz ve edibimizdir. Hasan Arif vefat etmiştir. Harun Alice ölüp gitmiştir. Şâmil Osman liman işletmesi müfettişlerimizdendir. Ahmet Rasih ailesinin Adanadaki çiftliğinde uğraşır. Münir Mazhar Ziraat Bankasında muhaberat müdürüdür. Hamza Osman Afyon saylavı ve Toprak ofisi umum müdürü idi. Hakkı Hayrı gözümüzün nuru yani meşhur göz doktorumuzdur. Sadreddin Celâl üniversitede pedagoji profesörüdür. Fehamet hanım bilmiyorum şimdi nerededir? Makbule hanım Suphi Paşa ailesindendir. Cenevrede vefat etmiştir ve ço khazin bir merasimle defnedilmiştir. Betul hanım bir Fransızla evlenerek mavi iklimin Nis şehrindeki şatoda mukimedir.

Fahreddin Süleyman (Fahri Arel) Tıp Fakültesi sabık dekanı, profesör ve operatörlerimizin güzidelerindendir. Nabi Haseki hastanesinde profesör doktorlarımızdandır. İbrahim Osman Selânikli; İstanbulda bir klinik sahibi doktorlarımızdandır. Ahmet Tevfik Meteoroloji umum müdürümüzdür. Ziya Emiroğlu Serasker ıza Paşanın üçüncü oğludur. Sedat Tavat profesörlerimizdendir. Yusuf Nazir Tavat Türkçe ve Fransızca muharrirlerimizden ve üdebamızdandir. (Gazi Osman) merhum olmuştur. Süheyib Nizami Ankara hukuk fakültesi profesörlerindendir. Yahya Mümtaz vefat etmiştir. Gazanfer Galip Gaziantepteki çiftliğindedir. Fahreddin Tandoğan Maliye Bakanlığı hukuk müşaviridir. Mademki hayvanın en kuvvetlisi (ayı) dır. Pekâlâ bu lâkabı kabul ettim demekle meşhur Adil fakültelerimizden birinde daire müdiri-müdebbiridir. Kertenkele lâkaplı Ziya Hüsnü Anadolu ajansının İsviçre muhabiridir. Doktor Ali Riza ölmüştür. Cevat Hüsnü Kâbilde sefirimizdir. Sabit Galatasaraylı denmekle meşhur futbolcumuzdur ve şimdi Hatay dağlarının birinde büyük bir otelin sahibidir. Arif Rasih Adanadadır. Kommer Kemal İzmit eşrafından ve eshabı emlâkdendir. Salih Nazif muktedir hocalarımızdandır. Bereket Osman vefat etmiştir. Rıza Kutbi ne oldu haberim yok.

Nurullah Atâ (Ataç) kıymetli üdebamızdandır. Asım Geremenli mütehassıs doktorlarımızdandır. Bilâl Aziz Maarif Vekâleti hars müfettişi umumîsiydi. Sunullah Adil çiftlik sahibidir. Muğlalı Salâhaddin Menteşe avukatlarımızdandır. Mehmet Ali Şevket hukuk fakültemiz hocalarındandır. Cevat Refik güzide hekimlerimizdendir. Sadi muktedir ve muvaffak armatörlerimizdendir. Küçük Mehmet Cevat Londra büyük elçimizdir. Nihat Refik hariciyemizde şube müdürlerindendir. P. K. Z. Hüsameddin Çalapala soyadı almasına hâlâ keşke Cenevredeki lâkabi soylandıraydım demekte imiş. İyi bir arkadaşımızdı.

Mustafa Şekip Tunç müftehir olduğumuz üstatlarımızdandır. Selim Nüzhet ufulile hâlâ acısını unutamadığımız bir vatandaşımızdır. İkilik Merkez bankası müdürlerindendir. Ve 1914 senesi sonlarına doğru İstanbuldan Cenevreye giden (Semih Mümtaz S) Yani Mümtaz soyadlı Semih bendeniz!

«Lozan» daki talebe

Mustafa Besim rânâ mühendislerimizdendir. Reşat sanayi umum müdürü idi. Nejat Kent İş bankası sabık müdürüdür. Esat maruf ve muhterem diş doktorumuzdur. Mahmut Esat Adliye vekili idi vefat etmiştir. Cemal Hüsnü büyük elçilerimizdendir. Mazhar Nedim İstanbul hukuk fakültesi profesörlerindendir. İbrahim Galip Fesçi mühendis müteahhitlerindendir. Nusret Halk bankası umum müdürüdür. Lâkerdacı lâkaplı Hamdi Belediye umumî meclis âzasındandır.

Yine Cenevre

Fransızların Almanların hücumunu (Marne) de tevkif etmelerinden hemen sonra (1914) birinci umumî muharebenin bize de sirayeti Pariste ve Brükselde bulunan talebelerimizi dahi şaşırtarak koştura koştura İsviçrede toplanmıştı. Bir taraftan da yine Avrupada bulunan bir sürü beyler, paşalar yalnız olarak veya aileleriyle İsviçrede toplanmışlardı. Ben Cenevreye gittiğim zaman bu kalabalık hattâ yerleşmişti ve aralarında babamla hasta hemşirem ve validesi vardı.

Muvasalatımdan birkaç gün geçti geçmedi, biraderim Yahya «bizim bir talebe cemiyetimiz vardır. Sık sık gidiyorum;

şekerler gibi arkadaşlar buluyorum» diyerek bir toplantı gecesinde benim de kendisine refakat etmekliğimi teklif etti. Gittim. Rue de Rhone'de bir kahvehanenin üst katındaki bir büyük salonda bir kalabalıkla karşılaştım. Biraz evvel isimlerini arzettiğim beyefendilerden birçoğuna takdim edildim. Cemiyetin reisi, bu işi başıma sarıncaya kadar, Şükrü Saracoğluydu (sabık Başvekil). Talebe cemiyeti diyorsam mektep çocukları zannetmemelidir: Hayır! Bu beylerden mühim bir kısmı âlî mekteplerimiz mezunları idiler. Avrupa üniversitelerinde çalışıyorlardı. Hattâ içlerinde kaymakamlık; maarif müdürlüğü; vilâyet maiyet memurluğu ve mektep müdürlüğü yapmış olanlar vardı: Cemiyetin işi şuydu. A — Diyarı gurbette birbirimizi kaybetmemek. B — İçtimalarda konferanslar vermek münakaşalar etmek. C — Samimî bir hava içinde eğlenip gülmek ve bunu alınan muharebe haberlerine nazaran ayarlamak. D — İster istemez biraz da siyasetten bahsetmek, fakat siyaset lâkırdılar veya haberleri bazan heyecan verir olurdu. İsviçre matbuatının düşmanlarımıza inanıp hem de gafil avlanıp aleyhimizde yazdıkları yazılar elbette can sıkıyordu, bize biz de ne yapalım düşüncesini veriyordu.

— 2 —

Cenevredeki talebenin ister istemez siyasî düşüncelerle de meşgul ve mutlaka muazzeb olduğunu aleyhimizdeki neşriyata mukabele kaygısiyle müteezi bulunduğunu arzetmiştim, Bir teessür yüzünden husule gelen bir iki hâdiseden bahsedeceğim. Meselâ talebenin en genci (Hamza Osman) ın şahlanmaları gibi!. Moskof Çarlariyle 25 sene çarpıştıktan sonra esir ve fakat muhterem olmasına rağmen, bir sürü teklifi reddederek, Osmanlı mülküne gelen şehametlû Şeyh Şamilin torunu Celâdetlû Hamza Osman, henüz on altı yaşlarındaydı. Vatan işlerinde fevkalâde heyecan gösteren bir biemandı. Kızdı mı »şırank» tokat işten bile değildi. En ufak bir imaya tahammül edemezdi. Biz Türkler gerçi hep bir arada ve vatan meseleleri üzerinde can cana idik; bu hususlarda asla başka türlü düşünemezdik. Fakat Cenevrede düşmanlar da vardı, başkaları da vardı. Rus ihtilâlcileri; Yunan ve Makedonya komitecileri; Ermeni Taşnakçıları kendi aralarında bazan da müctemain sık sık toplanırlar, umdelerinin, hayallerinin propagandasını yaparlardı. Lenin Zürich'te, Mussolini Lozan'da idiler. Can cana, baş başa herbiri kendi derdine düşmüştü; uğraşırlardı.

Şu halde Türklere de bir vazife terettüb etmişti. Biz de toplanalım kararını verdiler. Ve bu sırada Lozan'da da teşekkül eden bir talebe cemiyetiyle görüşerek, Lozanla Cenevre arasında bulunan (Rol) köyünde birleştiler.

Pek hararetle çok da samimiyetle konuştular, müdafaa faaliyetine geçmek üzere birhayli karar ittihaz ettiler. Bu sıralarda idi, şöyle bir vaka hâdis olmuştu: Cenevre'de dolaşan Taşnakçı ihtilâlcilerden (Jorj Vemyan) adlı birisi vardı. Bu adamın işi gücü aleyhimizde propaganda yapmaktı. Bir gün konsolkoshanemize gitmiş. Başkonosolos (Yusuf Ziya) Beyi makamında tahkir etmiş ve Cevat Hüsnüyü (aynı zamanda talebe ve kançılardı. Yıldızdaki (Hamidiye) e camisi ikinci imiminın oğludur) dövmüş. Konsoloshaneden çıkarken de bayrağımıza karşı terbiyesizlik etmiş! Talebe içtimalarının birinde bu haber duyulunca fesler bastan fırlamıştı. Hep birden gidelim herifi dövelim dimişlerdi. Serdarı dirayet medar Şükrü Saracoğlu «bu olmaz başka yol arayalım. Bir adama birçok kişi gitmez» demişti. Bu aralık (Hamza Osman) salondan sıvışmış! Kardeşi Gaziyle birlikte yola çıkmış ve doğruca Vemyan'ın müdavimi olduğu bilinen kahvehaneye gitmişler. Elleriyle koymuş gibi bu mütecasiri bulmuşlar. (Kapamacıyan) adlı bir Osmanlı Ermenisiyle bezik oynuyormuş. Yanlarında da yine Osmanlı Ermenilerinden (İstanbulyan) bulunuyormuş. Nezaketle herife bazı sual sormuşlar. Herif «vay» demiş ayağa kalkmış. Derdin şıkan çıkarmaksa dışarıya çık konuşalım cevabını vermişler! Herif büsbütün böbürlenmiş. Ve tefevvühâta sövüp saymağa başlamış. Mükemmel bir dayak atmışlar. Bittabi polis müdahale etmiş. Hamzayı ve Gaziyi polis karakoluna götürmüşl. Cenevre emniyet müdürü umumisi Mösyö (Vibere) teslim etmiş. (Bu mösyö Viber kocaman bir adamdı. Kocaman da bir sakalı vardı ve vazifesindeki mehareti Avrupaca meşhurdu). Madrub (dayak yiyen) karakolda bağırarak dâvacıyım der dururmuş.

Çocuklar hapishanede

İsviçredeki polisin vazifesei «neme lâzım bana bir şey söylemediler ki» den ziyade hâdiselere hemen müdahale etmek olduğundan ve müstantika da haberi ihmal etmediklerinden dârıplar ve madrup tevkifhanede bulunan müstantik efendiye teslim edilmişlerdi. Bunu yani bu hâdiseyi ve neticeyi duyan Türk gençleri hemen tevkifhane önünde toplanarak nümayişe ve dayak yiyenin yediği naneleri tâdat ile feryada başladıklarından (Mösyö Viber) ortaya çıkmış çocuklara hak vermişti. Fakat (Jorj Vemyan) ın dâvacılığı tereddüt uyandırmıştı. Bu zaman Şükrü Saracoğlu Bern şefimiz Fuat Selim Beye telgrafla müracaat etmişti, sefirin de müdahalesi üzerine mevkuflar tahliye edilmişlerdi. Sonra da mahkemede beraet kazanmışlar ve İsviçreliler tarafından alkışlanmışlardı. (...Şunu da kaydetmek isterim; Mahkemede şahit sıfatiyle dinlenen (İstanbulyan) la (Kapamacıyan) ve eski konsoloslarımızdan (Rüştü Bey) (Posta Nazırı (Mardinî Vehbi) Efendizade (Hamza) ile (Gazi) nin lehinde şehadet etmişlerdir. Her üçüne bir de burada teşekkür ederim...). Hatırımda iken şunu da söyliyeyim: Mahkemede müddeiumumî kendi bayrağını tahkir eden adamın kendini müdafaaya hakkı yoktur gibi bir şey söylemiş, dâvacıyı susturmuştu.

Harbin sonları

1914 - 1918 harbinin sonları Cenevredeki Türkleri meyus ve nevmidediyordu. Harb kaybedilirse başımıza örülecek çorapların nice olacağı seziliyordu. Büyüklü küçüklü herkes bir tefekküre, bir çare aramağa başlamıştı. Hattâ ihtiyarlar hile harekete gelmişler, sık sık konuşmağa başlamışlardı. (Prens Sabahaddin) (Doktor Nihat Reşat) beyler ve (Ahmet Bedevi) Cenevreye gelmişlerdi. Bö Şerif lâkabiyle meşhur ferik (Şerif Paşa) da Cenevreye gelmişti. (Mahmut Muhtar) paşa ve saire de faaliyette idiler. (Şahabeddin Süleyman), (Bilâl Aziz), (Hamza Osman) (Semih Mümtaz) ve (Recep Ferdi.) «İntibah ve Teceddüt» isimli bir cemiyet için günlerce uğraştılar.

— 3 —

Bu yazıda iki evvelde unuttuğum isimlerden birkaçını yazacağım; aynı zamanda da İsviçredeki hocalarımızdan ve ahvalimizden bazı anekdotlar arzedeceğim. (Dr. Cevdet Nasuhi) yi (merhum) istihlâf eden Saracoğlu Şükrü Beyden sonra Cenevre Talebe cemiyeti reisliği bana emanet olunduğu için, bu mevzuda ısrar eder olmaklığıma muhterem okuyucularım elbette müsaade edeceklerdir. İçimizde bir de (Şerif Bey) vardı ve (Mustafa Şekip) üstadımızın samimî arkadaşlarındandı. Eski müderrislerimizden olduğunu duydum; fakat kendilerine buralarda tesadüf edemedim. (Dr. Cevdet Nasuhi) vefat etti. Muktedir hekimlerimizden Dr. Şefik İstanbuldadır. (Prof. Hâmit Nafiz) de burada ve üniversitede dersler vermektedir. (İzzet Aksoman) İstanbulda Tüccar Derneği reisidir ve Afyon mebusuydu. (Abdullah Zeki) oğlumuz Hariciye Vekâleti kâtibi umumî muavinidir. (Bekir Osman Erkan) Hamza Osman ın küçük kardeşidir; Beşiktaştaki Toprak Ofisin depo müdürüdür. (Bedri Nedim Göknil) Lozanda okumuştu, şimdi İstanbulda ticaret âlemindedir. (Talât Erler) de Lozanda okudu, burada tücvarlarımızdandır. Süreyya Yusuf Ziya Cenevre sabık başkonsolosu Ziya Beyin oğludur; şimdi Ankarada serbest bir iş sahibidir. (Ali Tansever) e gelince, o da Lozanda idi, şimdi İstanbulda mukimdir ve (Balıkçı Ali) namı şerifiyle meşhurdur; Balık ihraç eder. (Süleyman Paşa zade Âdil) ise, Mahmut Şevket paşa hâdisesinde İsviçreye müteveccihen Dersaadettan firar etmişti. Öldü zavallı. İsviçrenin (Valais) kantonu ahalisinden bir hanımla evlenmişti. Bu hanım el'an hayattadır ve Beşiktaşta (Hamza Osmannın) pederi merhum (Osman Paşa) nın konağında oturur.

Bir de (Muhip) isimli bir gencimiz vardı. Zürich'te okurdu. bilmiyorum nerededir? Ayni şehirde okuyan (Sedat Okay) ın bir mühendis olarak hayatta bulunduğunu ve arkadaşlarından Galibin vefat ettiğini söylediler. —(Hasan Tahsin Nevres.)— İzmirin istilâsında; gelen düşmanlara ilk kurşunu atan bu arkadaşımız, hemen oracıkta şahid edilmişti. Bu mertebe çok büyüktür. Onu tebcil etmeliyiz. Fakat gönül bu ya keşke sağ olsaydı da vatanının kurtuluşunu göreydi, diyor...

Malî ahval

Harbin sonlarına doğru, hattâ biraz evvelindenberi talebenin resmî veya hususî tahsisatı eski nizam dahilinde gelemedi. Esasen hayli dürüst davranan bu beylerin kredileri vardı. Fakat ne kadar olsa, arada sırada borç vermek lâzımdı. Bundan dolayı birçoğu sıkıştı. Mektuplar gidemez, memleketten haber alınamaz olmuştu. Şu halde gurbet diyarında dacret ağır gelmeğe başlıyordu. Bu derde çare düşündüler; ve içimizde cidden muztar kalanlar için bir hizmet yolu aradılar. «İmdat» isimli bir cemiyetcik teşkil ediverdiler. Ve Papa mevkiinde bulunan ihtiyar ve vüsatli zatlara bu teşebbüsün haberini verdiler.

Bu cemiyetin reisi (Şamil Osman) kâtibi şadi idiler ve refakatlerinde iki de genç kız vardı, (Osman Paşa) kerimesi (Saadet) Reşit Mümtaz Paşanın kızı (Münire) Hanımlar. Çopur Tevfik Bey, hâlen Meteoroloji umum müdürüdür. Bu âcil yardım ekipi dakkı bab'a bittevessül, fevkalâde hüsnükabul görmüş, (imdat) kasasını adamakıllı doldurmuştu. Bu sayede de ıstırar içinde kolanların yüzleri gülmüştü...

Cenevrede bulunan Türk ricalinden, hatırımda kalanlar şunlardır: Serasker Rıza Paşa; Osman Paşanın en büyük oğlu: Hamza Osmanın ağabeysi ve Osmanlı valilerinden Kâzım Bey, Ferik Ahmet Paşa (Müşir Ahmet Eyüp Paşanın damadıdır). Mahmut Muhtar Paşa operatör Cemil ve Paris sefiri Münir Paşalar; Damat Nami Bey; Reşit Bey (H. Nâzım); Reşit Mümtaz Paşa; Mısırlı Aziz Sabit Bey, Dr. Rauf Paşa, Mirza Sait paşa oğlu Sait Bey, Cevat Meruş Bey (Osmanlı konsoloslarından) talebe olmadığı halde her toplantıya gelirdi; Refik Halid Karay dostumun ağabeyi darbhane müdürü Hakkı Halid ve mabeynci Sakallı Reşit, Mithat Paşa hafidi Kemal Mithat, üstadımız şair Hüseyin Siret Beyler; Mısırlı prens İbrahim Hilmi Paşa; kıymetli ve nadide mütefekkirlerimizden Reşit Saffet, şeyhülislâm Cemaleddin Efendizade Ahmet Muhtar; mabeynci Faik ve rüsumat müsteşarı Mehmet Ali Beylerle şefik Esat, Kıbrıslı Şevket, Çorluluzade Aziz Esenbel, bir Paşa; Mirliva Fazıl Toptani Paşa ve bizden ayrılan Arnavutluk-

aralık Yakup Kadri; Lûtfi Fikri Beyler, Mısırlı Cemil Tosun lukta siyasî roller oynamakla meşbul olan Esat Toptanî Paşa, Nazırlıklarda bulunmuş süferamızdan Turhan Paşa, Sadrâzam Ferit Paşanın oğullarından Mübarek ve Riyaz Beyler ve bir aralık Cenevrede ikamet eden Nuri İstinyeli Beyle ailesi, Rasih Bey Dinolar ve yine belki isimlerini şimdi derhatır edemediğim diğerleri...) Bu zatların içinde ihtiyar duagûler olduğu gibi vatan aşkiyle heyecanlı teşebbüsata girişenler de vardı ve bu teşebbüslerde talebe arkadaşlarımızın hisseleri hattâ heyecanlarla dolu yorulmaları, didinmeleri vardı...

4

Birinci Harbi umumî zarfında İsviçre, bahusus Cenevre şehri, göbeğinde cihanı toplamıştı. Harbeden milletlere mensup yüzlerce casusluk ve propaganda; muvazenesiz ve biaman neşriyat herkesi şaşırtacak bir hal almış; adamakıllı âşabı germişti. Fakat vatan hizmetleri gergin âsapla hüsnüifa edilemiyeceği için soğuk kanlılıkla düşünen gençlere ihtiyarlardan bir kısım topluca hareket ve faaliyeti kararlaştırmışlar; bunun için de birkaç yol bulmuşlardı: 1) Ne pahasına olursa olsun, Türkiye aleyhindeki neşriyata mukabele ile hukukumuzu müdafaa. 2) İzmir işgali vesilesiyle yapılan mezalimi teşhir. (Hiç unutmam, (Polis müdürü Esat Paşa) bu mezalime dair bana bir sürü fotoğraf yollamıştı). Bir taraftan da gazetelerde bir sütun temini için uğraşılmaktaydı. Cenevrede intişar eden Journal de Cenève sarahaten bize düşmanlık ediyordu. Şimdi ismini hatırlıyamadığım başmuharriri söz dinlemez ve inatçı bir adamdı. (Tribune de Genève) gazetesinde de (Ali Gayyat) adlı bir Mısırlı Türklere musallat olmuştu; ağzına geleni yazıyordu.

Der cengi evvel, İsviçrede hürmetle sevilen (Prof. Eugéne Pittar) a talebeden iki murahhas gönderildi. Bilâl Azizle Hamza Osman bu kârı hakka ki hüsnü itmam ettiler. Koca adam lehimizde yazılar yazdı ve birçok konferans verdi. Tesiri de görülür gibi oldu. Hattâ bu zatın refikası olup (Noel Roje)

müsteariyle meşhur olan muhterem kadın da yazılariyle Türklere muhabbet ve hürmet ibraz etti. Bu meyanda (Reşit Saffet) Bey (Kara Şemsi) imzasiyle çok faydalı müdellel yazılar yazıyordu, risaleler neşrediyordu. (Prof. Sadreddin Celâl) de aynı yoldan yürüyor, broşürler basıyordu. Talebe arkadaşlarımın (bu broşürleri dağıtmak için kendilerini nasıl seferber ettiklerini ve ne kadar uğraştıklarını hatırlamamak hakikaten küfran olur). (Ahmet Bedevi) ağabeyimizin de bu ikinci risale basılırken sarfettiği emek teşekküre şayandır. (Pariste Prof. (Dr. Nihat Reşat) Bey ayrıca faaliyetteydi ve onun faaliyetiyle İsviçredeki teşebbüslere irtibat işini Ahmet Bedevî yapıyordu ki bu mühim vazifede çalışan rahmetli (Harun Ali;e) yi de unutmamalıyız).

İsviçre profesörleri

Üniversite hocalarımızdan Mösyö (Milo) bitaraftı (Meşhur Jores'in kâtibi ve arkadaşıydı); o yalnız iktisat dersleriyle meşgul olur, çok da söylerdi. Fazla solcu idi. Yalnız talebeyi teşvik etmezdi. Halbuki (Mösyö Monte) (bu da üniversite profesörlerindendir) dinliyenleri kendi fikri tarafına çekmeği severdi. Gene Cenevre üniversitesi profesörlerinden (Lağotala), Mösyö (Monte) den daha çok bizlere müteveccih idi. (Prof. Şoda) nedense sarahatle aleyhtarımızdı; ona bir türlü kendimizi sevdirememiştik. Bereket versin hırçınlığiyle meşhurdu da sözleri ihtiyatla dinlenirdi.

(Prof. Roverson) biz Türklere, bizi Cenevrede toplıyan sebepten hayli evvel Türk muhibbi olduğunu her vesile ile izhar ederdi. Meşhur (tarihçi Murat Bey) ve (Dr. Abdullah Cevdet) Bey hali firarda ve Cenevrede bir gazete çıkarmakta iken bu profesörü tanımışlar ve kendilerini sevdirmişlerdi. (**—Murat nerede? Menfada! Türkiyede hâlâ hürriyetperverleri nefiy mi ederler?...**) Bu muhavere (Roverson) la görüşen bir Türkle kendisi arasında cereyan etmişti. Yanılmıyorşam eğer, profesör sualini Hamza Osmana tevcih etmişti. Gene tekrar edeyim. Lehimizde şiddetle ve samimiyetle bulunan ve her vesile ile Türk muhipliğini izhar eden Mösyö Pittar'dı.

Bu kazançlar sayesinde; ve bir içtimamızda davetli bulunan Mısırlı Ali Gayyat'ın da birhayli münakaşadan sonra bize hak veren kararı önünde, yalnız (Journal de Genève) aleyhte ısrar ediyordu. Bereket versin lehimizde bulunan profesörler, efkârı tenvir, hattâ bizi teşvik ediyorlardı. «Yaşasın Türk vatan evlâtları» gibi cemilekâr sözler duyulmağa başlıyordu. O acılar içinde bunlar ne tatlı teselliydi. Bunu da tekrar edeceğim; Cenevrede toplanan muvafıklar, muhalifler vatan işinde zerre kadar ayrılmamışlar; uğradığımız haksızlıklara yekvücut olarak isyan etmişlerdi.

Bir parti teşkili

Almanyada askerî ihtilâfın ve mütarekenin vukuundan evvel bir sulhü münferit lâkırdıları deveran etti. İngilizlerin böyle bir sulha taraftar oldukları dedikoduları da vardı. Hattâ (Bern) de bize mensup bazı zevatla müzakere ve münakaşalar olmuştu. Fransızlar da buna mütemayildiler. İstanbula malûmat verildi. Ve müracaat edildi. Fakat cevapsız kaldı. Bu cevapsızlık o kadar hayret ve teessüfü mucip olmuştu ki, bazı zevat buna ihtimal verilemez, belki olbaptaki mektubu yoketmişlerdir; diyecek kadar şüpheye düştüler. Çünkü sulhü münferit memleketi kurtaracaktı kanaati kuvvetliydi. Bu fırsat dahi heba edildiği için, mağlûbiyet ve Yunan istilâsı karşısında belki bir rol daha oynanabilir; galiplerle konuşulabilir zannedenler hayli uğraştılar. Kongreler aktettiler; sağa sola baş vurdular.

(İntibah ve Teceddüt) isimli yeni bir parti bu sıralarda kuruldu. Günlerce uğraşıldı. Nizamnamesini tesbit etti. (İkdam) gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey Londradan Cenevreye geldi. Gazetesinin bu partinin naşiri ekfârı olacağını kabul ediyordu. Bir taraftan da ecnebi matbuatiyle temasta bulunmak üzere ayrıca bir heyeti müteşşebbise teşkil olunmuştu. Hakka kiniyet hayırdı, fakat âkıbet hayır olmamıştı. Ne o teşebbüslerden bir fayda temin edilebilmişti; ne de İntibah ve Tec eddüt payidar olmuştu. Çünkü mütarekeden sonra Cenevredeki Türk kalabalığı ister istemez dağılmıştı ve birçoğu vatanına koşmuştu.

5

(Ahmet Lûtfullah) Bey Mektebi Mülkiye mezunuydu. Cenevrede de Siyasî Bilgiler mektebinde çalıştı, sonraları İstihbarat Umum Müdürü ve Hariciye müsteşa rmuavini oldu, en nihayet Ciddeye sefir olarak giderken yolda vapurda vefat etti Gayet efendi ve tertipli ve terbiyeli bir gençti. Herkes gibi Birinci Umumî Harb zamanında Cenevrede oturan sabık (Halep valisi Kâzım Bey) bu arkadarımızla çok meşgul olur, ona bir nevi velilik ederdi.

Bu sırada bir hâdise oldu. Kâzım Beyin biraderi Millî Ajansımızın mümessili Şamil Osmanla Ahmet Lütfullah düelloluk oldular. Şamile (Hayreddin ve Şevket Fuat) kardeşller, Lûtfullah Beye Max adlı bir İsviçreli ile Maraşlı Raşit şahit yazıldılar. Şehre yakın —Bois de la Bâtie— ormanında döğüşeceklerdi. Kılıcı beğenmediler. Meçi sevmediler, tabancaya karar verdiler. Proseverbal hazırlandı, imzalar atıldı. Aman!! Çocuklardan biri mutlaka gidecek!! Ortalığı bir telâştır sardı ve benizler sarardı.

Ey misafir kıl namazın kıble bu canibdedir.
İşte leğen işte ibrik işte havlu ip tedir;

diyeceklerdi ve az kaldı, cenaze namazını er kişi niyetine eda edeceklerdi. Derken imdadı bâri yetişti. Kolaylıkla dargınlar barıştırıldı Kâzım Beyin evinde mükelef bir ziyafet tertibolundu. Yeler, içtiler, güldür, eğlendiler,. (Maraşlı Rüştü Bey) hukukçudur ve şimdi Halepte Baro reisidir. Türklerin âşığıdır âdeta. Bu yüzden Fransızlar onu aylarca hapsetmişlerdi. Sonraları Suriye kabinesinde Nazırlığa da var olmuştu, muhterem bir zattır.

Diğer arkadaşlar

Bir Türkten daha Türküm iddiasında ve daima aramızda bulunan (Varna Zarzelski,) gibi Polonyalı arkadaşımız vardı. Hele sevimli Hâmit Nafizle Sedadın yakasını bırakmaz, onları çok severdi. Şimdi ne oldu haberimiz yoktur. Aramıza geldiği vakit başına fes giyerdi. Çok iyi çok da güzel bir gençti.

Halen Ankarada (Refik Saydam) Enstitüsü Müdürü Umumîsi olan (doktor Mahmut) da aramızdaydı. Bir de Sırrı Bey vardı. İzini bir türlü bulamadım. İdealist gençlerimizden biri de Türkistonlı Fatih idi. Bu çocuk ve arkadaşlarımızdan (Diyarıbekirli Şemseddin) Çanakkalede şehit oldular. Bir de kimyagerimiz vardı, bir kaza kurşuniyle öldü, gitti. Bu gencin küçük kardeşi Fahri Arel dostumuzdur. Bir tanesi de Diyarıbekirli (Cemil paşazade Cevdet) Beydi, Denizlide katlettiler biçareyi. Selânikli (Osman Şevki) İstanbulda ticaret hayatı yaşamaktaymış. Antakyalı Suphi Bereketin biraderi Süreyya Bereket ağabeyi ile beraber şamda imişler. Malûm ya (Suphi Bereket) bir vakit Suriyede Devlet reisiydi.

(Şahabeddin Süleyman) ın sevimli talebesi doktor Rauf şimdi Kıbrıstadır. İngilizcesi kuvvetli olduğu için «İntibahü Teceddüt» fırkasının nizamnameleri yapılırken tercüme işlerinde uyumamacasına çalışırdı. Bir de hukukçu (Zühtü Beşe)-miz vardı, maruf ve muhterem avukatlarımızdandır. Refik Âmir Bey dişçilik tahsil ediyordu, sonra hariciyeci ve senelerce Hariciye Vekâleti kalemi mahsus müdürü olmuştu. Rahmi Papuçalaki İstanbulda bir kooperatifin şefidir. Şimdi yol müteahhitiliği yapmakta olan (ismini unuttuğum bir müşidin oğludur) Nüzhet Ziraat tahsil ediyordu.

Türk kolonisi faaliyette

1917 nin yarısından sonra harb talihi aleyhimizde gözükmeğe başlayınca meyusiyet galebe etti. Talebe kolları ve paçaları sıvadılar ve ihtiyarlarla da birleşip yekvücut olarak çalışmaya başladılar. Herkes fikir ayrılıklarına rağmen vatanî işinde birleşmişti. Bir takım hareketlere geçildi. Türk Menfaatlerini Koruma isimli bir cemiyet teşkil edildi. Maksadı neşriyat yaparak Avrupa efkârını tenvir ve millî haklarımızı müdafaa dâvasında milletin her fedakârlığı yapmağa karar verdiğini anlatmaktı. Birinci hamlede Türkün hakkı aldı bir risale bastı ve bütün gençlerin sayei seyrüseferinde bunları dağıttı ve Fransaya, İngiltereye yolladı. Bir de Türk Gençleri Cemiyeti kurulmuştu. Bunda Ahmet Bedevî ile Hasan Sadi

Beylerin çok emekleri geçmişti ve bu cemiyet şöyle böyle Sabahaddin Beyin de haberdar olduğu bir cemiyetti, fakat methali yoktu, cemiyet serbes hareket ediyordu ve gitgide taazzuv ediyordu. İtiraf etmelidir ki bu iki cemiyet sayesinde idi, Türk siyasetini alâkadar eden meseleler bir hedefe doğru yürümeğe başlıyordu. Bu sıralarda bir iki umumî içtima da yapılmıştı. Bunlardan biri Cenevredeki Krokodil kahvehanesinin büyük salonunda yapıldı. İhtiyarlarla gençler bir arada bulundukları halde bu topluluk İzmir istilâsını protesto ediyordu, cihana telgraflar çekti. O gün talebe olmıyan arkadaşlarımızdan Asaf Muammerle, Şefik Esat Beylerin ve daha yaşlıların gösterdikleri heyecan hâlâ gözümün önündedir.

Bir şey daha gözümün önündedir. Yine Cenevredeki (Metrepol) otelinde toplanan kongre. Buna (Sabahaddin Bey) riyaset ve hitabet etmişti. Bu kongrede epeyce çekişildi. Galip devletlere yazılacak yazıların metin ve meali üzerinde hayli münakaşalar oldu. Ve bir böylesi Lozanda da yapıldı. Fakat her ikisinden çıkan kararlarla yazılan yazılar sulara yazılmış gibi oldu, aktı gitti. Aktı gitti amma yüreklere akan kanlar dinmemişti, bütün Türkler mustarip ve meyus idiler. Fakat inatçı idiler de. Vatanları için uğraşmaktan gurbet diyarında ne mümkünse onu yapmaktan bir an kaçınmamışlardı.

NOT — Polonyalı (Zarzelski) Müzei hümayu ntesis olunurken Müze Müdürü (Hamdi) beyle beraber çalışan meşhur ressamlardan Polonyalı Zarzelski'nin oğludur. Ve bu gencin Türk muhabbeti demektir ki babasından mevrustur.

AVRUPADA MOLLA BEYLERİMİZ

Büyük Sadrâzam Mustafa Reşity Paşanın bir büyüklüğde, nerede bir istidat görse onu yakalayıp yetiştirmek, memlekete faydalı unsurlar hazırlamaktı. Senelerce maiyetinde bulunan büyük babamdan menkuldür: Reşit Paşa kendisinden ziyade başkalarının feyiz ve terakkisiyle meşgul ve bir ufacık iyiliğe delâlet etse çocuk gibi mesrur olurdu. Bilhassa bu

hasletleriinden naşi idi ki; sevdiklerinin ve yetiştirdiklerinin insanca hareket etmediklerini görünce mahzun olurdu. Eliyle tutup makamına oturttuğu Âli Paşayı Sadrâzam olmasından ziyade kendisine karşı aldığı vaziyetten dolayı sevmezdi. Etrafından ve dostlariyle adamlarından [illegible]şüh eden haberler, bilâkaydü şart Reşit Paşanın lehinde, ona iftira edenlerin aleyhindedir. O koca vezir hiçbir zaman meyus olmamış. «Memlekete adam yetiştirmeli; elbet yetiştirmeli... Yoksa cahiller elinde kalmak muhakkatır, «der dururdu!! Hak rahmet eyliye.

«Necip Molla Bey»

Reşit Paşa, sarıklı molla beylerimizden birkaçını Avrupaya yollamıştır. Bunların başında semahatlû ve necabetlû Necip Molla Beyefendi gelir. Hayli müddet Avrupada ve hassaten Fransada dolaşan Necip Molla kılık kıyafetini ancak gayet şık bir tarzda muhafaza etmesi yüzünden daha büyük bir alâka ile mazharı takdir ve ihtiram olmuş ve esasen nazik ve narin bir zat olduğu için büsbütün ve her mânada bir kat daha inceleşmiş olarak avdet etmiş, hele gördüklerini anlattıkça Avrupadan birçok şeyler anlamış olduğunu göstererek bir kat daha göze girmişti. Sahihan rivayet ederler; Reşit Paşa: «Necip Molla Beyefendiyle iftihar ederim» dermiş ve Molla Beyin ikametgâhını yakınında bulundururmuş. Baltalimanındaki gibi Reşit Paşa sahilhanesine yakın güzel bir yalı idi. Molla Beyefendinin vefatından sonra oğlu Şûrayı Devlet âzasından Vahit Bey ve oğlu arkadaşımız ve akranımız Hüsameddinle beraber bu yalıda otururlarken kendilerini sık sık ziyaret eder ve emsali başka yerde görülmemiş ve yenmemiş Çerkez tavuklarını atıştırırdık!... Necip Molla Bey bilfiil Rumeli kazaskeri olmuştu.

«Şeyhülislâm olmak üzeredir» şayiaları devran etmeğe başlamıştı. Bu rivayetler o kadar yayılmıştı ki meşhur beyaz Şeyhülişlâm üniformasını diktirmiş, hazırlatmış olarak Molla Bey bu tevcihi aylarca beklemişti. Fakat kader müsaade etmemiş, felek yâr olmamıştı. Fevkalâde zeki, kibar, misafirperver, Fransızcaya aşina ve güzel bir zattı. Sohbetinden istifade edilirdi.

Dostları, ahbapları ona âşıkçasına koşarlardı. Onun bu derece sevildiğini çekemiyen kıskançlar fevkalâde şıklığıonı ele alarak, dile dolayarakö, ona Kokana Molla diyecek kadar insafsızlık gö-stermişler ve ayıplanmışlardı.

İngiliz Abdülkerim Efendi

Hoca Kerim Efendi ulemadan hakikatli ve terbiyeli bir zattı. Sonra da çok zeki, cerbezeli, dikkatli, çalışkan bir efendi idi. Bunu da Reşit Paşa Londraya yolladı; mükemmel İngilizce öğretti, okuttu ve yazdırttı. Avdetinde mazharı terakki olmağa başladı ve sarıklılarca ehemmiyetli bir rütbe olan İstanbul payesine kadar yükseldi. Hayli yaşadı ve Sultan Hamit devrinne yetişti. Fakat İstanbul payesini ona Suphi Paşa aldı. Zira Şeyhülislâm Üryanizade Esat Efendi buna delâletle rütbeyi saraya arz ve inha etmek istememişti. İngiliz Hoca, Reşit Paşanın vefatından sonra Suphi Paşalarla kederini tesliye eder olmuştu. Kendisini de çok sevdirmişti. Gece gündüz değilse bile her iki günde bir Horhorda Suphi Paşa konağına gelir, paşanın yanına çıkar, mutlaka yemeklerde sofrada bulunur, hele balık yerken —sofrada bulunan paşazadeleri merak ederek— «Aman sakın balığı çiğnemeden evvel ekmek yemeyiniz» tembihatiyle telâşa düşecek kadar hulûs ve alâka gösterir, bir iki gün gözükmemiş olsa merakla kendisini arattırır bir zattı. Konağın en mümtaz dostlarından olduğu için Lâlelide Yeşiltulumbadaki evine geceleri konaktan giderken maiyetine iki mumlu bir fener çeken ayvazla bir uşak verilirdi. Suphi paşanın cenazesi günü hüngür hüngür ağlıyarak tabuta kapanan bu zat paşadan iki gün sonra vefat etti. 1886).

Hoca Tahsin ve Selim Sabit Efendiler

Bugün Babıâli yokuşunda 5 numaralı binada Derleme müdürlüğünün bulunduğu yer Hoca Tahsin Efendinin kütüphanesiydi. Koca Reşit Paşanın Avrupaya gönderdiği muhterem hoca bu binada çalışır, burada dostlariyle ve talebeleriyle konuşur, hülâsa burada haşir neşir olurdu. Kendisine has olan keskin istidadı sayesinde lisan da öğrenmiş, tevsii malûmat etmişti.

Reşit Paşa, Hoca Tahsin Efendiyi ço kseverdi; onun memlekete çok faydalı olacağını söylerdi. Bir nevi keramet etmiş demek olacak ki mumaileyh hakikaten hâmisini yalancı çıkarmamış, memleketin yüzünü ağartanlardan olmak bahtiyarlığına mazhar olmuştu.

Mustafa Reşit Paşanın Avrupaya yolladığı muhterem zatlardan bir de **Selim Sabit Efendi** vardı; ve ötekiler kadar bir benliği haiz olarak ilmü irfaniyle meşhur ve muteberdi.

Sanma ey hoca ki senden zerü sim isterler;
Yevmi lâyenfe'uda kalbi selim isterler.

Hocanın bu beytini hocalarımız bize iktibasa en güzel misal olarak gösterirlerdi. Malûmdur ki iktibasa başka yerlerden fıkralar alıp (bilş tagyire) ibarede derc ve zikretmeğe derler. Selim Sabit Efendi (Miyarülkelgm) adlı eseriyle epeyce şöhret bulmuşlardandır. Bu beyit de onundur:

Böyle mi eyler idi vasfı dilârayı «Selim»
Neyleyim fartı keduretle şikest oldu kalem.

Biraz sonra aşağıda yazacağım terane veya rübaîyi de daha mektepte iken Selim Sabit Efendinin Miyarülkelâm'ında okumuş, ezberlemiştim. Tuhaf değil mi, sahibini hâlâ bilmiyorum!! Tevekkeli Allah ulemaya zeval vermesin dememişler...

Şep mahvolup hemîşe ki necmi seher doğar
Encamı inhizamda mikri zafer doğar
Abisteni safa vü kederdir leyâl hep
Gün doğmadan meşîmci şepten neler doğar.

GELENBEVİ MEHMET SAİD BEY VE SAMİ MOLLA

Eski Maarif Nezaretinin abıruyu Gelenbevî Said Bey eski İzmir vilâyetine mülhak Gelenbe müftüsü Mahmut Efendinin oğlu suduru izamdan İsmail efendizade Mehmet Said Efendinin mahdumu Mahmut Aziz Efendinin erkek ve tek bir evlâdıdır. Benim kendisini tanıdığım zamanlarda mülga meclisi maarif âzasındandı. Meşrutiyetten sonra da zannediyorum iki

defa Maarif Nazırı oldu. Mekteplerde hocalık eder ve bilhassa ticaret mektebi âlisinde tatbiki hikmet dersleri verirdi. Çünkü ceddi Âlâ'sı Gelenbevi İsmail Efendiğili riyazî hâkimiyeti ve Riyaziye iptilâsı ona ecdadından mevrustur, denilebilir. Bu zatın lûgaritmedeki desimallar üzerinde gösterdiği muvaffakiyetler Avrupada makbul olmuş eseri tercüme edilmişti! Bu tercüme oralarca da kendisine şöhret kazandırdığı için Fransadan bir ressam İstanbula kadar gelmiş, İsmail Efendinin güzel bir resmini yapmıştı. Bu münasebetle Efendinin bir de lâtifesi meşhurdur. Elma kürkünü giymiş olarak resmini aldırırken, «Ya Rabbi şükür sırtım bir kürke kavuştu» dermiş!!!.

Sait Bey bir aralık Darülfünanunda da bir kürsü sahipti ve aşırı derece muhteremdi. Talebesi onu çok severdi. Hayli talebesi ve içerilerinde hayli muvaffakiyetlisi vardı. Gel zaman git zaman «selâmün...» zavallıya bir felç geldi. Artık evinde ikamete ve nihayet bahçesinde dolaşmakla şöyle böyle yaşamağa mecbur oldu. Bittabi derslerini de terketti. Terketti fakat talebeleri onu terketmemişlerdi. Giderler sık sık hocalarının elini öperler, istifsarı hatır ederlerdi. Gelenbevi mahallesinde yanan konaklarının arsasını maarife vererek Yeşilköye çekilen sevimli Sait Bey vefatına kadar bu köyden ayrılmamıştı. Eski devrin tâbirince Ayastafanos âyanından idi.

Bazı hususiyetleri

A — Fotoğraf meraklısıydı. Âşıkane ve muhterisane bir iptilâ ile fotoğraflar çeker, karanlık odalarda saatlerce meşgul olur, ve zevkyabolurdu. Gözünden tek bir güzellik kaçmaz, çirkinlikler onu asla açmazdı. Diğerkâm olduğu için birçok da çömezleri vardı. Onlara fotoğraf çekmenin inceliklerini öğretmeğe uğraşırdı. Akrabasından Kemal Molla Beyefendi talebesinin başında bulunuyordu. Bulunurdu amma hocası iddialı çömezinin hummalı faaliyetinden belki bizar olmuştu.

B — Bu üstadın merakından biri de Marmarayı kucaklamaktı. Kotrasiyle rüzgârlara ramolur, safayı hal ile sathı deryaya handeler serperdi. Bunda da hodkâm değildi. Serveti Fünün sahibi Ahmet İhsan Beyle İkinci Sultan Hamidin son şeyhülislâmı Cemaleddin Efendizade Muhtar Beye musallat olan kotra iptilâsı Sait Beyefendinin sayesinde (bir eski cümle kullanacağım) teyessür nümayi hüsnü husul olmuştu.

C — Üstadın bir mehareti ve hüneri daha vardı: Mükemmel yelkln bezi biçerdi; ve muvaffakiyetini gördükçe «söylerler» gururumun zevkini içiyorum, derdi.

D — Elektrik cihazlariyle iştigalden dahi bir an hali kalmazdı Sait Bey. Konağındaki zilleri kendisi takar yerleştirir, odadan odaya çıngıraklar koyar, odalar arasında çaldırırdı. Evinin her tarafın müteaddit düğmeli levhalar yerleştirmişti. Şimdi bazı sokak kapılarında olduğu gibi; apartıman kapılarındaki gibi direkt olmaksızın gören delikler köşkün odalarına yerlevtirilmişti.

E — Barometreler, iğromatreler, termometreler üzerinde de tercrübeler yapmaktan fariğ olmıyan bu meraklı zatı âli hastalığından sonra bile bu mesgalelerinden geri kalmazdı. O hasta halinde titreye titreye evinde ve bahçesinde gezinir; herhangi bir tarafa meyletmiş asılı bir levha görrse iskemleye çıkmağa çalışır onu düzeltmek isterdi. Hastalığından sonra bir hayli sene daha muammer oldu ve adamakıllı ihtiyar öldü. Cenabı Hak rahmet eyliye

Sami Bey dâvası

Sami Beyefendi meselei önüme öyle bir dâva koymuştu ki halledinceye kadar çok; hem pek çok yorulmuştum. Ve hâlâ halletmiş miyim şüphedeyim? Bakalım muhterem karilerim buna siz ne buyuracaksınız. Halit Molla (şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin pederi) ve iki oğlu vardır. Biri Cemaleddin Efendi, diğeri Sami Molla Bey. Bu bitti. Şimdi bir de şuna bakalım: Cemaleddin Efendi Sami Molla Beyin hem ağabeyidir, hem de eniştesidir. Yani Sami Molla Cemaleddin Efendinin hem biraderidir, hem de kayınpederidir. Bu da bitti. Bir de buna bakalım: Cemaleddin Efendi karısının hem kardeşidir, (!) hem de kocasıdır. Ve Cemaleddin Efendinin oğlu Muhtar Beyin Sami Molla hem amcasıdır he mde dayısıdır. (Sami

Bey, Sami Bey derken nuru ayınım Sami Sırmalı aklıma geldi. Galiba hepimizden evvel bu dâvayı o halledecek). Muhtar Bey de Sami Beyin hem yeğenidir, yani biraderzadesidir, hem de yeğenidir hemşirezadesidir. Ben Muhtardan bu dâvayı istimaa başladığım zaman biraz da muziplik ettiği için hayli yorulmuştum, işin içinden çıkamamıştım.

Siz de muhterem karilerim şu satırların alt tarafını okumadan lûtfen bir tefekküre dalınız. İnşallah benim kadar yorulmuş olmazsınız.

Muhtar Bey hayli muzipliği severdi ve beni şaşkın şaşkın yani olduğum gibi gördükçe kahkahayla gülerdi. Onun için şu amca ve dayı bey dâvasını kafama sokuncaya kadar beni çok üzmüştü; helâl olsun. Bu satırlarla ben de sizi üzmüşsem lûtfen hakkınızı helâl etmenizi temenniden sonra arzedeyim. Bakın bu iş nasıl olmuştur: Halit Molla Mekkei Mükerreme naibi iken refikası Ayşe Hanım Taundan vefat etmiştir. Ve bilmiyorum ne kadar müddet sonra Halit Molla Hasene Hanımla evlenmiştir. Bu hanımın müteveffa zevcinden hâsıl olan kerimesi Fatma, Zehra Hanımı oğlu Mehmet Cemaleddin Efendiyle evlendirmiştir. (Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi). Bu izidaviyle Halit Mollanın tezviç ettiği Hasene Hanımdan da bir oğlu dünyaya gelmiştir. (Sami Molla Beyefendi). Binaenaleyh Sami Molla Cemaleddin Efendinin hem kardeşi, hem de ana tarafından hemşiresi Fatma Zehra Hanım dolayısiyle kainbiraderi olmuştur. Ve yukarıda arzettiğim amcalık; dayılık; kardeşlik ve yeğenli kmeseleleri bu iki izdivaçtan çıkmıştır. Zannediyorum efendilerim meseleyi halledilmiş bir halde izah edebildim. Bir daha tekrar ederim: Bu neticeyi istihsal edinceye kadar Muhtar benia adamakıllı üzmüştü.

Fervei beyzayi meşihat

Şeyhülislâmın resmî beyaz kürkü demek olacaksa da biz butâbiri kullanmakla şeyhülislâmın resmî ve sırmalı üniformasını kasdederdik. Ve şeyhülislâm Cemaleddin Efendiye beyaz sırmalı çuha üzerine işlenmiş üniformasını ve sarı mesih pabuçlarını ve sarı terliğini çok yakıştırırdık. (Meşihatin teessüsünden tâ meşrutiyete kadar şeyhülislâmlar sarı mesih pabucu giyerlerdi). Rumeli kazaskerleri yeşil çuha üzerine sırma işlenmiş üniforma giyerlerdi. Anadolu kazaskerleri de aynı renkten ve işlemeli üniforma giyerlerdi amma bunların sırmaları biraz daha dardı. İstanbul pâyeli hoca efendiler veya Molla beyler deve tüyü kumaş üzerine yine önleri ve yakaları sırmalı elbise; üniforma iksa ederlerdi. Mekkei Mükerreme pâyeliler mor renkli çuha giyerlerdi ve bunların yalnız göğüsleri işlenirdi ve darca idi. Alt tarafı birazcık işlemeli yani yakaları mavi veya kırmızı renk üzerine işlemeli bir nevi üniforma giyerlerdi. Yalnız muhreç pâyelilerin yakaları mor renkte ve yine işlemeli idiler. Şeyhülislâmdan başkası sarı pabuç giymezdi.

Dahiliye Nazırı Sait Efendinin mührü böyle kazılmıştı: «Herki hemnamı Muhammed şüd Said. Bu Said Efendi eski devlet ricalindendir ve Sultan Hamid'in Dahiliye Nazırıdır. Vakit matbaasındaki Reşit oğlumuzun babaşı Halit Beyle amcası Mehmet Galip Beyin pederidir. Meşrutiyetten sonralara kadar yaşamıştır. Afif muktedir ve hüsnü hattiyle meşhur bir zattı. Paristeki kâğıtlarımın arasında fevkalâde güzel bir yazı ile yazılmış bir mektup vardır. Sahifenin bir tarafını Said Efendi, öbür tarafını Mümtaz Efendi yazmışlardır. Mümkün değil fark bulunmaz. Bu güzel eseri bana bizzat Sait Efendi merhum hediye etmişti ve «Büyük Babasiyle büyük amcasının el yazılarını torunları Semih'e veriyorum» diye de bir cümlecik yazmış, Çok muhterem ve vefalı bir zattı.

İkinci Sultan Hamidin bir başka Dahiliye Nazırı Memduh Paşanın da mührü böyleydi: «Şüde hemnamı Muhammed Memduh». Memduh Paşa vüzeradan Mazlum Paşanın oğludur. Sultan Aziz devrinde ilerlemiş, edipliğiyle, şairliğiyle temayüz etmiştir. Sadrâzam Mithat Paşa konağınd azuhur eden Çerkez Hasan vakasında Sadaret mektupçusu ve Hüseyin Avni Paşaya silâh atılırken odadaydı. İkinci Sultan Hamid zamanında Sivasta, Konyada ve başka vilâyetlerde valilik etmişti.

Nükteleriyle, nezaketiyle, zekâsiyl emeşhur olmuştu. Eski vâdide muvaffakiyetle icalei kalem ederdi.

Gene İkinci Sultan Hamidin Girit valiliğinden müşirlik rütbesiyle makamr Sadarete getirdiği Sadrâzam Ahmet Cevat Paşa da şöyle bir mühür kullanırdı: «Kabaağçlı zade Mustafa Asım oğlu Ahmet Cevat.» İmzası da şöyleydi: Sadrâzam ve Yaveri ekrem Ahmet Cevat.

Mühür ve imza

Meşrutiyete kadar (198) ve belki biraz sonrasına kadar (mühür) taşraya yazılan muharrerata, mektuplara basılırdı. Resmî olsun, hususî olsun bu böyle olurdu. «İmza» tezkerelere atılırdı. (Tezkere, şehir dahilinde yazılan mektuplar demektir). Bir de resmî mürürler vardı. Nezaretlerin, valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların, hattâ nahiye müdürlerinin mühürleri gibi ki bunlar ekseriya zarflar kapadıldıktan sonra arkasına akıtılan kırmızı balmumları üzerine basılırdı veyahut meclislerin mühürleri olup mazbatalara basılır ve iptal olunurdu. Bir aralık Babıâli'de âdet olmuştu: Tezkerelerin zarfları mühür yerine imzayı taşırdı. Tek fevkalâdelik de şu idi: İradei seniyeyi tebliğ eden tezkerelerin zarflarına bir kulak sokulurdu; bunu alan onu imzalar, getirene verirdi ve saati dahi üzerine işaret ederdi. Bir de padişaha yazılan kâğıtlara mühür konmaz, imzalanırdı.

Ali ve Fuat Paşalar

«Hâk ol ki Hüda mertebeni eyliyeli» Sadrâzam Mehmet Emin Âli Paşanın mührüydü. Fakat Reşit Paşa bunu değiştirdi. Sadrâzam ve Yaveri ekrem ve Serasker Fuat Paşaya gelince, onun mührü yalnız Mehmet Fuat idi. Keçecizadeliği yazılı değildi zannediyorum. Yalnız imzası şöyle idi ve bir sürü müzakerelerden sonra şöylece oldu: Yaveri ekrem-i hazreti şehriyarî başa alınsa, Sadrâzam sonraya ya aşağıda kalacaktı. Halbuki Sadrâzam devletin sahibinin vekili olup onun namına icrayı hükûmet etmekle imzasr başta olmalıydı. Hazreti şehriyarî de ikinci derecere yazılamazdı. Şu halde bir abreges (kısaltma) yaparak (Sadrâzam ve Yaveri ekrem) e karar verilmişti. Bundan başka Fuat Paşanın bir de (Mukbil) lâkabı vardı ve bu da bazan imzanın üzerine atılıverirdi. (Sadrâzam ve Yaveri ekrem Mukbil Fuat.

Cevat Paşa Sadrâzam olduğu zaman bu usulden istifade etmişti, mesele de kolayca halledilmişti. Pek sonraları Sadrâzam ve Yaveri ekrem olan Ahmet İzzet Paşa da böyle yapmıştı.

Dostum ve hemrengim diyeceğim; zira o da tıpkı benim gibi kıpkırmızı rahmetli saçların sahibiydi; (Sait Naum Duhani) Naum Paşanın biricik oğludur: Babasiyle ve anneciğiyle beraber Beyrutu terketmezden evvel (çünkü Naum Paşa yerine gelen yeni Cebeli Lübnan mutasarrıfını beklemeğe mecburdu) herkes Naum Paşanın üçüncü defa olarak bir beş sene için daha Cebelde kalacağını ümidediyorlardı. Fakat Paşa bunu istemiyordu. Nihayet yerine Muzaffer Paşanın tâyin edildiği tahakkuk etti.

Ferik Muzaffer Paşa Cebeli Lübnan mutasarrıflarının vezir olması lâzım geldi için hem müşür ve hem de vezir olmuştu. Çünkü askerdi. Bu zatın imzası da şöyle idi: (Yaveranı hazreti şehriyariden ve Cebeli Lübnan mutasarrıfı vezir ve müşür Muzaffer). Bu imzanın kısası yoktu. Mektupta, tezkerede ve telgrafta bu imza böyle atılırdı. Muzaffer Paşa kalben ;ok iyi bir adamdı. Fakat asla devlet işlerine alışmadığı için öyle şeyler yaptı ki görenler ve duyanlar gülmekten katılırdı. Hele memuriyeti fermanı hümayunu okunduktan sonra verdiği nutku dinliyenlerin nutku tutulmuştu... Düveli muazzamanın arzusiyle tarafı şahaneden tâyin buyurulduğum şu memuriyette şöyle bir nutuk ki konsoloslar bile nezaketen olsun bu sözü beğenmemişlerdi. Gerçi 1860-1276 Şam vakasından sonra Cebeli Lübnan muhtar bir mutasarrıflık olmuştu amma doğrudan doğruya eczayi memaliki şahanelendi; ve yalnız şöyle bir tâamül cererıflar katolik olmak gerekti ve düveli muazzamaca itiraz edileyan etmekte idi, O da Cebeli Lübnana tayin edilecek mutasarcek eşhastan olmamak lâzımdı. O kadar Muzaffer Paşa bu nükteyi pek farkedememişti. Yoksa bir daha tekrar ederim, kendisi kalben iyi ve terbiyeli bir zattı. Kendisi kadar terbiyeli iki de

oğlu vardı. Bir de taşradaki mütegallibenin bazılarında yüzlerce mühür saklayan bir mühür torbası vardı kii işi bilenler bunlara fesat torbası derlerdi.

Validen başlıyarak memurlara kadar memnun olmadıkları adam aleyhinde gûya bir mazbata tanzim eder torbadaki bu mühürlerle mazbatayı doldururlardı.

SANAYİ MEKTEPLERİ

Hamdi Bey 1926 senesinde Müzei hümayun müdürü tâyin edildi. Neler yaptığı, nasıl bir gayret ve himmetle işe sarıldığını hepimiz biliyoruz. Fakat bu sarılışlarda ne gibi müşkülâta maruz kaldığını ve ne gûna muavenetlere mazhar olduğunu bilmiyoruz. Binaenaleyh muhterem karilerime biraz bildiklerimi arzedeyim. Hamdi Bey bir de Sanayii nefîse mektebi açılmasını Maarif Nezaretinden talep ediyor. Leyte lealle ile vakit geçiriyorlar. Israr ediyor. «Ne yapalım bütçemiz müsait değil» diyorlar cevabı red veriyorlar. Hamdi Bey müteessir oluyor. Fakat fikri takibe sahp bir hılkatte yaradıldığı için teşebbüsün arkasını bırakmıyor ve her zaman pişdar edindiği Suphi Paşaya hikâyei hal edip teessürünü söylüyor. Bu sırada, İkinci Sultan Hamid'in evaili saltanatında Suphi Paşa Ticaret ve Ziraat ve Sanayi ve Orman ve Maadin Nazırıdır; (bu memuriyetlerin hepsi bir Nazırınuhdesindeydi). İlim ve irfana âdeta âşık bir zat Hamdi Beye bir çare düşüneceğini hararetle vadediyor; ve kolaylıkla çareyi buluyor. Biraz evvel arzettiğim üzere Sanayi Nezaretinin dahi uhdesinde bulunmasından bilistifade; gerçi bundaki maksadın yani Nezaretine mevdu sanayideki maksadını yalnız endüstri olduğunu sarahaten bilmesine rağmen kemali dirayetle bir kelime oyunu oynıyarak sanayii nefîse ile de iştiğale memur imiş gibi hareket ediyor. Nezareti bütçesinden para buluyor; kendisine pek hürmetkâr olan Sadrâzam Sait Paşaya bir tezkerei resmiye yazarak iradei ...yeyi istihsal ediyor ve bundan sonra da işi bir kat daha tevsik için meclisi vükelâda bahsi açıyor, meclis karariyle hakipayı şahaneye bir mazbata takdim etiriyor. Hülâsa bâ iradei seniyei

hazereti tacidari «Sanayii nefîsei şahane mektebi âlîsi» nin küşadı tahakkuk ediyor. Yeni bir binanı ninşaatına mübaşeret ediliyor. Hamdi Beyin sevincine payan yoktur. Bir taraftan da vükelâyı fahman hazaratı Suphi Paşayı tebrik ediyorlar, hünkârdan da iltifatlar görüyor. İşte muhterem karilerim Sanayii nefîse mektebi iptida böyle açılmıştır.

Kız sanayi mektepleri

Suphi Paşanın mühim bir hizmeti de Kız sanayii mekteplerinin açılmalarında tecelli eder. Gerçi bunlar için daha çok yorulur, meclisi vükelâda şiddetle muhalefete mazur kalır ise de işi unutturur gibi bir vaizyet alır ve el altından hazırlıklar yapar; paraları bulur. Eşref saati de bulur bulmaz hemen teşebbüse geçer, muvafakatı seniyeyi istihsale muvaffak olur. Yani padişah İkinci Sultan Hamitten müsaade alır, mektepleri küşat eder. (Kız sanayi mektebi şahanesi) bu iki mektepten biri leylî diğeri neharîdir. Kız sanayi mektebi ipjtida Kabasakalda Tunuslu Mahmut bin Ayyad Paşanın konağında faaliyete başlıyor. Bu konak bir yangında yandıktan sonra mektep Kayşerli Ahmet Paşa konağına nakledyor. Bu da yanıyor Çapada D erviş Paşa konağına geçiyor.

Neharî kız sanayi mektebi ise Üsküdarda açılıyor. Leylî ve İstanbuldaki mektebe senelerce Avrupada tahsil etmiş olan matmazel Kalavas isimli bir vatandaşı; nehariye de (madam) Miss Enne adlı bir İngilizi müdür nasbediyorlar. Her iki mektebin birinci tevzii mükâfat resmi fevkalâde revnaklı oluyor. İkinci Sultan Hamit saray arabalariyle musahiplerini mekteplere yolluyor. Talebeye beşer; ikişer buçuk, ve yarımşar liralık altın ihsanlar veriyor. Bir taraftan da her iki mektebe ayrı ayrı birer bando müzika yolluyor, misafirlere ve kızlara konserler versinler emrini veriyor. Suphi Paşayı da bu emri hayra muvaffakiyetinden dolayı taltif etmeği ihmal etmiyor. Meclisi vükelâda kız sanati mektebi açılmasına itiraz eden arkadaşlar dahi Suphi Paşayı tebrik ediyorlar. Unutmadan şunu da arzedeyim:

15

Suphi Paşaya teşekkür eyleriz leylünehar
Sanat öğretmek için açtı bize bu mektebi
Şayei şahanede olsun hemen mesruru şad
Çünkü teksiri maariftir o zatın matlabı.

Kıtası leylî kız sanayi mektebi talebeleri tarafından Suphi Paşaya hediye edilen ve gayet itinalı olarak ellerle işlenmiş olan güzel bir levhanın ifadei imtinanıdır.

Yanan akademi

Bu kere Fındıklıda yanan Akademi binası sanayii nefîse mektebinin adamakıllı yerleştiği bir saraydı ve zannediyorum pek de eksiği yoktu. Yanındaki ile birlikte bu saraylar Sultan Mecit zamanında hemşireleri tarafından işgal ediliyorlardı. Yanan saray Sultan Mecidin hemşiresi Cemile sultanın ikametgâhı idi. Yanmıyan saray yine Sultan Mecidin ablası Âdile Sultanın sahilsarayı olmuştu. Âdile Sultanın zevci Kaptanı Derya Mehmet Ali Paşa idi. Cemile Sultanın Zevci damat Mahmut Celâleddin Paşa idi ki sonralaır Taife nefedilmişti. Bu saraylar bu sultanlardan sonra diğer sultanlara tahsis olundular. Yanan sarayda Nazime Sultanla zevci Derviş Paşazade Ahmet Paşa, yanmıyanda Saliha Sultanla zevci Kurt İsmail Paşazade Ahmet Zülkifil Paşa otururlardı. Bu sultanların her ikisi Sultan Azizin kerimeleridir. Bu iki sultanı İkinci Sultan Hamit, büyük kızı Zekiye Sultanla beraber evlendirmişti. Birçok sene sonra (Meclisi Mebusan ve Âyan sarayı olan Çırağan sarayı yanınca Mebusan ve Âyan Fındıklıdaki bu iki saraya nakletmişlerdi. Muhterik Akademi binası Osmanlı saltanatının son mebusan sarayıydı. Bunu da biliyoruz, içerlerinde neler olmadı ve derü duvarı ne acı hâtıralarla dolmadı.

SARAYLARDA KALABALIK

— 1 —

Günlerin birinde gene Yıldız sarayında idim. Yemekten sonra odasında kimse kalmamasından bilistifade beni çok emniyetle seven başmabeyinci Hacı Ali Paşa bir hasbihalde daha

bulundu. Devrin gidişini beğenmedi. Sonundan korktu. Hünkârın birçok meziyetlerinden bahsetmekle beraber vehminden âdeta şekva etti. «Gittikçe evham ve hayalâta daldırdılar, efendimizi büsbütün şaşırttılar» dedi. Bir sürü hikâye anlattı. İkinci Sultan Abdülhamidin şehzadeliğindenberi maiyetinde bulunduğu için padişaha ve saraylara dair bilmediği taraf hemen hemen yoktu. Hele hünkârın tabiatını ve ahlâkını yakınen bilirdi. Hem bildiklerinde ve mukayeselerinde okumuş yazmışlardan daha iyi bilirdi. Müşarünileyh hemen hemen ümmî idi. Arzuhallerin havalesinde bile; atiyei seniye tertibinden «Verile» diyeceği evrakı bile yazmakta müşkülâta maruzdu. Fakat fevkalâde zeki, bahusus akıllı idi. Ben bunları bildiğim ve amcam Ali Riza Mümtaz Paşadan duya duya kendisine çok ısındığım için, onu dikkatle dinler, nasihatlarını tutardım ve söylediklerini unutmazdım; unutmuyorum. Meselâ sarayın kalabalığından bahseden lâkırdılarından bir tanesini «muhterem karilerim» şimdi size şuracıkta nakledivedeyim.

Saraya bağlı daireler

A — Hazinei Hassai Şahane Nezaretiyle kalemleri ve heyeti idaresinden sonra, bir İstablı Âmire dairesi vardı. Ve müdürüne (Emir - i - Âhûr) İmrahor derlerdi. Sultan Hamidin son İmrahoru süvari feriklerinden Hafız Faik Paşa idi. Bu dairede baytarlar, arabacıbaşılar, seyisler ve at uşakları ve biniciler bulunurdu. Saray arabalarına, saray atlarına, saltanat arabalarına ve atlarına burada bakılırdı.

İstablı Âmire» bugüi Dolmabahçe stadyumu yapılan mahalde kâindi. Yıldızda ikamet eden padişahın hususî ahırlarından üst tarafı hep Dolmabahçede toplanmıştı. Veliahtın ve oğullarının arabaları; Fer'iye saraylarında oturan şehzadelerin atları, arabaları buradan dışarı çıkar, gelirlerdi. Hattâ şuna buna mahsus olmıyarak padişahın emrine âmade ekipajlar da burada dururdu. Hünkâr «Şuraya buraya araba gitsin» dediği zaman buradan gönderilirdi.

B — Bir de Mefruşatı Hümayun idaresiyle müdürü ve memurları vardı. Bunların nezaretiyle saraylar döşettirilirdi ve

gene padişahın emriyle şunun bunun evi tefriş edilirdi. Hünkâr merak etmişti; Hereke fabrikasi hümayunu mamulâtı tercih olunurdu.

C — Sarayı hümayun Mübayaat ve Sarfiyat ve mütfaklar müteffişlikleri, bir de komisyonları vardı! muntazaman teftiş ederlerdi. Bunlarla beraber hububat ambarları, odun ambarları ve karhane müdürlüğü vardı. Sımsıkı kontrola tabi olarak işlerine bakar, sarayların kilerlerini dolduracak zahireyi hazırlarlardı. Çünkü bütün sarayların kiler harcı her ay Hazinei Hassadan gönderilirdi.

Matbahî âmire

Matbahı Âmire binası, İkinci Sultan Hamit zamanı saltanatında dahi Beşiktaşta idi. Bugün Galatadan gelirken Dolmabahçe sarayını geçer geçmez travmayın tevakkuf ettiği durağın hemen sağındaki bu büyük kâgir bina sarayların mutfakları binasıydı ve iki şubesi vardı. Dolmabahçenin Veliaht dairesinde oturan şehzadelerle — zira burada iki ayrı daire vardı ve iki şehzade otururdu — Fer'iye saraylarında ikamet eden şehzadelerin ve Çırağanda Sultan Muradın yemekleri buralarda hazırlanırdı. (Fer'iye sarayları Ortaköydeki büyük yalılardır ve bugün birer mektep -lise olmuşlardır). Bu mutfaklarda 50 den fazla aşçıbaşı: tatlıcı ve börekçi; yüze yakın aşçı kalfaları (muavin) ve çırakları; ayrıca bulaşıkçılar; kilerlerin hademeleri ve kilercileri; eti, ekmeği, südü, tavuğu, sebze ve yemişi teşellüm ve kaydeden memurlar; sonra yemekleri saraylara yaşıyan tablakârlar adetçe 5000' i bulmuştu ve hepsi Anadolu çocuklariydi; «En fakir halkımız onlardır. Onlara bakmalı, onları yetiştirmeli» diyen hünkâr böyle istiyordu. Tablakârların vazifesi Matbahı âmireden çıkan yemekleri; kapaklı sahanları büyük tepsilere dizerek altından üstüne çıkan örtülere sarmak ve düğümlemek ve başları üzerinde taşımak, saraylara isal etmekti. Her sarayın on, on beş, ve Çırağanın otuz beş tabla yemeği vardı. Bir dereceli tablalar efendilere, iki dereceliler maiyete verirlerdi, üçünck derecesi yoktu. Maiyet küçüklü, büyüklü aynı yemekten yerlerdi. Bir tepside sekiz büyük sahan vardı ve yemek verilirken iki tepsi karıştırılırdı. Çorbalar, etler, tavuklar, sebzeler börekler, baklavalar tatlılar ve yemişler ayrı ayrı tepsilenirlerdi. İsimlerini verdiğim bu saraylarda ayrıca mutfaklar yoktu; yalnıbz haremde hususî yemek yapıldığı vaki idi. Daha uzaklara müsadif saraylarda ise ayrı mutfaklar vardı, kendi yemeklerini kendileri yaparlardı, Bu gibilere sadece (tepeden tırnağa kadar diyeceğim) her ay harç gönderilirdi.

Biraz evvel işaret ettiğim üzere, tablakârların başlarında tabla sokakta görülmeleri manzarası güzeldi de, Tepsilerin bembeyaz ve ipekli örtülerle sarılması, tertemiz hademelerin edalı yürüyüşleri yemek zamanlarında birer resmi geçit çeşnisi verirdi. Ve bu manzara sokak içlerinde de manzur olurdu. Çünkü birçok Beşiktaş haneleri fazla yemekleri tablakârlardan satın alırlardı veyahut ba iradei seniye tahsis buyurulan tablalarını alırlardı; bunlara belki konu komşunun gözü konardı, fakat satılık yemeklere Hazinei Hassa ı ğmazı ayn ederdi, **«Varsın onlara da beş on para fazla kaaznsın» denilirdi.**

İkinci Sultan Hamit Yıldızdaki sarayına Beşiktaştan yemek getirtmezdi. Onun sarayında ayrıca mutfaklar ve bunların bir sürü tevabii vardı. Koca Yıldız sarayında ve müştemilâtında tek bir yemek odası olmamasrna rağmen sofra takımları ve müstahdemleri mürettep ve muntazam idiler.

— 2 —

İkinci Sultan Hamid Yıldızdaki sarayda ikamet etti gitti. Hazinei Hassai Şahane mimarbaşıları Vasilâki beyler nezaretinde Yıldız bahçesine bir sürü gonaklar inşa ettirtti B.unları kadın efendilere, oğullarına ve kızlarına tahsis eyledi. Kendisi de her canı istedikçe ilâve veya tâdil veyahut ihya ettirdiği dairelerde otururdu. İç içe çifte kapılar, uzun ve belki gayrimevzun koridorlar; hiç münasip olmıyan bir yerde yatak odaları ve hamamlar; müteaddit mabeyin odaları (haremi selâmlığa yapıştıran odalar demektir); koruda Çadır köşkünden maada Şale köşkü; misafiri hassı hazret padişahîye mahsus saray-

cıklar; hünkârın kendisi ve hanedanı için ayrıca mutfaklarla bendegân mutfakları ve kilerleri; hususî arabahaneler ve ahırlar; seyis ve hademe daireleri; tablakâr koğuşları; Başkitabet dairesi; yaver paşa ve beylerin daireleri ve yatak odaları; Darüssadetüşşerife ağasının dairesi ve müsahibam hazreti şehriyarinin bölükleri ve ilh... Yıldız sarayını kalabalıklaştırmıştı.

Bahçelere bakan 150 kadar da bahçıvan vardı. Bu kalabalığa hemen her gün saraya gelen ve Mabeyni hümayun mensup ve memurlarından şunun bunun odalarında yemek yiyen misafirleri de ilâve edeceksiniz, sabahlardan öğle sonlarına kadar Yıldız sarayı elbette kalabalık olurdu. Ve bu kalabalık da bittabi masraflı olurdu.

Tahsisatı seniye

Sultan Abdülazizin Hazinei maliyeden aldığı tahsisatı seniye ayda 100 bin altındı. Cülûsundan sonra Sultan Abdülhamit bu parayı **60** bin altına tenzil etti: «Bu kadarı bize kâfidir» dedi. Bundan başka Hazinei hassanın, yani Osmanlı hanedanının hususî emvalinin idaresine memur olan Nezaretin de gene ayda **20** bin lira kadar (altın) varidatı vardı. İşte bütün sraylar ve padişah sarayları bu paralarla idare olunurlardı. Maaşlar; atiyyeler (padişah vergilerine yani padişahın verilmesini emrettiği paralarla (atiyei seniye ederler); mutfak masrafları, ahırlar; atlar; arabalar; tâmirler ve inşaat ve mefruşat hep bu para ile idare ve tesviye edilirdi. Sultan düğünleri; şehzadelerin sünnet düğünleri masrafları ve hediyeleri Hazinei Hassadan verilirdi,

Mutfak masrafı hakkında bir fikir vermek için şunu arzedeyim; Meşrutiyete kadar saraylara günde **500** tavuk alınırdı ve bunlar için **üç bin kuruş** bedel verilirdi; (sonraları saraya günde yalnız üç tavuk alınıyordu ve hademü haşemin miktarı beş binden 1800 e inmişti. Ve umumî saray mutfakları lâğvedilmişti. Her sultan veya şehzade kendi mutfağında yemeğini hazırlattırırdı ve tahsisatını doğrudan doğruya Maliye Nezaretinden aldırıyordu. Sultan Reşatla halefi bunu böyle yaptırmışlardı.)

Saray mutfaklarının aylık masrafı (10,000) altındı. Sultan Abdülhamidin israfı sevmiyen zamanında dahi. Fakat sonraları harpler ve bin gûna dertler yüzünden, fiatlerdeki terakkiye karşı bir medar olsun zanniyle insanlar ve masraflar saraylarda tenkihaba uğradığı halde, tahsisatı seniye ile iradei maslahat edilemedi; tahsisata Meclisi Vükelâ karariyle **20** bin lira zammolundu. (Meşrutiyetin sonlarına doğru). Bunlar da böyle olduğu halde saraylar artık hüsnüidare edilemiyordu. Daha sonraları emsaline nispetle ne at, ne araba kalmıştı; ne de at uşakları emirlere âmade idiler ve ne de sokaklarda tablakârlar ve bedava yemekler görünüyor ve eklediliyordu. Yüzlerce ve yüzlerce ustalar, kalfalar, çıraklar, ağalar ve uşaklar sokaklara ve yer bulmak emeliyle mahalle kahvelerine dökülmüşlerdi.

Yıldız sarayı

Meşrutiyetten evvel «Yıldız sarayı» için iki mutfak vardı. Biri kocaman bir bina içinde çalışırdı; diğeri mazbut ve mukayyet bir mahalde yalnızpadişah için yemekler hazırlardı ve ziyafeti seniyelerde bu mutfak paçaları sıvardı. Büyük mutfak bu sarayda oturanların yemeklerini pişirir; tabla tabla dairelerine yollardı. Küçük mutfak hünkârın yemeğini hazırlar,, yollamak için gelecek emri beklerdi. Kilercibaşı Osman Beyin dairesi umumî yemeklere nezaret eder, (mönü) yü tanzim ederdi.

Osman Beyin vefatiyle yerine geçen ikinci kilerci Hüseyin efendi, bizzat hünkârın yiyeceği yemeklerin başında durur; bir nevi çeşnicilik ederdi. Üçüncü kilerci Hakkı Bey ise meşhur olan sütlü böreğinden hemen her gün büyük, orta ve küçük tepsileri hazırlar, Hüseyin Efendiye teslim ederdi ve padişah ne zaman yemeğini isterse tablaları taşıyanların başında Hüseyin Efendi bulunur; hünkârın yemek yiyeceği odaya kadar beraber giderdi.

Hünkârın yemek yiyeceği odaya kadar dedim; çünkü sarayda padişaha mahsus bir yemek odası yoktu. Bu muhakkaktı ve bunun münasebetsizliğini kendisi de bildiği için, bir

çok defalar «**Yahu ne zaman yerleşeceğiz? Hâlâ göçebe hayatı yaşıyoruz. Daha bir malûm olan yemek odamız yok...**» dediği, rivayet değil, sahihtir.

Saltanatının sonlarına doğru şehzadelerle sultanlar büyük mutfaktan şikâyet ettikleri zaman sinirlenen hünkâr, Şehreminini mutfaktan da anlaması lâzımdır mı zannetmişti. nedri bilinemez; kayınpederim İzzet Paşa ile Pederim Reşit Mümtaz Paşaya haber yollamış. Aman bir çare bulsun, çocuklar beni rahatsız ediyorlar, dedirtmişti.

Yemekte, içmekte ve nefaseti at'imayı tatmakta ve hattâ pişirmekte fevkalâde mahir ve meşhur olan Bekir Beyi, fartı namusuna da emniyeti olduğu için babam hünkâra tavsiye etmiş; sarayı hümayuna memur ettirtmişti ve yemekler artık beğenilmeğe başlamıştı. Hünkâr memnun fakat Bekir Bey daima telâşta idi. Bu Bekir Bey Teşrifatçı Behçet Beyin küçük kardeşidir ve geçenlerde Emirgândaki yalısında vefat eden güzel yemekler şehidi Ali Beyin amcasıdır. Cenabı Hak cümlesine rahmetler nasip buyursun.

ALMAN VE İTALYAN SEFARETHANELERİ

Sultan Abdülaziz devrinde bir gün Almanya sefiri Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa vasıtasiyle yeni bir sefarethane inşası için Ayazpaşada bulunduğu bir mahalli işaret ederek bu yerin kendisine verilmesini rica eder. O tarihlerde mezarlıklardan başka bir şey bulunmıyan o yerlerde hususî mal sahipleri bulunmadığı için çaresi kolay bulunur, sefirin istediği arsa kendisine verilir. Bu müsaadeden memnun olan elçi hemen devletine arzı hal eder ve aldığı emir üzerine evvelâ Sarayı hümayuna, sonra Babıâliye gelerek Almanya imparatoriyle hükûmeti namına zatı şahaneye ve devleti aliyelerine teşekkürler eder. Derhal yeni sefaret konağının inşası için icabeden teşebbüsata iptidar olunur. Almanyadan mimarlar ve malzeme gelmeğe başlar.

Saffet Paşanın azli

Halil Şerif Paşanın yerine şu sefarethane işi hallolunduktan sonra Hariciye Nezaretine tâyin olunan Saffet Paşa yeni makamında iken Sadrâzam değişir, **Mahmut Nedim Paşa** Sadrazam olur, **Saffet Paşayı** Sadareti uzma müsteşarlığına nasp ve naklettirir. Sultan Azize «Yanımda haricî işlere vâkıf ve mücerrep bir müsteşara muhatacım» der, Saffet Paşayada bin dil döker ve «Lûtfen kabul buyuracağınızı efendimize arzettim, beni mahcup etmeyiniz» gibi bir şeyler söyler. O muhterem adam da oynanan oyunun farkına varmasına rağmen, ses çıkarmaz, yeni vazifesine deva meder, Babıâliye gelir gider.

İki buçuk ay geçer geçmez, Mahmut Nedim Paşa azlolunur, yerine ilk, yani birinci defa olarak Mithat Paşa Sadrâzam olur; (Bağdat valiliğinden çok sonra). Babıalide Mütadolan merasim bittikten sonra Saffet Paşayı elinde bazı evrakla yanında görür görmez: Paşa hazretleri zatı saminizi müsteşar olarak kabul etmekten utanırım. Efendimiz size Adliye Nezaretini tevcih buyurdular.» der ve yeni memuriyetini tesideder. Bundan sonra, Mithat Paşayı müteakıp Sadrazam olan Rüştü Paşa zamanında da Saffet Paşayı vekâleten, biraz sonra da asaleten gene Hariciye Nazırı yaparlar, bu veçhile **Saffet Paşa — Rüştü Paşa, Esat Paşa, Şirvanî Rüştü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa** gibi Sadrâzamlarla beraber kabinede bulunur.

Bu sırada Sultan Azizin vehmini tahrik edici bir dedikodu meydana çıkarılır. Mezarlıkları Almanlara söktürtmüşler; islâm, bahusus ulema galeyana gelmiş diye!... Padişah Sultan Azizi korkuturlar. O da Babıâliye bir çare bulunmasını irade eyler. «Oh, ne iyi bir vesile zuhur etti» derler. Bu iş Hariciye Nezareti tarikiyle cereyan etmişti. Binaenaleyh Hariciyede bir tebeddül yapalım ki yeni Nazır elçi ile konuşabilsin yolunu bulurlar. Fakat bu işi yapanın Halil Şerif Paşa idüğünü göremezler. Saffet Paşayı azlederler, yerine Raşit Paşayı getirir, Hariciye Nazırı yaparlar.

Sultan Aziz kızar

Bu el çabukluğu anlaşılması güç bir marifet olmaz. Herkes anlar ve ayıplar. Hem o kadar ayıplar ki haberi Sultan Ab-

dülazize kadar gider. İlk ağızda padişah susar. Bakalım Raşit Paşa şu işi nasıl tasviye edecektir diye bekler. Yeni Nazır paçaları sıvar. Gider sefiri görür, bin dereden su getirir. Galatasaray mektebini teklif eder! Bu derece ısrar üzerine elçi «İki gün sonra Babıâliye gelirim, cevabını veririm» diyerek Nazır paşayı savar. İki gün sonra da Babıâliye gelir, Hariciye Nazırı Raşit Paşaya şöyle bir beyanatta bulunur: «Arsayı bize verdiğiniz zaman talebimizle kabulünüz arasında bir ay geçmişti. Elbette düşünüp taşınıp kararınızı ve ona binaen arsayı bize verdiniz. Biz de hem hükümdarımız, hem de hükûmetimiz namına zatı şahaneye ve Babıâliye şükranlarımızı iblâğ ettik. Şimdi bundan dönmek nasıl olur? Bu ne size, ne de bize yakışır. Maahaza ısrar ediyorsanız, belki bir çare vardır. Pasaportumu veriniz ben gideyim, yerime gelen sefirle konuşunuz...»

Raşit Paşa donakalır, sefir veda eder, kalkar, Babıâliden çıkar, gider. Olanı biteni padişaha arzederler. Bir saat geçmez, şu cevabı (irade) alırlar: «Bu işe başlıyan Halil Şerif Paşa idi. Bunu bilmeniz lâzım geldiği halde, kabahati Saffet Paşaya yüklediniz, Bu ne gaflettir?» Bir irade daha Babıâliye gelir, Saffet Paşaya on beş bin kuruş mazuliyet maaşı ihsan buyurulur...

Sonraları tahakkuk etti: bu oyuna sebep şu idi: Rüştü ve Hüseyin Avni Paşalar, Saffet Paşanın kabinede bulunmasından çekinirler; çünkü Sultan Azizi hal'etmek meselesini tasarlamışlardı. Saffet Paşanın böyle bir tehlikeli teşebbüse iştirak edeceklerden olmadığını biliyorlardı. (Saffet Paşa devrinin en mümtaz ricalinden biridir.)

Düğüm çözülür.

Başa çıkamazlar, Almanya sefareti malûm olan yerde (Ayazpaşa)inşa olunur. Ve bu yüzden o civarın hahişleri çoğalır. İtalya sefiri (baron Blan) da gayrete gelir; (1888 den 1894 e kadar İstanbulda büyük elçilik etmiştir) bir sefaret sarayı da biz yapalım, der; çaresini bulur; oralarda bir arsa edinir. Mükemmel bir konak inşasına başlar. İçlerinde büyük sofalar, yağlı boya tavanlar, müzeyyen duvarlarla ve daha bir sürü tezyinat ile süslü konak kendisini gösterir. Fakat bir de aksilik

kendisini gösterir. Romadan «Bu konak sefarethaneye elverişli değildir, olamaz...» derler. Koca bina sefirin üstüne yıkılır, hususî bir ikametgâh olur; üstüne bir de getirilen eşyanın gümrük paralarını vermek elçiye ikinci bir yıkım olur. Bu acılar sineye çekiledursun, gel zaman git zaman İkinci Sultan Hamit imdada yetişir, Baron Blan'dan bu konağı satın aldırtarak Hariciye Nazırlığımızın ikametine tahsis ettirir. Bir müddet sonra da senelerce Hariciye Nazırı olarak içinde oturduğu bu konağı Tevfik Paşaya ihsan eder. (Bugün yerinde Park Oteli vardır ve Paşanın veresesine aittir). Bu iki bina Ayazpaşa mahallesini şereflendirirler. Evvelâ Osmanlı Bankası direktörlerinden Panciri bey güzel ve modern bir konak yaptırır, içine girer oturur. (Panciri bey fevkalâde Osmanlı bir Türk Rumuydu. İşgal rezaletlerinde başından fesini çıkarmamış, memlekedu. İşgal rezaletlerinde başından fesini çıkarmamış, memleketine daimî bir hürmetle merbut kalmıştır). İkinci olarak da âyandan Azaryan Efendinin apartımanı inşa olunur. Bugün Panciri Beyin konağı Japon sefarethanesidir. Azaryan Efendinin apartımanı bilmiyorum kimin oldu.

Bunlardan sonra oralarda daha ufak çapta konaklar yapılmıştıor. Beyoğlu mutasarrıfı Hamdi Beyin (Abdullah Cevdetin kayınpederi) konağı ve börekçi Halit Beyimizin kayınpederine ait konakları gibi. Bu suretle Ayazpaza mamur oluverince Dolmabahçeden Taksime çıkan cadde tâmir olunur. Gümüşsuyu hastanesi, Alman sefareti, Hariciye Nazırı konağı ve bunların civarına sokulan büyüklü küçüklü konaklar ve haneler temiz bir caddeye sahip olur. Tâ Taksimdeki Topçu kışlasına kadar yayılan ve eflâke ser çekmiş ağaçlariyle mistique bir kıyafete bürünen kabristan da kökünden kazıldı. Burada Nedim gibi şairimiz, Fındıklılı Mehmet Ağa gibi muazzam bir muahhirimiz, Şinasi gibi edibimizin yarattığını bilerek hürmetle önünden geçerdik.

BİR CELSEİ FEVKALÂDE

Reis beyefendi — Ruznamei müzakerede neler var?

Zabıt kâtibi — Madenlerin işletilmesini teşvik için sermayedarlara kolaylık gösterilmesi hakkında Orman ve Maadin Nezaretinin kanun lâyihası.

Reis beyefendi — Muhterem efendiler, kudema, ecsamı basit veya mürekkep olduğuna göre tasnif etmez. (Anasırı erbaa) diyerek dörde ayırırdı.

Âzadan biri — Reis beyefendi, müsaade buyurursanız işi tafsilâta boğmasak.

Reis — Ben size söz vermedim. Zaten kendimden başka hiç kimseye söz vermek âdetim değildir; ecsam hakkındaki nazariyat bilinmeden madenler lâyihası tetkik olunabilir mi? Benim bu hususta tetkikatım evvelâ İngilizce neşrolunmuştu. Avrupa ve Amerikada pek çok mübahaseleri mucip oldu. Nihayet efkârımı kabul ettiler. Cavalılar bile lisanlarına tercüme ettiler. Mekteplerinde okutuyorlar. Dostum Daniş Beyle müştereken tercüme etmekte olduğumuz (Rubaiyatı Hayyam) dan sonra ecsamı basite ve mürekkebe hakkındaki eserimi Hüseyin Efendi Türkçe basacaktır. Rubaiyatı Hayyamın Türkçeye bir iki tercümesi varsa da bazısı nakıs bir kısmı da serapâ yanlıştır. Lâtin şairi meşhur «Lucrèce» den zamanımıza kadar Ömer Hayyam tarzını andıran şairlerin eserlerinden nümune ve felsefeleri hakkındaki mütalâaları bu esere dercedeceğiz. Bu arada gerçi kâğıt pahalı ise de Hak razı olsun tâbi Hüseyin Efendi masraftan kaçmıyarak iyi cinsten getirdi. Herkesin edinebilmesi için ucuz satılmasına itina edecektir. Bu Hüseyin Efendi Nedim Divânını da ve galiba Fuzuliyi de güzel surette bastırıyor. Tertiy ve tashihine ve bazı divanlarda bulnnmıyan Nedimin şiirlerini de toplıyarag ilâve etmeğe Halil Nihat himmet ediyor. Hani ya... Şu Düyunu Umumiyede ki şair Halil Nihat ki geçenlerde benim için bazı tuhaflıklar etmişti ve ona bir ders vermiştim.

İkinci celse

— Reis beyefendi müsaade buyursanız da sadede gelsek. Maksattan uzaklaşır gibi oluyoruz, değil mi?

Reis — Hakkınız var. Maksada elbette temas edeceğiz. Fakat doğrusunu söylemek lâzım geldikte şu Halil Nihadın Nedim Divanı hakkındaki hasbî yani fahrî himmeti bin aferine değer. Onun her münasebetsizliğini affettim. (Zabıt kâtibine — Ruznamede daha ne var?

Zabıt kâtibi — Zaten başlamıştık. Madenler hakkındaki lâyihai kanuniye... Nerede kalmıştık?.» Anasırı erbaa bahsinde,

Reis — (Devamla Efendiler, kudema anasırı erbaayı su, hava, toprak, ve ateşten ibaret olmak üzere tasnif ve tarif etmişlerdi. Halbuki bunların hiçbiri basit değildir... Meselâ... Hava müvellidülhumuza (Oxygène) ile müvellidülma'dan (Hydrogène) mürekkeptir ki biliyorsunuz. Biraz da fahim vardır. (Charbon). İdrojen Yunan lisanında su mânasına olan idro ile vücuda getirmek demek olan (Gennan)isimlerinden mürekkep olan bir kimya ıstılahıdır. İdrojeni Cavandisch 1781 de keşfetti. Kimya âleminde en büyük inkılâp yapan âlim meşhur «Lavoisier» dir. Bu büyük kimyageri Fransız inkılâbı kebirinde (Guillitine) e ettiler. Fakat bu adamdan sonra kimya büsbütün değişti. Escamı dört unsura değil; basit ve mürekkep olduğuna göre ayırdılar. Şimdi yetmişten fazla basit cisim yani maden vardır. İhtimal ki yeni cisimler daha koşfolunur. Ve gene ihtimal ki elimizdeki vesaiti tahliye ve edevatı kimyeviyenin tekemmülü sayesinde bugün basit zannettiğimiz escamın mürekkep olduğu anlaşılır. Pek de reddolunamıyacak bir faraziyeye göre alelumum ecsam birdir. Bunlar tamamiyle tahakkuk etmeyince madenler için kanun yapılmaz lâyıhanın reddini teklif ederim!!!...

Evvel zaman içinde

...Meselâ dostum Refik Halidin vaktiyle intişar eden (Aydede) isimli o mükemmel mecmuasından kısmen yukarıya aldığım yazılar yazılır ve böyle yazılarda da bir nevi (Caricature) ler çizilirdi. Bunlar muharrir için güzel şeyler olduğu gibi kendinden bahsolunanlar için de neşeli birer an geçirtici şeylerdi. Çünkü medenî adamların karikatürlere tahammül etmeleri keyfiyeti bizatihi bir neşedir... Şûrayı devlet reisi bulunduğu zamana tesadüf eden yukarıdaki şakalı yazıları kendisine gösterdiğim vakit «... Bakındı şuna. Vay köftehorlar vay...» dedikten ve adamakıllı güldükten sonra hocam ve aile dostum üstad filozof Rıza Tevfik bana da şunları söylemişti: «... Karikatür bir nevi resimdir ve sanayii nefisedendir. Ya

çizgilerle olur, yahut yazı ile yapılır! Fakat sanayii nefisenin tarihi neşetini kat'î surette tâyin mümkün değildir. Halbuki pek lâzımdır. Meselâ resmin heykeltıraşlıktan evvel olduğunu iddia ederler. Ederler ama bu iddia da mühim bir itiraza maruz kalmıştır. Ancak ne olursa olsun bunlar bir medeniyeti kâmile mahsulâtıdır... ilh».

Hocam bu meseleyi bana daha iyi anlatacaktı amma ada vopurunu kaçırmamak için «köprüde idik» elini öpmüş ayrılmıştım.

KOLERA

İstanbulda (ben çocukken) bir hattâ iki kolera hastalığı zuhur etmişti. Bir tanecik de Balkan harbi sıralarında ortalığı bahusus Mehmetciklerimizi kasıp kavurmuştu. İlklerden biri hafif diğeri ehemmiyetliceydi. Şafak sökmüş, İstanbul korkular içinde büzülmüştü. Herkeste hastalığa tutulmamak ihtimamı; her evde tahaffuz takyidatı âzamî haddini bulmuş ve bu korkularla müterafık faaliyetten İstanbulun güzel çehresi âdeta solmuştu. Bir taraftan da hükûmet cezrî tedbirlere tevessül etmişti. Bekâr odalarında nâbehak olarak hıfzıssıhhaya dikkat etmiyenleri memleketlerine yolluyordu. Hanları hamamları tebhir ettirmişler; takımları, havluları, silecekleri etüvlerden geçirtmişlerdi.

Bunlardan sonra do içilecek hattâ kullanılacak su bahsinde, sebzelerle yemişler işinde fevkalâde enerjik davranarak gazeteler basta olduğu halde her yerde ve kahvehanelerde ve camilerde halka nasihat vermişlerdi. Mekteplerde dahi hangi ders olurso olsun hocalar koleradan tahaffuz yollarını gösterirlerdi. Henüz aşılanmak keyfiyeti o zaman malûm değildi amma; mideyi, bağırsakları, karaciğeri bozmamak ve yormamak için hekimler pastırma, sucuk gibi şeylerden tevakki edilmesini alkol olınmamasını ekiden tavsiye ederlerdi.

Bu ciheti de hatırlıyorum. Kadın ilâçları kabîlinden bazı tavsiyelerde de bulunurlardı. Yemeklerde sarmısak, soğan yiyiniz derlerdi.

Padişah telâşta

İkinci Sultan Hamit fevkalâde telâşa duçar oldu. Hastalığın yayılmasını istemiyordu. Hastalık ârazı gösteren haneleri karantine altına sokuyordu. Bu evleri hattâ komşularını ve mahalledeki esnafı dezenfekte ettiriyordu. Bu hastalıktan ölenlerin eşyalarını imha etirmek için bile Babıâliye ve Şehreminine irade üstüne irade yolluyordu. Kendi sarayında alınacak tedbirlere dair hekimleriyle konuşarak kendi eliyle listeler tanzim ederek yemeklerin şöyle böyle yapılması hakkında mutfaklara emirler veriyordu. Pişmemiş yemeklere ve meyvalara asla müsaade etmemişti. Bazı kadın ilâçlarını hakir görmiyerek onlara da başvurdurmuştu. Günde üç beş kere de sarayı adaçaylariyle çöreotlariyle tütsületiyordu.

Halkın dedikodusu saraylarda, konaklarda, evlerde ve Belediyelerde alınan tedbirlere rağmen insafsızlığını terketmemişti; getirilen mütehassıs M. Şantimes'in her halde ihtisasından dahi fayda görüldüğü halde «—Ne yapar doktor Şantimes— Şehremini varken mikrop aramak pek abes—...» gibi hicivler de söylemişti. Mektebi Tıbbiyei Şâhane hocalarından doktor miralay Rasim Bey (ferik doktor Rasim Paşa) dostumuz olduğu gibi; aynı zamanda da komşumuzdu; bizleri bir gün ziyaretsiz bırakmamıştı ve sert tavsiyelerle dahi olsa hepimizi koruyarak biizni Huda kapımıza hastalık girememişti. Fakat komşularımızdan birçoğu müsap oluyordu, bazıları da ölüyordu.

Mekteplerde tekayyüt

Süblimeli sularla (affedersiniz) helâlar ve kuburlar temizleniyordu. Ve buralarda asla taş üzerinde suların terakümüne imkân bırakılmıyordu. (Yine offedersiniz) kuburların deliklerine kapaklar taktırmışlardı. Mektepteki bakkal kızarmış ekmek vermeğe mecbur; yaş ve çiy şeyler vermekten memnu idi. Dershanelerde arkadaşlarla daha seyrek oturmaklığımızı emretmişlerdi ve mubassırlar buna çok dikkat ederlerdi. Çocukluk bu ya söz dinlemezsek ceza ve evlerimize haber verirlerdi. Vefa idadisinde mubassır Tahir Efendi yüzünden evde de

cezalandırıldığımı hatırlıyorum. Yemişe dayanamamış; biraz karnım ağrıyor demiştim galiba. Bir aralık mektebe gönderilmediğimi hatırlıyorum. Hattâ mekteplerin de bir müddet tatil edildiğini derhatır ediyorum. O zaman şu da tahakkuk etmişti. Kolera ve veba gibi âfetler kalabalık ve derbeder muhitlerde hükmünü daha kolaylıkla icra ediyordu. Bir aralık İstanbulda veba vakaları olmuştu da onun için böyl eyazıyorum. Esasen pisliklerden ve pis tutan yerlerden çıkan bu hastalıklardan tahaffuz için yegâne yol temizlik ve bundan sonra titizlik olduğundan bize hocalarımız, büyüklerimiz, hekimlerimiz, lâlalarımız; hulâsa her aklı ve vicdanı halis adamlar anlıyacağımız gibi vesayada bulunurlar, halka da aynı hizmeti arz ve ifa ederlerdi.

Balkan harbi

Balkan harbi sıralarında da kolera memleketimizi epeyce sarsmıştı. Ve en ziyade Mehmetçiklerimize musallat olmuştu. Harbin elemeleri ve felâketleri arasına sıkışan bu menhus hastalıktan halkımızı vikaye edebilme kve sirayetine meydan bırakmamak için o zaman Şehremini bulunan profesör orepatör Cemil Paşa geceyi gündüze katmış uğraşmıştı. Camilerden bazılarını temizleterek hastaları veya hastalık ârazı gösterenleri buralara yerleştirmiş ve elden ne gelirse âzamî derecede ifa etmişti.

İSTANBUL'DA ZELZELE

Rumî 1310 senesi...

Şehzadebaşında Neşe Beyin konağında kiracı idik. Mekteplerin imtihan zamanıydı, henüz yazlığa gitmemiştik. Bir öğle üzeri Fransızcaya çalışıyordum. Ezan okunmağa başladı. Alıştırıldığım için kitabımı kapadım, ezani dinliyordum. Birdenbire herşeyle beraber sallanmağa başladım. Odadaki avize salıncaklaştı. Fanuslar birbirine çarpıyordu. Bir ikisi düştü yuvarlandı. Bağırarak yerimden fırladım. Koşa koşa merdiven başına gittim, «Mahmut!» diye bağırdım (babamın uşağı). Sofada ne varsa kımıldanmakta, masaların üstündeki küpçükler ve saatler devrilmekteydi. Aman otur. Ayakta durma diye bir

ses işittim... Dadım haremden selâmlığa fırlamış... Bana bağırıyordu.

Zelzele devam ediyor

Zelzele hâlâ devam ediyordu. Her şey ve hepimiz sallanıyorduk. Bilmiyorum kaç dakika böyle geçti. Ortalık biraz sükûnet bulur bulmaz bahçeye fırladık. Beş dakika geçmedi bir uğultu ile beraber bir ikinci zelzele daha başladı. Toz duman içinde kaldık. Ağaçlardan bir ikisi devrildi. Birçoğunun dalları kırıldı; âdeta başımıza yağdı. Duvarlar çatladı, kiremitler uçtu. Kadınlar feryadediyordu. Birbirimize sarıldık, korkudan titredik durduk. Kalfalardan biri çıldırmış gibiydi, başına su döktüler. Ayvaz Karabet yüzükoyun yere yatmış avazı çıktığı kadar bağırıyordu. Onu tokatladılar...

Bu hal hayli devam etti. Ne eve girmeğe cesaret ediyorduk, ne de bir karar almağa!! Kapımız çalınıncaya kadar müteharrik ölüler gibi olduğumuz mahalde kımıldanmaktan başka bir şey yapamıyorduk. Bahçenin sokak kapısı açıldığı zaman ne görelim? Kaldırımın parke taşları yerinden sökülmüş. Caddede bir sürü çukur belirmiş. Sokak köpekleri sokağın ortasında birbirlerine yapışık bir halde titriyorlar. Bizim ahırdaki hayvanlar ipleri koparmış yere çökmüşler, tıs yok, herşey durmuş. Ne gelen var, ne geçen, ne de bir haber getiren?!

Zelzele durmadı gitti. Yirmi dakikada bir, on dakikada iki ve ilh... O gün, o gece, ertesi gün ve gece sallandık sallandık korktuk, fena halde korktuk. Babamın kararı bizi derleyip toplayıp Çamlıcaya geçirmek oldu. Akrabamızdan Sait Paşanın köşküne misafir gittik. Bahçede baraka odalar yaptırttık. Aylarca içerilerinde oturduk. Hem bin azapla oturduk. Zira deprem birhayli müddet durmadı, dinlenmedi. Bir türlü hızını alamadı. Ortalığı kastı kavurdu, yıktı, yaktı.

Birçok yer yıkıldı

Gazi Osman Paşanın akrabasından süvari miralayı yaveranı hazreti şehriyarîden Naim Bey, Rami kışlasındaki odasından bahçeye atlarken (pencereden) başına kiremtler yağdı,

olduğu yerde kaldı. Büyükçarşıda birçok cenaze bulundu. Enkaz altında günlerce kalan kadın, erkek birer birer çıkarıldı. Bazı fevkalâdelikler görüldü. Bir sucu dükkânında nasılsa ölmeden bir hafta tıkalı kalan bir usta iki çırak sapasağlam dünyaya kavuştular. Yalnız su ile beslenmişlerdi.

Camilerden birhaylisi harab oldu. Minareler yerlere yuvarlandı. Birçok ev yıkıldı. Bayezit yangın kulesi, Çemberlitaş fazla musaboldular. Kışlalardan birçoğunda duvar çatlaklıkları gözüktü. Çeşmelerden birçoğu zedelendi, muslukları koptu, harıl harıl her tarafa sular aktı. Hamamlardan birçoğu girilmez hale girdi. Ayasofya hamamı aylarca kapalı kldı. Su kemerleri dahi bozuldu. Sarnıçların birçoğu, kuyuların ekserisi çöktü. Terkos yolları da bozuldu. Fakat susuzluk çekilmedi.

İkinci Sultan Hamid'in telâşı

Başkâtip huzurda ve maruzatı (evrakı) okumakta iken zelbaşlamışt Sürahiler, bardakların üzerine doğru yürümüş, Köşedeki küp, sehpadan kurtulup kanapeye yuvarlanmış. Hünkâr hemen iskemlesinden halının üstüne inmiş, bağdaş kurmuş oturmuş. Başkâtibe de oturmasını emretmiş ve okumağa başlamış. Zelzele durur durmaz, esasen birinci katta oturduğu için hemen kalkmış, bahçeye çıkmış, çocuklarını yanına çağırtmış. Yaverlerin nöbetten ayrılmamalarını emrederek ve Sadrâzam konağındoki telgrafhane başına getirterek, birçok irade tebliğ ettirmiş. Hemşirelerine, şehzadelere, sultanlara, yaverler göndermiş. Zaptiye Nazırını ve Şehreminini saraya davetle, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflarını mahalle mohalle teftişe göndermiş. Her taraftan haberler almağa başlamış ve akşama kadar olduğu yerden kımıldanmamış.

Bir aralık sokağa da çıkmak istemiş omma etrafındakiler mâni olmuşlar, yalnız Gazi Osman Paşa ekaliyette kalmış. O hünkârın çıkmasını muvafık buluyormuş. Fıkara mahallelerine yemekler ve ianeler göndertmiş. Cami meydanlarında namaz kılınmasını, dua edilmesini, fıkaraya tasadduk edilmesini Evkaf Nazırına söyletmiş; kışlaların muayenesini yaptırtmış ve askerlerin dışarıda yatırılmalarını tembih ederek umumî mohallerin, tiyatroların ve emsali yerlerin derhal yasak etti-

rilmesini ve Belediye hekimlerinin mahallelerde dolaşarak muhtacîne ilâç vermelerini istemiş. Bu emirleri defterine not etmiş, ısrarla takibetmiş. Mülhakata da telgraflarla emirler verdirerek oralarda da ne olup bittiğini sordutmuş. Birkaç günlerce devam ederek İstanbulu korkutan zelzele yavaş yavaş seyrekleştikten sonra dahi hünkâr, o günlerde verdiği emirlerin peşini bırakmamış, bir sürü tedbir aldırmış.

Bir kötürüm ayokta

Bizim oturduğumuz konağın karşısındaki komşumuzun validesi için yirmi senedir nüzülden yatmakta ve perişan bir halde derlerdi. Zavallı kadın güç halle konuşur, elden ayaktan mahrum bir halde sırt üstü yatar ve güç halle bazan mindere oturtulurdu.

Sarsıntı başlar bazlamaz «Aman Allahım» feryadiyle yerinden fırlıyan bu kadın yirmi senelik hastalığını kâmilen üzerinden attı ve o dakikadan itibaren dimdik ayakta dolaşarak senelerce yaşadı.

BASKINDA DÜĞÜN

Horhorda, ismini hatırlıyamadığım bir zatın güzel bir evi ve daha güzel bir karısı vardı. Çocuksuz aile emektar ve işgüzar bir kalfa ile iki üç hizmetkârdan mürekkepti. Refahla geçiniyorlardı. O tarihlerde gece eğlenceleri mahdut ve lüzumundan fazla dolaşmak, nedense merdudolduğu için, eş dost evlerinde birbirini ziyaretle hasbihal eder, eğlenirlerdi; hayatın harareti, emelin neşesi, ümidin nuru aileden; aile samimiyetinden doğar derler, sevişirlerdi. Müsterihtiler. Fakat bir aralık Horhordaki evin rahati adamakıllı kaçtı. Hane sahibi kısa bir hastalığı müteakıp öldü. Komşuların, dostların tâziyetleri yapıldı. Genç dul teselli edildi; hattâ bir müddet yalnız bırakılmadı; sık sık zyaret edildi. Fakat hakikat rolünü oynadı.

Unuturlar seni biçare hemen ölmiyegör

Genç kadın yavaş yavaş sıkılmağa başlıyordu. Emektar ve işgüzar kalfa ona kâfi gelmedi. Ne yapıp yapıp yalnızlığın kâbusundan uzaklaşmak istiyordu. Kocasının vefatından sonra

«Bir emriniz var mı, bir şey lâzım mı?» diyerek ikide bir eve gelen akrabadan genç bir bey, kadının derdine derman olabilmek istidadını gösterdi. «Emriniz var mı » sualleri tevali etmeğe başladı. Lükin mahalle kalabalık bir mahalle olduğundan, konu komşunun şüphe etmesi hatıra geldi. Buna çare aranması lüzumu tahakku ketti; düşündüler, taşındılar. Nihayet her ihtimale binaen mahalle imamını ele almak zarurîdir fikrinde ittifak ettiler. İmam efendiye fazla yüz, hediyeler verdiler; iltifatlar etmek yolunu tuttular. Bir müddet böyle geçti. Çok dikkatli hareket ediyorlardı. Tetik üstünde gibiydiler.

Dedikodu

Fakat mahalle kahvesinde dedikodu başladı. İhtiyarlar, tulumbacı reisi, bazı komşular, İstanbulun meşhur on ikilerinden bir ikisi ve bunlarla iyi geçinmeği tercih eden muhtarlar evvelâ bu eve bir ihtarda bulunmanın doğru olacağın ıdüşündüler ve «Buno imam efendiyi memur edelim» dediler. İmamı mahalle kahvesine davet ettiler, işi anlattılar. Dinledi, dinledi; neticede kadını müdafaa etti. «Ben bu işi nasıl yaparım, o genç adam onun akrabasıdır ve namuslu bir adomdır» dedi. Amma mahallenin âsabı gerilmişti. Baskının ve bir rezaletin önünü almak istiyerek «Bana birkaç gün müsaade edin. Kendim şu işi tâmik edeyim. Gideyim kalfayı göreyim, konuşoyım. Bana da bir kanaat gelirse, ihtarda bulunayım» dedi ve dediğini yaptı. Mahallelinin bir nezaketsizlik yapacağını işrabetti. Ve evi kendinden soğutturmamak için «Ben bunları size mahrem söylüyorum ve sizi mahallede müdafaa ediyorum» demeği de unutmıyarak bahşişini aldı, ayrıldı.

Fener alayı

Nhayet... bir ramazan gecesi, teravihten çıkan kalabalık dul kalan genç hanımın evi önünde durdular. Bu duruşu gelip geçenler de gördü ve durdu. On dakika geçmedi, mahallenin tulumbacıları, gençleri ve ihtiyarları usulü veçhile ellerinde cam, muşamba ve kâğıt fenerler olduğu halde konakçığın önünde toplandılar. —Evi basacaklardı— Zamparayı yakalayıp bir güzel ıslattıktan sonra polise vereceklerdi, mahallenin namusunu kurtaracaklardı. İmam efendiyi aradılar. Bu da usulden di... Böyle bir gazaya bir müzellef sakallı imamı hümam lâzımdı. İmamı bulamadılar. Çoluk çocuğu sağa sola koşturdular ve sabırsızlanıyorlardı. Kalabalık da ziyadeleşiyordu. Konu korşu da pencereleri açmışlar neticeyi bekliyorlardı. Şefaat?... Hayır... Kimseden gelmiyordu. Bu sıralarda yakaladılar, imam efendiyi getirdiler ve hemen evin kapısını çaldılar. Evden kaçacak yer olmadığı için içindekler müteellm, şikeste, pür halecan, âr ve hicaba tahammül etmek üzere, yani bal gibi basılmak üzere iken imam efendi gene dile geldi. Cemaate nasihat etti. Yapılan hareketin o zamanki tâbiryle nabeca oldu ğunu söyled. «İçeride bulunduğu iddia olunan adam aynı ağunu söyled. «İçeride bulunduğu iddia olunan adam aynı adamsa, onun genç kadının arkabasından olduğunu cihan biliyor...» filân dedi, yalvardı. Fakat imam efendi söylenedursun, evin birkaç defa vurulan tokmaklardan sonra oçılmıyan kapısına abanmak ameliyesi başlıyordu. Tulumbacılar kolları sıvadılar, cegetleri çıkardılar, paçoları kıvırdılar, incecik topuklara basarak seğirttiler, kapıyı kırmağa başladılar. Bir... İki... Üçüncü hamlede birinci kattan bir gürültü duyuldu. Sokağa nozır odalardan birinin iki penceresi açılıyordu. Hemen sonra da bu iki pencerenin iki kafesi yukarıya sürüldü ve her birinden birer baş gözüktü. Dul genç kadın başını örtmüş, pencereden sarkmıştı. Genç erkek de öteki pencereden halka şunları söyledi: «Ey cemaat bizi dinleyiniz...» diye bağırarak, kadına döndü: «Allahın emdiyle peygamberin kovliyle seni alıyorum, bana varır mısın?...»

«— Varırım...» cevabını alınca, başını kalabalığa çevirdi ve imam efendiye:

— Dua ediniz... Cemaat de şahit olsun... Biz evlendik, karı koco olduk; zaten niyetimiz bu idi. Yalnız iddet müddetini bekliyorduk; o da evvelki gün tamam olmuştu... dedi.

Bu nutku dinliyen halk, şaşkın bir halde birbirine bakıyordu. İmam hemen dua etti, hep birden âmin dediler. Mesele de hallolundu. Yani nikâh kıyıldı. (Bu hikâye muhakkaktır. Bu hâdisede bulunanların bir hafta sonra da düğüne gittiklerini iyi biliyorum.)

Körler alayı — Üsküdarda baskın

Bakarlar Bayezit meydanında duran ne kadar atlı araba varsa içine brer birer birçok adam biniyor; hem de birbirleriyle konuşuyor; içlerinden bir tanesi de değnekçilik ediyor. Polislerin nazarı dikkatini celbeder. Bu kadar adam müctemian nereye gidiyor, soralım, derler. arabaların yanına giderler. Ne görsünler? Yetmiş, seksen kadar (kör) aralarında lâkırdı ediyorlar ve değnekçiden verilecek emri bekliyorlar. Polisler derhal tanırlar; bu kalabalığın başında dolaşan ve «Kör Osman Efendi» namiyle meşhur olan adama sokulurlar: Uğur ola Osman Efendi, böyle hep beraber ne tarafa derler. Kem küm eder, söylemek istemez. Polisler nemize lâzım diyenlerden olmadıkları için arabacılara da aynı suali sorarlar. Bizi pazarlık ettiler; Yıldıza götüreceğiz, cevabını alınca tereddüd ederler, koşa koşa komisere haber verirler. Komiser de aynı sür'atle Zaptiye Nezaretine haber yollar, «Bırakın, fakat peşlerini bırakmayın» emrini telâkki ederler. Beşiktaşa vâsıl olur olmaz da Muhafızlığa (Beşiktaş Muhafızı müşir devletlû Hasan Paşa hazretleri) arzı malûmat eylerler. Bu müsamahai müteyakkızane sayesinde körler Yıldız sarayı hümayunu önlerine kadar vâsıl olurlar ve Saat kulesinin dibinde «Padişahım çok yaşa» nidasiyle oraları gürültüye boğarlar.

Hünkâr haber alır. «Gene ne oluyor?» sualinde bulunur. Adamlar koşturur. Biraz da telâş eder. Takikata başlarlar ve cemmi gafîrin başında bulunan Osman Efendiden sebebi ziyareti sorarlar. Osman Efendi şu cevabı verir ve beraberce gelen körler namına dahi isti'tafta bulunur: (Ecdadı ızamı şehriyarîden bir padişahımız bi rferman ihsan buyurmuştur. Bu fermanı mülûkânede İstanbuldaki fakir körlere her ay X akçe maaş verilmesi tasrih buyurularak bir de bunların imaretlerde yemek yemeleri irade edilmşitir; kaç senedir biz körlere bu maaş ve imaretlerde yemek verilmiyor. Veli nimet efendimiz irade buhursunlar, ecdatlarının fermanı yerine gelsin. Bu niyazda bulunmak için buraya keldik.).

Hemen bu cevabı olduğu gibi İkinci Sultan Hamide arzederler.

Padişah da şu cevabı verir ve kalabalığa selâmı şahane ile beraber tebliğ ettirir:

(Hakları vardır. Ecdadın vasiyetine riayet etmek lâzımdır. Lâzım gelenlere bu işi havale ve tembih ederim. Müsterih olsunlar...)

Bu vadei seniye kalabalığa tebliğ olunduktan sonra her birine beşer altın ihsanı şahane tevzi olunur; gene «Padişahım çok yaşa» diye bağırırlar, avdet ederler.

Biraz evvel ismi geçen adam, müteşebbis bir zat olarak tanınmıştır. Haksızlığa isyan eder bir zat ve hâfızı Kur'an'dır. Âmâ doğmuş olduğu halde hıfzı Kur'an'a kulaktan muvaffak olmuşlardandır ve hiç sendelemiyen bir hâfızaya maliktir. Kendisi Meşrutihetten sonra, pek bilmiyorum hangi bir teşebbüs yüzünden, devrin Dahiliy eNazırı Talât Bey onu İstanbuldan çıkartmış, bir yerde ikamete memur etmişti ve bin kuruş kadar da bir maaş verdirmişti. Bugün bir piri muhterem olarak hayatta ve vefakâr dahi olduğu için, dostlarını ziyaret nezaketini göstermekte imiş.

Üsküdarda bir baskın

Saçlı sakallı hususî yaveranı hazreti padişahîden biri; bir akşam üzeri nöbetçi yaver beylerin odasına gelir. Acele kapıyı açar, şimdi hanginizin işi yoktur? der. Boş bulunur, yaver İsmet Bey (vüzeradan ve valilerden Hasan Refik Paşazadedir) bendenizin işim yok, haberini verir. Haydi öyle ise beni takip ediniz, emrini alır; paşanın arkasına takılır. İkinci Sultan Hamidin Yıldızdaki sarayının kapısı önündeki Saat kulesi dibinde bekliyen kira arabalarından birine binerler. Arabada iki kişi daha kendilerine refakat eder. Koşa koşa Beşiktaşa; Beşiktaştan Üsküdara geçerler ve gene bir kira arabasına rakiben arabacıya verilen adresi bulmak üzere gidecekleri eve doğru hayvanları koştururlar. Ufak ve köhne bir hanenin kapısı eşiğinde araba durur. İnerler. Diğer iki kişiden birine kapının çalınmasını paşa emreder. Çat çat çat gürültülü bir kapı çalınır. Elinde bir şamdan, ihtiyar bir kadın «Ne o; ne o?» diye dakkı bab edenlere hayretle bakar. Hemen içeri girerler. Paşa hazretleri de gelir; taşlıktaki bir hasır iskemleye oturur ve

derhal İsmet Beye, yanlarındaki iki kişiden birini alıp yukarıya çıkmasını ve her tarafı gezerek **evrakı muzırra** aramasını tembih eder. Neye uğradığını bilmiyen İsmet Bey şaşkına döner, yukarıya çıkar. Odanın birinde bir ihtiyar adamın öksüre öksüre bir yatakta yattığını görür, evi arıyacağını söyler. Bu adam hane sahibiymiş. Biçare titremeğe başlar. Titriye titriye ayağa kalkar, buyurun, der. Bu sırada da evin içinde bir ağlama sesi duyulmağa başlar. İsmet Bey, adamcağıza bir tesliyet işareti çakar, şuraya buraya gûya bakar. Aşağı inerler. Bir şey bulamadığını söyler.

«Sakın ikbal için eşhasa olma âleti ağraz»
«Sana lâzım mı olmak âleme cellât lâzımsa»

Paşa: «Nasıl olur » feryadiyle İsmet Beye bir çıkış irsal etmekle beraber diğer adamlarının ikisini birden etrafa saldırtır. Bir torba içinde bir takım kâğıtları aşağıya indirirler. Paşa bir daha İsmet Beye sert bir şeyler söyleyince, daha sert cevabını alır; ve yere dökülen evrakın içinden bir iki kâğıt çekerek ve göz gezdirerek böyle evrakı mzırra olur mu? Olsa da böylece yatak odasının bir köşesinde bırakılır mı? Kim bilir muhbiri sadık (!) ne için bir iftirayı etmiştir; gibi sözleri de gene İsmet Beyden duyar. Hiddetle kalkar. Torbayı arabaya sokturur. Koşa koşa saraya vâsıl olurlar. Olurlar amma İsmet Beyde de şafak atar. Bu izbandut herif kimbilir benim için padişaha neler söyliyecektir vahimesiyle müteezzi olur. Ve koşar gider babasının dostu olan Başmabeyinci Hacı Ali Paşaya vakayı olduğu gibi anlatır. Nöbetçi odasına avdet eder. Arkadaşlarına da olanı biteni anlatır.

İki gün sonra sarayda harıl harıl İsmet Beyi ararlar. Paşa zademin ödü kopar. Doğruca Hacı Ali Paşaya gitmesini söylerler. Bin halecanla koşar gider. Biraz da muziyliği seven hayırhah Hacı Ali Paşa iptida «Oğlum sen ne yapmışsın?» gibi bir itapla (!) İsmet Beyi yanına oturtur: (Efendimiz çok memnun oldu. Selâmı şahane buyurdular...) haberi beşaretini verir. Ve zannediyorum bir kırmızı atlas kesecikle 50 altın atiye gelir.

Vükelâ vapuru ve yan kamarası

Bir vükelâ vapuru varmış. Yalzları Boğazda ikamet eden paşaları iskelelerden alıp köprüye getirir, akşamları köprüden kalkar, Boğaza gidermiş. Ben bu vapuru bilmiyorum. Fakat kaptanını Beyrutta tanırdım. Bahri Sefit kumandanı gibi bir unvanla Beyrutta oturan Piri paşazade miralay Faik Bey —Sonra mirliva paşası olmuştu. Boğaziçinin Şirketi Hayriye vayurlarında toplanan paşaların yan kamaralarda oturduklarını biliyorum. Ağaları kamara kapılarını açar paşalarını veya beyefendilerini yerleştirirlerdi. Ve ellerindeki evrak çantalarını bırakmıyarak kapıların önlerinde efendilerini beklerlerdi. Hiç unutmam Cevdet Paşa daima İstanbulin giyerdi ve kamarada otururken bastonunu dizlerinin üzerine kor, elleriyle muttasıl çevirirdi, gülerek konuşur, konuşanları da dikkatle dinlerdi.

Netayicülvukuat isimli tarihi yazan Evkaf Nazırı Mustafa paşa ise çok şişman bir zattı ve az konuşurdu. Konuştukları şeyler de ol devrin tâbiri mahsusasınca mâlâya'niyyat yâni şimdiki (yani... yani) lerin bir başka türlüsüydü suyu sabuna dokunmayan lâkırdılardı.

Mektupçu hasan Efendi

Defteri Kakani mektupçusu Hasan Efendi; Meclisi Maliye Reisi İbrahim Efendi; Hâşim Molla Bey (Maarif Nazırı Hâşim Paşa); Maliye Nazırı Nazif Paşa; Altıncı daire belediye müdürü Mehmet Ali Bey; Sami Paşazade Hasan Bey; ve daha isimlerini şimdi hatırlıyamadığım bir iki zat ekseriya aynı vapurda birbirlerine tesadüf eder, yan kamaralarda oturur konuşurlardı. Yekdiğerini iyi tanıyan namuslu adamlardan oldukları için de rahat konuşurlardı. Yalnız vapur Beşiktaş iskelesine uğradıktan sonra bazı kere neşeleri kaçar dilleri tutulurdu. Yan kamaraya galiba Beylerbeyinde ikamet edenlerden bir kırmızı fesli musallat olmuştu. (Kırmızı fesli jurnalcılara verilen bir unvandı o zaman) bu adam içeriye girer girmez ağız ararcasına bin türlü hezeyan söyler, o devre göre tehlikeli lâkırdılar ederdi. Hattâ bir gün kamaraya girer girmez yerlere kadar selâm çakmazdan evvel «Duydunuz mu efendilerim? İngiliz Ali Bey Diyarıküfür-

de gebermiş» gibi çok terbiyesizce bir haber vermişti. (Meşhur Ahmet Rıza Beyin pederi) maksadı da hali firarda vefat eden o zata karşı kamaradakilerin ne söyliyeceklerini tecessüs olduğundan bunun farkına varanlar bu gibi hususlarda mahir olan mektupçu Hasan Efendiden stimdat isterlerdi.

Hasan Efendinin dolması

Evet: Bu haberi Hasan Efendi hiç duymamazlıktan gelerek lemhai basarda yüksek sesle efendilerim dün akşamki —ahçıbaşı kölenizin— dolmasını arz ve tarif edeyim. Hayretlerde kaldım efendimiz. Ağzınıza lâyık bir cennet taamıydı mukaddemesiyle dolmanın reçetesini şöylece tarif etmişti «...Bizim ahçıbaşı Rıdvan Ağa köleniz dün bir düzüne bıldırcın almış. Birer birer ayırmış, temizlemiş, âdeta kıyma haline sokmuş. Evvelce hazırladığı tavuğun içerisini doldurmuş. Çırakları, usta bu ne olacak, demişler (dolma) demiş. Fakat çıraklara hindinin de tavuk gibi ihzarını emreylemiş. Bunun içine de tavuğu yerleştirmiş. Bendehanenizin mutfağı önünde bir de içerisi parke taşlariyle örtülü kuyu vardır. Yaktırdığı ateşi kuyunun dibine sürdürmüş, ıskarasını da koymuş, hindiyi olduğu gibi kuyuya sarkıtmış, ağzını kapatmış, saatlerce orada bıraktırmış. İşte efendilerimiz dün akşam cakirhanenizde böyle bir hindi dolması yedik, padişahımıza dua ettik. Cenabıhakka hamdettik...» Vapur Beylerbeyini geçtikten sonra Nazif Paşa dayanamamış Hasan Efendiye; mektupçu beyefendi bu hindi dolmasını bu akşam bir de ahçıbaşı bendenize émir ve tarif buyurursanız tadından yenmez gibi bir şaka yapmıştı. Fakat bu şaka bir hakikat ve bu dolma cennetten bir taam oldu.

Casusların sonu

Casuslar aşağı yukarı malûm idiler. Saraya fazla devamları, durup dururken rütbe, nişan almaları ve maaş zamları ve hiç vazifeleri olmadığı halde sureti haktan görünerek padişahı da korkutarak can yakmaları elbette kulaktan kulağa erişir, foyalar meydana çıkardı. Sonra da **Elhâinü Hâifün** mısdafınca kendi korkarlıkları da hüviyetlerini tebarüz ettirirdi. Hayli istiskal de görürlerdi. Evlerine kimse gitmez gibiydi. Kimsenin evine

kabul edilmezler gibiydi. Onun için vapurlarda, resmî dairelerde dolaşır havadis toplamakla uğraşırlardı.

Ne kadar da mutabasbıs idiler. Kıvrıla kıvrıla konuşurlardı, çünkü öteki türlüsünü; insancasını pek beceremezlerdi. Meşrutiyetten evvel de olduğu msiullû meşrutiyetten sonra da daima müsteskal ve binnetice makhur oldular ve birçoğunun fenalığını mânevî ve maddî hicranlarla masum evlâtları ödedi. Demek ki kendilerine de, ailelerine de hiyanet ediyorlardı. Hulâsa İkinsi Sultan Hamid devrinin füzulî casusları perişan oldular.

BÜYÜK ADADA KIR ÂLEMİ

Bebekteki yalımızda ikamet ediyorduk. Büyük validem bir zatürrie geçirdi. Ölümünden dönen hasta çok zayıf düştü. Doktorumuz Zambako Paşa ısrar edip Büyükadaya gitmemizi istedi. Mecbur olduk. Büyükadanın Maden tarafında bir köşk kiraladık. (Bu köşk Mahmut Celâleddin Paşanın ikinci haremi Leylâ Hanıma aitti.) Büyük anamı bunu da ısrar ettiği için Zambako Paşanın çatanasiyle Adaya götürdük. Ben, anamın öksüzü olduktan sonra büyük anamın yanından ayrılamazdım. Beni bir çanta gibi nereye gitse yanında taşır ve odasında yatırırdı. Büyükadada da böyle oldu.

Hava tebdili hastamıza çok yaradı. iyileşmeğe, kendisini toplamağa başladı. Ve mutadı veçhile faaliyetlerine kavuşuyordu. Artık sabahları erken kalkıyordu. Namazını kılıyor, Kur'anını okuyordu. Evin işleriyle meşgul olarak tembihatta bulunuyordu; selâmlık dairesine çıkıp her tarafı gözden geçiriyor, mutfaktlari teftiş ediyordu. Artık müsterih ve memnun idik. Cenabı Hak onu bize bağışlamıştı.

Sonbahar gelmişti. Akşamları erken oluyordu. Gökler çiğsemekte idi. Büyükada daha güzelleşiyordu. Ortalık zümrütlere benzemişti. Bir sabah bizim evde fazla bir faaliyet belirdi. Komşumuz ve amcam Ali Rıza Mümtaz Paşanın damadı Nâzım Beyin aşçıları bize geldiler. (Meşıutiyeti müteakip zuhur eden veya ettirilen 31 mart hâdisesinde mebusan reisi Ahmet Riza Bey zannolunarak derhal şehid edilen Adliye Nazırı

Nâzım Paşa) tabla tabla yemekler hazırlanıyor, ayvazların başlarına konularak bir tarafa sevkediliyordu. Çocukluk bu ya ben de bunlarla eğleniyordum. Bu aralık haminnem bahçeye çıktı, sokak kapısına doğru yürüdü. Yanında kalfası Kâmran vardı. Bana işaret ettiler, koştum kapı önünde bekliyen arabaya bindik. Birkaç dakika sonra vapur iskelesine inen yolun başına vâsıl olmuştuk.

Arabadan indik, iskeleye yürürük. Şirketi Hayriyenin biribirine benziyen iki vapurundan biri iskeleye doğru geliyordu çok da yaklaşmıştı. İçerisi çok kalabalıktı. Yanaştılar, vapura girdik. Önümüze düşen iki harem ağası bizi büyük kıç kamaraya götürdüler. Kendimizi bülbüller gibi ötüşen güzellikler ve güzel sesler ortasında bulduk. Herkes neşeli ve işveli idi. Doğruca kamaranın bir köşesinde oturmakta olduklarını gördüğümüz iki hanımefendinin yanına gittik. Bunlar **Hidiv İsmail paşanın** haremleri hanimefendilerdi. Büyük anamı yanlarına oturttular ve tanımadığımız kadınlara prezante ettiler. (İsmail Paşanın haremlerinden Qeşmâfet Hanımefendinin çocuğu olmadığı için Faika isminde bir hanımı evlâtlık edinmişti. Ve bu hanımı İzzet Paşa isminde bir Mısırlıyla evlendirerek bütün servetini bunlara hibe etmişti. Çok ihtiyar oldular, son zamanlara kadar yaşadılar). Hanımlar konuşa dursunlar ben güverteye çıktım. Harem ağası bana refakat edîyordu. Beni doğruca İsmail Paşanın oğullarının yanına götürdü. Ellerini öptüm, yanlarında tanımadığım sakallı bir adam gördüm. Buna hürmet ediyorlardı. Ve Arapça konuşuyorlardı. Anlaşılıyordu ki bu zat Türkçe bilmiyordu. Bunu böyle söyledim, çünkü **Hidiv İsmail Paşanın** Emirgândaki sarayında herkes Türkçe konuşurdu.

İptida kadınlar vapurdan çıktılar. Arabalara doğru yürümeğe başladılar. Harem ağalarr etrafta koşuşuyorlardı. Arkalarından da biz vapurdan çıktık, katara takıldık. Yeldirmeli, maşlahlı, çarşaflı ve feraceli elli altmış kadınla; uzun fesli prenslerin ve paşaların; sırmalı çepkenli ceketler giyinmiş kısa pantalonlu ve beyaz çoraplı, siyah rugan iskarpinli Berberilerin ve harem ağalarının redingotları bir alayı vâlâya şebih olduğu için iskelede biriken halkın bihakkın tecessüs ve alâ-

kasını çekiyordu. İskeleden arabalara doğru çıkarken ister is-
temez bu kalabalığın ortasında kalmıştık.
Arabalar doldu, eşeklere binmiş olanlar hareket ehazırlan-
dı. İsmail Paşanın küçük oğlu askerî üniformasiyle ve yaver
kordonlariyle eşeğe binemiyeceği için bizim evden getirlen bir
kısrağa râkib olmuştu. Sürüye «arş» dedi. (Dil) e doğru yola
revan oldu. (Dil) de bir kır âlemi yapılacaktı. Emirgândan da
ayrıca aynı vapurla tabla tabla yemekler gelmişti.
Yediler, içtiler, eğlendiler, şakalaştılar, konuştular. Ada-
nın turlarını yaptılar. Çamların aralarına serpildiler. Dil'e ge-
len fıkaraya yemekler, atiyeler; araba ve eşekçilere dünyanın
parasını verdiler. Ada fakirlerine kışlık kömürleri için elli al-
tın hediyeler ettiler. **Çeşmâfet Hanımefendi** bizim köşke de uğ-
ramıştı. Bir muayyen saatte hepsi vapura geldiler, bindiler,
Bebeğe gittiler. Bebeğe dedim, zira; boş kalan yalımızda vapu-
run güvertesinde kendisiyle meşgul olduklarını söylediğim zatı
şerif ikamet etmekte idi. Maa aile bir iki ay için Mısırdan Asi-
taneiye gelmişti. Bu zatı şerif Mısırlı küçük İbrahim Paşadır
ve Ahmet isminde bir de kardeşi vardır ki bu Ahmet Paşa Mı-
sırlı prens Yusufun babasıdır ve Nilde boğulmuştur. İbrahim
Paşanın da evlâtları vardı. Prens Ahmet Pariste otomobil ile ge-
çerken bir şimendiferin altında kalarak ölmüştür. Prens Sey-
feddin de İstanbulda terki hayat etmiştir. Bir de Prenses Şive-
kâr isminde hemşireleri vardır. İbrahim Paşanın bu seferden son-
ra bir daha İstanbula gelip gelmediğini hatırlamıyorum.
«Evvel zaman içinde» merhum ve mağfur Şirketi Hayriye-
nin bir vapuriyle ve büyük amcalarının refakatiyle Büyükada-
ya gelenler meyanında buluna nvüzerayi saltanatı seniyeden
prens Hüseyin Paşa ile yaveranı hazreti yehriyariden prens Fu-
adın «âhır zaman içinde» Mısıra sultan olduklarını gördük. E-
mirgândaki pembe bofalı ahşap yalısında ve babası İsmail Pa-
şanın yanıbaşında oturduğu zamandanberi Hüseyin Paşayı
—Sultan Hüseyin— ve çocuklarını tanırım, beraber oynardık.
Prens Fuadı da —kıral Fuat— Avrupadan İstanbula geldik-
çe sık sık Emirgânda görürdüm. Sonra kendilerini Pariste gör-
düm. Prenses Şivekârdan olan kerimelerinin yanında yani Mı-
sır sefarethanesinde misafir idiler ve sefir damatlariydı. Fev-

kalâde zeki, dünyayı konyayı görmüş, tecrübeli, senelerce Avrupada yaşamış ve neşeli bir zat idi. Büyük biraderi Sultan Hüseyine gelince gayet ağır başlı, temkinli, güler yüzlü bir zat idi, çok da güzel konuşurdu ve uzun uzun ağır ağır konuşurdu. Her ikisinde babaları gibi bir nevi konuşma tikleri yoktu. Zira İsmail Para lâkırdı arasında muttasıl «falan festegiz... Falan festegiz...» der dururdu. Ne tuhaftır çocukluk hâtıraları bir türlü unutulmuyor. Hâlâ o günler bugün gibi gözmüün önündedir. Hele Şirketi Hayriyenin burunları sivri ve yandan çarklı iki vapurunu bir türlü unutamıyorum. İsimleri kadar güzel vapurlardı :Âsayiş — Bahariye...

MARUZATA DAİR

Mithat Paşa bir meselede inatcılık etmiş. Padişah iradeyi vermezse ben de Babıâliden maruzatı saraya yollamam, demiş. (Şunu arzedeyim: Her gün resmî maruzat sarayı hümayuna üç makamdan takdim olunurdu. Sadrâzam, Şeyhülislâm, Serasker...). İkinci Sultan Hamidin bu söz vehmine dokunmuş. Vay, maruzatı saraya yollamamak ne demektir Babıâli beni de mi amcam ve kardeşim gibi tanımıyacak? Bu nasıl olur ve neden dolayı?' mütalâalarında bulunmuş, korkmuş ve Mithat Paşayı azledip Avrupaya nefyedinceye kadar bu korku içinde kalmış. Bu tarihten itibaren her akşam üzeri çalıştığı masanın başında oturur ve bu evrakı beklermiş. Seneler geçmiş, bu arzettiğim Mithat Paşa hikâyesi sırasında mabeyni hümayun başkâtibi bulunan Sait Bey (paşa) müahharen bilmem kaçıncı defa olarak makamı sadarete yine gelmiş ve bu memuriyeti nasılsa birkaç ay devam edip dururken bir işten dolayı hünkârla aralarında ihtilâf çıkınca (ben de maruzatı takdim etmem) demiş ve temarüz etmiş, konağına gitmiş. (Bu konak bugün Nişantaşında Güzel Sanatlar kız enstitüsüdür). Mutatı veçhile Sultan Hamid telâş ederek adamlar yollamış hem babıâliye gitmesini, hem de maruzatı saraya yollamasını emretmiş; etmiş amma sadrâzam dinlememiş.

Padişah fazla kızmamış demek olacak: «O halde sadrâzam iyileşinceye kadar Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa maruzatı

vekâleten imzalasın» demiş ve böyle de olmuş. Olmuş; fakat bu defa da Adliye Nazırı Babıâliden dördüncü defa koşa koşa Adliye Nezaretine gelen Mehmet Ali Beye (paşa) «artık yetişir. Sadrâzam temarüz etsin evinde otursun. Ben haberim olmıyan işlerin evrakını imbzalıyayım. Neden? Hayır. Artık imzalamam» cevabını vermiş. Mehmet Ali Bey ricalarda bulunmuş ise de Abdurrahman Paşa bihakkın bu ricayı da is'af etmemiş, kat'î kararını vermiş. Bunun üzerine amedci bey koşa koşa sadrâzama gitmiş. O da söz dinlemeyince saraya koşmuş. Padişaha arzıhal etmiş.

Eyyami fitne erdi belâlar mübareki

Sultan Hamidin fesi başından fırlamış; ikinci kâtip Ahmet İzzet Paşayı Sait Paşaya yollamış ve evrakı imzalaması için Ametçi Beyi de sadrâzam konağına yollamış. Sadrâzamı kandıramamışlar. Bin dereden su getirmiş. Uzun uzun tezkereler yazmış. Hulâsa hünkârı iz'açetmiş. Nihayet çaresiz kalan padişah gece yarısına yakın bir saatte Konya valiliğinden İstanbula; İstanbulda da bir fevkalâde komisyo nriyasetine getirdiği Avlonyalı Ferit Paşayı saraya çelbederek Sait Paşadan aldırdığı mührü kendisine emanet ve makamı sadareti tevcih etmiş ve hemen maruzat evrakını oracıkta imzalattırarak evhâmını teskin eylemiş. (Yeni sadâzam henüz Babıâliye gelmeden; hattı hümayun okunmadan evvel gece yarısı kapı kapı dolaşan bu maruzatı sarayda imzalamıştı.) Âmedi kaleminde bu hâdiseyi haber aldığımız zaman o zamanın tâbirince (enguşt berdihâni hayret...) yani şaşkınlıktan donakalmıştık. Maruzat bir gün geç kalaydı ne olacaktı? Sebebini bilmekle beraber mânasızlığının hududunu bulamamıştık.

Bir fevkalâdelik

İkinci Sultan Hamid sadrâzamları değiştirdikçe Babıâli de okuttuğu hattı hümayununda «Paşanın isfisali vukuuna mebni» der; (azil) tâbirini pek kullanmazdı, yahut «hasbelicap infisali üzerine» veyahut tek bir defasında olduğu gibi Halil Rifat Paşanın sadrâzam olarak vefatından sonra «paşa-

nın vefatı üzerine» gibi cümleler kullanırdı. Ancak bu defa Ferit Paşaya yazdığı hattı hümayunda Sait Paşanın azliyle tâbirini kullandı. Bütün Babıâli bunda bir fevkalâdelik bulmuş ve meraklılar sebebini araştırmışlar idi. Nihayet kâinat öğrendi; padişah azlettiği sadrâzamının hareketinden dolayı günlerce rahatsız kalmış. Sait Paşa da azil tâbirinden pek müteessir olmuş.

Hünkârın dikkati

İkinci Sultan Hamit sabahları öğle yemeğinden evvel işini bitirdikten sonra mabeyncileri veya maiyeti vasıtasiyle bazı iradelerin yazılmasını başkâtibe söyletirdi. Bu beyler veya paşalar hünkârın dikte ettiği not kâğıtlarını imzalar ve saat ve dakikasını yazar, başkâtibe verirlerdi. Başkâtip böylece aldığı iradelerin bir listesini yapar, hünkâra takdim ederdi. Ve her sabah resmî maruzatın yani saraya gelen maruzatı hünkâra götürürken bir de hulâsalarını takdim ederdi. Bu da kâfi gelmezdi. Babıâliye ne kadar irade gbnderilmiş ise buna da Âmedî bey memur edilmişti: Bir listesini saraya takdim eylerdi. Bunlar da demekti ki iradei seniyeleri tebliğ ve tebellûğ edenler sıkı bir murakabeye tabi idiler. Madem ki padişah her sözü bir irade idi; böyle yapılması gayet doğru idi ve herkes hünkârın bu dikkatini tasvibeder, yaptığı işe ehemmiyet verirdi ve elden takdim olunan arizalardan ehemmiyet verdikleri olursa arkasına (C) işareti koyar, başkâtibe yollardı. Bu benden sorulsun demekti ve bunlar için verdiği emirler üzerine yazılan müsveddeleri gördükten sonra tebyize yollardı. Hâfızası da çok kuvvetliydi. Hiç unutmazdı. Seneler geçse günü gününe verdiği emirleri hatırlardı.

